Egzamin ósmoklasisty

ZGODNE Z WYTYCZNYMI CKE

Teoria do egzaminu

do powtórek zamiast z podręczników

- lektury
- wypracowania
- gatunki literackie
- gramatyka, ortografia i interpunkcja

NIEZBĘDNIK

Język polski

OPERON

Edukacja jest podróżą

TAK, ZDAM!

Egzamin ósmoklasisty

Język polski

Niezbędnik z teorią

gramatyka • literatura

Maria Niepołomicka
Małgorzata Składanek
Hanna Szaniawska

OPERON
Edukacja jest podróżą

Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Monika Turała, Izabela Kozak
Redakcja językowa: Monika Turała, Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Danuta Jarzembek, Stanisław Ciechanowski
Korekta: Marlena Dobrowolska, Katarzyna Kupracz
Fotoedycja: Marta Jasińska

Zdjęcia: Robert Jaworski/Archiwum Artystyczne Teatru Narodowego, F. Myszkowski/Archiwum Artystyczne Teatru Narodowego; British Museum, Filmoteka Narodowa, archiwum TVP/FORUM, Jan Bogacz/archiwum TVP/FORUM, Piotr Bujnowicz/FabrykaObrazu.com/FORUM, CAP/NFS/FORUM, INTERFOTO/FORUM, Aleksander Jałosiński/FORUM, Jerzy Płoński/FORUM, Zygfryd Gross, Muzeum Literatury w Warszawie, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Śląskie w Katowicach, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Rafał Olbiński, Marcin Ryczek, Shutterstock, Teatr Mały Łódź, Wikipedia/Mirosława Mielczarek/ CC BY 3.0, Zamek Królewski w Warszawie

Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON oświadcza, że z należytą starannością podjęło wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w niezbędniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

© Copyright by Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o. & Maria Niepołomicka, Małgorzata Składanek, Hanna Szaniawska
Gdynia 2022
Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N7862

Wydawca:
Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o.
81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978–83–8197–205–5

SPIS TREŚCI

Egzamin ósmoklasisty 8

Twój pierwszy oficjalny egzamin na zakończenie szkoły podstawowej 8
Język polski na egzaminie 10
Sprawdzone sposoby na skuteczną naukę 11

I. KSZTAŁCENIE KULTUROWO-LITERACKIE

1. Rodzaje tekstów 12

1. Rodzaje tekstów 12

2. Rodzaje i gatunki literackie 17

2.1. Liryka 17
2.2. Epika 22
2.3. Dramat 27
2.4. Gatunki mieszane (synkretyczne) 30
2.5. Komiks 31

3. Środki stylistyczne 32

3.1. Budowa wiersza 32
3.2. Środki poetyckie 33

4. Lektury obowiązkowe 41

4.1. Jan Brzechwa, *Akademia Pana Kleksa* 41
4.2. Janusz Christa, *Kajko i Kokosz. Szkoła latania* 43
4.3. René Goscinny, Jean-Jacques Sempé, *Mikołajek* 44
4.4. Ignacy Krasicki, Wybrane bajki, *Żona modna* 45
4.5. Clive Staples Lewis, *Opowieści z Narnii. Lew, czarownica i stara szafa* 48
4.6. Adam Mickiewicz, Wiersze, *Dziady cz. II, Pan Tadeusz* 49
4.7. Ferenc Molnár, *Chłopcy z Placu Broni* 59
4.8. Bolesław Prus, *Katarynka* 61
4.9. Juliusz Słowacki, *W pamiętniku Zofii Bobrówny, Balladyna* 62
4.10. John Ronald Reuel Tolkien, *Hobbit, czyli tam i z powrotem* 67
4.11. Henryk Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy, Quo vadis, Latarnik* 69
4.12. Józef Wybicki, *Mazurek Dąbrowskiego* 75
4.13. Mity 76
4.14. Biblia 80
4.15. Podania i legendy polskie 83
4.16. Baśnie polskie i europejskie 84

4. Lektury obowiązkowe 88

4.17. Charles Dickens, *Opowieść wigilijna* ... 88
4.18. Aleksander Fredro, *Zemsta* ... 89
4.19. Jan Kochanowski, Wybór fraszek, pieśni, trenów ... 92
4.20. Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec* ... 98
4.21. Antoine de Saint-Exupéry, *Mały Książę* ... 100
4.22. Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace* ... 102
4.23. Sławomir Mrożek, *Artysta* ... 104
4.24. Melchior Wańkowicz, *Tędy i owędy* ... 105

5. Lektury dodatkowe 107

5.1. Henryk sienkiewicz, *Krzyżacy* ... 107
5.2. Arkady Fiedler, *Dywizjon 303* ... 109
5.3. Miron Białoszewski, *Pamiętnik z powstania warszawskiego* ... 111
5.4. Karolina Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne* ... 115
5.5. Melchior Wańkowicz, *Ziele na kraterze, Monte Cassino* ... 115
5.6. Ernest Hemingway, *Stary człowiek i morze* ... 117
5.7. Nancy Kleinbaum, *Stowarzyszenie umarłych poetów* ... 119
5.8. Éric-Emmanuel Schmitt, *Oskar i pani Róża* ... 121
5.9. Rafał Kosik, *Felix, Net i Nika oraz Gang Niewidzialnych Ludzi* ... 123
5.10. Wybrane wiersze ... 124

6. Motywy literackie 144

6.1. Dom ... 144
6.2. Ojczyzna ... 145
6.3. Szkoła ... 148
6.4. Dorastanie ... 149
6.5. Podróż ... 150
6.6. Bunt ... 152
6.7. Cierpienie ... 153
5.8. Przyjaźń ... 156
6.9. Miłość ... 158
6.10. Przyroda ... 161
6.11. Magia, czary, elementy fantastyczne ... 163

7. Literatura a inne dziedziny sztuki 164

7.1. Teatr ... 164
7.2. Film ... 169
7.3. Telewizja ... 175
7.4. Radio ... 176
7.5. Sztuki plastyczne ... 177

II. KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

1. Komunikacja 183

1.1. Komunikacja językowa i pozajęzykowa ... 183
1.2. Funkcje języka ... 184
1.3. Błędy językowe ... 188
1.4. Fakt a opinia ... 190

2. Słownictwo 193

2.1. Treść i zakres wyrazu ... 193
2.2. Wyrazy neutralne i wartościujące ... 193
2.3. Znaczenie dosłowne i przenośne wyrazu ... 194
2.4. Homonimy, wyrazy wieloznaczne, synonimy, antonimy, eufemizmy, archaizmy, kolokwializmy ... 194
2.5. Frazeologia ... 195

3. Style wypowiedzi 198

3.1. Mówiona i pisana odmiana języka ... 198
3.2. Język ogólnopolski – terytorialne i środowiskowe odmiany języka ... 199
3.3. Style funkcjonalne ... 200

4. Słowotwórstwo 203

4.1. Wyrazy podstawowe i pochodne ... 203
4.2. Budowa słowotwórcza wyrazu ... 204
4.3. Rodzina wyrazów ... 205
4.4. Wyrazy złożone ... 205
4.5. Skróty i skrótowce ... 206
4.6. Sposoby bogacenia słownictwa ... 207

5. Części mowy 210

5.1. Odmienne części mowy ... 210
5.2. Nieodmienne części mowy ... 221

6. Składnia 225

6.1. Wypowiedzenie ... 225
6.2. Zdanie pojedyncze ... 226
6.3. Zdania złożone ... 234
6.4. Mowa zależna i niezależna ... 239

7. Fonetyka 241

7.1. Podział głosek ... 241
7.2. Upodobnienia fonetyczne ... 242
7.3. Akcent i intonacja ... 243

8. Podstawowe zasady pisowni 246

8.1. Zasady użycia *u* oraz *ó* ... 246
8.2. Zasady użycia *ż* oraz *rz* ... 246
8.3. Zasady użycia *h* oraz *ch* ... 247
8.4. Pisownia wyrazów z *ą*, *ę* oraz *om*, *on*, *em*, *en* ... 248
8.5. Pisownia łączna i rozdzielna ... 249
8.6. Pisownia form rzeczowników rodzaju żeńskiego zakończonych na *-ja*, *-ia*, *-ea* ... 251
8.7. Podstawowe zasady stosowania wielkich i małych liter ... 251
8.8. Pisownia i odmiana nazw własnych ... 253

9. Interpunkcja 255

9.1. Kropka ... 255
9.2. Przecinek ... 255
9.3. Znak zapytania ... 257
9.4. Znak wykrzyknienia (wykrzyknik) ... 257
9.5. Cudzysłów ... 257
9.6. Dwukropek ... 257
9.7. Średnik ... 258
9.8. Myślnik ... 258
9.9. Nawias ... 258
9.10. Wielokropek ... 259

III. FORMY WYPOWIEDZI. SAMOKSZTAŁCENIE

1. Formy wypowiedzi 260

1.1. Do adresata z okazji ... 260
1.2. Ważne informacje ... 267
1.3. Pisma urzędowe ... 272
1.4. Opisujemy, opowiadamy ... 279
1.5. Retoryczne formy wypowiedzi ... 292
1.6. Publicystyczne (dziennikarskie) formy wypowiedzi ... 298
1.7. Wypowiedzi osobiste ... 306
1.8. Internetowe formy wypowiedzi ... 310

2. Warto wiedzieć **315**

2.1. Cechy dobrego stylu ... 315
2.2. Jak skomponować tekst ... 316
2.3. Akapit ... 316
2.4. Jak osiągnąć spójność tekstu ... 316
2.5. Jak korzystać ze słowników ... 317
2.6. Jak analizować teksty literackie ... 318
2.7. Analiza wiersza ... 319
2.8. Analiza utworu epickiego ... 319
2.9. Analiza tekstu dramatu ... 320

Indeks osób i utworów ... 298
Indeks rzeczowy ... 300

1. RODZAJE TEKSTÓW

Wszystkie teksty można podzielić na:

- informacyjne
- reklamowe
- publicystyczne
- popularnonaukowe
- naukowe
- literackie (literatura piękna)

Tekst informacyjny przekazuje wiedzę o otaczającym świecie w sposób zwarty, rzeczowy oraz jak najbliższy faktom, zjawiskom i zdarzeniom. W wypowiedzi o funkcji informatywnej (informacyjnej) przeważają zdania oznajmujące. Brak jest wypowiedzi nacechowanych emocjonalnie.

Przykład tekstu informacyjnego

Wyrocznia delficka

W starożytności wyrocznie były ważnym miejscem kultu. Najsłynniejsza świątynia znajdowała się w greckich Delfach i był poświęcona Apollinowi. Przepowiadającą przyszłość kapłankę nazywano Pytią. Była to miejscowa dziewczyna lub kobieta, która pełniła posługę dożywotnio, zachowując czystość cielesną.

Z zapytaniem do wieszczki o objawienie wyroczni mogli zwracać się wyłącznie mężczyźni po dokonaniu szeregu obrzędów oczyszczających i po złożeniu ofiar. Podczas ceremonii, ubrana w białą szatę i z głową ozdobioną złotym diademem i wieńcem z liści laurowych, Pytia piła wodę ze świętego źródła. Następnie siadała na trójnogu ustawionym nad rozpadliną. Wdychając odurzające wyziewy, udzielała odpowiedzi. Interpretacją jej wróżb, wypowiadanych w szale wieszczym, zajmowali się kapłani świątyni.

Sława wyroczni delfickiej była tak wielka, że jej przepowiednie miały znaczący wpływ na religię, politykę i prawa starożytnej Grecji, a Delfy pełniły funkcję sanktuarium.

(oprac. własne na podstawie Wikipedii)

Tekst reklamowy – inaczej **reklama** – ma na celu zachęcenie do nabycia określonego towaru, skorzystania z usługi lub zachowania się w pożądany sposób. Formy przekazu wykorzystywane w reklamie (plakaty, banery, ogłoszenia, filmy reklamowe, umieszczanie produktów) zawsze pełnią **funkcję perswazyjną**, czyli starają się wpłynąć na decyzję odbiorcy. Elementem charakterystycznym występującym w reklamie jest slogan, czyli chwytliwe hasło, które powinno kojarzyć się z daną marką, produktem lub usługą.

- **Tekst publicystyczny** to wypowiedź na temat aktualnych zagadnień społecznych, politycznych, gospodarczych, kulturalnych. Najczęściej ma zastosowanie w środkach masowego przekazu (prasa, radio, telewizja, internet). Podstawowym zadaniem tekstów publicystycznych jest trafienie do jak największej grupy odbiorców. Cechuje je więc proste, konkretne słownictwo, zwroty charakterystyczne dla mowy potocznej oraz wyrazy i wyrażenia nacechowane emocjonalnie. Obrazowy sposób przedstawiania zagadnień i dociekliwość w pogłębianiu tematu mają na celu zaangażowanie odbiorcy i skłonienie go do zajęcia stanowiska wobec prezentowanego problemu.
  Do gatunków publicystycznych należą: reportaż, artykuł, felieton, esej, recenzja, komentarz, wywiad.

Przykład felietonu

Olga Drenda

Sposób

Od kiedy kilkanaście lat temu na skutek niedosypiania zaczęłam widzieć w mojej ówczesnej pracy reptilian i wzorzyste tapety na ścianach, stałam się zaangażowaną misjonarką snu. Były to jeszcze czasy studenckie, więc należałam oczywiście do mniejszości, znajomi beztrosko uczyli się do barbarzyńskich godzin porannych albo imprezowali, jakby nie było jutra, turlając się rano na zajęcia albo do pracy jeszcze we wczorajszych oparach. „Wyśpię się po śmierci", mówili beztrosko, a mnie przed oczami wyświetlała się, jak uporczywa przestroga, scena z mojego dziennego omamu, w którym kolega z biurka obok zdejmował maskę człowieka i ukazywało się jego straszliwe oblicze jaszczurcze. Och, to nauczka na całe życie, zupełnie jak z ludowego podania czy pieśni dziadowskiej, trzeba ją więc traktować poważnie. Od lat staram się więc spać higienicznie, nie z doskoku, nie w międzyczasie, nie na aby-aby. Zdaję sobie sprawę, że nie każdy ma tyle szczęścia, że faktycznie może spać tyle, ile potrzebuje – świadczą o tym wszechobecne w polskich sklepach kosmiczne paliwa ze specjalnymi substancjami dla tych, którzy muszą trzymać się na nogach, choć zwykle wcale nie chcą. Zajmijmy się jednak tymi, którzy mogą spać, ale z różnych przyczyn nie chcą.

[...] Okazuje się czasami, że marzeniem niektórych jest nie spać, chodzi bowiem o to, żeby być jak najbardziej produktywnym człowiekiem. Ci zadeklarowani pracusie twierdzą, że dzięki sztuczkom ze snem można zyskać AŻ DWIE GODZINY (osobiście nie rozumiem, dlaczego dwie godziny spędzone we śnie miałyby być stracone, ale to ja). Używają sadystycznej frazy ZBĘDNY SEN, od której bolą mnie zęby trzonowe i ściska w dołku. Radzą być wobec samych siebie cerberami, korzystać z krótkich drzemek kilka razy w ciągu doby, pilnować ich po aptekarsku i za żadne skarby nie przekraczać ustalonych minut. W tym celu radzą sobie przy pomocy rozmaitych aplikacji i urządzonek, które monitorują ich organizmy. Taki człowiek ma działać jak zaprogramowany, gotowy do codziennego wyścigu w drodze po nowe sukcesy, niezawodny. Niestety, takie porady z reguły zakładają bycie dla siebie niezbyt miłym i dobrym, raczej swoim własnym, malutkim ciemiężcą. Dlatego – może to źle o mnie świadczy, ale jestem trochę podejrzliwa co do osób, które mają za dużo energii i entuzjazmu: obawiam się, że postawa hop-siup jest rezultatem codziennej tresury. Martwi mnie również chęć bycia człowiekiem całodobowym. Jonathan Crary w swojej dość dystopijnej książce „24/7" pisze o tym, jak dostępne non stop niekoniecznie potrzebne usługi, zakupy, mielenie informacji w internecie czyni z nas darmową siłę roboczą gigabiznesu. Rób, rób, rób, chciej, chciej, świat nie śpi, świat nie czeka, nie możesz zostać w tyle – mówi wszystko dookoła. W takich okolicznościach, niespodziewanie polityczne stają się nawet zupełnie błahe czynności, jak gapienie się w okno czy właśnie sen.

Rozumiem jednak marzenia blogerów. Nie wdrażam ich rad w życie, ale domyślam się, co chcą osiągnąć autorzy i czytelnicy stron z dobrymi radami: oni po prostu chcieliby bardzo, żeby Cudowna Metoda działała, żeby życie było jak puzzle albo klocki lego, chcieliby, żeby prawdą było, że przecież wystarczy się dobrze zorganizować, a wszystko inne natychmiast też się poukłada.

Masz czysty pokój – masz czysty umysł, i tak dalej. Miałam taki moment w moim własnym życiu, dawno temu: marzyłam sobie, że To Działa i postanowiłam zasypiać przy miło płynącym ze słuchawek głosie, który wprawiłby mnie w głęboki relaks, a ja obudziłabym się jako nowy, lśniący Człowiek, Który Nie Robi Błędów. Głos przemawiający na tle taniego ambientu był faktycznie miły, ale od słuchawek, z którymi zasnęłam, bolały mnie uszy i tyle wyszło z mojej pracy nad sobą. Kupiłam nawet słynny poradnik o sztuce robienia porządków, z którego wyniosłam lekcję, że moje piżamy będą ładnie, pionowo pozwijane, jeśli pozwolę im mieszkać w szufladzie i nigdy nie będę ich używać.

Podejrzewam zresztą, że taka sama motywacja stoi za decyzjami ludzi stosujących diety, testujących nowe, superzdrowe pestki jagód z wyspy Tupinambarana, a nawet osobami, którym zdarza się klikać uporczywe reklamy opatrzone wysoce nieprzyjemnym dla oka zdjęciem i komentarzem w stylu „Lekarze jej nienawidzą! Odkryła kurację wiecznej młodości, która znajduje się również w twojej łazience!". Chodzi o to, żeby znaleźć Sposób. Sposób prawdopodobnie nie istnieje, przynajmniej nie jeden-uniwersalny, bo wszyscy jesteśmy z nieco innych glin. Jeśli o mnie chodzi, najbardziej dotychczas sprawdziła się rada serdecznego kolegi, którego chciałabym tu pozdrowić: „ludzie sukcesu chodzą spać po Kole Fortuny".

http://link.operon.pl/odrenda

- **Tekst naukowy** to publikacja przekazująca wiedzę. Najczęściej jest to wypowiedź o charakterze rozprawy lub pracy naukowej służąca popularyzacji osiągnięć nauki. Cechami charakterystycznymi tekstów naukowych są: obiektywizm i precyzja w przedstawieniu zagadnienia, logiczny układ, występowanie fachowej terminologii, stosowanie wypowiedzeń wielokrotnie złożonych oraz brak słownictwa nacechowanego emocjonalnie.

Przykład tekstu naukowego

Aneta Kierczewska

Tożsamość jednostki w dobie nowoczesnych technologii komunikowania. Współczesne media i ich wpływ na afirmację własnego „ja"

[...] Wcześniej warto wspomnieć o antropologii komunikacji. Pierwsze użycie tego pojęcia pojawiło się w latach 60. XX wieku, dzięki artykułom Della Hymesa, jednego z najsłynniejszych badaczy etnografii komunikacji. Zaproponował on termin „etnografia mówienia", który z czasem zastąpił „etnografią komunikacji", w celu zdefiniowania nowego podejścia do rozumienia języka powszechnie stosowanego. Celem Hymesa było odejście od traktowania mowy w kontekście abstrakcyjnego wzoru, a skupieniu uwagi na różnorodności wypowiedzi. Badanie języka to przede wszystkim opisywanie i analizowanie zdolności mówcy, którego używa w rzeczywistych sytuacjach. Taką umiejętność sam nazywał kompetencją komunikacyjną. Nie można ograniczać się do opisywania potencjalnych możliwości idealnego mówcy i słuchacza na podstawie umiejętności budowania zdań poprawnie gramatycznych, a więc kompetencji językowych. O sukcesie komunikacji nie decyduje jedynie jej poprawność, ale przede wszystkim umiejętność odczytania kontekstu społeczno-kulturowego. Na komunikację składa się wspólna znajomość kodu językowego oraz zasad, norm i wartości społeczno-kulturowych, które mają wpływ na odpowiednią interpretację mowy i innych kanałów komunikacyjnych. Etnografia komunikacji rozpatruje, jaką wiedzę posiada dana jednostka o modelach stosowania języka w swojej społeczności i w jaki sposób je wykorzystuje, a wcześniej jak uczy się je stosować (Johnstone, Marcellino 2010). Dell Hymnes za źródło badań nad antropologią uważał badania małych społeczności, a szczególnie badania terenowe z możliwością obserwacji uczestniczącej (Johnstone, Marcellino 2010,6). Antropologia komunikacji stosuje porównania, przeciwstawiając sobie różne kultury. Badania terenowe i obserwacja uczestnicząca to konieczność kontaktów face-to-face. Obecny rozwój nowych mediów i z nimi związanymi technologiami komunikacyjnymi nieco deformuje dotychczasowe praktyki badań, co zmusza badaczy, nie tylko antropologów, ale i socjologów i innych badaczy nauk humanistycznych,

do redefiniowania podstawowych pojęć i technik badawczych. Tym samym możemy mówić o nowym terenie badawczym, którego należy poszukiwać już w wirtualnej rzeczywistości. [...]

http://link.operon.pl/akierczewska-naukaihistoria

- **Tekst popularnonaukowy** to napisany w przystępny sposób tekst naukowy, przeznaczony dla czytelnika niemającego fachowego przygotowania w danej dziedzinie. Celem piśmiennictwa popularnonaukowego jest upowszechnianie wiedzy z różnych dziedzin i przedstawianie najnowszych osiągnięć nauki.

Andrzej Markowski
Elegancja w języku

Cóż to jest „elegancja językowa"? To z pewnością coś więcej niż poprawność gramatyczna wypowiedzi, a nawet chyba coś więcej niż jej staranność. Dobry smak w języku to wybór takich sposobów w mówieniu i pisaniu, które będą charakteryzowały mówiącego jako człowieka na pewnym poziomie, umiejącego się odpowiednio zachować w określonej sytuacji, człowieka dbającego o swój wizerunek poprzez język, jakim się posługuje.

Oczywiście „elegancki językowo" może być ten, kto:

1. Wie, że w polszczyźnie istnieją wyrazy, sposoby łączenia ich i konstrukcje zdaniowe równoważne sobie, lecz różniące się zabarwieniem stylistycznym, a także:
2. Umie użyć w odpowiedniej sytuacji jednej, tylko tej właściwej konstrukcji i najodpowiedniejszego wyrazu. Tak więc, do grona osób starszych nie będzie się zwracać: „Wiecie państwo", bo użycie formy drugiej osoby czasownika wiele takich osób razi. Bardziej elegancka w tej sytuacji będzie forma *wiedzą państwo*. Podobnie mało eleganckie będzie użycie w oficjalnej rozmowie zwrotu: „Nie wiem, czy się wyrobię", gdyż to sformułowanie, pochodzące z gwary młodzieżowej, razi w sytuacji oficjalnej. Odpowiednie będą tu zwroty: *nie wiem, czy zdążę* albo (gdy chodzi nie o czas, lecz o możliwości) *nie wiem, czy temu podołam*.

Elegancja to także indywidualność mówiącego. Mało eleganckie jest posługiwanie się zwrotami schematycznymi, utartymi, sztampowymi zbitkami słów. Nie jest elegancki ktoś, kto mówi, że „w tym temacie ma pakiet priorytetów" lub że „zabezpiecza środki na zbilansowanie budżetu domowego".

Elegancja to również niewymuszoność, swoboda, niepopisywanie się wyrazami modnymi, takimi jak: „kondycja", „wyartykułować", „procesy inflacjogenne", ale też takimi, jak „oszołom" [...].

Dobry smak językowy zakłada, oczywiście, używanie tylko takich wyrazów, co do których jesteśmy pewni, czy nie urażą one partnera rozmowy, nie sprawią, że poczuje się on poniżony.

A. Markowski, *Polszczyzna znana i nieznana*, cyt. za: *Język polski 6. Podręcznik dla szkoły podstawowej. Kształcenie kulturowo-literackie*, Gdynia 2013, s. 47.

- **Tekst literacki** to utwór o charakterze artystycznym pisany prozą lub wierszem. Określenie „literatura piękna" wskazuje na funkcję estetyczną utworów, czyli dostarczanie odbiorcy wrażeń, przeżyć, przemyśleń, przyjemności.

Tekst literacki pisany jest prozą lub wierszem.
Istotnym elementem wszystkich tekstów jest **tytuł**, gdyż informuje, o czym jest tekst, oraz służy zaciekawieniu czytelnika. W niektórych utworach obok tytułu występuje **podtytuł**, który jest uzupełnieniem tytułu. Niektórzy autorzy umieszczają w swoich utworach **motto**, czyli cytat z innego dzieła, który nawiązuje do treści utworu.

Adam Mickiewicz

*P*an *T*adeusz

tytuł

czyli ostatni zajazd na *L*itwie

podtytuł

Adam Mickiewicz

Romantyczność

tytuł

Zdaje mi się, że widzę... gdzie?
Przed oczyma duszy mojej.
(William Szekspir)

motto

Słuchaj, dzieweczko!
Ona nie słucha –
To dzień biały! to miasteczko!
Przy tobie nie ma żywego ducha.
Co tam wkoło siebie chwytasz?
Kogo wołasz, z kim się witasz?
Ona nie słucha.

2. RODZAJE I GATUNKI LITERACKIE

- Rodzaj literacki – zespół cech, które pozwalają zaklasyfikować utwór literacki, biorąc pod uwagę jego formę wypowiedzi i budowę. Wyróżnia się trzy główne rodzaje literackie: lirykę, epikę i dramat.
- Gatunek literacki – forma utworu literackiego, charakteryzująca się określoną budową oraz stylistyką.

PRZYKŁADOWE GATUNKI LITERACKIE	
Liryka	**hymn** – I. Krasicki, *Hymn do miłości ojczyzny* **pieśń** – J. Kochanowski, *Czego chcesz od nas, Panie* **fraszka** – J. Kochanowski, *Na lipę, Na zdrowie, Na dom w Czarnolesie* **tren** – J. Kochanowski, *Treny* **sonet** – A. Mickiewicz, *Burza*
Epika	**epos** – Homer, *Iliada* **epopeja** – A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz* **powieść** – H. Sienkiewicz, *Quo vadis, W pustyni i w puszczy;* S. Żeromski, *Syzyfowe prace;* F. Molnár, *Chłopcy z Placu Broni;* J.R.R. Tolkien, *Hobbit, czyli tam i z powrotem* **opowiadanie** – E. Hemingway, *Stary człowiek i morze;* Ch. Dickens, *Opowieść wigilijna* **nowela** – B. Prus, *Katarynka;* H. Sienkiewicz, *Latarnik* **mit** – *Dedal i Ikar, Syzyf, Prometeusz* **baśń** – H.Ch. Andersen, *Królowa Śniegu;* Ch. Perrault, *Kopciuszek* **bajka** – I. Krasicki, *Kruk i lis* **legenda** – *Legenda o Lechu, Czechu i Rusie* **przypowieść** – *O miłosiernym Samarytaninie* **dziennik** – S. Żeromski, *Dzienniki* **pamiętnik** – M. Białoszewski, *Pamiętnik z powstania warszawskiego*
Dramat	**tragedia** – J. Słowacki, *Balladyna* **komedia** – A. Fredro, *Zemsta*
Gatunki mieszane (synkretyczne)	**ballada** – A. Mickiewicz, *Świtezianka, Powrót taty, Pani Twardowska* **satyra** – I. Krasicki, *Żona modna* **dramat romantyczny** – A. Mickiewicz, *Dziady* cz. II

2.1. LIRYKA

- Liryka – jeden z trzech rodzajów literackich. Należą do niej utwory wyrażające uczucia, doznania, refleksje i przeżycia podmiotu lirycznego, które są przekazywane w formie monologu lirycznego.

- **Podmiot liryczny** – to osoba mówiąca w wierszu, czyli postać wypowiadająca swoje myśli, poglądy, przeżycia lub opisująca to, co widzi w otaczającym świecie.
  W liryce osoba mówiąca (**podmiot liryczny**) odgrywa najważniejszą rolę. Wypowiada się ona poprzez **monolog liryczny**, który może mieć formę bezpośredniego wyznania, opisu, opowiadania czy refleksji filozoficznej.
- **Adresat wiersza** – osoba, pojęcie, przedmiot, wartość, do których skierowany jest utwór.
- **Nastrój wiersza** – uczucia, jakie towarzyszą osobie mówiącej w wierszu, a tym samym wpływają na odbiór utworu przez czytelnika. Nastrój wiersza może być pogodny, żartobliwy, przygnębiający, smutny, melancholijny itp.
- **Wers** – jedna linijka wiersza.
- **Zwrotka (strofa)** – wyodrębniona graficznie część wiersza składająca się z co najmniej dwóch wersów.
- **Refren** – powtarzający się, najczęściej po każdej zwrotce, fragment wiersza lub piosenki.

Adam Mickiewicz
Niepewność

Gdy cię nie widzę, nie wzdycham, nie płaczę, — wers

Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę;
Jednakże gdy cię długo nie oglądam,
Czegoś mi braknie, kogoś widzieć żądam;
I tęskniąc sobie zadaję pytanie:

Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie? — refren

Gdy z oczu znikniesz, nie mogę ni razu
W myśli twojego odnowić obrazu?
Jednakże nieraz czuję mimo chęci,
Że on jest zawsze blisko mej pamięci.
I znowu sobie powtarzam pytanie: — zwrotka

Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?

ODMIANY LIRYKI

- **Liryka pośrednia** – rodzaj liryki, w której podmiot liryczny się nie ujawnia, pozostaje ukryty za przedstawionym światem, zdarzeniami czy refleksjami. Odmianą liryki pośredniej jest **liryka opisowa** (podmiot liryczny wyraża się na przykład poprzez opis krajobrazu) i **liryka sytuacyjna** (podmiot liryczny opisuje scenę, zdarzenie, często wprowadzając bohatera lirycznego).

Przykładem liryki pośredniej opisowej jest wiersz *Kwiecień* Leopolda Staffa:

Po niebie pędzi chmur konnica
I mruczą dzikie zwierzęta.
Drzew nagie szczyty gnie wichrzyca
I zmiata kurz jak na święta.

Przykładem liryki pośredniej sytuacyjnej jest wiersz *Piosenka o końcu świata* Czesława Miłosza:

W dzień końca świata
Pszczoła krąży nad kwiatem nasturcji,
Rybak naprawia błyszczącą sieć.

Skaczą w morzu wesołe delfiny,
Młode wróble czepiają się rynny
I wąż ma złotą skórę, jak powinien mieć.

- **Liryka bezpośrednia** – rodzaj liryki, w której podmiot liryczny przedstawia swoje przeżycia, refleksje i pragnienia w 1. osobie liczby pojedynczej („ja" liryczne). Na obecność osoby mówiącej w wierszu wskazują czasowniki w 1. os. l. poj. i l. mn. oraz zaimki typu: *ja*, *my*, *mój*, *nasz* itp.

Przykładem liryki bezpośredniej jest wiersz *Zielono mam w głowie* Kazimierza Wierzyńskiego:

*Zielono **mam** w głowie i fiołki w niej kwitną,*
*Na klombach **mych** myśli sadzone za młodu,*
*Pod słońcem co dało **mi** duszę błękitną*
*i które **mi** świeci bez trosk i zachodu.*

- **Liryka zwrotu do adresata** (inaczej **liryka inwokacyjna**) – rodzaj liryki, w której podmiot liryczny zwraca się do adresata wypowiedzi. Adresatem może być osoba, grupa osób, wartość lub zjawisko.

Przykładem liryki zwrotu do adresata jest utwór *Oda do młodości* Adama Mickiewicza:

Bez serc, bez ducha, to szkieletów ludy;
Młodości! dodaj mi skrzydła!
Niech nad martwym wzlecę światem
W rajską dziedzinę ułudy:
Kędy zapał tworzy cudy,
Nowości potrząsa kwiatem
I obleka w nadziei złote malowidła.

Ze względu na temat liryka dzieli się na:

- **refleksyjno-filozoficzną** (jej tematyka dotyczy celu i sensu życia, przemijania, wartości)
- **patriotyczną** (tematyka: ojczyzna, naród, wolność)
- **miłosną** (tematyka: uczucia, wyznania, rozterki)
- **autotematyczną** (liryka o tworzeniu, podejmująca zagadnienia dotyczące procesu tworzenia, roli twórcy itp.)
- **religijną** (tematyka: Bóg, wiara)

RODZAJE WIERSZY

- **Wiersz** – utwór poetycki mówiący o uczuciach, przeżyciach, doznaniach. Charakteryzuje się obecnością środków stylistycznych oraz określoną budową.

- **Wiersz rymowany** – utwór zawierający rymy.
- **Wiersz nierymowany (biały)** – wiersz bez rymów, oparty tylko na rytmie.
- **Wiersz regularny** – wiersz, który charakteryzuje się uporządkowaną budową, rytmem, obecnością rymów i użyciem różnych środków poetyckiego wyrazu.

Przykładem wiersza regularnego jest utwór *Kronika olsztyńska* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego:

Gdy trzcina zaczyna płowieć,
a żołądź większy w dąbrowie,
znak, że lata złote nogi
już się szykują do drogi.

- **Wiersz wolny** – wiersz, w którym poeta odrzuca zasady stosowane przy budowie wierszy regularnych; brak jest w nim rytmu, rymów, znaków interpunkcyjnych.

Przykładem wiersza wolnego jest utwór *Przepaść* Tadeusza Różewicza:

Babcia w czarnych sukniach
w drucianych okularach
z laseczką
stawia stopę
nad przepaścią krawężnika cofa
rozgląda się bojaźliwie
choć nie widać śladu samochodu

GATUNKI ZALICZANE DO LIRYKI

- **Hymn** – uroczysta, podniosła pieśń pochwalna, sławiąca bóstwo, bohaterskie dokonania, wzniosłe idee, uznane wartości lub instytucje.

Gdybym mówił językami ludzi i aniołów,
a miłości bym nie miał,
stałbym się jak miedź brzęcząca
albo cymbał brzmiący.
Gdybym też miał dar prorokowania
i znał wszystkie tajemnice,
i posiadł wszelką wiedzę,
i wiarę miał tak wielką, iżbym góry przenosił,
a miłości bym nie miał –
byłbym niczym.

(Pierwszy list do Koryntian, 13, 1–8)

- **Pieśń** – utwór pisany wierszem, w którym występuje rytm dostosowany do treści oraz podział na zwrotki, często przeplatane refrenem. Tematyka pieśni może być bardzo różnorodna: pochwalna, refleksyjna, miłosna, biesiadna, religijna, żołnierska itp.

Nie porzucaj nadzieje,
Jakoć sie kolwiek dzieje:
Bo nie już słońce ostatnie zachodzi,
A po złej chwili piękny dzień przychodzi.

Patrzaj teraz na lasy,
Jako prze zimne czasy
Wszystkę swą krasę drzewa utraciły,
A śniegi pola wysoko przykryły.

Po chwili wiosna przyjdzie,
Ten śnieg z nienagła zyjdzie
A ziemia, skoro słońce jej zagrzeje,
W rozliczne barwy znowu odzieje.

(Jan Kochanowski, *Pieśń IX, księgi wtóre*)

- **Fraszka** – krótki utwór liryczny zwykle o żartobliwej treści. Nastrój fraszek jest przeważnie pogodny lub refleksyjny. Tematyka dotyczy ludzi, ich życia, cenionych wartości. Często te utwory charakteryzuje humor słowny lub sytuacyjny. Bywa, że kończy je **puenta** (celne, dowcipne, zaskakujące sformułowanie będące podsumowaniem utworu).

Fraszki pisał Jan Kochanowski: *Na lipę*, *Na zdrowie*, *Na dom w Czarnolesie*.

Panie, to moja praca, a zdarzenie Twoje;
Raczyż błogosławieństwo dać do końca swoje!
Inszy niechaj pałace marmórowe mają
I szczerym złotogłowem ściany obijają,
Ja, Panie, niechaj mieszkam w tym gniaździe ojczystym,
A Ty mię zdrowiem opatrz i sumnieniem czystym,
Pożywieniem ućciwym, ludzką życzliwością,
Obyczajmi znośnymi, nieprzykrą starością.

(Jan Kochanowski, *Na dom w Czarnolesie*)

- **Tren** – podniosły utwór o charakterze żałobnym poświęcony zmarłej osobie, wyrażający żal, rozpacz po jej stracie. Zawiera pochwałę oraz podkreśla zalety i dokonania osoby zmarłej.

Wielkieś mi uczyniła pustki w domu moim,
Moja droga Orszulo, tym zniknieniem swoim.
Pełno nas, a jakoby nikogo nie było:
Jedną maluczką duszą tak wiele ubyło.

Tyś za wszytki mówiła, za wszytki śpiewała,
Wszytkiś w domu kąciki zawżdy pobiegała.
Nie dopuściłaś nigdy matce się frasować
Ani ojcu myśleniem zbytnim głowy pasować.

(Jan Kochanowski, *Tren VIII*)

- **Sonet** – gatunek liryczny charakteryzujący się kunsztowną kompozycją. Wiersz składa się z czternastu wersów podzielonych na cztery strofy (zazwyczaj dwie zwrotki są czterowersowe i dwie trzywersowe). Zwrotki czterowersowe mają charakter opisowy, a trzywersowe – refleksyjny. Najczęściej pierwsza zwrotka przedstawia temat utworu, druga odnosi go sytuacji podmiotu lirycznego, pozostałe zawierają refleksje o charakterze ogólnym.

Zdarto żagle, ster prysnął, ryk wód, szum zawiei,
Głosy trwożnej gromady, pomp złowieszcze jęki,
Ostatnie liny majtkom wyrwały się z ręki,
Słońce krwawo zachodzi, z nim reszta nadziei.

Wicher z tryumfem zawył, a na mokre góry
Wznoszące się piętrami z morskiego odmętu
Wstąpił genijusz śmierci i szedł do okrętu,
Jak żołnierz szturmujący w połamane mury.

Ci leżą na pół martwi, ów załamał dłonie,
Ten w objęcia przyjaciół żegnając się pada,
Ci modlą się przed śmiercią, aby śmierć odegnać.

Jeden podróżny siedział w milczeniu na stronie
I pomyślił: szczęśliwy, kto siły postrada,
Albo modlić się umie, lub ma z kim się żegnać.

(Adam Mickiewicz, *Burza*)

2.2. EPIKA

- Epika – rodzaj literacki, do którego należą utwory najczęściej pisane prozą, rzadziej wierszowane (np. epopeja, bajka). Podstawową formą wypowiedzi jest w nich **narracja**, czyli **opowieść narratora** o zdarzeniach i bohaterach.

Narrator to osoba, która przedstawia wydarzenia w tekście epickim. Może być jednym z bohaterów utworu. Dysponuje wówczas ograniczoną wiedzą o świecie przedstawionym i wypowiada się w pierwszej osobie (**narracja pierwszoosobowa**). Taki rodzaj narracji występuje najczęściej w pamiętniku lub dzienniku. Narrator, który stoi poza światem przedstawionym, jest **wszechwiedzący**, a jego narracja ma formę trzeciej osoby (**narracja trzecioosobowa**). Ta „wszechwiedza" narratora może się ujawniać w tym, że zna on wydarzenia przeszłe lub przyszłe, a także przedstawia myśli i przeżycia bohaterów.

Uwaga! Narratora nie należy utożsamiać z autorem dzieła.

Narracja – wypowiedź narratora. Może mieć formę opisu (np. przedmiotu, osoby, miejsca) lub opowiadania (relacji ze zdarzeń).

• POJĘCIA ZWIĄZANE Z EPIKĄ

Świat przedstawiony – świat opisany w dziele literackim. Jego elementami są czas, miejsce, zdarzenia i osoby przedstawione w utworze.

Akcja utworu – wyraźnie zarysowany ciąg wydarzeń przedstawionych w utworze, które stanowią spójną całość i zmierzają ku pewnemu celowi. W konstrukcji akcji wyodrębniamy jej rozpoczęcie (**zawiązanie akcji**), rozwinięcie (**rozwój akcji**) i zakończenie (**rozwiązanie akcji**). Niekiedy w akcji utworu zostaje podkreślony **punkt kulminacyjny**.

Punkt kulminacyjny – moment największego napięcia w rozwoju akcji, po którym zazwyczaj następuje jej zwrot lub rozwiązanie. Na przykład w *Krzyżakach* Henryka Sienkiewicza punktem kulminacyjnym jest bitwa pod Grunwaldem.

Czas akcji – czas, w którym rozgrywają się wydarzenia przedstawione w utworze.

Miejsce akcji – miejsce lub miejsca, gdzie rozgrywają się wydarzenia przedstawione w utworze.

Fabuła – układ wszystkich motywów i **wątków** (zdarzeń) przedstawionych w utworze.

Wątek – ciąg zdarzeń w obrębie fabuły utworu, które dotyczą jednego bohatera lub grupy postaci. W utworach może wystąpić **wątek główny i wątki poboczne**.
Na przykład wątkiem głównym w *Syzyfowych pracach* Stefana Żeromskiego jest problem rusyfikacji polskiej młodzieży, a wątkiem pobocznym jest miłość Marcina Borowicza do Biruty.

Wydarzenie – pojedyncza sytuacja, która została opisana w utworze.

Bohater utworu – występująca w utworze fikcyjna postać. W zależności od sposobu ukazania postaci można wyróżnić różne typy bohaterów:

- tytułowy, główny, drugoplanowy, epizodyczny;
- jednostkowy, zbiorowy (np. szlachta w *Panu Tadeuszu* Adama Mickiewicza);
- pozytywny, negatywny;
- statyczny (jego charakter i postępowanie nie zmienia się), dynamiczny (ulega przemianie wewnętrznej pod wpływem zdarzeń).

  Bohaterem utworu literackiego może być postać:
  - **historyczna** – postać, która istniała w rzeczywistości i zostaje umieszczona w świecie przedstawionym utworu. Postacie historyczne występują na przykład w powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza.
  - **fikcyjna** – postać wymyślona przez twórcę dzieła; postacie fikcyjne mogą być **prawdopodobne**, tzn. takie, które mogłyby żyć w realnym świecie (np. Staś Tarkowski, bohater *W pustyni i w puszczy*, Alicja, bohaterka *Alicji w Krainie Czarów*) lub **fantastyczne** (np. Aslan z *Opowieści z Narnii*).

FIKCJA A RZECZYWISTOŚĆ

Fikcja artystyczna (literacka) – to świat wymyślony przez autora dzieła. Może być on realistyczny lub fantastyczny.

Świat realistyczny – to wydarzenia, miejsca i postacie, które są prawdopodobne i mogą istnieć w rzeczywistości.
Na przykład fikcja literacka stworzona przez Henryka Sienkiewicza w powieści *W pustyni i w puszczy* to wydarzenia, które mogłyby się wydarzyć naprawdę.

Świat fantastyczny – to wydarzenia, miejsca i postacie, które są nieprawdopodobne i nie mogą istnieć w rzeczywistości.
Na przykład fikcja literacka stworzona przez Tolkiena w powieści *Hobbit, czyli tam i z powrotem* to wydarzenia, które nie mogłyby się wydarzyć naprawdę.

GATUNKI EPICKIE

- Epos – obszerny wielowątkowy utwór epicki pisany wierszem, wywodzący się z antyku i nawiązujący tematycznie do wydarzeń historyczno-mitologicznych. Bogowie ingerują w losy bohaterów, a akcja rozgrywa się w momencie przełomowym dla przedstawianych zdarzeń. Występuje wszechwiedzący i obiektywny narrator. Utwór zawiera liczne opisy i bogactwo środków stylistycznych.

Przykład eposu: *Iliada* i *Odyseja* Homera

- Epopeja – wierszowany utwór epicki o wielowątkowej fabule ukazujący życie narodu na tle ważnych wydarzeń historycznych. Występuje bohater zbiorowy i bohater jednostkowy.

Przykład epopei: *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza

Epopeja jest gatunkiem bardzo podobnym do eposu i bywa, że ich nazw używa się zamiennie. Od eposu różni się tym, że nie występuje w niej ingerencja bogów w losy bohaterów.

- Powieść – dłuższy utwór o różnorodnej tematyce i swobodnej kompozycji, pisany prozą, przedstawiający wielowątkową fabułę, obejmującą dzieje wielu bohaterów.

Podział powieści ze względu na czas akcji

- powieść współczesna – autor umieszcza jej akcję w czasach, w których żyje i które zna z własnych obserwacji i doświadczeń.
  Powieściami współczesnymi są np. utwory Małgorzaty Musierowicz (*Kwiat kalafiora*; *Opium w rosole*; *Noelka*), a także *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza, ponieważ autor żył w tym samym czasie, w którym rozgrywa się akcja utworu, chociaż jest to przeszłość w stosunku do naszego życia.
- powieść historyczna – autor opisuje czasy wcześniejsze niż te, w których sam żyje. Wiedzę o nich czerpie z dokumentów historycznych. Prawda historyczna splata się z fikcją literacką. Bohaterowie znani z historii współistnieją na równi z wymyślonymi przez pisarza. Wydarzenia prawdziwe uzupełniane są zdarzeniami fikcyjnymi przedstawianymi w prawdopodobny sposób.
  Przykładem powieści historycznych są utwory Henryka Sienkiewicza: *Quo vadis*, *Krzyżacy*, *Potop*.
- powieść fantastycznonaukowa – autor umieszcza świat przedstawiony w bliżej nieokreślonej przyszłości. Fabuła najczęściej przedstawia zmagania człowieka ze stworzonymi przez niego maszynami lub relacje człowiek – mieszkańcy innych planet.
  Przykładem takiej powieści jest utwór *Kongres futurologiczny* Stanisława Lema.

Podział powieści ze względu na tematykę

- powieść społeczno-obyczajowa – przedstawia życie codzienne bohaterów, obraz jakiegoś środowiska społecznego i jego wpływ na bohaterów. Fabuła powieści obyczajowej jest wyraźnie uporządkowana, a narrator zazwyczaj wszechwiedzący.
  Przykład: *Syzyfowe prace* Stefana Żeromskiego
- powieść podróżnicza – powieść, w której bohaterowie przeżywają różne przygody podczas podróży najczęściej po jakimś egzotycznym miejscu.
  Przykład: *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza
- powieść fantasy – powieść nawiązująca do mitologii i baśni różnych narodów. Akcja rozgrywa się w odległych, bliżej niesprecyzowanych czasach. Fabuła utworu zawiera elementy fantastyczne, które przeplatają się z realistycznymi, a bohaterowie obdarzeni są nadprzyrodzoną mocą i potrafią posługiwać się magicznymi przedmiotami.
  Przykład: *Hobbit, czyli tam i z powrotem* Johna Ronalda Reuela Tolkiena
- powieść sensacyjna – powieść, w której są opisane niebezpieczne, ryzykowne wydarzenia, a rozwiązaniem akcji jest wyjaśnienie skomplikowanej zagadki czy tajemnicy.
  Przykład: *Pan Samochodzik i templariusze* Zbigniewa Nienackiego
- powieść detektywistyczna (kryminalna) – powieść, której główną cechą jest dynamiczna, wyraźnie zarysowana akcja zmierzająca najczęściej do ustalenia sprawcy przestępstwa.
  Przykład: *Morderstwo w Orient Expressie* Agathy Christie
- powieść biograficzna – powieść przedstawiająca życie wybitnego człowieka.
  Przykład: *Mickiewicz* Zbigniewa Sudolskiego

- **powieść autobiograficzna** – odmiana powieści biograficznej, w której autor przedstawia w sposób często sfabularyzowany własne wspomnienia dotyczące czasów i ludzi, z którymi żył.
  Przykład: *Ziele na kraterze* Melchiora Wańkowicza
- **powieść psychologiczna** – powieść, której głównym celem jest przedstawienie życia wewnętrznego postaci, jej przeżyć, motywów postępowania.
  Przykład: *Oskar i pani Róża* Érica-Emmanuela Schmitta

- **Opowiadanie** – niewielki utwór epicki o prostej, zwykle jednowątkowej fabule bez wyraźnie zarysowanego punktu kulminacyjnego. Akcja utworu bywa wzbogacona o opisy, refleksje, poboczne wydarzenia. W opowiadaniu występuje niewielu bohaterów, a pozycja narratora jest wyraźnie podkreślona. Często opisywane zdarzenia nie dzieją się w tym samym czasie, w którym jest prowadzona narracja.

Przykład: *Stary człowiek i morze* Ernesta Hemingwaya

- **Nowela** – krótki jednowątkowy utwór narracyjny pisany prozą. Charakteryzuje się ściśle określoną kompozycją z wyraźnie zarysowaną akcją, zmierzającą do punktu kulminacyjnego, a następnie do często zaskakującego zakończenia (puenty). Brak jest długich opisów i charakterystyki bohaterów.

Przykład: *Latarnik* Henryka Sienkiewicza

Nowelę od opowiadania różni zwarta, uporządkowana kompozycja, wyraźnie zaznaczony punkt kulminacyjny i zakończenie, które jest podsumowaniem utworu, często przesłaniem z niego płynącym (puenta).

- **Mit** – fantastyczna opowieść dotycząca bardzo odległych czasów. Przedstawia poglądy na pochodzenie bogów, istot obdarzonych cechami boskimi i ludzi. Mity opisują wierzenia starożytnych Greków i Rzymian, wyjaśniają zjawiska w przyrodzie oraz tłumaczą sens zwyczajów i wierzeń w starożytności.

Na przykład mit o Demeter i Korze opowiada o wędrówce Demeter w poszukiwaniu córki i wyjaśnia, skąd biorą się pory roku.

Początkowo mity przekazywane były ustnie z pokolenia na pokolenie. Potem były spisywane przez wielu autorów i dlatego istnieją w różnych wersjach.

Mitologia – to zbiór mitów.
Przykład: *Mitologia* Jana Parandowskiego

- **Baśń** – gatunek epicki zawierający elementy fantastyki, cudowności, magii. Występują w nim osoby o nadzwyczajnych umiejętnościach, cudowne wydarzenia, magiczne przedmioty. Istnieje wyraźny podział na dobro i zło. Najczęściej dobrzy bohaterowie zostają nagrodzeni, a źli – ukarani. Czas i miejsce wydarzeń w baśniach są najczęściej nieokreślone. Z baśni płynie **przesłanie**, czyli główna myśl lub sens utworu, które odnosi się do wartości takich jak dobro, potrzeba pomocy innym czy pracowitość.

Najpopularniejsi autorzy baśni to:

- Hans Christian Andersen (*Brzydkie kaczątko, Królowa śniegu, Dziewczynka z zapałkami, Mała syrenka, Calineczka*)
- bracia Wilhelm i Jacob Grimm (*Królewna Śnieżka, Jaś i Małgosia, Kopciuszek, Czerwony Kapturek*)
- Charles Perrault (*Czerwony Kapturek, Kot w butach, Śpiąca królewna, Ośla skórka, Knyps z czubkiem, Kopciuszek*)

- **Bajka** to krótki utwór, przeważnie wierszowany, o charakterze żartobliwym i jednocześnie pouczającym. Jego bohaterami są zazwyczaj zwierzęta, rzadziej rośliny, przedmioty i ludzie. Bohaterowie bajek uosabiają ludzkie zalety i wady. Z sytuacji przedstawionej w bajce płynie **morał**, a postacie mają **charakter symboliczny oraz alegoryczny**.

Morał – wniosek, nauka, pouczenie wynikające z jakiejś sytuacji.

Symbol – stosowany w sztuce motyw zastępujący jakieś pojęcie, przedmiot, zjawisko, który wywołuje określone skojarzenia i reakcje. Symbolem może być **postać** (np. Herakles jest symbolem męstwa i siły, ale także odwiecznego snu o potędze, marzeń człowieka), **zwierzę** (pies symbolizuje wierność, ale i służalczość), **przedmiot** (jajko – symbol życia i płodności, a także świata lub przezwyciężania śmierci) lub **inne motywy** (ogród – symbol natury, przyrody oraz raju, szczęścia, piękna).

Alegoria – motyw w literaturze i sztuce, który poza znaczeniem dosłownym ma sens ukryty, przenośny, zwany alegorycznym. W bajkach wielu gatunkom zwierząt są przypisane określone cechy, np. lew symbolizuje władzę, lis – chytrość, mrówka – pracowitość, a owca – głupotę. W przeciwieństwie do symbolu, sens alegorii jest jednoznaczny, a jej odczytywanie jest związane z tradycją.

Bajki pisali:

- Ignacy Krasicki (*Ptaszki w klatce, Czapla, ryby i rak*)
- Adam Mickiewicz (*Przyjaciele, Koza, kózka i wilk*)
- Jan Brzechwa (*Pająk i muchy, Prot i Filip*)

Uwaga! Pojęć „bajka" oraz „baśń" nie należy mylić! Na baśnie zwyczajowo mówi się „bajki", ale formalnie to dwa różne gatunki literackie.

- **Legenda** – opowieść ludowa związana z historycznymi postaciami, zdarzeniami i miejscami. Występują w niej elementy fantastyki i niezwykłości, które przeplatają się z wydarzeniami realistycznymi, a często z historycznymi. Legendy wyjaśniają najczęściej powstanie państw, miast, rzek, jezior i zjawisk przyrody. Mogą być w nich opisane żywoty świętych, męczenników oraz bohaterów narodowych.

Znane legendy: *Lech, Czech i Rus, Wars i Sawa, Smok Wawelski, Piast Kołodziej*

- **Przypowieść (parabola)** – krótki utwór epicki wyróżniający się prostą fabułą, która służy zilustrowaniu pewnych prawd o charakterze ogólnoludzkim i moralnym. Opowiedziana historia ma znaczenie dosłowne oraz metaforyczne. Przypowieść często posługuje się alegorią w przedstawieniu prawd wiary. Źródłem przypowieści jest Biblia.

Przykłady przypowieści: *O siewcy, O talentach, O pannach mądrych i głupich, O miłosiernym Samarytaninie*

- Dziennik – utwór w postaci relacji ze zdarzeń prowadzonych na bieżąco. Występuje w nim pierwszoosobowa narracja dotycząca zdarzeń, przeżyć osobistych, a często również poglądów narratora.

Przykład: *Dzienniki* Stefana Żeromskiego

- Pamiętnik – dłuższa wypowiedź o charakterze osobistym. Opisywane przez autora zdarzenia często przedstawiane są z pewnego dystansu czasowego, a ich układ zależy od subiektywnego wyboru autora.

Przykład: *Pamiętnik z powstania warszawskiego* Mirona Białoszewskiego

Uwaga! Pamiętnik różni się od dziennika tym, że nie jest pisany na bieżąco, wydarzenia nie muszą być przedstawiane chronologicznie, a autor może przedstawiać subiektywny obraz zdarzeń i postaci.

2.3. DRAMAT

Dramat – jeden z trzech rodzajów literackich, obejmujący utwory pisane z myślą o wystawieniu na scenie. Zwykle utwór podzielony jest na akty i sceny. Główne gatunki dramatu to komedia i tragedia.

- Komedia – gatunek dramatu, w którym występują zabawne postacie i sytuacje, a akcja – nieskomplikowana i nasycona komizmem – kończy się szczęśliwie.

Przykład: *Zemsta* Aleksandra Fredry

Komizm – cecha zjawisk przedstawionych w utworze, które budzą w odbiorcy wesołość i śmiech. Często ma charakter dydaktyczny i wykorzystywany jest do krytyki zjawisk i zachowań ludzi. Wyróżnia się komizm:

- sytuacyjny – polegający na spiętrzeniu niesamowitych zbiegów okoliczności, zaskakujących zdarzeń, zbudowaniu zabawnych sytuacji.
- postaci (charakterologiczny) – polegający na stworzeniu typów bohaterów i uwypukleniu ich cech wyglądu i zachowań, które, przedstawione w sposób przerysowany, bawią odbiorcę.
- słowny (językowy) – zabawne dialogi bohaterów, żartobliwe powiedzonka, zestawienia słów, które wywołują wesołość.

- Tragedia – gatunek dramatu, którego treść zwykle dotyczy poważnego problemu, a rozwój akcji oparty jest na istnieniu sprzecznych racji (konfliktu), spośród których nie można dokonać jednego słusznego wyboru. Zmagania bohatera prowadzą do jego klęski (często do śmierci). Istotnym elementem w konflikcie jest ingerencja sił wyższych (bogów, losu, praw natury).

Przykład: *Balladyna* Juliusza Słowackiego; *Romeo i Julia* Wiliama Szekspira

Tragizm – konflikt równorzędnych wartości moralnych (konflikt tragiczny), wśród których nie ma możliwości wyboru, gdyż każda decyzja prowadzi do klęski. Bohaterem jest zwykle jednostka, działająca świadomie w imię wielkiego i szlachetnego celu. Ponosi klęskę, ponieważ zmaga się z siłami wyższymi (bogowie, władcy, siły natury, fatum, racje moralne).

Akcja w dramacie tworzona jest poprzez dialogi i monologi bohaterów, które stanowią tekst główny. Uzupełnieniem tekstu głównego jest tekst poboczny, czyli didaskalia.

AKT II
SCENA VII
Klara, Papkin

Akt – część utworu dramatycznego, wydzielona ze względu na zamknięty odcinek akcji. Zwykle kończy się zdarzeniem istotnym dla dalszego jej przebiegu.

Scena – część aktu, wyodrębniona ze względu na liczbę biorących w niej udział postaci. Pojawienie się lub odejście postaci jest granicą między scenami.

[...]

PAPKIN
klękając

Tekst poboczny (didaskalia) – komentarze i wskazówki autora dotyczące czasu i miejsca akcji, gry aktorów, kostiumów, rekwizytów, dekoracji.

Przyjmij śluby...

KLARA
Hola! teraz lata próby,
W nich dowody posłuszeństwa,
Wytrwałości i śmiałości.

PAPKIN
O królowo wszechpiękności!
Ornamencie człowieczeństwa!
Powiedz: „W ogień skocz, Papkinie" –
A twój Papkin w ogniu zginie.
wstaje

KLARA
Nie tak srogie me żądanie;
Klejnot rycerskiego stanu
Pastwą ognia nie zostanie.
Lecz powtarzam waszmość panu:
Posłuszeństwa, wytrwałości
I śmiałości żądam próby.

[...]

Tekst główny – wypowiedzi bohaterów w utworze dramatycznym.

Dialog – rozmowa dwóch lub więcej osób.

KLARA
Posłuszeństwa chcąc dać miarę,
Milczeć trzeba sześć miesięcy.

PAPKIN
Nic nie gadać!

KLARA
Tak – nic więcej.
Wytrwałości zaś dam wiarę,
Gdy o chlebie i o wodzie...

PAPKIN
Tylko, przebóg, niezbyt długo.

KLARA
Rok i dni sześć...

PAPKIN
boleśnie
Jestem w grobie...
z ukłonem
Ale zawsze – twoim sługą.
Ukłoniwszy się, odchodzi w drzwi prawe

KLARA
Zaś śmiałości – w tym sposobie
Da mi dowód, kto dać zechce:
W oddalonej stąd krainie
Jadowity potwór słynie,
Najmężniejszym trwogą bywa –
Krokodylem się nazywa.
Niech go schwyci i przystawi,
Moje oko nim zabawi;
Bom ciekawa jest nad miarę
Widzieć żywą tę poczwarę.
To jest wolą niewzruszoną.
A kto spełni, co ja każę,
Ten powiedzie przed ołtarze,
Tego tylko będę żoną.

[...]

SCENA VIII

PAPKIN
po długim milczeniu
Krrrokodyla!

Tekst główny

Dialog

Monolog – dłuższa wypowiedź jednej osoby, stanowiąca całość znaczeniową.

ironicznie
Tylko tyle!
Co za koncept, u kaduka!
Pannom w głowie krokodyle,
Bo dziś każda zgrozy szuka:
To dziś modne, wdzięczne, ładne,
Co zabójcze, co szkaradne.
Dawniej młoda panieneczka
Mile rzekła kochankowi:
„Daj mi, luby, kanareczka",
A dziś każda swemu powie:
„Jeśli nie chcesz mojej zguby,
Krrrokodyla daj mi, luby"...
po krótkim milczeniu
Post, milczenie – wszystko fraszka,
Straży przy mnie nie postawi.
Ale potwór nie igraszka.
Czart – nie Papkin go przystawi.

Monolog

(Aleksander Fredro, *Zemsta*)

2.4. GATUNKI MIESZANE (SYNKRETYCZNE)

Gatunek synkretyczny (mieszany) to utwór literacki łączący w sobie cechy różnych rodzajów literackich.

- **Ballada** – gatunek literacki, który łączy elementy liryki, epiki i dramatu. Odwołuje się zazwyczaj do wierzeń ludowych i prawd moralnych, dlatego narracja i dialogi bohaterów są stylizowane na gwarę ludową. Charakteryzują się tajemniczym i pełnym grozy nastrojem, ale zdarzają się ballady o charakterze żartobliwym. Przyroda utożsamia się z przeżyciami bohaterów i często wpływa na ich los.

Przykład: *Świtezianka* Adama Mickiewicza

- **Satyra** – gatunek literacki lub publicystyczny łączący w sobie cechy liryki, epiki i dramatu. Ośmiesza i piętnuje ludzkie wady i zachowania. Krytykuje stosunki społeczne, obyczaje, politykę. Posługuje się takimi środkami wyrazu, jak: sarkazm, szyderstwo, ironia, parodia, karykatura. Ukazując rzeczywistość często w komiczny, przerysowany sposób, nie proponuje żadnych rozwiązań pozytywnych. Satyra ma charakter dydaktyczny. Ma skłonić odbiorcę do refleksji i zmian w postępowaniu.

Przykład: *Żona modna* Ignacego Krasickiego

- **Dramat romantyczny** – gatunek dramatu powstały w okresie romantyzmu charakteryzujący się luźną budową. Akcja rozgrywa się w różnych miejscach i brak jest ograniczenia czasowego w przedstawieniu zdarzeń. Łączone są elementy liryki (długie monologi, środki poetyckie) z narracją epicką. Świat realny miesza się ze światem fantastycznym. Tragizm przeplata się z komizmem, a patos z groteską. Często występują elementy ludowe (bohater z ludu, zwyczaje, prawdy moralne) oraz nawiązania do historii, Biblii, mitologii.

Przykład: *Dziady* cz. II Adama Mickiewicza

2.5. KOMIKS

Komiks – historyjka obrazkowa z tekstem ograniczonym do wypowiedzi bohaterów, umieszczonym w tzw. dymkach.

Janusz Christa
Kajko i Kokosz. Szkoła latania (fragment)

Dymki – umieszczone na ilustracjach teksty dialogów i monologów bohaterów oraz graficzne wyróżnienia towarzyszących im emocji (np. wyrazy napisane dużymi literami).

Obrazki – umieszczone obok siebie ilustracje przedstawiające kolejne fragmenty opowiadanej historii.

Podpisy – krótkie teksty nad lub pod ilustracjami, które uzupełniają narrację obrazkową. Najczęściej informują o miejscu i czasie zdarzeń.

Napisy – literowe odpowiedniki różnych odgłosów rzeczywistości.

3. ŚRODKI STYLISTYCZNE

3.1. BUDOWA WIERSZA

Wiersz, czyli utwór poetycki, zbudowany jest z wersów. Wersy tworzą zwrotkę. Wiersz może zawierać rymy i rytm oraz może występować w nim refren. Na przykład:

Po niebie pędzi chmur konnica
I mruczą dzikie zwierzęta.
Drzew nagie szczyty gnie wichrzyca
I zmiata kurz jak na święta.

Wers – wyodrębniona graficznie linijka wiersza.

Zwrotka lub strofa – część wiersza zbudowana z kilku wersów i oddzielona odstępem.

Kwietniowa burza niecierpliwa (9 sylab)
Spieszy krokami wielkiemi (8 sylab)
I w pochód cały świat porywa, (9 sylab)
Deszcz bębni marsza na ziemi. (8 sylab)

Rytm – powtarzalność niektórych elementów wiersza, na przykład regularne rozmieszczenie sylab w kolejnych wersach.

Wszystko doboszem się zachwyca,
Śmieją się zmokłe dziewczęta
Po niebie pędzi chmur konnica
I mruczą dzikie zwierzęta.

Rym – jednakowe lub podobne brzmienie zakończeń co najmniej dwóch wyrazów; występuje na końcu poszczególnych wersów wiersza.

(Leopold Staff, *Kwiecień*)

RODZAJE RYMÓW

- Rym męski – rym oparty na zgodności brzmienia wyrazów jednosylabowych, np. *wieś – nieś. Akcent pada wówczas na cały wyraz.*
- Rym żeński – rym oparty na zgodności brzmienia wyrazów wielosylabowych, w których rymuje się półtorej sylaby od końca wyrazu, np. *kopia – utopia. Akcent pada wówczas na przedostatnią sylabę.*

*Już zaszedł nad **doliną***
Złocisty słońca krąg –
*Ciche odgłosy **płyną***
Z zielonych pól i łąk.

doliną – płyną – rym żeński

krąg – łąk – rym męski

(Adam Asnyk, *Letni wieczór*)

Podział rymów ze względu na ich układ:

- Rymy parzyste – rymy znajdujące się w wersach sąsiadujących ze sobą (*aabb*).

Gdy Cię nie widzę, nie wzdycham, nie płaczę, *a*
Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę; *a*
*Jednakże gdy cię długo nie **oglądam**,* *b*
*Czegoś mi braknie, kogoś widzieć **żądam*** *b*

(Adam Mickiewicz, *Niepewność*)

- Rymy krzyżowe (przeplatane) – rymy rozmieszczone w co drugim wersie (*abab*).

Prócz tych wspólnych, jasnych zdrojów, a
Z których serce zachwyt piło; b
Prócz pierwiosnków i powojów a
Między nami nic nie było. b

(Adam Asnyk, *Między nami nic nie było...*)

- Rymy okalające (obejmujące) – układ rymów w zwrotce czterowersowej, w której rymuje się wers pierwszy z czwartym, a drugi z trzecim (*abba*).

A ty – wiecznie zgasłaś nad biednym tułaczem; a
Lecz choć się nigdy nigdzie połączyć nie mamy, b
Zamilkniemy na chwilę i znów się wołamy, b
Jak dwa smutne słowiki, co się wabią płaczem. a

(Juliusz Słowacki, *Rozłączenie*)

3.2. ŚRODKI POETYCKIE

Środki poetyckie lub środki stylistyczne – zabiegi literackie stosowane przez pisarzy, takie jak epitety, przenośnie, porównania, wyrazy dźwiękonaśladowcze i inne, które mają wywołać u czytelnika określone emocje.

- Epitet – wyraz określający rzeczownik. Epitet jest najczęściej przymiotnikiem (np. *daleka droga*), rzadziej – rzeczownikiem (np. *kolory lata*). Epitety mogą być dosłowne (*kamienny most*) lub niedosłownie (*sufit gwiazd*).

Dwaj portretów malarze słynęli przed laty:
*Piotr **dobry**, a **ubogi**. Jan **zły**, a **bogaty**.*

(Ignacy Krasicki, *Malarze*)

Funkcje epitetów:

- wskazują na cechy postaci, przedmiotu, zjawiska
- podkreślają plastyczność obrazu
- oddziałują na wyobraźnię
- wpływają na nastrój w utworze

- Porównanie – jest zestawieniem podobnych cech osoby, przedmiotu lub zjawiska. Elementem łączącym dwa człony porównania są m.in. słowa: *jak, jako, jak gdyby, niby, niczym, na kształt, podobny do.*

*Snuć miłość, **jak** jedwabnik nić wnętrzem swym snuje,*
*Lać ją z serca, **jak** źródło wodę z wnętrza leje*

(Adam Mickiewicz,***)

- **Porównanie homeryckie** – porównanie, którego jeden człon jest rozbudowanym opisem ludzkich czynów zestawionych z zachowaniem zwierząt lub ze zjawiskami przyrody.

I tak jak orzeł, ptak górski, najszybszy wśród uskrzydlonych,
spada i lekko dopędza z chmur gołębicę spłoszoną,
ona wymyka się, pierzcha, lecz orzeł z wrzaskiem straszliwym
z bliska uderza w drapieżnej duszy zdobyczy spragniony –
tak z zaciętością Achilles, pędził, a Hektor uciekał.

(Homer, *Iliada*)

Funkcje porównań:

- wskazują podobieństwa między porównywanymi obiektami
- wpływają na obrazowość opisu
- zaskakują nieoczekiwanymi podobieństwami
- ułatwiają zrozumienie trudnych zjawisk
- oddziałują na wyobraźnię odbiorcy

- **Przenośnia (metafora)** – wyrażenie lub zwrot, w którym połączone wyrazy występują w nowym znaczeniu, niewynikającym ze znaczenia dosłownego tworzących je wyrazów, np. *zatonął w marzeniach* (co znaczy – *rozmarzył się*), *bagaż lat* (doświadczenie związane z wiekiem), *suchy przestwór oceanu*.

Dobranoc! Już dziś więcej nie będziem bawili,
Niech snu anioł modrymi skrzydły cię otoczy.

(Adam Mickiewicz, *Dobranoc*)

Rodzaje przenośni:

- ożywienie, inaczej **animizacja** – jest to nadanie przedmiotom, zjawiskom przyrody i pojęciom cech istot żywych, np. *wycie wiatru, rzeki stanęły, płyną słowa.*

Nad wodą wielką i czystą
Przebiegły czarne obłoki,
I woda tonią przejrzystą
odbiła kształty ich marne

(Adam Mickiewicz, *Nad wodą wielką i czystą*)

- uosobienie, inaczej **personifikacja** – przypisywanie cech ludzkich przedmiotom, zwierzętom, zjawiskom i pojęciom, np. *gwiazdy mi mówią, wiatr tańczył, niebo płacze, słońce wstaje.*

Czyż nie piękniejsza nasza poczciwa brzezina,
Która jako wieśniaczka, kiedy płacze syna,
Lub wdowa męża, ręce załamie, roztoczy
Po ramionach do ziemi strumienie warkoczy!
Niema z żalu, postawą jak wymownie szlocha!

(Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*)

Funkcje przenośni:

- zaskakują, oczarowują, skłaniają do refleksji czytelnika
- wskazują na niezwykłość zjawiska
- odkrywają różne znaczenia
- oddziałują na wyobraźnię

- Wyraz dźwiękonaśladowczy (onomatopeja) – środek poetycki polegający na stosowaniu wyrazu lub ciągu wyrazów, które naśladują dźwięki, np. *stukać, trzaskać, świergot, syk, pac, bum, hau*. Dźwięki naśladować może również nagromadzenie i zastosowanie odpowiedniego układu głosek (np. *sypie, skacze*) oraz układ rytmiczny tekstu (sylaby akcentowane tworzą rytm naśladujący, np. *odgłosy deszczu*).

O szyby deszcz ***dzwoni****, deszcz* ***dzwoni*** *jesienny*
I ***pluszcze*** *jednaki, miarowy, niezmienny,*
Dżdżu krople padają i ***tłuką*** *w me okno...*
Jęk *szklany...* ***płacz*** *szklany... a szyby w mgle mokną*
I światła szarego blask sączy się senny...
O szyby deszcz ***dzwoni****, deszcz* ***dzwoni*** *jesienny...*

(Leopold Staff, *Deszcz jesienny*)

Funkcje onomatopei:

- oddanie dźwięków towarzyszących danej sytuacji
- wpływają na kojarzenie brzmień z określonymi treściami
- tworzą nastrój w utworze
- wywołują różne stany emocjonalne, np. *wzruszenie, niepokój*

- Apostrofa – bezpośredni, uroczysty zwrot do adresata (osoby fikcyjnej lub rzeczywistej, boga, bóstwa, zjawiska, wartości, idei), najczęściej utrzymany w tonie podniosłym.

Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary?
Czego za dobrodziejstwa, którym nie masz miary?
Kościół Cię nie ogarnie, wszędy pełno Ciebie,
I w otchłaniach, i w morzu, na ziemi, na niebie.

Złota też, wiem, nie pragniesz, bo to wszytko Twoje,
Cokolwiek na tym świecie człowiek mieni swoje.
Wdzięcznym Cię tedy sercem, Panie, wyznawamy,
Bo nad to przystojniejszej ofiary nie mamy.

(Jan Kochanowski, *Pieśń XXV, księgi wtóre*)

Funkcje apostrofy:

- wywołuje określone wrażenie
- wprowadza odpowiedni nastrój
- personifikuje przedmioty i zjawiska, do których się zwraca

- Inwokacja – rozwinięta apostrofa umieszczona na początku utworu. Zawarta jest w niej uroczysta prośba o natchnienie skierowana do muzy lub bóstwa. Najczęściej występuje w eposie (epopei).

Litwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie,
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.
Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy
I w Ostrej świecisz Bramie! Ty, co gród zamkowy
Nowogródzki ochraniasz z jego wiernym ludem!

Jak mnie dziecko do zdrowia powróciłaś cudem,
(Gdy od płaczącej matki pod Twoją opiekę
Ofiarowany, martwą podniosłem powiekę
I zaraz mogłem pieszo do Twych świątyń progu
Iść za wrócone życie podziękować Bogu),
Tak nas powrócisz cudem na Ojczyzny łono.
Tymczasem przenoś moją duszę utęsknioną
Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych,
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych;
Do tych pól malowanych zbożem rozmaitem,
Wyzłacanych pszenicą, posrebrzanych żytem;
Gdzie bursztynowy świerzop, gryka jak śnieg biała,
Gdzie panieńskim rumieńcem dzięcielina pała,
A wszystko przepasane, jakby wstęgą, miedzą
Zieloną, na niej z rzadka ciche grusze siedzą.

(Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*)

- Pytanie retoryczne – pytanie, na które nie oczekuje się odpowiedzi, ponieważ jest już ona w pewien sposób w nim zawarta.

Ile razem dróg przebytych?
Ile ścieżek przedeptanych?
Ile deszczów, ile śniegów
wiszących nad latarniami?

(Konstanty Ildefons Gałczyński, *Pieśń III*)

Funkcje pytania retorycznego:

- zwrócenie uwagi odbiorcy na treść wypowiedzi
- wywarcie pożądanego wrażenia

- Anafora – dwukrotne lub wielokrotne użycie tego samego wyrazu, zwrotu lub zdania na początku kolejnych wersów lub zwrotek utworu.

To ja, Kasandra.
A to jest moje *miasto pod popiołem,*
A to jest moja *laska i wstążki prorockie,*
A to jest moja *głowa pełna wątpliwości.*

(Wisława Szymborska, *Monolog dla Kasandry*)

Funkcje anafory:

- podkreślenie danej myśli
- zwiększenie ekspresji

- Powtórzenie – powtarzający się w utworze ten sam element językowy (sylaba, cząstka wyrazowa, wyraz, wyrażenie lub konstrukcja składniowa).

*Gdy cię **nie** widzę, **nie** wzdycham, **nie** płaczę,*
Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę

(Adam Mickiewicz, *Niepewność*)

Funkcje powtórzenia:

- podkreślenie znaczenia słów
- zwiększenie ekspresji
- wzmocnienie rytmu wiersza

- Oksymoron – zestawienie słów, pojęć zawierających sprzeczność. Pojęcia te mają najczęściej silne zabarwienie emocjonalne.

Dla ciebie ***zjadłe smakują trucizny;***
Dla ciebie więzy, pęta nie zelży we!
Kształcisz kalectwo *przez* ***chwalebne blizny;***

(Ignacy Krasicki, *Hymn do miłości ojczyzny*)

Funkcje oksymoronu:

- podkreślenie emocjonalności wypowiedzi
- zaskoczenie, zaszokowanie odbiorcy
- stworzenie nowego sensu wypowiedzi
- podkreślenie złożoności jakiejś sytuacji czy emocji

- Przerzutnia – zabieg poetycki polegający na przeniesieniu części zdania z jednego wersu do następnego.

Buchnął dźwięk, ***jakby cała janczarska kapela***
Ozwała się z dzwonkami, z zelami, z bębenki.
Brzmi Polonez Trzeciego Maja – ***Skoczne dźwięki***
Radością oddychają, radością słuch poją.

(Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*)

Funkcje przerzutni:

- zwrócenie uwagi na przeniesione słowa
- wprowadzenie wieloznaczności w wypowiedzi
- urozmaicenie rytmu wiersza

- Wykrzyknienie – wyraz, grupa wyrazów lub zdanie wykrzyknikowe, często urwane, wtrącone w wypowiedź. Jest wyrazem emocjonalnego zaangażowania osoby mówiącej.

„Uwaga! Uwaga! Przeszedł!
Koma trzy!"
Ktoś biegnie po schodach.
Trzasnęły gdzieś drzwi.
Ze zgiełku i wrzawy
Dźwięk jeden wybucha rośnie,
Kołuje jękliwie,
Głos syren – w oktawy
Opada – i wznosi się jęk:
„Ogłaszam alarm dla miasta Warszawy!"

(Antoni Słonimski, *Alarm*)

Funkcje wykrzyknienia:

- podkreślenie ekspresji wypowiedzi
- uwydatnienie nastroju utworu
- przekazanie emocji osoby mówiącej

- Neologizm poetycki – zabieg stylistyczny polegający na tworzeniu wyrazów dla potrzeb języka literackiego w celu wyrażenia odczuć twórcy lub nowego określenia pewnych rzeczy, zdarzeń, sytuacji. Najczęściej neologizmy występują jednorazowo w dziełach, w których ich użyto.

Wówczas demon zieleni ***wszechleśnym*** *powiewem*
Ogarnął go, gdy w drodze przystanął pod drzewem,
I wabił nieustannych rozkwitów pośpiechem,
I nęcił ust zdyszanych tajemnym ***bezśmiechem,***
I czarował ***zniszczotą*** *wonnych* ***niedowcieleń,***
I kusił coraz głębiej – w tę zieleń, w tę zieleń!

(Bolesław Leśmian, *Topielec*)

Funkcje neologizmów poetyckich:

- wyrażenie emocji podmiotu lirycznego
- podkreślenie nastroju utworu
- skłonienie odbiorcy do poszukiwania znaczeń

- Archaizm – wyraz lub wyrażenie, które jest przestarzałe, wyszło z użycia, zmieniło formę lub znaczenie. Świadczy o przynależności utworu do dawnej epoki lub zastosowaniu stylizacji językowej.

Rymy głupie, rymy ***nieobaczne,***
W których jako we ***źwierciedle*** *znaczne*
Me szaleństwo, idźcie w ogień ***wszytki,***
A ***zatłumcie*** *mój postępek brzydki,*
Za który się długo ***wstydać*** *muszę.*

(Jan Kochanowski, *Do swych rymów*)

Funkcje archaizmów:

- nadają utworom styl dawnej epoki
- są elementem stylizacji językowej
- współtworzą nastrój utworu

- Zdrobnienie – wyraz nacechowany emocjonalnie w celu wzbudzenia w odbiorcy pozytywnych skojarzeń.

Jak wesoły milion drobnych, wilgnych ***muszek,***
Jakby z worków szarych mokry, mżący ***maczek,***
Sypie się i skacze dżdżu wodnisty ***puszek,***
Rośny pył jesienny, siwy kapuśniaczek.

(Julian Tuwim, *Kapuśniaczek*)

- **Zgrubienie** – wyraz, który poprzez zastosowanie odpowiedniego formantu oznacza rzecz lub osobę większą od nazwanej wyrazem podstawowym. Może również oznaczać pogardliwy stosunek do przedstawionego obiektu.

*Poległ **cielska** tobołem*
Między szkapą a wołem,
*Skrzywił **gębę** na bakier i **jęzorem** mlasnął*
I ziewnął wniebogłosy i splunął i zasnął.

(Bolesław Leśmian, *Dusiołek*)

Funkcje zdrobnień i zgrubień:

- wyrażają ekspresję osoby mówiącej
- wpływają na odbiór utworu
- wskazują na zastosowanie ironii lub drwiny

- **Eufemizm** – wyraz lub zwrot, który jest zastosowany, by złagodzić lub też zastąpić treść o brzmieniu dosłownym, często obraźliwym albo zbyt dosadnym.

Wielkieś mi uczyniła pustki w domu moim,
*Moja droga Orszulo, tym **zniknieniem swoim**!*

(Jan Kochanowski, *Tren VIII*)

Funkcje eufemizmów:

- złagodzenie wypowiedzi
- podkreślenie emocjonalnego zaangażowania osoby mówiącej
- odzwierciedlenie zjawisk kulturowych i społecznych

- **Obraz poetycki** – świat przedstawiony językiem poetyckim z wykorzystaniem środków poetyckich. Może być realistyczny lub fantastyczny.

U nas dość głowę podnieść: ileż to widoków!
Ileż scen i obrazów z samej gry obłoków!
Bo każda chmura inna: na przykład jesienna
Pełźnie jak żółw leniwa, ulewą brzemienna
I z nieba aż do ziemi spuszcza długie smugi
Jak rozwite warkocze, to są deszczu strugi;
Chmura z gradem jak balon szybko z wiatrem leci,
Krągła, ciemnobłękitna, w środku żółto świeci,
Szum wielki słychać wkoło. Nawet te codzienne,
Patrzcie Państwo, te białe chmurki, jak odmienne!
Zrazu jak stada dzikich gęsi lub łabędzi,
A z tyłu wiatr jak sokół do kupy je pędzi;

Obraz jesiennej chmury

Obraz chmury z gradem

Obraz chmur codziennych

Ściskają się, grubieją, rosną, nowe dziwy!
Dostają krzywych karków, rozpuszczają grzywy,
Wysuwają nóg rzędy i po niebios sklepie
Przelatują jak tabun rumaków po stepie:
Wszystkie białe jak srebro, zmieszały się – nagle
Z ich karków rosną maszty, z grzyw szerokie żagle,
Tabun zmienia się w okręt i wspaniale płynie
Cicho, z wolna, po niebios błękitnej równinie!

Obraz chmur zmieniających się w stado koni

Obraz chmur zmieniających się w okręt

(Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, księga III)

Obrazy poetyckie:
1. Widok jesiennych chmur.
2. Chmura z gradem.
3. Chmury codzienne.
4. Widok chmur przypominających stado koni.
5. Obraz chmur przypominających okręt.

- Nastrój wiersza – uczucia, jakie w czytelniku wywołuje wiersz. Nastrój wiersza może być np. pogodny, żartobliwy, przygnębiający, refleksyjny, smutny.

Wiersz o nastroju smutnym:

Smutno mi, Boże! Dla mnie na zachodzie
Rozlałeś tęczę blasków promienistą;
Przede mną gasisz w lazurowej wodzie
Gwiazdę ognistą...
Choć mi tak niebo Ty złocisz i morze,
Smutno mi, Boże!

(Juliusz Słowacki, *Hymn*)

Wiersz o nastroju refleksyjnym:

Do kraju tego, gdzie kruszynę chleba
Podnoszą z ziemi przez uszanowanie
Dla darów nieba,
Tęskno mi, Panie.

(Cyprian Kamil Norwid, *Moja piosnka II*)

Wiersz o nastroju pogodnym:

Zielono mam w głowie i fiołki w niej kwitną,
Na klombach mych myśli sadzone za młodu,
Pod słońcem, co dało mi duszę błękitną
I które mi świeci bez trosk i zachodu.

(Kazimierz Wierzyński, *Zielono mam w głowie*)

4. LEKTURY OBOWIĄZKOWE

4.1. JAN BRZECHWA, *AKADEMIA PANA KLEKSA*

Jan Brzechwa (właściwie Jan Wiktor Lesman) urodził się w 15 sierpnia 1898 roku w Żmerynce w Ukrainie. Jako dziecko podróżował po Kresach Wschodnich. Uczestniczył w wojnie bolszewickiej w latach 1920–1921. Z zawodu był adwokatem, zajmował się prawem autorskim. Był polskim poetą i tłumaczem pochodzenia żydowskiego, jednym z najpopularniejszych autorów bajek i wierszy dla dzieci, m.in. *Na straganie*, *Kaczka dziwaczka*, *Ptasie plotki*. Napisał serię powieści o panu Kleksie: *Akademia pana Kleksa*, *Podróże pana Kleksa* i *Triumf pana Kleksa*. Tworzył także utwory dla dorosłych. Pierwsze utwory dla dzieci opublikował w 1938 roku. Zmarł 2 lipca 1966 roku w Warszawie.

• *Akademia pana Kleksa*

Czas akcji: nieokreślony; wydarzenia rozgrywają się w ciągu kilku miesięcy (od momentu pojawienia się Adasia Niezgódki w Akademii do jego pożegnania się z panem Kleksem podczas wigilijnej kolacji).
Miejsce akcji: nieokreślone, baśniowe miasto; głównie Akademia pana Kleksa na ulicy Czekoladowej.

Tematyka

Akademia pana Kleksa jest powieścią (definicja s. 24), utworem baśniowym, w którym większość zdarzeń ma charakter fantastyczny. Narrator to dwunastoletni Adam Niezgódka – uczeń Akademii.
Szkoła pana Kleksa była szczególnym miejscem. Mogli uczyć się w niej tylko chłopcy, których imię zaczynało się na literę „A". Budynek szkoły był okazały. Na parterze znajdowały się sale szkolne, na pierwszym piętrze – sypialnie chłopców i jadalnia. Na drugim piętrze w jednym z pokoi mieszkał pan Kleks ze szpakiem Mateuszem, a pozostałe pomieszczenia były zamknięte. Na najwyższym piętrze, na które uczniowie mieli zakaz wstępu, pan Kleks przechowywał swoje sekrety, do których dostawał się przez komin.
Budynek szkoły był otoczony ogromnym parkiem, w którym znajdowały się wąwozy, doły i jary. W wysokim murze otaczającym szkołę zbudowano szklaną bramę i liczne żelazne furtki prowadzące do różnych bajek. Uczniowie często odwiedzali bohaterów innych bajek, przeżywali z nimi przygody i zbierali doświadczenia.
Nauka w Akademii była nietypowa. Chłopcy pod okiem profesora Ambrożego Kleksa uczyli się kleksografii, przędzenia liter oraz leczenia chorych sprzętów. Poza nauką chłopcy mieli też inne obowiązki, z których chętnie się wywiązywali .
Czas w Akademii płynął wszystkim zgodnie i wesoło, aż do momentu, gdy pan Kleks spełnił żądanie fryzjera Filipa i umieścił w szkole jego dwóch synów: Anatola i Alojzego. Od tego czasu pan Kleks stał się roztargniony i smutny, a sama Akademia zaczęła się zmniejszać. Alojzy okazał się lalką, podstępnie umieszczoną w szkole. Pan Kleks dzięki swoim umiejętnościom sprawił, że po kilku dniach Alojzy nie różnił się niczym od pozostałych chłopców. Był bardzo inteligentnym uczniem i wszystkiego uczył się bardzo szybko. Niestety dokuczał też wszystkim przy każdej okazji i sprawiał, że życie w Akademii nie było już tak beztroskie.
Chłopcy uświadomili sobie, że ich pobyt w Akademii dobiega końca. Podczas pożegnalnej kolacji w Wigilię doszło do przykrych zdarzeń. Alojzy wykorzystał nieuwagę profesora, wkradł się w jego sekrety i je zniszczył. Pan Kleks zdemontował lalkę, czym wzbudził gniew fryzjera Filipa. Chłopcy opuścili budynek ukochanej Akademii, a Adaś obudził się w pokoju. Pan Kleks, po pożegnaniu

się z nim, zamienił się w guzik, który umożliwił szpakowi Mateuszowi odzyskanie ludzkiej postaci. Okazało się, że szpak nie był księciem, lecz autorem opowieści o panu Kleksie. Opowiedział tę historię Adasiowi, a chłopiec w nią uwierzył.

Historia szpaka Mateusza

Wśród wielu niezwykłych historii przedstawionych w utworze najbardziej poruszająca jest opowieść szpaka Mateusza.
Mateusz tak naprawdę nie był szpakiem, tylko **księciem uwięzionym pod postacią ptaka**. Jako chłopiec mieszkał wraz z rodziną w bogatym królestwie. Jego siostry zostały królowymi w czterech krainach, a on miał być następcą tronu w swoim kraju. Dbano więc o jego zdrowie i wykształcenie. Dwunastu najlepszych uczonych zajmowało się jego edukacją. Książę uczył się dobrze, a jego największą pasją była jazda konna.
Król w obawie o bezpieczeństwo syna zabronił mu niebezpiecznego sportu. Mateusz był zrozpaczony.
Pewnej nocy książę usłyszał rżenie swojego ulubionego wierzchowca Ali-Baby. Gdy dostrzegł, że koń jest osiodłany, zlekceważył zakaz ojca, ubrał się, wziął strzelbę i wskoczył na grzbiet ulubieńca. Niestety w lesie spotkała go straszna przygoda. Napotkał na swojej drodze groźnego wilka, którego był zmuszony zabić. Wilk ostatkiem sił ugryzł księcia, a rana okazał się tak groźna, że nie mogli jej wyleczyć najlepsi lekarze. Dopiero **doktor Paj-Chi-Wo uzdrowił Mateusza**. Przekazał mu też ostrzeżenie. Okazało się, że książę zabił króla wilków, które na pewno zechcą pomścić swojego władcę. Chiński uczony podarował Mateuszowi **czarodziejską czapkę bogdychanów**, dzięki której będzie mógł zamienić się w każdą postać, a pociągniecie za guzik przywróci mu ludzki kształt.
Po kilku latach złowroga przepowiednia Paj-Chi-Wo zaczęła się sprawdzać. Potężne królestwo nie radziło sobie z atakami wilków, które napadały na wioski i miasta, niszcząc je. Ogromne stada dotarły również do stolicy. Mateusz był wówczas odważnym czternastoletnim księciem. Chciał bronić pałacu, ale okoliczności sprawiły, że zemdlał. Ocknął się w chwili, gdy wilki pustoszyły pałac, a jego rodzice już nie żyli. Usiłował wezwać pomoc, ale z jego ust wydobywały się tylko końcówki wyrazów. Wiedział, że musi skorzystać z cudownej mocy czapki. Zorientował się, że czapka nie ma guzika, co uniemożliwiało powrót do ludzkiej postaci. Nie miał jednak wyjścia, bo zobaczył nad sobą rozwartą paszczę wilka. Zamienił się w szpaka i wyleciał z zamku swego ojca.
Jako ptak długo krążył nad upadłym królestwem, opłakując je. Rozpoczął poszukiwania guzika, przemierzając wioski i miasta. Trafił do sióstr, które nie rozumiały jego mowy. Najstarsza z nich zamknęła go w klatce i podarowała królewnie na imieniny, a ta po pewnym czasie oddała ptaka służącej. Służąca sprzedała go wędrownemu handlarzowi. Tak Mateusz trafił na targ ptaków, gdzie kupił go pan Kleks.

Bohaterowie

Ambroży Kleks: główny bohater powieści; wychowawca i nauczyciel chłopców; jest w średnim wieku i średniego wzrostu; trudno określić jego sylwetkę, gdyż nosi wiele ubrań (szerokie spodnie, długi, obszerny surdut, żółta kamizelka zapinana na szklane guziki, wysoki kołnierzyk, aksamitna kokardka); jego bujne włosy mienią się kolorami tęczy, a twarz zasłaniają czarna broda i pomarańczowe, sztywne wąsy; na wydatnym nosie tkwią srebrne binokle; cechuje go: dobroć, wrażliwość, mądrość, pomysłowość, tolerancja, wyrozumiałość, dobroduszność, roztargnienie; ma nietypowe zwyczaje: zjada pigułki na porost włosów, jego ulubionym przysmakiem są motyle, odzyskuje pamięć dzięki magicznemu napojowi, kolekcjonuje piegi, przyrządza potrawy z kolorowych farb, leczy chore sprzęty, ogląda sny swoich uczniów; potrafi unosić się w powietrzu, uczniowie kochają go i szanują; jest postacią barwną, niezwykłą, pozytywnie nastawioną do wszystkich istot.
Adam Niezgódka: główny bohater i narrator opowieści; prowadzi pamiętnik, w którym opisuje niezwykłe życie w Akademii; ma dwanaście lat; jest średniego wzrostu, ma szczupłą sylwetkę i rude włosy; w szkole ubiera się tak jak jego koledzy: w mundurek (długie, białe spodnie, granatowa koszula, granatowe pończochy, białe trzewiki); przed pobytem w Akademii nic mu się nie uda-

wało (spóźniał się do szkoły, nie odrabiał lekcji, wszystko wypadało mu z rąk); cechuje go spokój, wrażliwość, otwartość; jest doskonałym obserwatorem i poznaje sekrety pana Kleksa; zyskuje sympatię nauczyciela i staje się jego pomocnikiem (pomaga w kuchni, uczestniczy w ożywianiu Alojzego); jest lubiany przez kolegów i wzbudza powszechną sympatię.
Szpak Mateusz: ulubieniec pana Kleksa; potrafi mówić (wypowiada końcówki wyrazów, ale uczniowie dobrze go rozumieją); zastępuje pana Kleksa podczas lekcji; według historii, którą opowiedział Adasiowi, jest księciem; od wielu lat szuka guzika od magicznej czapki, żeby odzyskać dawną postać; na koniec powieści zmienia się w eleganckiego pana i przedstawia się jako autor opowieści o szkole pana Kleksa.
Filip: fryzjer, strzyże chłopców z Akademii, dostarcza piegi panu Kleksowi; dał pieniądze na otwarcie Akademii; niesympatyczny, podejrzliwy, tajemniczy, wzbudza strach; skonstruował lalkę, którą postępem umieścił w Akademii; przyczynił się do zniszczenia Akademii.
Uczniowie Akademii: bohater zbiorowy; chłopcy w wieku Adasia, ich imiona zaczynają się na literę „A"; grzeczni, obowiązkowi, współpracujący, pilni, ufni, przyjaźnie nastawieni do świata.

4.2. JANUSZ CHRISTA, *KAJKO I KOKOSZ. SZKOŁA LATANIA*

Janusz Christa urodził się 19 lipca 1934 roku w Wilnie. Był polskim rysownikiem i pisarzem, którego najbardziej popularnym dziełem stała się seria komiksów *Kajko i Kokosz*. Rozpoczął karierę w 1954 roku, rysując komiksy dla różnych magazynów i czasopism. W czasach PRL-u jego twórczość była często cenzurowana, dlatego też historię Kajko i Kokosza, która zadebiutowała w 1972 roku, postanowił umiejscowić w średniowieczu, by mieć swobodę twórczą. Janusz Christa zmarł 15 listopada 2008 roku w Sopocie.

• *Kajko i Kokosz. Szkoła latania*

Czas akcji: średniowiecze.
Miejsce akcji: Mirmiłowo.

Tematyka

Szkoła latania to komiks (definicja s. 31) historia z serii przygód Kajka i Kokosza. Akcję rozpoczyna podarunek od czarownicy Jagi dla jej męża, Łamignata, a jest nim **magiczna fujarka**, która ma pomóc mu odzyskać siły i przynieść nadludzką moc. Gdy zapada noc, Łamignat wyrusza w las wypróbować swój magiczny przedmiot. Tam spotyka Kajka, Kokosza oraz Kasztelana Mirmiła, którzy po powrocie z polowania nie byli w stanie dostać się do grodu z powodu zamkniętych bram. Grupę atakują zbójnicy dowodzeni przez złego Hegemona i okradają ich z ubrań oraz zbroi. Przybici przyjaciele nareszcie wracają do Mirmiłowa. Z powodu nieprzyjemnych przeżyć Mirmił zakazuje zamykania bram do grodu. Szybko wykorzystują to zbójnicy Hegemona, którzy podstępem napadają na gród, ale zostają pokonani przez Kajka, Kokosza i innych mieszkańców.
Hegemon nie poddaje się i wymyśla kolejny chytry plan. Chce rozbudzić w kasztelanie chęć latania. Mirmił popada w obsesję i po kilku nieudolnych próbach lotu na miotle postanawia, mimo protestów żony Lubawy i przyjaciół, wybrać się do Wyższej Szkoły Latania znajdującej się na Łysej Górze. Po długiej drodze pełnej przygód w towarzystwie Kajka i Kokosza dociera tam i zdobywa umiejętność latania. Podczas jego nieobecności Hegemon po raz kolejny napada na gród. Pierwszy atak odpierają mieszkańcy Mirmiłowa, a po powrocie z Łysej Góry Mirmił, Kajko i Kokosz ostatecznie pokonują Hegemona i zbójników za pomocą nowo pozyskanych magicznych mocy.
Po zwycięstwie mieszkańcy wyprawiają uroczystość, podczas której nadają Mirmiłowi tytuł „Walecznego".

Dobro i zło reprezentowane przez bohaterów

Bohaterowie komiksów *Kajko i Kokosz* dzielą się na postaci dobre oraz złe. Akcję napędzają spory między nimi. Postaci są barwne i niegroźne. Ważna jest intencja działań podejmowanych przez bohaterów, a nie ich dobry lub zły charakter.
Kajko jest inteligentny i odważny, ceni przyjaźń i dba o dobrobyt swoich przyjaciół: Kokosza i Mirmiła.
Kokosz mimo licznych cech powszechnie uznawanych za negatywne (łakomstwo, lenistwo, tchórzostwo) jest odbierany przede wszystkim jako poczciwy, dobry przyjaciel o złotym sercu i dobrych chęciach.
Kasztelan Mirmił nie jest przedstawiony jako człowiek bez skazy. Choć jest serdecznym i wesołym władcą, to zdarzają mu się chwile przygnębienia, nieuzasadnionych pretensji, a nawet chwilowa rozpacz.
Lubawa, żona Mirmiła, jest pozytywną postacią, którą cechuje duże poczucie humoru i umiejętność radzenia sobie z kapryśnym mężem.
Czarnymi bohaterami w komiksach są zbójnicy, których głównym celem jest zdobycie Mirmiłowa za wszelką cenę. Ich przywódcą jest chytry, kłamliwy, pełen nienawiści **Hegemon**. Do jego gromady należy między innymi Kapral, główny pomocnik Hegemona, który jednocześnie próbuje przypodobać się swojemu przywódcy i go zdradzić, by zająć jego pozycję.
Mimo licznych starć między postaciami dobrymi a złymi morałem komiksów jest to, że **zło nie jest na tyle silne, by pokonać dobro**. Dla odbiorcy komiksu najbardziej znaczące pozostają pełne humoru przygody bohaterów, ich przyjaźń, a nawet błędy i niedoskonałości. Potknięcia bohaterów w świetle ich czystych intencji sprawiają, że są postaciami bardziej ludzkimi.

4.3. RENÉ GOSCINNY, JEAN-JACQUES SEMPÉ, *MIKOŁAJEK*

René Goscinny urodził się 14 sierpnia 1926 roku w Paryżu w rodzinie polskich imigrantów: Stanisława Gościnnego i Anny Bereśniak. Debiutował jako rysownik, współtworząc w 1955 roku serię *Lucky Luke*. Był reżyserem filmu animowanego *Daisy Town* oraz współreżyserem filmów *Asterix i Kleopatra* (1968) oraz *Dwanaście prac Asterixa* (1976). Jest twórcą serii komiksów *Mikołajek* – pierwszy komiks został opublikowany marca 1959 roku we francuskim dzienniku „Sud-Ouest Dimanche". René Goscinny zmarł 5 listopada 1977.
Jean-Jacques Sempé urodził się 17 sierpnia 1932 roku. Jest francuskim rysownikiem, ilustratorem, współautorem serii *Mikołajek*.

• *Mikołajek (wybór opowiadań)*

Czas akcji: czasy współczesne autorom, lata 60. XX wieku.
Miejsce akcji: Francja.

Tematyka

Seria *Mikołajek*, stworzona w 1960 r. przez pisarza René Goscinnego oraz ilustratora Jeana-Jaquesa Sempé, to zbiór krótkich opowiadań o życiu małego francuskiego chłopca, tytułowego Mikołajka. **Akcja toczy się we Francji**, zazwyczaj w szkole podstawowej, do której uczęszcza bohater, w jego domu lub na podwórku. **Narratorem jest Mikołajek**, a historie, które opowiada, dotyczą najczęściej jego rówieśników, nauczycieli, rodziców oraz różnych zabawnych sytuacji związanych z jego codziennym życiem. Przyjęcie dziecięcej perspektywy przez autora wydaje się autentyczne dzięki temu, że posługuje się on prostym językiem, naśladuje dziecięcy sposób rozumowania w różnych sytuacjach i skupia się na wydarzeniach, które są istotne dla najmłodszych.
Wizytacja to opowiadanie o wizycie inspektora w szkole, do której uczęszcza Mikołajek. Nauczy-

cielka klasy ogłosiła chłopcom, że do szkoły przybył nowy inspektor. Zależało jej na odpowiednim zachowaniu chłopców, dlatego dała im różne wskazówki, jak mają postępować. Poprosiła Ananiasza, klasowego prymusa, o dolanie atramentu do kałamarzy. Podczas gdy Ananiasz wykonywał polecenie, jeden z chłopców postanowił zażartować i oznajmił, że wchodzi pan inspektor. Przestraszony Ananiasz rozlał atrament po całej ławce. Chłopcy wraz z Panią przesunęli zabrudzoną ławkę na koniec sali. Ledwo zdążyli to zrobić, do klasy wszedł inspektor w towarzystwie dyrektora. Inspektor poprosił dzieci, żeby usiadły. Wtedy okazało się, że ławka została przestawiona w niewłaściwy sposób. Kolejne jej przesuwanie spowodowało, że inspektor pobrudził ręce rozlanym atramentem. Nie zrobił jednak z tego problemu i był gotów zaprzyjaźnić się z dziećmi. Opowiedział im żart, ale żaden z chłopców się nie zaśmiał, gdyż pani zabroniła im tego. Po kolejnych wydarzeniach ujawniających chaos panujący w klasie Mikołajka, inspektor wyszedł. Pani przekazała słowa podziwu i życzenia powodzenia. Cała klasa została ukarana przez panią odsiadką w czasie przerwy.

Bohaterowie

Mikołajek: ma 7–8 lat; mieszka z rodzicami (mama zajmuje się domem, ojciec pracuje); jest wrażliwy, bystry, spostrzegawczy, grzeczny, dobrze wychowany, koleżeński, ma poczucie humoru; gdy jakaś sytuacja szczególnie go poruszy, ujawnia się jego temperament.
Alcest: najlepszy przyjaciel Mikołajka, którego główną pasją w życiu jest jedzenie; jest miły, życzliwy, koleżeński, lubiany; jego słabą stroną jest łakomstwo; nie lubi dzielić się jedzeniem.
Kleofas: uważany za najsłabszego ucznia w klasie; lubiany przez swoich rówieśników; na lekcjach głównie śpi; nigdy nic nie wie i dostaje słabe oceny.
Ananiasz: klasowy prymus; zawsze przygotowany do lekcji, podlizuje się nauczycielom; nielubiany przez kolegów.
Maksencjusz: znany z tego, że ma odstające kolana; jest najwyższy w klasie; szybko biega; jego rodzice uważają jego szkolnych kolegów za wandali.
Godfryd: ma bogatego tatę, często przychodzi do szkoły w przebraniach.
Euzebiusz: osiłek klasowy, który często „dawał fangi w nos" kolegom.
Jadwinia: grzeczna i ładna sąsiadka Mikołajka.
Ludeczka: córka przyjaciółki mamy Mikołajka, której początkowo jest niechętny; zdobywa serce chłopca wdziękiem oraz znakomitą grą w piłkę nożną.
Rodzice Mikołajka: mają dobrą relację z Mikołajem i ze sobą, nieraz kłócą się o pieniądze.
Pani: nauczycielka Mikołajka i jego rówieśników z klasy; często martwi się o swoich uczniów i z powodu ich złego zachowania; lubi swoich wychowanków, a oni również darzą ją sympatią.
Rosół: surowy, niezbyt lubiany przez chłopców wychowawca klasy, który często się na nich denerwuje i daje im kary.

4.4. IGNACY KRASICKI, WYBRANE BAJKI, *ŻONA MODNA*

Ignacy Krasicki (1735–1801), najwybitniejszy poeta polskiego oświecenia. Określany jest współcześnie jako **Książę Poetów**. Urodził się w Dubiecku koło Sanoka w rodzinie zubożałej arystokracji. Od dziecka przygotowywany był do kariery duchownego. Odebrał gruntowne i wszechstronne wykształcenie. Sprawował nie tylko godności kościelne, ale dzięki błyskotliwej inteligencji i trafnemu dowcipowi zdobył uznanie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Aktywnie uczestniczył w życiu kulturalnym i towarzyskim dworu królewskiego. Był stałym gościem obiadów czwartkowych. Żywo popierał postulaty Konstytucji 3 maja. W swoich utworach krytykował wady szlachty, m.in. ich skłonności do bójek i pijaństwa, a także wady duchowieństwa.

Ignacy Krasicki jest twórcą bajek (definicja s. 26), satyr (definicja s. 30) i poematów. Napisał pierwszą polską powieść *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*.

● Bajki Ignacego Krasickiego

- przedstawiają zdarzenia i postacie o charakterze symbolicznym;
- zawierają krytykę ludzkich wad i postaw;
- podkreślają niesprawiedliwość w przedstawianych relacjach postaci;
- bywają humorystyczne dla złagodzenia ich pesymistycznej wymowy;
- mają prostą konstrukcję i styl wypowiedzi;
- przedstawiają ponadczasowe i uniwersalne przesłanie (morał), który jest sformułowany w utworze lub należy wywnioskować go z tekstu.

TEMATYKA I MORAŁ WYBRANYCH BAJEK

TYTUŁ	TEMATYKA	MORAŁ
Kruk i lis	Lis próbuje zdobyć ser trzymany przez kruka w dziobie. Wykorzystuje próżność i łatwowierność ptaka. Dzięki pochlebstwom osiąga swój cel. Próżny kruk zostaje oszukany przez chytrego lisa.	*Bywa często zwiedzionym, Kto lubi być chwalonym.*
Lew pokorny	Historia o pozornie wielkodusznym władcy, który pozwolił, aby poddani go krytykowali. Sprytny lis wykorzystał sytuację i w krytyce zawarł pochlebstwa. Naiwna owca za szczerość zapłaciła życiem.	*Źle zmyślać i źle prawdę mówić w pańskim dworze.* Wobec władzy należy postępować rozważnie.
Ptaszki w klatce	Przedstawia dwa różne spojrzenia na kwestie wolności i wygodnego życia. Stary czyżyk płacze za utraconą wolnością. Młody czyżyk nie rozumie tego żalu, bo wygodnie żyje mu się w klatce. Nie zaznał on wolności, gdyż urodził się w niewoli.	Wolność jest największą wartością.
Jagnię i wilcy	Dramatyczna historia jagnięcia napadniętego przez wilki. Stosunek do bezbronnej ofiary uzasadniają słowami: *Smacznyś, słaby i w lesie.*	*Zawżdy znajdzie przyczynę, kto zdobyczy pragnie.* Krytyka niesprawiedliwych stosunków społecznych.
Dwaj malarze	Niesprawiedliwa ocena pracy dwóch malarzy przez klientów. Piotr był dobrym artystą i przedstawiał wiernie wizerunki osób na malowanych portretach. Był jednak ubogi. Jan był bogaty, chociaż był słabym malarzem. Jego popularność wynikała z tego, że upiększał on wizerunki osób, które malował.	Ludzie niechętnie przyjmują prawdziwy obraz samych siebie i wolą żyć złudzeniami. Są skłonni dobrze płacić za swój upiększony wizerunek.

Zwierzęta w bajkach jako alegorie ludzkich cech:

- lis – chytrość
- lew – władza
- wół – pracowitość
- sowa – mądrość
- zając – lękliwość
- owca – naiwność
- żółw – powolność
- pies – wierność

● *Żona modna*

Świat przedstawiony

Czas akcji: XVIII wiek (czasy współczesne autorowi)
Miejsce akcji: bliżej nieokreślone miasto i wieś

Bohaterowie

Pan Piotr – szlachcic, który niedawno się ożenił, spokojny, tradycjonalista, ugodowy, interesowny (zależało mu na majątku żony). Wzbudzałby współczucie, gdyby nie jego brak stanowczości i interesowność.
Żona modna – szlachcianka, wychowana na obcych wzorach (wtrąca francuskie słówka, bezkrytycznie naśladuje obcą modę), gardzi tradycjami, kapryśna i poddająca się nastrojom, próżna, bezmyślna, zarozumiała, beztroska, krzykliwa, despotyczna, nie szanuje męża i gardzi służbą. Jako postać negatywna, wzbudza niechęć i sprzeciw wobec jej postępowania.
Znajomy Piotra – wysłuchuje skargi Piotra na żonę.

Wydarzenia

1. Zaloty pana Piotra do kapryśnej damy.
2. Spisanie umowy przedmałżeńskiej (intercyzy).
3. Wyjazd nowożeńców do domu na wieś.
4. Nowe porządki w majątku pana Piotra.
5. Przebudowa wiejskiego domu zarządzona przez żonę.
6. Zorganizowanie przez żonę hucznego przyjęcia z fajerwerkami.
7. Pożar stodoły.
8. Ruina finansowa pana Piotra.
9. Wyjazd małżonków do miasta.
10. Próżny żal pana Piotra.

Przesłanie

- Ośmieszenie wad ludzkich (chciwość, egoizm, cynizm, bezrefleksyjność).
- Pokazanie konsekwencji ożenku z pobudek materialnych.
- Krytyka bezmyślnego naśladowania obcej mody.
- Obnażenie głupoty i próżności bohaterki.
- Podkreślenie zdemoralizowania rządzącej warstwy społecznej.

4.5. CLIVE STAPLES LEWIS, *OPOWIEŚCI Z NARNII. LEW, CZAROWNICA I STARA SZAFA*

Clive Staples Lewis urodził się 29 listopada 1898 roku w Belfaście w Irlandii. Studiował m.in. w Oskfordzie, gdzie uczęszczał na zajęcia z filozofii, filologii klasycznej i literatury angielskiej. Wraz z kolegami z uczelni, w tym z J.R.R. Tolkienem utworzyli nieformalną literacką grupę Inklingowie, w której dzielili się fragmentami swoich utworów. W 1951 roku opublikował pierwszy tom siedmioczęściowego cyklu *Opowieści z Narnii – Lew, czarownica i stara szafa*. Od 1954 roku wykładał literaturę średniowieczną i renesansową na Uniwersytecie w Cambridge. Zmarł 22 listopada 1963 roku.

• *Opowieści z Narnii. Lew, czarownica i stara szafa*

Czas akcji: rzeczywisty – II wojna światowa, naloty na Londyn; w Narnii – czas nieokreślony.
Miejsce akcji: Londyn, wiejska posiadłość profesora, Narnia.

Tematyka

Opowieści z Narnii to seria powieści autorstwa C.S. Lewisa o tematyce fantastycznej, która rozgrywa się głównie w baśniowym świecie zwanym Narnią. Tematem i morałem historii jest walka dobra ze złem oraz zwycięstwo dobra, szlachetności nad złem i chciwością. Głównymi bohaterami książek jest czwórka rodzeństwa Pevensie – Piotr, Zuzanna, Edmund i Łucja. Dzieci zostały przywiezione do bezpiecznej przystani ze względu na panującą w kraju wojnę. Po odkryciu Narnii, do której przechodzi się przez szafę w garderobie, bohaterowie stają się zawikłani w sprawy magicznego świata.

Narnię jako pierwsza odkryła Łucja, najmłodsza z czwórki rodzeństwa. Dziewczynka, zwiedzając zakamarki swojego nowego domu, weszła do szafy i znalazła się w śnieżnym lesie. Tam spotkała fauna Tumnusa, który był dla niej życzliwy, zaprosił ją na herbatę, a przy okazji zwierzył się z kłopotów panujących w Narnii za sprawą złej królowej – Białej Czarownicy. Łucja opuściła Narnię i opowiedziała o swoich przygodach rodzeństwu, lecz nie uwierzyli jej i podtrzymywali, że Łucji nie było przez jedynie krótką chwilę. Pewnego dnia Edmund spostrzegł Łucję znikającą w starej szafie i wszedł za nią. Spotkał Białą Czarownicę, która za pomocą magicznych słodyczy rzuciła na niego czar i namawiała go, by przyprowadził swoje rodzeństwo. Po opuszczeniu Narnii Łucja i Edmund przedstawili bratu i siostrze dwie różne wersje wydarzeń – Łucja ponownie próbowała przekonać ich, że Narnia istnieje, podczas gdy Edmund udawał, że nigdzie nie był i że Łucja zmyśla.

Pewnego razu cała czwórka dzieci schowała się w szafie, by uniknąć konfrontacji z gosposią i niechcianymi gośćmi. Wszyscy trafili do Narnii i zrozumieli, że Łucja mówiła prawdę. Zgodnie z namowami Łucji, dzieci skierowały się do domu fauna Tumnusa. Nie zastali go jednak – na drzwiach wisiała kartka z informacją, że został on aresztowany przez królową za zdradę. Rodzeństwo postanowiło uratować fauna. Razem ruszyli do lasu, gdzie na trafili do domu Pani i Pana Bobrów. Bobry poczęstowały ich obiadem i opowiedziały historię krainy Narnia. Namówiły rodzeństwo, by wybrali się z nimi na spotkanie przy kamiennym stole z Lwem Aslanem, który ma moc, by wyzwolić krainę spod panowania złej królowej. Dzieci zgodziły się. Edmund, opętany mocą Białej Czarownicy, uciekł do niej, żeby uprzedzić ją o planie Bobra i swojego rodzeństwa. Królowa wpadła w szał, gdyż bała się przepowiedni głoszącej, że za sprawą czwórki dzieci skończy się jej władza nad Narnią. Zaplanowała, że zabije Edmunda i jego rodzeństwo.

Bobry wraz z trójką dzieci wyruszyły do Aslana. W międzyczasie przyszła wiosna, co świadczyło o słabnącej mocy królowej. Po pełnej przygód podróży wędrowcy dotarli do lwa, który pomógł

uratować Edmunda. Aslan spotkał się z królową, która zażądała życia Edmunda w zamian za pokój. Aslan nie zgodził się i postanowił poświęcić swoje życie. Czarownica zabiła go na oczach Zuzanny i Łucji, które obserwowały spotkanie zza krzaków. W nocy Aslan zmartwychwstał i wraz z siostrami dołączył do bitwy, która toczyła się między armiami Piotra i Białej Czarownicy. Aslan zabił królową, a armia Piotra zwyciężyła. Cała czwórka rodzeństwa została koronowana przez Aslana na władców Narnii. Rodzeństwo przez wiele lat rządziło krainą, w której nastał spokój i sprawiedliwość. Pewnego dnia przypadkiem trafili z powrotem do szafy, która przeniosła ich do domu. Ponownie stali się dziećmi i okazało się, że podczas ich wieloletnich przygód w Narnii w rzeczywistości minęła jedynie krótka chwila.

Bohaterowie

Piotr: najstarszy z rodzeństwa Pevensie; odpowiedzialny, troskliwy, mądry i odważny.
Zuzanna: praktyczna; mająca głowę na karku; odpowiedzialna, atrakcyjna.
Edmund: odmienny od reszty rodzeństwa, jest wobec nich opryskliwy, niesympatyczny, złośliwy, nielojalny; łatwo wpada w pułapki, takie jak słodycze Białej Czarownicy, jednak w porę zauważa swoje błędy i usiłuje je naprawić.
Łucja: najmłodsza z rodzeństwa Pevensie; dziewczynka o dużej wrażliwości i odwadze, która podczas napotykanych przez bohaterów przygód niezmiennie zachowywała wiarę w dobro.
Faun Tumnus: postać mająca cechy człowieka i konia; spotyka Łucję podczas jej pierwszej przypadkowej wizyty w Narnii; początkowo zamierza porwać Łucję, zgodnie z rozkazem Białej Czarownicy; urok dziewczynki sprawia, że zwierza się jej z zamiarów i ostrzega przed złą królową, za co zostaje uwięziony.
Lew Aslan: mistyczny dziki lew; syn króla władcy zza morza; tajemniczy, mądry, silny, przewidujący; wzbudza szacunek; wierzy w moc dobra.
Biała Czarownica: przebiegła, okrutna wiedźma, która dochodzi do władzy podstępem; pochodzi w połowie z dżinów, a w połowie z olbrzymów i ma magiczną moc zmieniania swoich przeciwników w kamienne posągi; jest symbolem zła, ostatecznie zostaje pokonana.

4.6. ADAM MICKIEWICZ, *WIERSZE, DZIADY CZ. II, PAN TADEUSZ*

Adam Mickiewicz to jeden z najważniejszych i najwybitniejszych twórców literatury polskiej. Jego życiorys jest przykładem klasycznej biografii romantycznej, typowej dla całego pokolenia. Mickiewicz urodził się 24 grudnia 1798 roku w Zaosiu koło Nowogródka. Jego rodzina wywodziła się z drobnej szlachty, ojciec pracował w sądzie w Nowogródku. W 1815 roku Adam rozpoczął studia w Wilnie. Był tam współzałożycielem Towarzystwa Filomatów (nielegalnej organizacji polskich studentów). Jako student napisał swoje pierwsze utwory poetyckie, takie jak: *Oda do młodości* czy *Pieśń filaretów*. Poznał również wówczas Marylę Wereszczakównę, czyli swoją największą miłość, która wpłynęła na jego życie oraz twórczość. Niestety, rodzina Maryli uznała, że Mickiewicz nie był dość zamożny, aby się z nią ożenić.
W latach 1819–1823 pracował w Kownie jako nauczyciel. Napisał m.in. *Ballady i romanse* (np. *Romantyczność*, *Świteź*, *Świtezianka*, *Lilie*), *Grażynę* oraz II i IV część *Dziadów*. W swojej twórczości czerpał z bogatej tradycji ballad i podań litewskich.
W 1823 roku organizacja Filomatów, do której przynależał, została zdekonspirowana. Mickiewicza skazano na zesłanie do Rosji. Podczas pobytu w tym kraju poznał tamtejszych romantyków (m.in. Puszkina) oraz dużo podróżował, m.in. z Moskwy do Petersburga, na Krym czy do Odessy. Wtedy powstały *Sonety krymskie* oraz *Konrad Wallenrod*.

W 1829 roku rozpoczął się tzw. etap drezdeński w życiu Mickiewicza. W 1829 r. udało się mu otrzymać pozwolenie na wyjazd z Rosji. Będąc we Włoszech, dowiedział się o wybuchu powstania listopadowego. Chciał wrócić i wziąć udział w walkach. Pod koniec 1831 roku dotarł do Wielkopolski, ale droga do Warszawy była odcięta, a powstanie już dogasało. W 1832 roku razem z innymi twórcami i inteligentami uciekającymi po upadku powstania znalazł się w Dreźnie, gdzie powstała najsłynniejsza, III część *Dziadów*. W tym samym roku przyjechał do Paryża, gdzie postanowił pozostać na dłużej.
W Paryżu rozpoczął się ostatni już, czwarty etap życia Mickiewicza. W 1834 roku ożenił się tam z Cecylią Szymanowską oraz wydał *Pana Tadeusza*. Dwa lata (1839–1840) spędził w Lozannie jako profesor literatury łacińskiej. Tam napisał cykl liryków, od miejsca ich powstania nazywanych lozańskimi. W 1840 roku powierzono mu katedrę literatury słowiańskiej w Collège de France. Później rozpoczął działalność publicystyczną na łamach „Trybuny Ludów". Zmarł 26 listopada 1855 roku w Konstantynopolu. Został pochowany w Paryżu. W 1896 roku odbyło się uroczyste przewiezienie prochów do Krakowa i pochówek w krypcie katedry wawelskiej.

• *Powrót taty*

Ballada (definicja s. 30) jest opowieścią o sile więzi rodzicielskich oraz mocy wiary i modlitwy. Dzieci, które na prośbę matki modlą się o szczęśliwy powrót ojca, kupca, zostają wysłuchane. Ojciec przyjeżdża. Radość ze spotkania zostaje zakłócona przez pojawienie się zbójów. Kupiec błaga ich o litość. Chce oddać swoje towary w zamian za oszczędzenie jego i dzieci. Zbóje lekceważą jego prośby. Sytuacja wydaje się beznadziejna. Nagle herszt bandy wypuszcza kupca i dzieci. Ich modlitwa i ich szczera miłość do ojca okazały się zbawienne. Widok modlących się dziatek skruszył bezwzględność zbója i przyczynił się do podjęcia decyzji o wypuszczeniu ich wolno. Zbójca prosi o modlitwę także za niego.

W balladzie występuje nagromadzenie **epitetów** (*kręcone wąsiska, suknia plugawa, ogromna buława*) oraz **wykrzyknień** (*Tato, ach, tato nasz jedzie!, Stójcie, stójcie!*), które budują napięcie oraz oddają grozę sytuacji. **Wyliczenia** (*Ojcze nasz i Zdrowaś, i Wierzę,/ Dziesięcioro i koronki*) wskazują na wielość odmówionych modlitw.

• *Pani Twardowska*

Utwór nawiązuje do znanej legendy o panu Twardowskim, który podpisał cyrograf, obiecując diabłu swoją duszę w zamian za korzystanie z jego usług.

Wydarzenia

1. Zabawa Twardowskiego i kompanów w karczmie „Rzym".
2. Pojawienie się Mefistofelesa.
3. Powołanie się na cyrograf.
4. Pomysł Twardowskiego na przechytrzenie diabła.
5. Pierwsze zadanie – ożywienie konia z szyldu karczmy, ukręcenie bicza, wybudowanie gmachu.
6. Drugie zadanie – kąpiel diabła w wodzie święconej.
7. Trzecie zadanie – roczny pobyt Mefistofelesa u pani Twardowskiej.
8. Ucieczka diabła przez dziurkę od klucza.

Utwór ma wesoły nastrój. **Wyliczenia** (*Tańce, hulanka, swawola*) i **wykrzyknienia** (*Cha, cha, chi, chi, hejże, hola!*) podkreślają beztroskę zabawy, której nie zakłóca pojawienie się diabła. Rozmowa Twardowskiego z biesem to komiczna wymiana zdań, która pokazuje spryt szlachcica.
Ballada, mimo humorystycznego zabarwienia, odwołuje się do wierzeń ludowych. Sama postać diabła jest wyobrażeniem ludu o jego postaci jako symbolu zła. Ludowe jest też przekonanie o wypełnianiu obietnic i sprawiedliwości, która dosięgnie każdego.

• *Reduta Ordona*

Utwór jest poetycką wizją wydarzeń z końca powstania listopadowego. Przedstawia obronę jednego z posterunków artyleryjskich na Woli w Warszawie w 1831 roku przed wojskiem carskim dowodzonym przez generała Paszkiewicza. Obrońcami dowodził Julian Konstanty Ordon. Widząc nieuchronną klęskę swojego oddziału, kiedy to Rosjanie wdzierali się na wały obronne, wysadził skład amunicji, aby nie oddać jej w ręce wroga. Zginęło przy tym wielu żołnierzy carskich, a sam Ordon został ciężko ranny. Mickiewicz w swoim poemacie „uśmiercił" Ordona, gdyż najprawdopodobniej taką relację z obrony szańca przedstawił mu Stefan Garczyński (przyjaciel poety). W rzeczywistości dowódca przeżył i brał jeszcze udział w wielu walkach. Zmarł w 1886 roku.
Poemat łączy w sobie cechy gatunkowe epiki (część opisowa, obecność narratora) i liryki (część refleksyjna, podkreślenie patriotyzmu, odwagi).

Eugène Delacroix, *Wolność wiodąca lud na barykady*

Elementy świata przedstawionego w części epickiej:
Czas akcji: 1831 rok
Miejsce akcji: dzielnica Warszawy – Wola
Bohaterowie: Ordon i jego oddział, wojska carskie

Wydarzenia

1. Przedstawienie pola bitwy.
2. Atak Rosjan.
3. Dzielna obrona artyleryjska.
4. Walka wręcz.
5. Bezsilność obrońców.
6. Zdobycie reduty przez nieprzyjaciela.
7. Wysadzenie szańca przez Ordona.
8. Smutny obraz po bitwie.

Część liryczna

Refleksje podmiotu lirycznego

Car: przedstawiony jako tyran, oskarżony o despotyzm i okrucieństwo, gnębi nie tylko podbite narody, lecz także swoich poddanych: *Zmarszczył brwi – i tysiące kibitek wnet leci, Podpisał – tysiąc matek opłakuje dzieci;* nazwany złodziejem korony polskiej: *Boś ją ukradł i skrwawił, synu Wasilowy,* w swojej żądzy panowania nad światem nie cofnie się przed niczym.
Naród polski: nie godzi się na tyranię, chce odzyskać wolność: *Warszawa jedna twojej mocy się urąga,/ Podnosi na cię rękę i koronę ściąga.*
Naród rosyjski: podporządkowany woli cara i jego kaprysom: *Car dziwi się – ze strachu drżą Petersburczany,/ Car gniewa się – ze strachu mrą jego dworzany;* dowództwo i wojsko posłusznie spełnia rozkazy: *Ale sypią się wojska, których Bóg i wiara/ Jest Car – Car gniewny: umrzem, rozweselim Cara.*
Los świata: niesprawiedliwość dziejowa, która odbiera niektórym narodom wolność; Ordon, nazwany „patronem szańców", to symbol zemsty za przemoc i tyranię; gdy przebierze się miara niesprawiedliwości i ucisku, Bóg, który stworzył świat, unicestwi rodzaj ludzki podobnie jak Ordon wysadził redutę: *Karząc plemię zwycięzców zbrodniami zatrute,/ Bóg wysadzi tę ziemię, jak on swą redutę.*

Zastosowanie środków poetyckiego wyrazu

- Opis bitwy: animizacja (śmiercionośne pociski przedstawione jak groźne zwierzęta) *kula* [...] *grozi szumi, wyje, ryczy* [...] *miota się, grunt ryje – już dopadła;* dźwiękonaśladownictwo: *Grozi, szumi, wyje; Ura! Ura!*
- Bezsilność obrońców szańca: porównanie *żołnierz jako młyn palny: nabija – grzmi – kręci;* epitety: *ostatnie działo; ostatni bombardyjer.*
- Kontrast w przedstawieniu Polaków i Rosjan: kolor czarny przypisany Rosjanom: *Długą czarną kolumną,* biały – Polakom *biała, wąska, zaostrzona* [...] *reduta Ordona*; ogrom wojska carskiego: *Wylewa się spod skrzydła ścieśniona piechota* i mała liczebność obrońców reduty: *sześć tylko miała armat.*
- Punkt kulminacyjny: wybuch reduty przedstawiony w wyodrębnionej linijce za pomocą krótkich, urywanych równoważników zdań: *Tu blask – dym – chwila cicho – i huk jak stu gromów.*
- Usprawiedliwienie czynu Ordona: przenośnia (odwołanie się do Biblii – stworzenie świata): *Bo dzieło zniszczenia/ W dobrej sprawie jest święte. Jak dzieło tworzenia.*

● *Śmierć pułkownika*

Utwór ten, podobnie jak *Reduta Ordona*, jest przykładem tekstu poetyckiego dotyczącego tematyki powstańczej. Przedstawia ostanie chwile **Emilii Plater** – kobiety dzielnie walczącej w powstaniu listopadowym. Platerówna zmarła w Justianowie 23 grudnia 1831 roku.
Poetyckie wyobrażenie ostatnich chwil życia Pułkownika oparte jest na motywie tajemniczości: nieznany żołnierz kona w wiejskiej chacie. O tym, że jest to Emila Plater, dowiadujemy się na koniec utworu.

Lecz ten wódz, choć w żołnierskiej odzieży,
Jakie piękne dziewicze ma lica?
Jaką pierś? – Ach, to była dziewica,
To Litwinka, dziewica-bohater,
Wódz powstańców – Emilija Plater.

Obrazy poetyckie

1. Straż przed chatką leśnika.
2. Hołd składany przez prosty lud.
3. Siodłanie konia Pułkownika.
4. Przyniesienie wojennego rynsztunku.
5. Przedśmiertna spowiedź.
6. Modlitwa ludu i żołnierzy.
7. Pośmiertny widok Pułkownika.

- **Ballady** (definicja s. 30) zawarte w zbiorku *Ballady i romanse* **stały się manifestem polskiego romantyzmu.** Odrzuca on racjonalizm i wskazuje na rolę uczuć, które powinny wyznaczać drogę do poznania rzeczywistości. Stąd hasła: ***Czucie i wiara silniej mówi do mnie/ Niż mędrca szkiełko i oko*** oraz ***Miej serce i patrzaj w serce!*** zawarte w balladzie *Romantyczność* jako deklaracje nowej filozofii życia.

Ballady nawiązują do ludowych pieśni, legend, podań. Tematyka jest zróżnicowana, ale przesłanie (często przestroga) zawsze odnosi się do wiary w sprawiedliwość zazwyczaj wymierzoną przez siły nadprzyrodzone. Zdarzeniom w balladzie zwykle towarzyszy atmosfera niezwykłości, tajemniczości, grozy. Przeżyciom bohaterów wtóruje przyroda, najczęściej tajemnicza i mroczna. Niejednokrotnie przejmuje ona kontrolę nad zdarzeniami.

• *Świtezianka*

Ballada opowiada dzieje miłości strzelca i tajemniczej dziewczyny. Młodzieniec wyznaje jej miłość i proponuje wspólne życie. Dziewczyna obawia się niestałości męskich uczuć. Strzelec przysięga jej wierność, powołując na świadków moce natury (*Klął się przy świętym księżyca blasku*). Dziewczyna ostrzega ukochanego przed złamaniem przysięgi:

Dochowaj, strzelcze, to moja rada:
Bo kto przysięgę naruszy,
Ach, biada jemu, za życia biada!
I biada jego złej duszy!

Dziewczyna znika, a strzelec, który nie mógł jej dogonić, rusza w drogę powrotną do domu. Towarzyszy mu aura tajemniczości (cisza, szelest nadepniętej gałązki, wiatr, szum wody). Tajemniczość potęgują pojawiające się nagle zjawiska w przyrodzie (wiatr, który wzburza wodę; wysokie fale na jeziorze). Na wodzie pojawia się olśniewająco piękna dziewczyna, która namawia młodzieńca, żeby zapomniał o swojej ukochanej. Kusi go perspektywą wspólnego zamieszkania w głębinach jeziora. Strzelec po chwili wahania ulega jej namowom i podąża za nią po jeziorze. Nagły blask światła powoduje, że strzelec z przerażeniem rozpoznaje w kusicielce dziewczynę, której przed chwilą składał przysięgę. Świtezianka również odkrywa swój podstęp. Z pogardą przypomina strzelcowi słowa, których nie dotrzymał. Wówczas wzburzona woda pochłania strzelca i dziewczynę. Od tego czasu snują się niczym cienie nad brzegami Świtezi.

W balladzie występuje **nagromadzenie epitetów** (*gęstym lesie; niesłychane zjawiska; świetle księżyca; srebrnej topieli*), które określają kolorystykę i tworzą nastrój tajemniczości. **Wyrazy dźwiękonaśladowcze** (*szeleszcze; zaszumiał; burzy; pękają*) potęgują nastrój grozy.

Przesłanie ballady mówi o bezwzględnym obowiązku dotrzymywania przysięgi. Odwołuje się do przekonań ludowych, których podstawą jest wiara, że każdy zły uczynek zostanie ukarany. Ludowa moralność jest bardzo surowa. Nie ma w niej miejsca na litość, przebaczenie, wyrozumiałość dla ludzkich słabości.

• *Dziady cz. II*

Dramat nawiązuje do obrzędu, podczas którego żywi przywołują dusze zmarłych, które nie mogą zaznać spokoju w zaświatach. Uczestnicy obrzędu starają się pomóc zbłąkanym duszom modlitwą i poczęstunkiem. Zdarzenia są potwierdzeniem prawd ludowej moralności. Spotkaniu towarzyszy atmosfera tajemniczości i grozy:

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

Czas akcji: noc w wigilię Dnia Zadusznego
Miejsce akcji: stara, cmentarna kaplica

Bohaterowie

postacie realistyczne: Guślarz, który przewodniczy obrzędowi; wieśniacy zgromadzeni w kaplicy;
postacie fantastyczne: duchy przywoływane podczas obrzędu; ptaki nocne (sowy, kruki, orlice), które mówią ludzkim głosem.
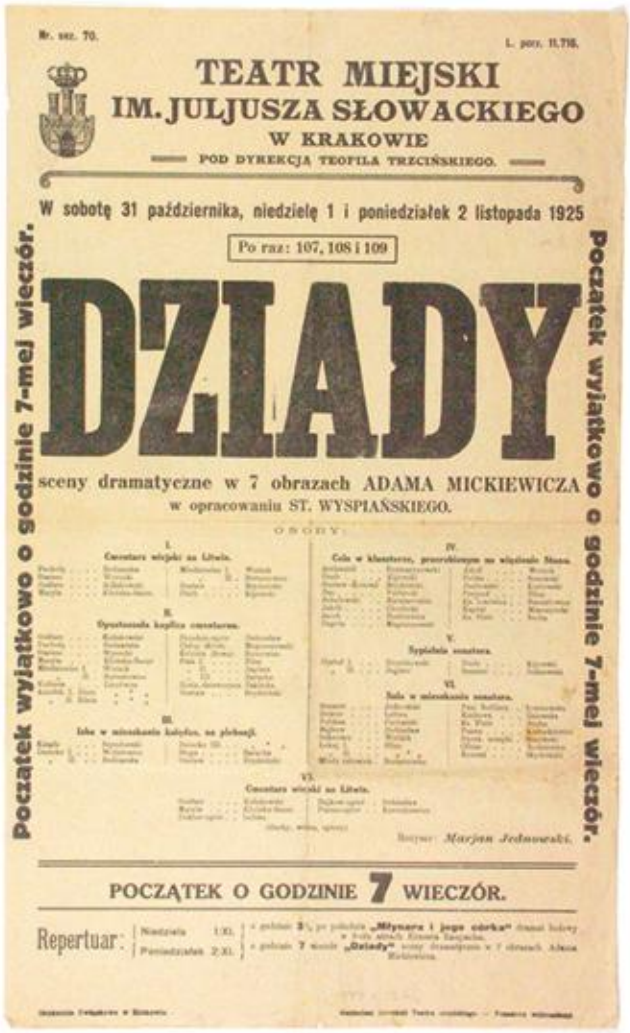
Nr. ser. 70. L. por. 11.716.

TEATR MIEJSKI
IM. JULJUSZA SŁOWACKIEGO
W KRAKOWIE
POD DYREKCJĄ TEOFILA TRZCIŃSKIEGO.

W sobotę 31 października, niedzielę 1 i poniedziałek 2 listopada 1925

Po raz: 107, 108 i 109

Początek wyjątkowo o godzinie 7-mej wieczór.

DZIADY

sceny dramatyczne w 7 obrazach ADAMA MICKIEWICZA
w opracowaniu ST. WYSPIAŃSKIEGO.

OSOBY:

I. Cmentarz wiejski na Litwie.
II. Opuszczona kaplica cmentarna.
III. Izba w mieszkaniu kubylca, na plebanji.
IV. Cela w klasztorze, przeznaczona na więzienie Konrada.
V. Sypialnia senatora.
VI. Sala w mieszkaniu senatora.
VII. Cmentarz wiejski na Litwie.

Inscenizacja: Marjan Jedlowski.

POCZĄTEK O GODZINIE 7 WIECZÓR.

Repertuar: Niedziela 1 XI. ... Poniedziałek 2 XI. ...

Początek wyjątkowo o godzinie 7-mej wieczór.

Afisz ogłaszający spektakl *Dziady*

DUCHY – KOLEJNOŚĆ UKAZYWANIA SIĘ	PROŚBA	NAUKA – CYTAT	UNIWERSALNE PRZESŁANIE
1. Lekkie – Józio i Rózia niewinne dzieci, które za życia nie zaznały cierpienia	Proszą o dwa ziarnka gorczycy.	*Kto nie doznał goryczy ni razu,* *Ten nie dozna słodyczy w niebie.*	Aby osiągnąć pełnię człowieczeństwa, należy w życiu zaznać także i cierpienia.
2. Ciężkie – widmo złego pana okrutny dziedzic pobliskiej wioski, niewrażliwy na cierpienie poddanych; chłopca (Kruk), który zerwał jabłka z jego sadu, kazał wychłostać na śmierć; kobietę (Sowa) z maleńkim dzieckiem wypędził na mróz	Chce zaspokoić głód i pragnienie, ale ptaki nie dopuszczają do tego. Nie ma dla niego ratunku.	*Bo kto nie był ni razu człowiekiem,* *Temu człowiek nic nie pomoże.*	Miarą człowieczeństwa jest stosunek do innych ludzi. Należy dobrze traktować innych, współczuć im i pomagać w trudnej sytuacji.
3. Pośrednie – pasterka Zosia piękna, młoda dziewczyna ze wsi, zmarła bardzo młodo, za życia odrzucała uczucia chłopców	Zawieszona między niebem a ziemią prosi o ściągnięcie jej. Otrzymuje obietnicę poprawy swojej sytuacji za dwa lata (stanie u wrót nieba).	*Kto nie dotknął ziemi ni razu,* *Ten nigdy nie może być w niebie.*	Nie należy lekceważyć uczuć innych, zwłaszcza miłości.

● *Sonety krymskie*

Sonet (definicja s. 21)
Cykl utworów wydanych w zbiorku *Sonety krymskie*, napisanych w latach 1825–1826. Są zapisem podróży na Krym, którą odbył poeta. Zawarta jest w nich fascynacja przyrodą i kulturą tamtego regionu Rosji. Są połączeniem poetyckiego dziennika podróży i pamiętnika zawierającego refleksje osoby, która tęskni za ojczyzną.

• *Burza*

Części utworu

1. Opisowa (dwie pierwsze zwrotki): sugestywny obraz burzy, której towarzyszą odgłosy przyrody i zamieszanie na statku.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*szum zawiei* *krwawo zachodzi* *trwożnej gromady*	tworzenie nastroju grozy
metafora	*słońce krwawo zachodzi* *Wstąpił genijusz śmierci*	podkreślenie wrażeń wzrokowych i dramatyzmu sytuacji
porównanie	*Wstąpił genijusz śmierci i szedł do okrętu,* *Jak żołnierz szturmujący w połamane mury*	wskazanie na mającą się rozegrać walkę, której los jest przesądzony
onomatopeja	*szum, ryk, głosy, jęki*	podkreślenie wrażeń słuchowych
wyliczenie i nagromadzenie czasowników	*Zdarto żagle, ster prysnął, ryk wód, szum zawiei,* *Głosy trwożnej gromady, pomp złowieszcze jęki*	tworzenie dynamiki obrazu burzy

2. Refleksyjna (dwie kolejne zwrotki): opis uczuć i reakcji, które wywołuje w człowieku zbliżające się zagrożenie.

- odrętwienie i poddanie się losowi: *Ci leżą na pół martwi, ów załamał dłonie*
- pożegnania z bliskimi: *Ten w objęcia przyjaciół żegnając się pada*
- modlitwa: *Ci modlą się przed śmiercią, aby śmierć odegnać*
- obojętność: *Jeden podróżny siedział w milczeniu na stronie*

W sonecie występuje kontrast między dynamiką zjawisk przyrodniczych a postawą osamotnionego podróżnika. Gwałtowności natury i rozpaczliwym reakcjom podróżnych została przeciwstawiona obojętna postawa osamotnionego wędrowca.

● *Pan Tadeusz*

Geneza utworu

Pracę nad nim poeta rozpoczął w 1832 roku w Paryżu. Miał to być w zamyśle krótki, sielski utwór opowiadający dzieje dwóch zwaśnionych litewskich rodów. W trakcie pisania fabuła była wzbogacana o liczne wątki, poetyckie opisy i ostatecznie powstało dwanaście ksiąg.

Dzieło zostało wydane w Paryżu w 1834 roku pod tytułem *Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812, we dwunastu księgach wierszem.*
Emigranci współcześni Mickiewiczowi odebrali utwór z pewnym zdziwieniem, a nawet niechęcią. Wskazywali na banalność fabuły, sielski obraz życia szlachty, brak patosu i rozpamiętywania tragicznego losu ojczyzny. Epopeją zachwycili się natomiast rodacy w kraju. Przemycana we fragmentach, czytana potajemnie, wzbudzała wzruszenie i tęsknotę Polaków udręczonych represjami popowstańczymi.
Czas akcji: 5 dni lata 1811 roku (księgi I–X) oraz 2 dni wiosny 1812 roku (księgi XI–XII)
Miejsce akcji: Soplicowo, zamek Horeszków, zaścianek Dobrzyńskich, karczma
Bohaterowie epopei wywodzą się ze szlachty (bohater zbiorowy – polska szlachta). Niektórzy z nich przywołani są jedynie w retrospekcjach.

Rodzina i domownicy Sopliców

Jacek Soplica (ksiądz Robak): główna postać epopei; pochodził z zamożnej szlachty i czuł się równy królewskim potomkom; jako młody szlachcic miał porywczy charakter, bujną fantazję i poczucie, że nie ma dla niego ograniczeń prawnych ani moralnych; cieszył się dużym autorytetem wśród okolicznej szlachty; wykorzystał to Stolnik Horeszko i podejmował Soplicę w swoim zamku; Jacek zakochał się z wzajemnością w córce Stolnika – Ewie; znieważony przez Horeszkę (otrzymał czarną polewkę, oznaczającą, że jego starania o Ewę nie spotykają się z aprobatą jej rodziny i że do małżeństwa nie dojdzie), pragnął się zemścić; nieszczęśliwy zbieg okoliczności sprawił, że pod wpływem impulsu zabił Stolnika; zabójstwo było momentem przełomowym w jego życiu; zrozumiawszy swój błąd, starał się odkupić winy; zostawił syna Tadeusza pod opieką brata, wyjechał do Rzymu i został zakonnikiem; odtąd jako pokorny mnich służył ojczyźnie i narodowi; był ranny w walkach pod Somosierrą; przedzierał się jako emisariusz do kraju; z upoważnienia księcia Józefa miał przygotować powstanie na Litwie; dawna buta, poczucie wyższości, samowola, ustąpiły pokorze i chęci odkupienia win; z dawnych cech pozostała w nim odwaga, stał się niezłomnym bojownikiem o wolność, jego zasadą stała się skromność i bezimienność; ratując życie Gerwazemu podczas bitwy z Moskalami, sam został śmiertelnie ranny; przed śmiercią wyznał, kim jest; uzyskał przebaczenie i odzyskał dobre imię (został zrehabilitowany).

Sędzia Soplica (brat Jacka Soplicy): sędzia powiatowy, właściciel Soplicowa, stary kawaler, wzorowy ziemianin i piewca tradycji; wychowywał Tadeusza, był opiekunem Zosi; patriota, surowy strażnik zasad etykiety (*Ważna Sędziego nauka o grzeczności*); gościnny gospodarz, człowiek opanowany i sprawiedliwy.

Tadeusz Soplica (syn Jacka Soplicy): dwudziestoletni młodzieniec wychowywany przez stryja; po studiach w Wilnie wraca do Soplicowa; wrażliwy na problemy społeczne, wychowywany w duchu patriotycznym, chciał służyć ojczyźnie; bywał impulsywny i zdarzało mu się postępować ryzykownie, stając w obronie czci Telimeny, spoliczkował majora Płuta i tym samym sprowokował bitwę z Moskalami, zakochał się z wzajemnością w Zosi i planował z nią wspólną przyszłość.

Telimena: krewna Sędziego, rezydentka w Soplicowie, pomagała w wychowywaniu Zosi;

Michał Elwiro Andriolli, ilustracja do *Pana Tadeusza*

ładna dojrzała kobieta, ubierała się strojnie, miała wyolbrzymione mniemanie o sobie, podkreślała swoje obycie i wspomniała pobyt w Petersburgu, skłonna do intryg, lubiła flirtować z mężczyznami, miała powodzenie, obiecała rękę Rejentowi.

Wojski (Hreczecha): stary szlachcic, daleki krewny Sopliców, ojciec dwu córek, nie miał majątku; organizował polowania, na których znał się doskonale; gorący patriota przywiązany do tradycji; ciągle wspominał minione czasy.

Woźny Protazy: dawny woźny trybunału, mieszkał w domu Sędziego, znawca prawa i prostych sądowych forteli (podsunął pomysł zorganizowania przyjęcia w ruinach zamku Horeszków), patriota i tradycjonalista, lojalny wobec rodziny Sędziego.

Podkomorzy: obywatel ziemski otoczony powszechnym szacunkiem, przyjaciel Sędziego, miał dwie córki (Rózię i Annę), patriota i stróż dawnych obyczajów; miał wydać werdykt w sporze o zamek.

Rodzina i domownicy Horeszków

Stolnik Horeszko: postać wspominana w utworze, właściciel zamku, wielki pan, ojciec Ewy; dumny, lekceważył niższych urodzeniem, pragnął władać okoliczną szlachtą, patriota; został zastrzelony przez Jacka Soplicę, a jego śmierć zapoczątkowała upadek rodu, majątek skonfiskowali Rosjanie.

Ewa Horeszkówna: postać wspominana w utworze, córka Stolnika, wrażliwa; zakochana w Jacku Soplicy, ale wydana za mąż przez ojca za innego, matka Zosi; zmarła na Syberii, gdzie udała się w ślad za zesłanym mężem.

Zosia Horeszkówna: czternastoletnia córka Ewy, wnuczka Stolnika Horeszki, wychowywana przez Sędziego i Telimenę; ładna, niewinna, kochała przyrodę, życzliwa wobec innych, bezpośrednia, szczera, skromna; pomagała w domu oraz ogrodzie i bardzo lubiła te zajęcia; szybko dorastała, stała się mądrą i rozsądną panną, była młodą patriotką i rozumiała potrzebę poświęcenia dla ojczyzny, z radością przyjęła oświadczyny Tadeusza.

Hrabia: krewny Horeszków, młody, przystojny arystokrata; mieszkał w pałacu niedaleko Soplicowa; romantyk, uważany za dziwaka, artysta i marzyciel, zwolennik obcej mody i kultury, jako poszukiwacz tragicznych historii, dowiedziawszy się o dziejach zamku, postanowił nie oddać go Soplicom; wrażliwy na uroki przyrody i piękno kobiet; potrafił walczyć i ryzykować w obronie sprawy, którą uważał za słuszną.

Gerwazy („Rębajło", „Półkozic", „Scyzoryk"): były sługa Stolnika Horeszki, klucznik jego zamku, w którego ruinach mieszkał; poprzysiągł zemstę na rodzie Sopliców; zachęcał hrabiego do odzyskania zamku, skłócił Sędziego i Hrabiego, zabił majora Płuta; po wysłuchaniu przedśmiertnej spowiedzi Jacka Soplicy porzucił pragnienie zemsty.

Sąsiedzi

Jankiel: stary Żyd, dzierżawca karczmy w dobrach Horeszków, słynął w całej okolicy z nadzwyczajnej gry na cymbałach, patriota angażujący się w działalność konspiracyjną, człowiek uczciwy i powszechnie szanowany.

Asesor: szlachcic o wątłej posturze, niegdyś posiadał majątek, ale go roztrwonił, pełnił obowiązki asesora (asystenta sądowego) administracji rosyjskiej na Litwie; dobry mówca niezrównany w sporach, miłośnik myślistwa spierający się z Rejentem o wartość swojego psa Sokoła; zaręczył się z córką Wojskiego, Teklą.

Rejent Bolesta: bywalec domu Sędziego, sarmata, zapalczywy myśliwy, posiadacz charta Kusego, którego zalety podkreślał w kłótniach z Asesorem; zmienił się pod wpływem Telimeny (nawet zrezygnował ze stroju sarmackiego).

Dobrzyńscy (Maciek nad Maćkami, Bartek Brzytewka, Maciej Chrzciciel, Maciej Konewka, Bartek Prusak): okoliczna szlachta zaściankowa, pochodzili z Mazur, na Litwę przybyli przed czterystu laty, zachowali swój język i obyczaje oraz szlachecką dumę; swoją odrębność od chło-

pów podkreślali strojem i obyczajami; znani byli z patriotyzmu i odwagi, ale mieli też typowe dla Polaków wady (porywczość, skłonność bójek, zapalczywość); Gerwazy podburzył ich i doprowadził do zajazdu na Soplicę (tytułowego ostatniego zajazdu na Litwie).

Rosjanie

Major Płut: dowodził jednostką Moskali, z którą pojawił się w Soplicowie; z pochodził z polskiej rodziny, ale nienawidził Polaków; do wszystkich odnosił się z arogancją, znieważał Telimenę, całując ją w ramię, typ karierowicza, któremu zależy na zysku i bogactwie; głośno mówił o swej odwadze i waleczności, a w rzeczywistości był tchórzem, podczas bitwy chował się w pokrzywy; zginął z rąk Gerwazego.
Kapitan Rykow: Rosjanin przyjaźnie nastawiony do Polaków, oficer, podwładny majora Płuta; pomógł rozwiązać dramatyczną sytuację po bitwie Moskali i Polaków w Soplicowie.

Postaci historyczne

Generał Jan Henryk Dąbrowski: dowódca wojsk polskich; twórca legionów we Włoszech, wyczekiwany na Litwie, pojawił się w 1812 roku w Soplicowie; na jego życzenie Wojski przygotował polską ucztę.
Generał Karol Otto Kniaziewicz: dowódca dywizji w armii Księstwa Warszawskiego; patriota zasłużony dla ojczyzny; pojawił się na zaręczynowej uczcie w Soplicowie; jako jedyny był w stanie udźwignąć osławiony „scyzoryk" Gerwazego (dostał go potem w prezencie).

Główne wątki epopei:

- **narodowowyzwoleńczy** oparty jest przede wszystkim na rzeczywistych wydarzeniach historycznych (próby przygotowania na Litwie zbrojnego powstania związanego z wojną francusko-rosyjską). Z wątkiem tym wiąże się też postać księdza Robaka i jego działalność konspiracyjna.
- **miłosny**, czyli historia uczucia Tadeusz i Zosi; historia uczucia Jacka i Ewy.
- dotyczący **dziejów zamku** Horeszków i sporu o jego własność.

Michał Elwiro Andriolli, ilustracja do *Pana Tadeusza*

INWOKACJA

Inwokacja (definicja s. 33) rozpoczyna epopeję. Skierowana jest do Litwy – kraju ojczystego poety. Porównuje ją do zdrowia, którego wartość ceni się dopiero po stracie. Prośba skierowana jest też do Matki Bożej. W czasach dzieciństwa przywróciła mu zdrowie. Teraz prosi o cudowne przeniesienie do pięknych krajobrazów stron ojczystych.
Oprócz uwielbienia ziemi ojczystej *Inwokacja* wyraża też gorącą prośbę o natchnienie i poetycką wizję w celu pełnego zobrazowania uroku stron ojczystych.
Osobą mówiącą jest sam poeta. Nawiązuje on do wydarzeń z własnego życia: *Jak mnie dziecko do zdrowia powróciłaś cudem*. Podkreślają to również zaimki: *moja, mnie* oraz formy czasowników: *widzę, tęsknię*.

Adresatem wypowiedzi lirycznej jest najpierw Litwa, następnie Matka Boska, której wizerunki: ostrobramski z Wilna i częstochowski są otoczone największą czcią.
Obrazy poetyckie zawarte w *Inwokacji* są bardzo barwne i plastyczne, a nastrój niezwykle podniosły, uroczysty.
Inwokacja, podobnie jak cały utwór, napisana jest trzynastozgłoskowcem. Zastosowane są rymy parzyste, żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Litwo! Ojczyzno moja!* *Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy*	wskazanie na adresata utworu, podkreślenie emocjonalnego stosunku do ojczyzny i Matki Boskiej
epitet	*płaczącej matki, martwą powiekę, wrócone życie, duszę utęsknioną, pagórków leśnych, łąk zielonych, błękitnym Niemnem, bursztynowy świerzop*	podkreślenie podniosłego charakteru utworu, wartościowanie, nadanie plastyczności obrazom
przenośnia	*przenoś moją duszę, pół malowanych zbożem, posrebrzanych żytem*	uwydatnienie tęsknoty za ojczyzną
uosobienie	*panieńskim rumieńcem dzięcielina pała*	zwrócenie uwagi na niepowtarzalność i piękno ojczystej przyrody
porównanie	*Litwo* [...] *Ty jesteś jak zdrowie,* *gryka jak śnieg biała,* *A wszystko przepasane jakby wstęgą, miedzą / Zieloną*	podkreślenie ważnej roli ojczyzny i wspomnień o niej
przerzutnia	*Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,* *Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie* *Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie*	podkreślenie wartości bliskich osobie mówiącej

4.7. FERENC MOLNÁR, *CHŁOPCY Z PLACU BRONI*

Ferenc Molnár, a właściwie Ferenc Neumann, urodził się 12 stycznia 1878 roku w Budapeszcie na Węgrzech; pisarz. Był dramaturgiem i prozaikiem. Napisał ponad 40 sztuk teatralnych, które wystawiano na Broadwayu – czyli nowojorskim kompleksie teatrów. Po szkole, którą ukończył z wyróżnieniem, rozpoczął pracę jako dziennikarz. Ukończył studia prawnicze. W czasie I wojny światowej pracował jako korespondent wojenny. W 1906 roku w odcinkach w węgierskim czasopiśmie opublikował powieść dla młodzieży *Chłopcy z Placu Broni.* Książka zyskała światową sławę i została przetłumaczona na ponad 40 języków, a także wielokrotnie sfilmowana. Pod koniec życia pisarz zamieszkał w Nowym Jorku, gdzie zmarł 1 kwietnia 1952 roku.

• Chłopcy z Placu Broni

Czas akcji: marzec 1889 rok.
Miejsce akcji: Budapeszt – stolica Węgier (Plac Broni przy ulicy Pawła, Ogród Botaniczny, szkoła, kamienica, w której mieszka Nemeczek).

Tematyka

Książka opowiada o działaniach i postawach chłopców należących do dwóch rywalizujących ze sobą grup. **Chłopcom z Placu Broni przewodzi Janosz Boka** i do grupy tej należą: Erno Nemeczek, Dežo Gereb, Czele, Czanokosz, Weiss, Rychter, Kolnay, Barabasz. Druga grupa to **Czerwone Koszule, na których czele stoi Feri Acz**, a członkami są: bracia Pastorowie, Sebenicz, Wendauer. Konflikt między ugrupowaniami rozpoczyna się od zabrania kulek Nemeczkowi i jego kolegom przez braci Pastorów i kradzieży chorągiewki z bastionu (tartaku) chłopców z Placu Broni przez Feriego Acza. Janosz Boka wie, że te zaczepne działania mają służyć jako pretekst do wojny o plac. Wraz z przyjaciółmi opracowuje strategię walki. Plac staje się ich małą ojczyzną, której trzeba z poświęceniem bronić. Gdy dochodzi do walki, chłopcy zachowują się jak prawdziwi żołnierze. Obie grupy wymyślają strategie działania i przestrzegają wcześniej ustalonych zasad. Gdy los bitwy zdaje się przesadzony na niekorzyść chłopców z Placu Broni, na froncie walki pojawia się chory Nemeczek, który ostatkiem sił powala Feriega Acza. Dzięki temu drużyna Boki odnosi zwycięstwo. Niestety chłopcy dowiadują się, że na ich placu będzie budowana kamienica. Zwycięstwo chłopców jest jednocześnie **rozstaniem ze światem dziecięcych zabaw i fantazji**, który zostaje zburzony przez świat dorosłych.
Utwór jest opowieścią o uniwersalnych wartościach, takich jak: przyjaźń, braterstwo, wierność, lojalność, uczciwość, odwaga, honor, poświęcenie, wybaczenie, odpowiedzialność, szacunek, wolność.

Wydarzenia

1. Początek konfliktu – kradzież chorągiewki z Placu Broni przez Feriego Acza.
2. Wybór Boki na dowódcę chłopców z Placu Broni.
3. Plany wojenne Janosza Boki.
4. Wyprawa do Ogrodu Botanicznego.
5. Zdrada Gereba.
6. Narada Czerwonych Koszul.
7. Sprzeciw Nemeczka.
8. Zimna kąpiel w stawie jako kara za szpiegostwo Nemeczka.
9. Plan bitwy.
10. Choroba Nemeczka.
11. Wybaczenie zdrady Gereba i ponowne przyjęcie go do oddziału chłopców z Placu Broni.
12. Ustalenie zasad walki.
13. Bitwa.
14. Pokonanie Feriego Acza przez Nemeczka.
15. Zwycięstwo chłopców z Placu Broni.
16. Śmierć Nemeczka.
17. Przygnębienie Boki.
18. Wiadomość o budowie domu na Placu Broni.

Niezłomność małego Erna Nemeczka

Erno Nemeczek jest bohaterem, który odgrywa szczególną rolę w utworze. Chociaż nie jest dowódcą, nie ma też żadnego stopnia wojskowego i jest jedynym szeregowym w grupie chłopców z Palcu Broni, to jego postawa zasługuje na szczególne wyróżnienie.
Jako że był świadkiem kradzieży chorągiewki, informuje o tym wydarzeniu Bokę i zgłasza się jako ochotnik na wyprawę do Ogrodu Botanicznego, gdzie swoją bazę mają Czerwone Koszule. Udają się tam wraz z Boką i są świadkami zdrady Gereba. Niespodziewana kąpiel w stawie i w akwarium przyczyniła się do przeziębienia Erna.
Nemeczek, wiedząc o zdradzie Gereba, zaczyna go śledzić i jest świadkiem prób przekupienia stróża Jano, żeby przepędził chłopców z placu. Niestety śledzenie Dežo wymagało od Erna opuszczenia ważnego spotkania Związku Kitowców. Został przez nich uznany za tchórza i zdrajcę, a jego

imię i nazwisko zostaje zapisane w tajnej księdze małymi literami. Taka niesprawiedliwość bardzo go zabolała i przyczyniła się do samotnej wyprawy do Ogrodu Botanicznego w celu odzyskania chorągiewki, podsłuchania narady wroga i udowodnienia odwagi.
Gdy usłyszał, jak Gereb nazywa jego przyjaciół tchórzami, ujawnił swoją obecność i sprzeciwił się takiej opinii. Feri Acz docenił odwagę Nemeczka i zaproponował przystąpienie do jego drużyny. Chłopiec wzgardził propozycją wroga i nazwał Gereba zdrajcą. Bracia Pastorowie wykąpali Erna w stawie, a Feri Acz skłania swoją drużynę do oddania hołdu odwadze Nemeczka.
Nemeczek po powtórnej kąpieli w zimnej wodzie poczuł się bardzo źle. Pojawił się jednak na manewrach przed bitwą i Boka mianował go adiutantem. Gdy ojciec Gereba pojawił się na Placu, żeby zapytać, czy jego syn jest zdrajcą, Nemeczek zaprzeczył. W trakcie ćwiczeń poczuł się bardzo źle i Boka odprowadził go do domu. Świadomość, że nie będzie uczestniczył w bitwie była dla niego druzgocąca.
Gdy nadszedł dzień bitwy, Nemeczek zebrał w sobie siły, wyszedł z domu i pojawił się na Placu w krytycznym momencie walki. Rzucając się na zaskoczonego Feriego Acza i pokonując go, Nemeczek przyczynił się do zwycięstwa swojej drużyny. Zemdlał po tym zdarzeniu i nie odzyskał już przytomności. Został mu nadany stopień kapitana i Związek Kitowców przywrócił godność jego nazwisku. Nemeczek nie był już tego świadom, bo wysoka gorączka i nieustępliwa choroba spowodowały jego śmierć.
Erno Nemeczek, chociaż był małym, drobnym i niepozornym chłopcem, skupiał w sobie cechy, których mógłby pozazdrościć mu niejeden dorosły. Był odważny, lojalny, dumny, honorowy, skromny, szczery, oddany.
W książce występuje bohater zbiorowy, jednak postać Nemeczka została tak wykreowana, że przyczynia się ona do zaangażowania i wzruszeń młodego czytelnika. Erno jest też osobowościowym wzorem dla kolejnych pokoleń czytających *Chłopców z Placu Broni*.

4.8. BOLESŁAW PRUS, *KATARYNKA*

Bolesław Prus tak naprawdę nazywał się Aleksander Głowacki. Urodził się 20 sierpnia 1847 roku w Hrubieszowie na Lubelszczyźnie. Przerwał naukę w gimnazjum w wieku 16 lat, by wziąć udział w powstaniu styczniowym. Został wzięty do niewoli rosyjskiej, skąd uwolniono go dzięki wstawiennictwu ciotki, która wychowywała go po śmierci rodziców. Ukończył celująco gimnazjum w 1866 roku. Studiował w Szkole Głównej w Warszawie, jednak z powodu kłopotów finansowych przerwał naukę po trzecim roku. W czasie studiów pracował jako guwerner i korepetytor. Od lat 70. publikował w różnych czasopismach; pisał artykuły, felietony i krótkie utwory satyryczne. Od 1874 roku był związany z „Kurierem Warszawskim", na którego łamach opublikował m.in. „Kartki z podróży", czyli felietony i reportaże z podróży po kraju, a także „Kronikę tygodniową". Nowele i opowiadania publikował w czasopismach m.in. „Tygodnik Ilustrowany" i „Kurier Codzienny". Jest autorem powieści realistycznych: *Lalka*, *Emancypantki*, *Placówka*, powieści historycznej *Faraon*, a także nowel: *Katarynka*, *Kamizelka*, *Michałko*, *Antek*, *Omyłka*. W 1875 roku ożenił się z Oktawią Trembińską. Para nie miała dzieci. Pisarz zmarł 19 maja 1912 roku na atak serca.

• Katarynka

Katarynka to nowela (definicja s. 25) napisana przez Bolesława Prusa, która po raz pierwszy została opublikowana w 1880 roku.
Akcja utworu toczy się w centrum Warszawy, na ulicy Miodowej i w jej okolicach. W pierwszej części historii poznajemy **pana Tomasza – dystyngowanego starszego pana, mecenasa sztuki i emerytowanego adwokata**, który codziennie spaceruje z placu Krasińskich do ulicy Senator-

skiej. Narrator przedstawia dzieje bohatera, jego wartości oraz zdarzenia, które doprowadziły do momentu, w którym aktualnie się znajduje. Symboliczną puentą i przejściem do drugiej części historii jest niechęć obeznanego w sztukach pięknych mecenasa do **katarynki. Jej odgłos tak bardzo drażni bohatera**, że zleca swoim stróżom, by nigdy nie wpuszczali katarynek na podwórze.
Druga część noweli toczy się w mieszkaniu pana Tomasza oraz w jego sąsiedztwie, które dostrzega ze swojego okna. Zaczął on obserwować **ośmioletnią, niewidomą dziewczynkę**, która wraz ze swoją mamą i jej przyjaciółką wprowadziła się do mieszkania naprzeciwko. Dziewczynka straciła wzrok w wieku sześciu lat z nieznanej przyczyny i usiłuje odnajdywać się, poznawać i czerpać radość ze świata bez kluczowego zmysłu. Pan Tomasz nie znał jej historii, ale dostrzegał smutek dziewczynki wynikający z kalectwa.
Pewnego dnia, ku zdziwieniu obojga bohaterów, na podwórzu zaczęła grać katarynka. Pan Tomasz, gotowy zrobić awanturę nowemu stróżowi, zauważył radość dziewczynki, która tańczyła i śmiała się głośno, słuchając znienawidzonego przez niego instrumentu. W tym momencie zaszła w nim zmiana. Postanowił nie wyganiać katarynki z podwórza i zapewnić dziewczynce pomoc i szansę na lepsze życie.
Pan Tomasz i niewidoma dziewczynka są postaciami **kontrastującymi** ze sobą. Dziewczynka jest młoda, bezradna, niepełnosprawna, pochodzi z biednej rodziny. Mecenas jest osobą majętną, kulturalną, mającą wpływy i możliwości.
Przesłaniem *Katarynki* jest zmiana w myśleniu pana Tomasza, która polega na tym, że mecenas przestaje być biernym obserwatorem. Bohater uświadamia sobie, że może realnie wpłynąć na los osób z innego świata.

Charakterystyka pana Tomasza

Pan Tomasz jest zamożnym emerytowanym mecenasem i adwokatem, mieszkającym na ulicy Miodowej w centrum Warszawy. Ma szpakowate włosy, jasnoszare oczy, ubiera się w wykwintne stroje. Gdy wychodzi z domu, zawsze ma przy sobie laskę lub parasol.
Jest osobą szanowaną i lubianą, ale samotną – nie może znaleźć żony najpierw z powodu braku czasu, potem ze względu na brak odpowiedniej kandydatki. Jego mieszkanie jest duże i doskonałe pod względem estetycznym i artystycznym. Pełni ono funkcję nie tylko prywatnego mieszkania, lecz także galerii sztuki oraz miejsca, w którym odbywają się koncerty i przyjęcia.
Pan Tomasz jest człowiekiem zrównoważonym i spokojnym. Jedyną rzeczą, która wyprowadza go z równowagi, jest dźwięk katarynki – unika jej i kategorycznie zabrania na swoim podwórzu. Obserwacja niewidomej dziewczynki i jej reakcji na dźwięk katarynki przyczyniają się do zmiany w zachowaniu mecenasa. Pokonuje swoją niechęć do katarynek, by sprawić radość małej sąsiadce. Decyduje się też pomóc i spróbować wyleczyć dziewczynkę, oferując pomoc finansową i kontakty.
Postawa pana Tomasza świadczy o jego altruizmie, otwartości na pomoc innym i gotowości do rezygnacji z własnych upodobań w obliczu szlachetnego celu.

4.9. JULIUSZ SŁOWACKI, *W PAMIĘTNIKU ZOFII BOBRÓWNY, BALLADYNA*

Juliusz Słowacki urodził się 4 września 1809 roku w Krzemieńcu na Wołyniu. Jest jednym z najbardziej znanych poetów romantycznych. Dom rodzinny poety pielęgnował tradycje inteligenckie i szlacheckie. Poeta odebrał staranne wykształcenie i za namową matki, z którą był bardzo związany, podjął pracę w Warszawie w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Powstanie listopadowe stało się inspiracją do napisania patriotycznych utworów (*Oda do wolności*, *Kulik*, *Hymn do Bogarodzicy*). Matka, przerażona perspektywą represji wobec syna, doprowadziła

do wysłania go z misją rządu powstańczego do Anglii. Poeta już nigdy na stałe nie powrócił do ojczyzny. Po upadku powstania osiedlił się w Paryżu. Tam też tworzył. Fascynacja twórczością Mickiewicza zamieniła się w chęć rywalizacji, co doprowadziło do konfliktu między poetami. Słowacki był świadom swojego talentu, dlatego boleśnie przeżywał obojętny odbiór swojej twórczości przez środowisko emigracji. Atmosfera Paryża skłoniła poetę do przeniesienia się do Genewy w Szwajcarii. Tam powstały jego najpopularniejsze dramaty: *Balladyna* i *Kordian*. Podróż do Włoch, Grecji, Egiptu, Palestyny zaowocowała poematem *Grób Agamemnona*. Po powrocie do Paryża nadal miał poczucie niedocenienia i osamotnienia. Dał temu wyraz w utworze *Testament mój*. W 1848 roku, podczas Wiosny Ludów, ciężko chory na gruźlicę poeta przybył do Wielkopolski, aby wziąć udział w walkach. Powstanie jednak wygasło, a Słowackiemu udało się przedostać do Wrocławia, gdzie po dwudziestu latach rozłąki spotkał się z ukochaną matką. Wprawdzie nigdy nie stracił z nią kontaktu, bo utrzymywali stałą korespondencję, jednak możliwość bezpośredniego spotkania z najbliższą mu osobą była ważnym wydarzeniem w jego życiu i ostatnim radosnym przeżyciem poety.
Perspektywa aresztowania zmusiła Słowackiego do powrotu do Paryża. Stan jego zdrowia pogarszał się. Zmarł 3 kwietnia 1849 roku. Jego prochy, sprowadzone do Polski, spoczywają obok Mickiewicza w krypcie zasłużonych w katedrze na Wawelu.

• *W pamiętniku Zofii Bobrówny*

Utwór nawiązuje do **osobistych przeżyć i znajomości autora**. Juliusz Słowacki przyjaźnił się z rodziną Bobrowskich, a Zosia była najmłodszą z córek. To do niej właśnie osoba mówiąca bezpośrednio kieruje swoje słowa.
Temat utworu, na który wskazuje tytuł, ma charakter wpisu do pamiętnika młodej dziewczyny. Bohater liryczny oraz adresatka tekstu przebywają na emigracji. Dziewczynka wraca do kraju, a podmiot liryczny zapewnia ją, że w ojczyźnie spotka wielu poetów – kwiaty i gwiazdy. Podmiot liryczny wyraża tęsknotę za ojczyzną, która przejawia się w zwróceniu uwagi Zośki na to, że jest otoczona poezją, tkwiącą w naturze ich ojczyzny (*Bo kiedy Zośka do ojczyzny wróci/To każdy kwiatek powie wiersze Zosi/ Każda jej gwiazdka piosenkę zanuci./ Nim kwiat przekwitnie, nim gwiazdeczka zleci,/ Słuchaj – bo to są najlepsi poeci.*). Podmiot liryczny ukazuje ojczyznę jako krainę magiczną, idealną. Do bohaterki skierowana jest metaforyczna prośba, by przywiozła chociaż część ojczystych pejzaży (*Przywieź mi, Zośko, od tych gwiazd światłości,/Przywieź mi, Zośko, z tamtych kwiatów woni,/ Bo mi zaprawdę odmłodnieć potrzeba./Wróć mi więc z kraju taką – jakby z nieba*).
Podmiot liryczny mówi też o swojej sytuacji – emigranta czującego się obco. Sformułowaniem „pojechałem w gości" podkreśla niepewność swojej sytuacji.
Wiersz ma regularną budowę. Został napisany jedenastozgłoskowcem. Składa się z trzech sześciowersowych zwrotek. Występują w nim rymy żeńskie o układzie *ababcc*.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Niechaj mię Zośka o wiersze nie prosi* *Przywieź mi, Zośko*	wskazanie na zażyłość z adresatem utworu, stworzenie wrażenia rozmowy
epitet	*Gwiazdy błękitne* *kwiateczki czerwone* *srebrne fale*	podkreślenie piękna ojczystych krajobrazów

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
porównanie	*Byłem ja niegdyś, jak Zośka, dziecińą* *Wróć mi więc z kraju taką – jakby z nieba*	wskazanie na stosunek osoby mówiącej do adresata utworu oraz do swojej ojczyzny
uosobienie	*Każdy kwiatek powie wiersze Zosi* *Każda jej gwiazdka piosenkę zanuci* *Gwiazdy błękitne, kwiateczki czerwone, będą Ci całe poemata składać*	podkreślenie mocy natury, która przenika się z poezją
zdrobnienie	*kwiateczki* *gwiazdeczki* *dziecińą*	wskazanie na emocjonalny, pełen tkliwości stosunek osoby mówiącej do opisywanych obrazów i wspomnień
powtórzenie	*Przywieź mi, Zośko, od tych gwiazd światłości,* *Przywieź mi, Zośko, z tamtych kwiatów woni*	wzmocnienie prośby osoby mówiącej wyrażające siłę pragnienia
eufemizm	*Pojechałem w gości*	subtelne określenie sytuacji emigranta

● *Balladyna*

Tragedia (definicja s. 27) ta została napisana przez Słowackiego podczas jego pobytu w Szwajcarii w 1834 roku, a wydana w 1839 w Paryżu. Utwór inspirowany był wieloma postaciami i utworami. Najbardziej oczywistym skojarzeniem jest *Makbet* Szekspira. Po zamordowaniu siostry na czole Balladyny pojawia się krwawe piętno (Lady Makbet, po zabójstwie króla Duncana, ciągle się wydaje, że widzi na swoich dłoniach krew). Piętno to jest też nawiązaniem do bratobójczego zabójstwa Kaina z Biblii. Świat fantastyczny przedstawiony w utworze przywołuje z kolei komedię Szekspira *Sen nocy letniej*. Sam motyw zbierania malin zaczerpnął Słowacki z ballady napisanej przez Aleksandra Chodźkę, polskiego poetę doby romantyzmu. Utwór nawiązuje do pradawnych dziejów historycznych, ale ma charakter baśniowy. Realizm i fantastyka współistnieją i wpływają na siebie. Ważnym elementem świata przedstawionego jest los i opatrzność.

Współczesna teatralna inscenizacja *Balladyny*

Czas akcji: nieokreślony (panowanie legendarnego króla Popiela III); 4 dni
Miejsce akcji: okolice jeziora Gopło

Bohaterowie realistyczni

Balladyna: tytułowa bohaterka tragedii, starsza córka ubogiej Wdowy, mieszka wraz z matką i siostrą w niewielkiej chacie nieopodal mostu; jest piękna (biała cera, ciemne włosy i czarne oczy); ambicja powoduje u niej dążenie do poprawy losu, z niechęcią patrzy na matkę i siostrę; nie odpowiada jej biedna chałupa; niechętnie wychodzi do codziennej pracy w polu; wielką wagę przykłada do urody; w wolnym czasie spotyka się z synem organisty – Grabcem; pojawienie się Kirkora w chacie jest dla niej szansą na realizację ambicji; zabija Alinę i zabiera jej dzban napełniony malinami; osiąga swój cel – wyjeżdża wraz z Kirkorem do zamku, a odtąd jej poczynaniom towarzyszyć będzie zbrodnia; bierze udział w zamordowaniu Gralona, wiąże się z Kostrynem, odrzuca szlachetnego Kirkora i walczy przeciw niemu; żądza władzy posuwa ją do morderstwa kochanego niegdyś Grabca; wkraczając na drogę zbrodni, nie może z niej zawrócić; dręczą ją czasami wyrzuty sumienia i przerażają czyny, których się dopuściła; lęk przed zdemaskowaniem każe jej wyrzucić z zamku starą matkę; ostatecznie trzykrotnie wydaje wyrok na samą siebie; jest postacią tragiczną (rozdarcie między pragnieniami a normami moralnymi).

Alina: młodsza córka Wdowy; jest zupełnym przeciwieństwem Balladyny; szczera i radosna; różni się wyglądem od siostry, ale też jest bardzo ładna (zaróżowiona cera, jasne włosy i fiołkowe oczy); zna wartość pracy i bardzo ją ceni; kocha bliskich i pragnie ich dobra; nawet perspektywa bogactwa nie jest w stanie jej zmienić; z radością pomaga matce, okazuje jej szacunek, stara się uczynić jej dni lepszymi, pragnie zabrać matkę i siostrę do zamku, jeśli Kirkor ją wybierze za żonę (*Jeśli mnie wybierzesz, / Szlachetny panie, to musisz obiecać, / Że mię do zamku twojego zabierzesz / Z matką i siostrą... Bo któż będzie matce / Gotować garnek? kto ogień rozniecać? / Ona nie może zostać w biednej chatce, / Kiedy ja będę w pałacach mieszkała.*); przed dniem konkursu modli się i wcześnie zasypia; podczas zbierania malin pracuje z radością; wykazuje sprawnością i szybkością; podczas spotkania z Balladyną gotowa jest oddać dzban siostrze za prośbę i całusa; nie przeczuwając nieszczęścia, ginie z rąk siostry; pośmiertnym piewcą jej piękna zostaje Filon, który rozpacza z powodu zgonu tak wspaniałej istoty.

Wdowa: matka Balladyny i Aliny, jest starą, słabą kobietą, kocha obie córki, chociaż silniejsze uczucie kieruje w stronę starszej; chce szczęścia dla swoich córek; wierzy, gdy Balladyna mówi, że Alina uciekła od nich; jej nadzieja na spokojną starość nie spełnia się – Wdowa zostaje wyrzucona przez Balladynę z zamku; odmawia wyjawienia imienia swojej okrutnej córki i umiera podczas tortur.

Kirkor: zamożny rycerz; zasięga rady na temat małżeństwa u Pustelnika – dowiaduje się, że na żonę powinien wybrać dziewczynę z ludu; dowiedziawszy się o losie Pustelnika, czyli Popiela III, gotów jest pomścić jego krzywdy i przywrócić mu należny status; szlachetny, ceniący dobroć i pokój; w jego wybory ingeruje Goplana; nie wie, którą z sióstr ma poślubić; gdy wybór pada na Balladynę, jest pewien, że będzie z nią szczęśliwy; zawiłość losu sprawia, że staje on do boju przeciwko Balladynie i Kostrynowi; w walce odznacza się szczególnym męstwem, ale ostatecznie zostaje pokonany; łączy w sobie cechy średniowiecznego rycerza (etos) z romantycznym bojownikiem – idealistą; do klęski prowadzi go nadmierne zaufanie do ludzi i wiara w swoją nieomylność.

Fon Kostryn: rycerz niemieckiego pochodzenia, dowódca straży w twierdzy Kirkora; zdrajca; podobnie jak Balladyna pragnie władzy i dlatego oboje jednoczą swoje siły; zostaje kochankiem zbrodniarki, udziela jej wsparcia w czasie bitwy; umiera po zjedzeniu zatrutego chleba podanego przez Balladynę.

Pustelnik: przebywa w osamotnieniu od 20 lat; niegdyś władał całą krainą jako Popiel III; zawiść i intrygi zrzuciły go z tronu, a na jego miejsce wstąpił Popiel IV (brat starca) – władca okrutny i nielitościwy; z niechęcią odnosi się do królów i władców, jest mądry i ma dostęp do tajemnej wiedzy, działa w sposób przemyślany i rozważny, ma moc odczytywania tajemnych znaków, opiekuje się koroną Lecha; szybko odgaduje przeszłość Balladyny, nie zamierza jej jednak karać; wierzy w możliwość przywrócenia w kraju pokoju i ładu, jednak nie jest mu dane doczekać tej chwili – ludzie Kirkora znajdują go wiszącego na gałęzi; najprawdopodobniej do jego śmierci przyczyniła się Balladyna.

Grabiec: syn organisty, urodziwy, kochają się w nim i Goplana, i Balladyna; wzgardza uczuciem Goplany, co jest powodem gniewu nimfy i przyczyną tragicznych zdarzeń; lubi się bawić i spożywać mocne trunki; ironicznie i z dystansem mówi o sobie i innych; mieszkańcy wsi uważają go za głupka i wyśmiewają się z niego, gdy opowiada im o przemianie w wierzbę, dzieci, śmiejąc się, biegają koło niego; ginie zamordowany przez Balladynę, gdyż przez przypadek staje się posiadaczem świętej korony Lachów.

Filon: pasterz poszukujący piękna, u Pustelnika chce zasięgnąć rady dotyczącej najpiękniejszych kobiet, ale spotyka się z krytyką starca; nie słucha rady, aby wyruszyć śladami Kirkora; znajduje ciało Aliny i zachwyca się jej pięknem; udaje się przed sąd z żądaniem ukarania zabójcy.

Kanclerz: wysoki urzędnik królewski, jest surowym obrońcą prawa, w imię sprawiedliwości potrafi być okrutny, skazuje Wdowę na tortury.

Bohaterowie fantastyczni

Goplana: nimfa wodna, władczyni Gopła; sprawuje władzę nad światem przyrody; o jej wyglądzie opowiada Grabiec, który jest przerażony jej galaretowatą i rybią powierzchownością; miłość do Grabca powoduje jej ingerencję w losy ludzi, sprowadza Kirkora do chaty Wdowy i wpływa na jego wybór; jej działaniami kierują silne emocje; zdaje sobie sprawę z popełnionych błędów i nakłada na siebie karę – na zawsze opuszcza jezioro Gopło i udaje się na daleką północ; z goryczą wypowiada się o złych występkach ludzi i uważa, że powinni być ukarani.

Skierka: jeden z dwóch pomocników Goplany, istota tajemnicza (chochlik, diablik); dysponuje magicznymi mocami; zostaje wysłany z misją zauroczenia Kirkora córkami Wdowy; staje się błaznem Grabca.

Chochlik: drugi pomocnik Goplany, mniej zaradny od Skierki; nie wywiązał się z misji niedopuszczenia do spotkania Grabca i Balladyny; za karę zostaje zamknięty w muszli, ale powraca.

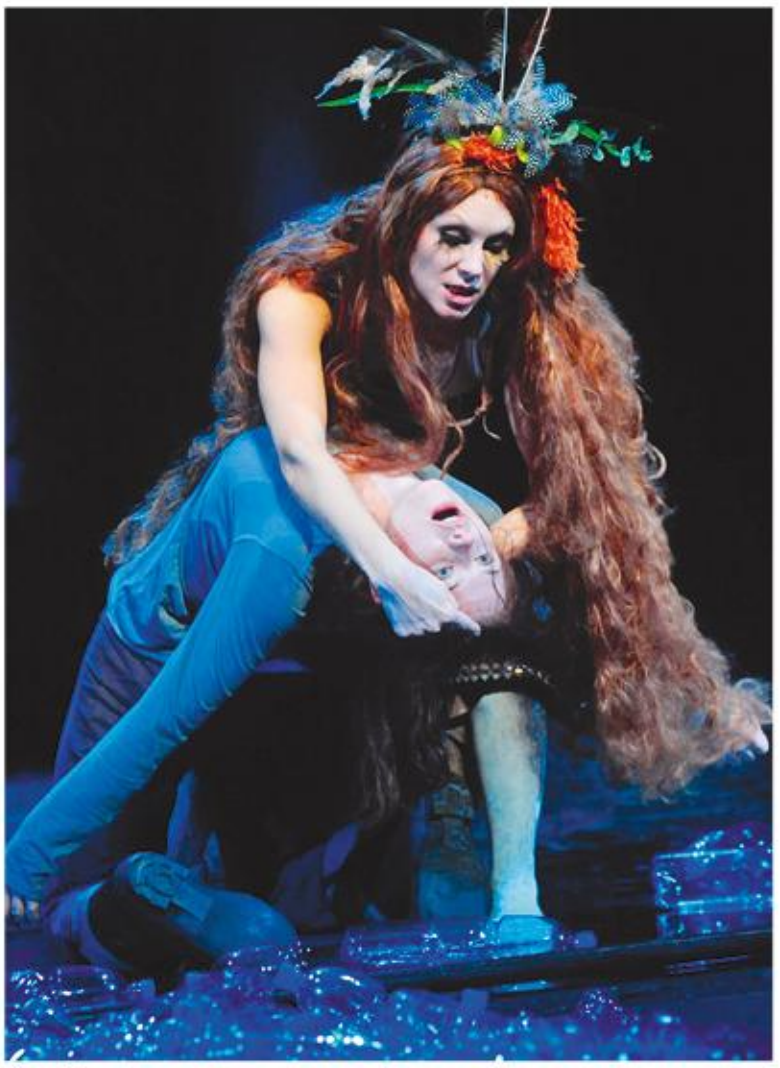

Współczesna teatralna inscenizacja *Balladyny*

Wątki w tragedii

- **władzy** – Balladyna toruje sobie drogę do władzy sprytem, przebiegłością i zbrodniami; spełnia swoje pragnienia, ale nie jest szczęśliwa; ostatecznie sama osądza swoje uczynki i wydaje na siebie wyrok śmierci; Balladyna naznaczona jest znamieniem zabójcy, podobnie jak biblijny Kain, który za zabójstwo brata otrzymał piętno, aby każdy mógł go rozpoznać.
- **matki** – Wdowa kocha swoje córki; pragnie lepszego losu dla nich; cierpi, gdy znika Alina; odrzucona przez Balladynę, nie zdradza imienia wyrodnej córki; jest symbolem matki kochającej mimo wszystko.
- **córki** – Alina i Balladyna mają odmienny stosunek do matki; Alina szczerze kocha matkę; Balladyna darzy matkę niechęcią i przyczynia się do jej śmierci.
- **miłości** – jedyną prawdziwą miłością jest miłość macierzyńska; miłość Kirkora do Balladyny jest tak naprawdę uczuciem do wyobrażenia o niej (wpływ słów Pustelnika i czarów Skierki); Balladyna jest kobietą, która nie umie kochać; Grabiec wydaje się kochać tylko siebie i dobrą zabawę; pasterz Filon jest tylko piewcą piękna; uczucie Goplany jest niedojrzałe i wymuszające; brak jest szczerej, bezinteresownej miłości w utworze.

- **przyrody** – natura pełni ważną funkcję w utworze, wpływa na emocje bohaterów, buduje nastrój utworu, bierze udział w ukaraniu zbrodniarki – Balladyna ginie rażona piorunem.
- **sprawiedliwości** – odwieczne prawo zwycięża – wina pociąga za sobą karę; osąd czynów przychodzi w momencie, gdy Balladyna wydaje się absolutną zwyciężczynią.
- **śmierci** – śmierć towarzyszy bohaterom na każdym kroku; raz popełniona zbrodnia pociąga za sobą kolejne; zło, które tkwi w człowieku, tryumfuje.

4.10. JOHN RONALD REUEL TOLKIEN, *HOBBIT, CZYLI TAM I Z POWROTEM*

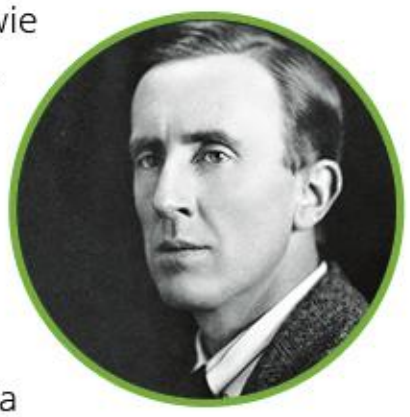

John Ronald Reuel Tolkien urodził się w 1892 roku w Wolnym Państwie Oranii (dzisiejsze tereny RPA), gdzie jego ojciec pracował jako urzędnik. W wieku 3 lat przyjechał z matką do Anglii. Od młodości interesował się lingwistyką i tworzył własne języki, co wykorzystywał na łamach swoich dzieł. Studiował na Uniwersytecie w Oksfordzie początkowo filologię klasyczną, a następnie filologię angielską. Brał udział w I wojnie światowej, jednak w czasie jej trwania poważnie zachorował i opuścił front. Zaczął pisać w latach 20. XX wieku opowieści fantastyczne, a na początku lat 30. napisał powieść Hobbit, czyli tam i z powrotem, która została wydana w 1937 roku. W 1945 roku został profesorem anglistyki. W latach 1954–1955 opublikował powieść *Władca Pierścieni*, składającą się z trzech ksiąg: *Drużyna Pierścienia, Dwie wieże* i *Powrót króla*. Powieści zostały zekranizowane: *Władca pierścieni* w latach 2001–2003, a trzyczęściowy *Hobbit* w latach 2012–2014. Wszystkie filmy wyreżyserował Peter Jackson. Tolkienowi przyznano wiele nagród, w tym Order Imperium Brytyjskiego – odznaczenie przyznawane wybitnym brytyjskim twórcom. Tolkien zmarł 2 września 1973 roku. Od 2003 roku 25 marca na całym świecie jest obchodzony Dzień Czytania Tolkiena.

● Hobbit, czyli tam i z powrotem

Czas akcji: mityczno-baśniowy czas Trzeciej Ery.
Miejsce akcji: Śródziemie – kraina obejmująca tereny na wschód od Wielkiego Morza.

Tajemniczy świat literatury fantasy

Literatura fantasy opiera się z jednej strony na tradycyjnej fantastyce baśniowej, z drugiej – na nowoczesnej i klasycznej fantastyce naukowej (*science fiction*).
Inspiracje do tworzenia świata fantasy Tolkien czerpał z bardzo starych zabytków piśmiennictwa (średniowieczne sagi, romanse). Dzięki nim zbudował fantastyczny świat czarów, w którym żyją ludzie, elfy, krasnoludy, hobbici, czarodzieje i zagrażające im stwory. Bohaterów stworzonych przez Tolkiena można porównać do świata postaci mitologicznych. Czytelnicy chętnie wędrują po tajemniczych krainach stworzonych przez pisarza, gdzie dobro ściera się ze złem. Ostatecznie zło zostaje pokonane, choć nieraz to zwycięstwo jest okupione ofiarami.

Tematyka

Spokojne, wygodne życie **hobbita Bilba Baginsa** zakłóciło pojawienie się **czarownika Gandalfa**, a następnie wizyta gromady krasnoludów. Zaproponowali Bilbowi **wyprawę do Góry**, gdzie znajdowały się skarby krasnoludów pilnowane przez **strasznego smoka Smauga**. Bilbo początkowo nie chciał słyszeć o udziale w niebezpiecznej wyprawie, lecz pokusa przeżycia przygody zwyciężyła i zdecydował się na ekspedycję.
Na początku wędrówki grupa napotykała przyjaznych ludzi. Dopiero w lesie wędrowcy natknę-

li się na niebezpieczeństwo w postaci olbrzymich, brutalnych i żarłocznych trolli. Na szczęście okrutne stworzenia nie były bystre i Gandalfowi udało się pokonać ich za pomocą podstępu. To spotkanie zapoczątkowało kolejne niebezpieczeństwa na drodze podróżników. Gdy odpoczywali w suchej jaskini, zostali zaatakowani przez goblinów – barbarzyńskich wojowników z zakrzywionymi kłami, którzy obawiali się światła i żyli pod ziemią. Tutaj również z pomocą przyszła czarodziejska różdżka Gandalfa i krasnoludom udało się uciec. Bilbo nie zdążył zbiec i nad czarną wodą natknął się na starego **Golluma**. Żeby się uratować, hobbit musiał zmierzyć się z Gollumem w pojedynku na zagadki. Wygrał Bilbo. Dzięki **czarodziejskiemu pierścieniowi**, który zdobył przypadkowo, a który czynił jego posiadacza niewidzialnym, Bagginsowi udało się wymknąć rozjuszonym goblinom i dołączyć do towarzyszy.

Podczas walki z nieustępliwymi wilkami z pomocą podróżnikom przyszedł władca orłów, który kazał ptakom przenieść krasnoludów w bezpieczne miejsce. Wytchnienie od niebezpieczeństw wędrowcy znaleźli w domu **Beorna** – czarownika, który przybierał postać niedźwiedzia. Beorn wyposażył ich w niezbędne rzeczy i wypożyczył im swoje niezwykłe zwierzęta, co miało pomóc w dalszej podróży.

Mordercza wędrówka przez niekończący się las została przerwana napaścią pająków, które oplotły podróżników pajęczyną i zamierzały zjeść. Na szczęście Bilbo wykorzystał możliwości czarodziejskiego pierścienia i ponownie pomógł uciec od niebezpieczeństwa. Umiejętności Bagginsa były coraz bardziej doceniane przez krasnoludów. Jego przysługi były tym cenniejsze, że nie mogli liczyć na Gandalfa, który już z nimi nie wędrował.

Kolejnym niebezpieczeństwem było uwięzienie przez króla elfów. Niewidzialny Bilbo zapakował krasnoludy w puste beczki po winie. Były one spławiane do **Miasta nad Jeziorem**. Gdy się tam znaleźli, przywódca krasnoludów oznajmił mieszkańcom, że jest wnukiem Thorna, który królował niegdyś pod Górą. Powołując się na starą przepowiednię, wędrowcy uzyskali pomoc od mieszkańców.

Po tych rozlicznych przygodach krasnoludy i Bilbo dotarli wreszcie do Samotnej Góry. Dzięki wskazówkom zawartym w mapie znaleźli wejście do podziemi i z trudem je otworzyli. Na zwiady wysłano hobbita i on pierwszy zobaczył opancerzonego, ziejącego ogniem smoka, który leżał na nieprzebranych bogactwach. Potwór, rozwścieczony pojawieniem się intruza, rozwalił tajemnicze wejście do tunelu i zamierzał zniszczyć Miasto nad Jeziorem. Na szczęście nie udało się to, gdyż smok został ugodzony w jedyne nieopancerzone miejsce strzałą z łuku Barda. O tym miejscu łucznik dowiedział się od drozda.

Ludzie i elfy liczyli na udział w łupach, jednak krasnoludy zabarykadowały się w podziemiach i nie zamierzały dzielić się skarbem. Zapowiadała się walka, której chciał zapobiec Bilbo. Wykradł więc Arcyklejnot Thraina i wręczył go Bardowi. Mimo to krasnoludy nie chciały ustąpić. Zwaśnione strony pogodził dopiero atak goblinów i dzikich wilków. Przeciwko nim solidarnie wystąpiły elfy, krasnoludy i ludzie. Niespodziewana pomoc orłów sprawiła, że zaciekła bitwa skończyła się klęską goblinów. Bilbo zadowolił się niewielką częścią skarbu. Podczas drogi powrotnej z czarodziejem wykopali złoto trollów. Szczęśliwie wrócił do domu i zaczął pisać pamiętniki.

Bohaterowie

Bilbo Baggins: hobbit pochodzący z zamożnej rodziny; mieszka pod Pagórkiem Hobbitonu we wspaniałej rezydencji odziedziczonej po ojcu Bungo Bagginsie; ceni sobie spokój i wygodę, dobre jedzenie i trunki; jest wielkoduszny, taktowny, odważny, sprytny, honorowy, solidarny, spontaniczny; z zamiłowaniem studiuje przeszłość, układa pieśni i spisuje historię; wyprawa zmąciła jego spokój i postawiła przed nim wyzwania, którym sprostał; skarb zapewnił mu dostatnie życie.

Gandalf Szary: wielki mag i czarodziej Śródziemia; niezłomny przeciwnik Ciemności i Zła; wróg Saurona Wielkiego z Krainy Ciemności; obdarzony darem przewidywania; mądry, szlachetny, rozsądny, opiekuńczy.

Elfowie (Mówiący, Pierworodni): pierwszy mówiący lud, który pojawił się w Śródziemiu; musieli mierzyć się z dzikimi bestiami; później podzielili się na dwie grupy: Elfy Wschodnie (Leśne) i Zachodnie (żyjące w Eldamarze).

Krasnoludy (Khazadowie): stwory bardzo związane ze Śródziemiem; małe, krępe, brodate, ubra-

ne w skórzane kubraki, na które narzucały wielkie kaptury; zdolni, pracowici, wytrwali, odważni, skłonni do ryzyka, zachłanni; zajmują się górnictwem i rzemiosłem; mają nieprzeciętne zdolności w obróbce kamienia i metalu; różnie układają się ich stosunki z elfami i ludźmi; ich nieprzejednanymi wrogami są smoki.
Trolle: olbrzymie, silne stworzenia zagrażające światu; ich skórę pokrywa trudna do przebicia łuska; zjadają wszystkich, których napotykają; okrutni, brutalni, głupi, mściwi.
Orkowie – Gobliny: wojsko ciemności wyhodowane przez Marghota Nieprzyjaciela; wyglądają przerażająco: szerokie twarze, skośne, złowrogie oczy, zakrzywione kły; mają zdolność szybkiego rozmnażania; złe, okrutne, przebiegłe, mściwe; nienawidzą ludzi, elfów i krasnoludów.

4.11. HENRYK SIENKIEWICZ, *W PUSTYNI I W PUSZCZY*, *QUO VADIS, LATARNIK*

Henryk Sienkiewicz urodził się 5 maja 1846 roku w Woli Okrzejskiej na Podlasiu. Pochodził z niezamożnej rodziny szlacheckiej. Z powodu sytuacji materialnej już jako 10-letni chłopiec pracował jako guwerner (uczył młodsze dzieci w ich domach). W 1866 roku rozpoczął studia w Szkole Głównej Warszawskiej na wydziale prawa, a potem studiował na wydziale filologiczno-historycznym. Początkowo pracował jako dziennikarz w prasie warszawskiej. Często podróżował. Był w Stanach Zjednoczonych jako korespondent. Napisał tam m.in. *Latarnika* i *Szkice węglem*. Następnie przebywał w Londynie, Paryżu, Konstantynopolu, Atenach, Neapolu i Rzymie, w Hiszpanii, a nawet w Zanzibarze w Afryce. W czasie podróży napisał wiele powieści i opowiadań. Sławę przyniosła mu powieść historyczna *Ogniem i mieczem*, wydana w latach 1883–1884, która była pierwszą częścią najsłynniejszego jego dzieła, czyli *Trylogii*. Kolejne części to *Potop* i *Pan Wołodyjowski*. W 1896 roku ukazała się drukiem powieść *Quo vadis* o początkach chrześcijaństwa w starożytnym Rzymie za panowania cesarza Nerona. Dzieło to cieszyło się ogromną popularnością wśród czytelników.
Sienkiewicz pisał **ku pokrzepieniu serc**, co oznacza, że w swoich powieściach historycznych odwoływał się do czasów bohaterskich zwycięstw Polaków oraz przypominał o rycerskich wartościach i religijności narodu. Na przykład w *Krzyżakach* przedstawił bitwę pod Grunwaldem. Chciał w ten sposób obudzić w Polakach nadzieję na niepodległe państwo. W 1900 roku w uznaniu jego talentu naród ofiarował mu dwór Oblęgorek pod Kielcami. Pięć lat później otrzymał Literacką Nagrodę Nobla za całokształt twórczości. Zmarł 5 listopada 1916 roku w Vevey w Szwajcarii.

• *W pustyni i w puszczy*

Czas akcji: 1884 (kilka dni przed świętami Bożego Narodzenia) – 1885 (powstanie Mahdiego).
Miejsce akcji: Afryka (trasa wędrówki Stasia i Nel: Port Said, Kair, Medinet, Chartum, Omdurman, Faszoda, okolice jeziora Bassa Narok, Mombasa).

Geneza utworu

Powieść jest ostatnim dziełem Sienkiewicza. Została wydana drukiem w 1911 roku. W fabułę utworu zostały wplecione wydarzenia historyczne: powstanie Mahdiego w 1885 roku, oblężenie Chartumu, śmierć generała Gordona. Sienkiewicz niewątpliwie posłużył się też własnymi doświadczeniami z odbytej podróży po kontynencie afrykańskim w 1890 roku. Wanda Ulanowska – córka przyjaciela pisarza – stała się pierwowzorem Nel Rawlinson.
Powieść została dwukrotnie sfilmowana: w 1973 roku przez Władysława Ślesickiego oraz w 2001 roku przez Gavina Hooda.

Tematyka

Główny wątek powieści skupia się **wokół Stasia i Nel, którzy zostają porwani przez zwolenników Mahdiego** – przywódcy sudańskiego powstania przeciw egipskiemu rządowi. Ich perypetie rozgrywają się na tle malowniczej, tętniącej życiem afrykańskiej przyrody, okrutnej nieraz obyczajowości i politycznych realiów po przejęciu władzy przez Mahdiego.
Gdy mali bohaterowie uwolnili się z rąk porywaczy, rozpoczęli wędrówkę po kontynencie w poszukiwaniu pomocy. Na szczęście mieli towarzyszy. Kali i Mea dzięki znajomości realiów świata, z którym przyszło im się mierzyć, przyczynili się do uniknięcia wielu niebezpieczeństw. Podczas podróży, pełnej determinacji i wymagającej niezwykłej odwagi, wędrowcy poznali niezwykłość fauny i flory afrykańskiej, obyczaje mieszkańców Egiptu, Sudanu i dzikich plemion żyjących u wybrzeży oceanu.
Z wyzwaniami, przed którymi stanęły dzieci, nie poradziłby sobie niejeden dorosły. Staś musiał szybko dorosnąć, by zaopiekować się Nel i podejmować decyzje w imieniu całej czwórki. Po stawieniu czoła niebezpieczeństwom i pokonaniu trudności bohaterowie w końcu osiągnęli upragniony cel.

Wydarzenia

Staś i Nel, główni bohaterowie powieści, po przybyciu do Medinet spędzają czas z ojcami. Pewnego dnia **zostają porwani przez Chamisa na zlecenie Fatmy**, żony jednego z uczestników powstania Mahdiego, Smaina. Rozpoczyna się wędrówka przez pustynię, podczas której bohaterowie mierzą się z trudami podróży, m.in. z burzą piaskową. Gdy docierają do Chartumu, mali bohaterowie zostają postawieni przed obliczem Mahdiego. Ten nakazuje Stasiowi i Nel zmienić wyznanie, na co chłopiec się nie zgadza. Mahdi odsyła dzieci do Smaina, jednak podróż jest niemożliwa ze względu na chorobę jednego z porywaczy. Ostatecznie ruszają do Faszody – podczas trudnej drogi umiera Dinah, opiekunka Nel. Panująca w mieście febra uniemożliwia pozostanie, więc dzieci z porywaczami ruszają śladem Smaina do dżungli. Podczas tej wędrówki **Staś zabija lwa** oraz strzela do porywaczy, uwalniając w ten sposób Nel i siebie. Bohaterowie udają się w podróż w kierunku Abisynii, mając za towarzyszy Kalego i Meę.
Podczas ucieczki ratują przy wodospadzie słonia, **zamieszkują w spróchniałym baobabie, którego nazywają „Kraków"**. Nel choruje na malarię, a Staś postanawia poszukać dla niej lekarstwa. Dociera do obozu rannego Lindego, który ofiarowuje dzieciom chininę. Lekarstwo ratuje Nel życie i dzieci po porze deszczowej ruszają w kierunku oceanu. Po drodze zatrzymują się w jednej z wiosek i ostatecznie docierają do wioski Kalego. Mieszkańcy toczą wojnę z sąsiadami i Staś postanawia ich wspomóc z pozytywnym skutkiem. Kali zostaje wodzem. Dzieci po kilku tygodniach ruszają w dalszą podróż i po długim czasie spotykają **kapitana Glena i doktora Clary'ego** poznanych na początku przygody. Dorośli wiozą dzieci do Mombasy, w której Staś i Nel spotykają się ze swoimi ojcami. Następnie wracają z nimi do Port-Saidu.
Po wielu latach Staś oświadcza się Nel, a po śmierci pana Rawlisona udają się w podróż dawnymi śladami swojej przygody. Po podróży wyjeżdżają z ojcem Stasia do Polski.

Plan wydarzeń

1. Plany wyjazdu dzieci do Medinet i wizyta Fatmy.
2. Pobyt Stasia i Nel w Medinet.
3. Porwanie dzieci przez Chamisa, Idrysa i Gebhra.
4. Przeprawa przez pustynię.
5. Dotarcie do Chartumu.
6. Odrzucenie wiary Mahdiego przez Stasia.
7. Decyzja Mahdiego o odesłaniu dzieci do Faszody.
8. Śmierć Dinah, poznanie Mei.
9. Dotarcie do Faszody i dalsza droga śladami Smaina.
10. Zastrzelenie lwa i porywaczy przez Stasia.

11. Trudna podróż dzieci w towarzystwie Mei i Kalego.
12. Odnalezienie uwięzionego słonia i zamieszkanie w starym baobabie.
13. Puszczanie latawców z prośbą o ratunek.
14. Choroba Nel.
15. Otrzymanie chininy od umierającego Lindego.
16. Uwolnienie Kinga.
17. Wyruszenie w dalszą podróż przez afrykańskie wioski.
18. Dotarcie do wioski Kalego i udział w wojnie plemion.
19. Obwołanie Kalego królem po zwycięskiej wojnie.
20. Wyruszenie w dalszą podróż.
21. Spotkanie z doktorem Clarym i kapitanem Glenem.
22. Spotkanie z ojcami w Mombasie.
23. Dalsze losy Stasia i Nel.

Wątki:

- historyczny: powstanie Mahdiego – ukazanie powstania przeciw władzy Egiptu nad Sudanem;
- podróżniczy:
  - porwanie Stasia i Nel – trudna sytuacja jest okazją do ukazania Stasia jako bohatera godnego do naśladowania, podczas porwania ujawniają się takie cechy, jak: opiekuńczość, głęboka wiara oraz patriotyzm;
  - przyjaźń Stasia i Nel – bohaterowie razem mierzą się z trudną sytuacją, w jakiej się znaleźli, wspierają się nawzajem, a dzięki wspólnym przeżyciom rozwijają więzi, jakie ich łączą;
  - opis przyrody Afryki – podkreślenie piękna i egzotyki kontynentu.

Bohaterowie

Staś Tarkowski**:** czternastoletni chłopiec, urodzony i wychowany w Port Saidzie; jego matka była Francuzką i zmarła przy porodzie; syn uczestnika powstania styczniowego Władysława Tarkowskiego, inżyniera zatrudnionego przy budowie Kanału Sueskiego; odznacza się wieloma aktywnościami: poluje, jeździ konno, strzela, wiosłuje i pływa; można go uznać za poliglotę (posługuje się wieloma językami); na początku jest zarozumiały i z wyższością traktuje Nel, lecz wędrówka przez dziką Afrykę uczy go pokory; bywa porywczy, jest ciekawy świata, silny, zdolny, odważny, wesoły, odpowiedzialny; wyjątkowo troskliwy wobec Nel, wielokrotnie ratuje ją i siebie z opresji.
Nel Rawlison: ośmioletnia dziewczynka, córka dyrektora budowy Kanału Sueskiego; ma długie jasne włosy i zielonkawe oczy, jest śliczna; wesoła, nieśmiała, wrażliwa, delikatna, nieco naiwna; ufa Stasiowi, który staje się jej opiekunem; trudy afrykańskiej przygody znosi dzielnie; pokonuje strach i ukrywa płacz; bezgranicznie ufa Stasiowi; walczy z atakami febry; potrafi być stanowcza (nie pozwoliła zabić słonia uwięzionego w wąwozie); jest wrażliwa na krzywdę innych; wspiera Stasia w trudach wędrówki i stara się nie sprawiać kłopotów; w momentach zwątpienia, dodaje otuchy Stasiowi; trudne doświadczenia nie zniszczyły jej wrażliwości.
Dinah**:** piastunka Nel, nie ma jednego oka, umiera podczas drogi do Smaina po pobycie u Mahdiego.
Doktor Clary**:** oficer angielski, którego dzieci poznają podczas podróży do Medinet; podczas drugiego spotkania z dziećmi z kapitanem Glenem udziela pomocy dzieciom.
Kapitan Glen: oficer angielski, którego dzieci poznają podczas podróży do Medinet; podczas drugiego spotkania z dziećmi z doktorem Clarym udziela pomocy dzieciom.
Chaim**:** jeden z porywaczy Stasia i Nel, dawny służący pana Tarkowskiego i Rawlisona, zostaje zabity przez Stasia; pochodzi z plemienia Dangalów; jest okrutny, odmawia dzieciom jedzenia i picia, kiedy tego potrzebują.
Idrys**:** kierownik wyprawy karawany, w której porwano Stasia i Nel; brat Gebhra, pochodzi z plemienia Dangalów; powstrzymał Gebhra przed skatowaniem Nel; ciężko chory zostaje w Chartumie.

Gebhr: jeden z porywaczy, brat Idrysa, pochodzi z plemienia Dangalów; jest okrutny, znęca się nad swoim niewolnikiem Kalim; zabija go Staś.
Mahdi: Muhammad Ahmad, przywódca powstania sudańskiego przeciw Egiptowi i Wielkiej Brytanii; uznawany przez rząd za buntownika; zdobywca Chartumu w 1885 roku; wymagał bezwzględnego posłuszeństwa, wędrowny kaznodzieja, pokazywał się poddanym podczas modlitw.
Fatma: żona Smaina, Sudanka, siostra cioteczna Mahdiego, wydaje polecenie porwania Stasia i Nel.
Kali: niewolnik Gebhra, silny, dobrze zbudowany; pomaga dzieciom w ucieczce, dba o obóz – jego doświadczenie bardzo się przydaje; lubi się przechwalać; przyjmuje chrzest; zostaje królem swojego plemienia po zwycięskiej walce z Samburu.
Mea: niewolnica, zostaje podarowana Nel w Faszodzie; jest ładna, delikatnie zbudowana; cicha, towarzyszy dzieciom podczas ucieczki, opiekuje się Nel; przyjmuje chrzest.
Henryk Linde: Szwajcar, który jest podróżnikiem i geografem; poznaje Stasia w swoim obozie, w którym jego towarzysze zostali pokonani przez śpiączkę, a on wkrótce umiera w wyniku rany zadanej mu przez dzika.
Pani Oliver: francuska nauczycielka Nel; po ukąszeniu przez skorpiona zostaje w Port Saidzie.

Muzeum Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku

● *Quo vadis*

Jest to powieść historyczna (definicja s. 24) napisana w latach 1895–1896, czyli po *Trylogii*, a przed *Krzyżakami*. Stała się światowym sukcesem pisarza. Była tłumaczona i wielokrotnie filmowana. Tytuł zaczerpnięty z pytania *Quo vadis, Domine?* (*Dokąd idziesz, Panie?*) odnosi się do spotkania opuszczającego Rzym Piotra z Chrystusem zmierzającym do miasta. Jezus odpowiedział apostołowi: *Gdy ty opuszczasz lud mój, do Rzymu idę, by mnie ukrzyżowano raz wtóry*. Piotr postanowił wrócić do stolicy imperium, gdzie niebawem został ukrzyżowany.
W powieści odnajdujemy kontrastowe zestawienie **dwóch różnych światów**:

- **pogański** jest zepsuty, pełen okrucieństwa, pozbawiony norm moralnych, chyli się ku upadkowi;
- **chrześcijański** jest pełen miłości, wybaczający, głosi prawdę, kieruje się zasadami moralnymi, zyskuje coraz więcej zwolenników.

Powieść, chociaż odnosi się do konkretnej epoki i przedstawia czasy panowania Nerona, nie może być traktowana jako źródło wiedzy historycznej. Można przyjąć, że obyczaje i relacje społeczne Sienkiewicz przedstawił w dość wierny sposób. Przypisał jednak podpalenie Rzymu Neronowi, co nie jest zgodne z faktami.

Czas akcji: I wiek naszej ery
Miejsce akcji: Rzym, Ancjum

Wątki w powieści:

- miłosny – historia miłości Winicjusza i Ligii;
- historyczny – Rzym za czasów Nerona;
- społeczny – obraz różnych warstw społecznych starożytnego Rzymu: patrycjuszy, plebsu, niewolników;
- obyczajowy – wierzenia i zwyczaje świata pogańskiego;
- religijny – dzieje pierwszych chrześcijan, działalność świętych Piotra i Pawła, okrutne prześladowania.

Kościół Quo vadis w Rzymie

Bohaterowie

Postacie historyczne

Neron: okrutny władca imperium, lekceważy swoje obowiązki; tchórz, błazen; kieruje się tylko swoimi zachciankami, pozbawiony zasad moralnych, przeświadczony o swoim niezwykłym talencie poetyckim, choć w rzeczywistości zupełnie go pozbawiony; prześladowca chrześcijan; na koniec zdradzony i zmuszony do samobójstwa.

Kadr z filmu *Quo vadis*

Petroniusz: bogaty rzymski patrycjusz ceniący sobie przyjemne życie, mądry, wykształcony, pisarz i znawca sztuki, wyrafinowany esteta, gardził Neronem i jego otoczeniem, manipulował władcą dla własnych korzyści, bywał wyniosły; miał świadomość schyłku imperium; gdy popadł w niełaskę Nerona, popełnił samobójstwo.
Sienkiewicz uczynił postać Petroniusza bardzo barwną i budzącą sympatię. Historyczny Petroniusz pełnił urząd prokonsula Bitynii i był autorem popularnych utworów satyryczno-obyczajowych. Słynął z elegancji i dobrego smaku, co doskonale oddał pisarz w powieści.
Święty Piotr: jeden z apostołów, przywódca chrześcijan; skromny, wybaczający, dobry; jego nauczanie przynosi radość współwyznawcom; pozyskuje nowych wiernych; ginie śmiercią męczeńską.

Postacie fikcyjne

Marek Winicjusz: bogaty arystokrata rzymski, siostrzeniec Petroniusza, wojskowy trybun, który wrócił z wojny z Partami; silny, pięknie zbudowany, wzbudzał zachwyt kobiet, pewny siebie, dumny, odważny, gwałtowny, impulsywny, egoista; korzysta z przyjemności życia; prze-

chodzi wewnętrzną przemianę pod wpływem miłości do Ligii i nauki chrześcijan; staje się człowiekiem uczciwym, prawym, pokornym; krytycznie odnosi się do świata pogańskiego; wyzwala swoich niewolników; walczy o miłość Ligii, a później o jej życie; zostaje nagrodzony i szczęśliwie wraz z ukochaną opuszcza Rzym.

Ligia Kalina: córka słowiańskiego wodza Ligów, w Rzymie przebywa jako zakładniczka; opiekują się nią Plaucjusz z żoną; pod wpływem opiekunów została chrześcijanką; stale towarzyszy jej Ursus; jest niezwykle piękna (smukła sylwetka, niebieskie oczy, czarne włosy); wierna nauce chrześcijan; jej miłość do Winicjusza przyczyniła się do jego przemiany; jej dobroć i odwaga zostają wynagrodzone.

Ursus: niewolnik z plemienia Ligów, oddany opiekun Ligii; dobrze zbudowany i niezwykle silny; wielokrotnie narażał życie w obronie Ligii; w prosty sposób odbierał świat, łatwo można go było zmanipulować.

Glaukos: lekarz; szczery wyznawca Chrystusa; zabity w czasie prześladowań; wybaczał wielokrotnie zdradę i podłość Chilona.

Chilon Chilonides: Grek, pochodził z Mezembrii; przedstawiał się jako mędrzec, filozof, lekarz; za pieniądze gotów był dopuścić się każdej podłości; zdobył majątek i wpływy dzięki wydaniu władzom chrześcijan; gdy umierający Glaukos wybaczył mu krzywdy, nawrócił się i zginął w męczarniach jako chrześcijanin.

• *Latarnik*

Nowela (definicja s. 25) napisana w 1880 roku podczas pobytu Sienkiewicza w Ameryce. Inspiracją była autentyczna historia polskiego emigranta Siellawy, który utracił posadę latarnika, gdyż nie dopełnił obowiązków, ponieważ czytał polską literaturę. W noweli występują też analogie do tułaczego losu powstańców listopadowych. Utwór ma więc wymowę symboliczną.
Czas akcji: XIX wiek
Miejsce akcji: mała wysepka położona niedaleko Panamy, nieopodal Aspinwall
Problematyka: Skawiński, rzucany przez los po całym świecie, otrzymuje spokojną, ale i odpowiedzialną pracę latarnika. Jest stary i zmęczony życiem, dlatego praca wydaje mu się spełnieniem jego marzeń. Sumiennie wykonuje swoje obowiązki do czasu, gdy otrzymuje egzemplarz *Pana Tadeusza* (punkt kulminacyjny noweli). Czytając epopeję, wzrusza się i wspomina utraconą ojczyznę. Pochłonięty wspomnieniami, zapomina o zapaleniu latarni. Traci posadę i wyjeżdża. Wydaje się jednak spokojny, gdyż drogowskazem stała się dla niego epopeja narodowa.
Skawiński: siedemdziesięcioletni mężczyzna; krzepki, zdrowy, silny, ma wyprostowaną sylwetkę żołnierza, ogorzała twarz i skóra spalona słońcem świadczą o tułaczym życiu, ma smutny i przygnębiony wyraz twarzy i uczciwość w oczach; opuścił ojczyznę czterdzieści lat wcześniej po upadku powstania listopadowego, wiódł tułacze samotne życie (brał udział w wojnie domowej w Hiszpanii i Stanach Zjednoczonych, uczestniczył w powstaniu na Węgrzech w czasie Wiosny Ludów, był poszukiwaczem złota w Australii i diamentów w Afryce, trudnił się jako strzelec rządowy w Indiach, prowadził farmę w Kalifornii, trudnił się handlem i kowalstwem, był majtkiem na statku, harpunnikiem na wielorybniku, miał fabrykę cygar w Hawanie); wielokrotnie był odznaczany za waleczność; chociaż był człowiekiem sumiennym, uczciwym i pracowitym, nie udało mu się osiągnąć sukcesu, ponieważ na jego drodze pojawiały się zawsze jakieś przeciwności; godził się z losem, ufał ludziom, był przyjaźnie nastawiony do przyrody, ciągle żył nadzieją na odmianę losu, podnosił się z każdego upadku i ufnie patrzył w przyszłość; posada, którą otrzymał na stare lata, wydawała się położyć kres jego tułaczce, jednak los zadecydował inaczej,, Skawiński wrócił na tułaczą ścieżkę; obudziła się w nim nadzieja na powrót do ojczyzny.

4.12. JÓZEF WYBICKI, *MAZUREK DĄBROWSKIEGO*

Józef Wybicki urodził się 17 września 1747 roku w Będominie. Był z wykształcenia prawnikiem. W wieku 20 lat został posłem. Przystąpił do konfederacji targowickiej. Brał udział w insurekcji kościuszkowskiej w 1794 roku. Po upadku powstania udał się na emigrację. W 1797 roku pomagał utworzyć Legiony Polskie we Włoszech, powstałe z inicjatywy Henryka Dąbrowskiego, z którym Wybicki się przyjaźnił. Legiony, czyli formacje wojskowe, tworzyli polscy żołnierze, którzy wyemigrowali do Włoch i Francji po III rozbiorze Polski. Walczyły w latach 1797–1807 o niepodległość Polski. Józef Wybicki, gdy odwiedził obóz Legionów, napisał *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*, czyli późniejszy *Mazurek Dąbrowskiego*. Był uczestnikiem wojen napoleońskich. W 1807 roku jako polityk przyczynił się do powstania Księstwa Warszawskiego. Za zasługi był wielokrotnie nagradzany, m.in. Orderem Orła Białego – najstarszym i najwyższym odznaczeniem państwowym za zasługi cywilne i wojskowe. Pisał wspomnienia, dramaty, libretta, operetki. Zmarł w 1822 roku. W Będominie w dworku szlacheckim należącym do rodziny Wybickich powstało Muzeum Hymnu Narodowego. Można w nim podziwiać dokumenty związane z powstaniem hymnu, a także pamiątki po Józefie Wybickim.

• Mazurek Dąbrowskiego

Hymn (definicja s. 20) Józefa Wybickiego *Mazurek Dąbrowskiego* (inny tytuł: *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*) powstał we Włoszech, w miejscowości Reggio w 1797 roku. Prosta i łatwa do zapamiętania muzyka, wzorowana na melodii podlaskiego ludowego mazurka, od samego początku przyczyniała się do popularności utworu. Pieśń dawała wyraz dążeniom niepodległościowym Polaków. Była poświęcona organizatorowi i dowódcy legionów – **Henrykowi Dąbrowskiemu**. Tekst stanowił nie tylko deklarację wolności i patriotyzmu, lecz także wyrażał przekonanie, że **nadejdą czasy Polski niepodległej**. Uwiarygodnieniu treści hymnu służy konstrukcja podmiotu lirycznego. Występuje on w pierwszej osobie liczby mnogiej. Jest to **Polak – patriota**, który **wypowiada się w imieniu zbiorowości.**

Początek utworu w prosty, ale dobitny sposób wyraża przekonanie o trwałości narodu, mimo utraty niepodległości. Polska jest tu utożsamiona zarówno z pojęciem państwa, jak i z narodem:

Jeszcze Polska nie umarła,
Kiedy my żyjemy.

W kolejnych zwrotkach poeta przypomina narodowych bohaterów oraz wydarzenia z historii Polski i Europy: **zwycięstwa Czarnieckiego, insurekcję kościuszkowską, podboje Napoleona.** To sojusz z potężną Francją i Napoleonem miał dać wolność Polakom:

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
Będziem Polakami.
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.

Podmiot liryczny nawołuje do jednoczenia się Polaków bez względu na pochodzenie społeczne. **Warunkami odzyskania niepodległości są współpraca i zgoda narodowa:**

Hasłem wszystkich zgoda będzie
I ojczyzna nasza.

Wola walki i pragnienie powrotu do ojczyzny pod przywództwem generała Dąbrowskiego są wyrażone w refrenie, który ma **formę apelu**:

Marsz, marsz, Dąbrowski,
Do Polski z ziemi włoskiej,
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Oryginalny tekst hymnu składa się z sześciu zwrotek i refrenu. Każda strofa liczy cztery wersy. W zwrotkach występują rymy przeplatane, żeńskie, a w refrenie – rymy parzyste, żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Marsz, marsz, Dąbrowski,/Do Polski z ziemi włoskiej*	zachęcenie do zdecydowanych działań w imię wolności ojczyzny
epitet	*obca przemoc, ziemi włoskiej, szwedzkim zaborze, ojciec zapłakany*	wskazanie na wartości; nawiązanie do historii narodu i tęsknoty za wolnością
uosobienie	*Jeszcze Polska nie zginęła* *Co nam obca przemoc wzięła*	wskazanie na wolę walki narodu
powtórzenie	*Marsz, marsz…*	podkreślenie konieczności mobilizacji i gotowości
archaizm	*złączem, przejdziem, będziem, jeno, taraban*	nawiązanie do czasów powstania utworu

Od 1927 roku *Mazurek Dąbrowskiego* jest oficjalnym hymnem Polski. Wersja współczesna nieco różni się od oryginału. Zmiany te nie wpływają jednak na treść i przesłanie utworu. Hymn jest śpiewany podczas uroczystości patriotycznych o charakterze państwowym lub regionalnym, a jego melodia jest też przywoływana dla podkreślenia przynależności narodowej reprezentantów Polski, np. podczas międzynarodowych zmagań sportowych. Jest też, obok godła i flagi, symbolem narodowym.
W Będominie w 1978 roku powstało Muzeum Hymnu Narodowego.

4.13. MITY

Mity wyjaśniają powstanie świata i człowieka, zjawiska w przyrodzie, wyobrażenia o świecie według wierzeń starożytnych.

Powstanie świata według mitologii greckiej

Z wielkiej otchłani, czyli Chaosu, wyłoniła się pierwsza para bogów: Uranos (Niebo) i Gaja (Ziemia). Z ich związku rodziły się odrażające swoim wyglądem dzieci (giganci, cyklopi, tytani, sturęcy). Uranos strącał dzieci do Tartaru (krainy ciemności). Gaja wraz z najmłodszym z tytanów, Kronosem, uknuła spisek. Kronos okaleczył ojca i pozbawił go tronu. Z krwi z rany Uranosa zrodziły się trzy boginie zemsty – Erynie.

Kronos zaczął sprawować rządy nad światem wraz z Reą. Pamiętając o klątwie ojca, który przepowiedział mu, że i jemu syn odbierze władzę, Kronos połykał swoje dzieci. Za szóstym razem Rea użyła podstępu i podała mu kamień owinięty w pieluszkę. W ten sposób ocaliła Zeusa. Wykarmiony mlekiem kozy Amaltei i wychowany przez nimfy górskie Zeus stanął do walki z ojcem. Rea podała Kronosowi środek na wymioty i w ten sposób uwolniła rodzeństwo Zeusa: Hadesa, Posejdona, Herę, Demeter, Hestię. Po zaciętej walce pokonali Kronosa i podzielili się władzą: Zeus objął władzę na Olimpie i władał ziemią, i niebem, Posejdon panował na morzach i oceanach, a Hades – w królestwie zmarłych.

POSTAĆ MITOLOGICZNA	ZDARZENIA
Prometeusz	Tytan, który według wierzeń starożytnych ulepił człowieka z gliny pomieszanej ze łzami i tchnął w niego życie. Ponieważ pierwsi ludzie byli słabi i bezbronni, Prometeusz dał im ogień, który wykradł bogom. Został za to dotkliwie ukarany przez Zeusa. Cierpiał straszne męki przykuty do skały Kaukazu. Sęp codziennie wyjadał mu wątrobę, która nocą odrastała. Herakles zabił ptaka i uwolnił Prometeusza. Bogowie za znieważenie przez Prometeusza zesłali na ziemię piękną kobietę – Pandorę, którą poślubił brat Prometeusza. Otrzymała ona od bogów tajemniczą glinianą beczkę. Prometeusz przestrzegał brata przed jej otwarciem. Pandora jednak przekonała męża i razem otworzyli naczynie. Wysypały się z niego smutki, nieszczęścia i choroby, które zaczęły towarzyszyć ludziom w ich życiu.
Syzyf	Syzyf był władcą Koryntu. Jako ulubieniec bogów często przebywał na Olimpie. Zdradził tajemnicę Zeusa i został przez niego skazany na śmierć. Obmyślił chytry plan. Poprosił żonę, aby go nie pochowała. Wyprosił u Hadesa powrót na ziemię w celu nakłonienia żony do dopełnienia obowiązku pochówku. Wrócił na ziemię pod opieką Tanatosa, bożka śmierci. Gdy tylko znalazł się w pałacu, kazał uwięzić Tanatosa, a sam żył szczęśliwie przez kilka lat. Na ziemi ludzie nie umierali, gdyż bożek śmierci nie był wolny. Wreszcie Hades przypomniał sobie o Syzyfie i posłał Hermesa do pałacu króla Koryntu. Syzyf przyznał się do podstępu. Hermes uwolnił Tanatosa, który zaczął zbierać śmiertelne żniwo, nadrabiając stracone lata. Syzyf został dotkliwie ukarany za swoje oszustwo. Przebywa w Hadesie i z wielkim wysiłkiem musi wtaczać na górę dużą skałę. Gdy ma już nadzieję na umieszczenie na szczycie głazu, wymyka się on mu z rąk i musi zaczynać od początku.
Demeter i Kora	Demeter przestrzegała córkę Korę przed zerwaniem kwiatu narcyza. Kora złamała zakaz i została uprowadzona przez Hadesa. Zrozpaczona matka przez długi czas poszukiwała córki. Ziemia przestała wydawać plony, bo jej cierpiąca bogini rzuciła klątwę nieurodzaju. Zeus odwrócił wyrok i pozwolił na powrót Kory na ziemię. Hades użył podstępu i przed wyjściem z królestwa zmarłych podał nieświadomej dziewczynie owoc granatu – symbol małżeństwa. Kora została więc zaślubiona Hadesowi i jako Persefona musi spędzać u boku małżonka trzecią część roku jako pani podziemnego królestwa, a z matką przebywa przez pozostałe dwie trzecie roku. Mit wyjaśnia powstawanie pór roku. **Jesienią** matka i córka żegnają się i dlatego jest zimno, pada deszcz. **Zimą** są utulone w żalu i ziemia też zasypia. **Wiosną**, gdy matka i córka się spotykają, ziemia budzi się do życia. **Latem** daje plony za przyzwoleniem szczęśliwej Demeter.

POSTAĆ MITOLOGICZNA	ZDARZENIA
Dedal i Ikar	Dedal był znanym architektem. Król Krety, Minos, sprowadził go z Aten i polecił mu wybudowanie labiryntu dla Minotaura. Gdy Dedal wywiązał się z umowy, król nie pozwolił mu na powrót do Aten. Wynalazca skonstruował skrzydła dla siebie i syna Ikara. W tajemnicy opuścili wyspę. Ikar nie posłuchał przestróg ojca. Wzbił się zbyt wysoko i wosk, który spajał skrzydła zrobione z ptasich piór, się rozpuścił. Ikar spadł do morza i zginął.
Herakles	Herakles był synem Zeusa i królowej Alkmeny. Słynął z nadludzkiej siły. Już jako dziecko zabił dwa węże zesłane przez Herę, aby udusić chłopca. Jako dorosły, wsławiony w bitwach bohater, poślubił córkę władcy Teb. W napadzie szału zabił żonę i dzieci. Musiał odkupić swoje winy, wykonując dwanaście prac: 1. Zabicie lwa nemejskiego. 2. Zgładzenie hydry lernejskiej. 3. Schwytanie łani ceryntyjskiej. 4. Schwytanie dzika erymantejskiego. 5. Przepędzenie ptaków stymfalijskich. 6. Oczyszczenie stajni Augiasza. 7. Schwytanie byka kreteńskiego. 8. Schwytanie klaczy króla Diomedesa. 9. Zdobycie pasa królowej Amazonek. 10. Uprowadzenie wołów Gerionesa. 11. Przyniesienie złotych jabłek. 12. Sprowadzenie Cerbera z piekła. Prace wymagały nadludzkich umiejętności i niewiarygodnej pomysłowości. Herakles wykonał je wszystkie.
Tezeusz i Ariadna	Tezeusz, jeden z największych bohaterów ateńskich, postanowił wyruszyć na Kretę, aby zabić Minotaura. Zakochała się w nim księżniczka Ariadna. Podarowała mu nić i doradziła, aby rozwijał ją, przemierzając labirynt w poszukiwaniu potwora. Bohater zgładził Minotaura i dzięki nici wyszedł szczęśliwie z labiryntu. Powracał zwycięski do Aten wraz z Ariadną. Zostawił ją jednak zrozpaczoną na wyspie Naksos. Ariadnę poślubił Dionizos, bóg wina i winnej latorośli.
Orfeusz i Eurydyka	Orfeusz był królem śpiewakiem Tracji. Jego żoną była piękna Eurydyka, nimfa drzewna. Oboje bardzo się kochali. Eurydyka ukąszona przez żmiję zmarła. Rozpacz Orfeusza była tak ogromna, że nie zawahał się pójść do świata zmarłych. Hades poruszony grą na lutni i śpiewnym żalem Orfeusza zgodził się oddać mu żonę. Postawił jednak warunek: w czasie drogi powrotnej na ziemię Orfeusz nie może się obejrzeć. Tej próby śpiewak nie przeszedł. Gdy byli już prawie u kresu wędrówki, Orfeusz obejrzał się za siebie, aby ujrzeć ukochaną. Stracił ją w ten sposób bezpowrotnie.

Pojęcia i związki frazeologiczne nawiązujące do mitologii

- *Prometeizm* – postawa poświęcenia się dla ludzkości, cierpienie dla czyjegoś dobra.
- *Puszka Pandory* – źródło trosk, nieszczęść, chorób.
- *Syzyfowa praca* – ciężki, niekończący się wysiłek, który nie przynosi żadnego efektu, praca skazana na niepowodzenie.
- *Narcyzm* – bezkrytyczne samouwielbienie, zachwyt nad samym sobą.
- *Stajnia Augiasza* – miejsce szczególnie brudne, trudne do posprzątania.
- *Nić Ariadny* – cenna wskazówka, zbawienne wyjście z trudnej sytuacji.
- *Ambrozja* – bardzo smaczna potrawa, przysmak.
- *Jabłko niezgody* – przedmiot będący przyczyną sporu.
- *Koń trojański* – podstęp.
- *Paniczny strach* – ogromny lęk, obawa.
- *Róg obfitości* – oznaka ogromnego bogactwa, powodzenia lub sławy.
- *Ikarowy lot* – ryzykowne plany, marzenia, przedsięwzięcia, z góry skazane na niepowodzenie.

Peter Bruegel, *Pejzaż z upadkiem Ikara*

Nawiązania do mitologii

Mitologia jest źródłem inspiracji dla wielu dziedzin sztuki. Istnieje wiele utworów literackich nawiązujących do postaci lub zdarzeń mitologicznych:

- dramat Jana Kochanowskiego *Odprawa posłów greckich*
- powieść Stefana Żeromskiego *Syzyfowe prace*
- wiersz Leopolda Staffa *Odys*
- wiersz Stanisława Grochowiaka *Ikar*
- opowiadanie Jarosława Iwaszkiewicza *Ikar*
- wiersz Ernesta Brylla *Wciąż o Ikarach głoszą*

- wiersz Zbigniewa Herberta *Dedal i Ikar*
- wiersz Tadeusza Różewicza *Prawa i obowiązki*
- wiersz Zbigniewa Herberta *Nike, która się waha*
- wiersz Czesława Miłosza *Orfeusz i Eurydyka*
- wiersz Krzysztofa Kamila Baczyńskiego *Orfeusz w lesie*
- wiersz Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej *Narcyz*

Mitologią inspirowali się też malarze:

- Sandro Botticelli, *Pallas Atena i centaur*
- Jusepe de Ribera, *Apollo i Marsjasz*
- Peter Rubens, *Orfeusz i Eurydyka*
- Antoon van Dyck, *Amor i Psyche*
- Francisco de Zurbaran, *Zgładzenie hydry lernejskiej*
- Sandro Botticelli, *Narodziny Wenus*

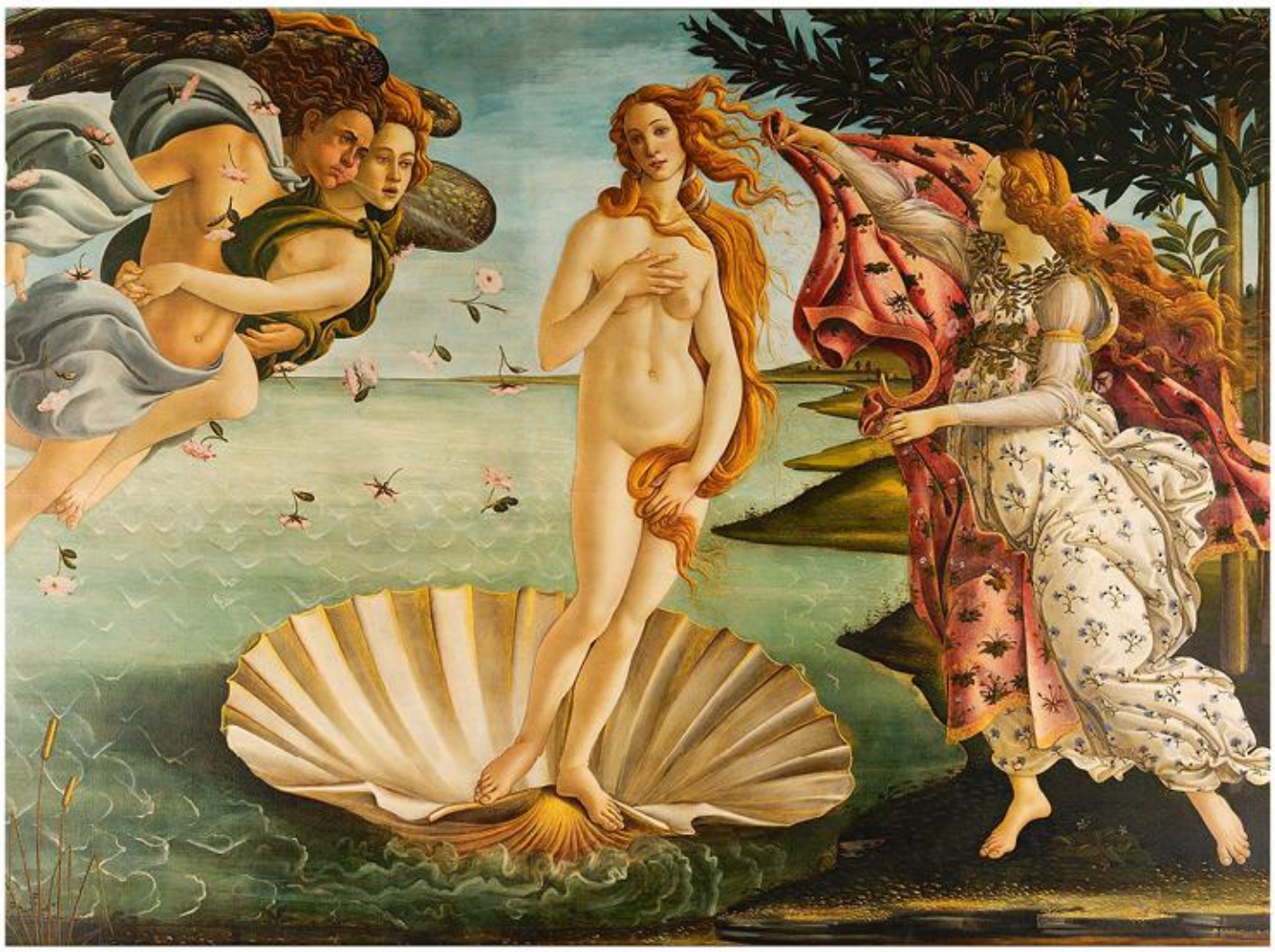

Sandro Botticelli, *Narodziny Wenus*

4.14. BIBLIA

Biblia, inaczej zwana Pismem Świętym, to zbiór ksiąg religijnych, podzielonych na dwie części. Stary Testament przedstawia stworzenie świata i człowieka, dzieje narodu żydowskiego, jego nadzieje na przyjście mesjasza – wybawiciela, przepowiednie i pouczenia proroków oraz psalmy. W religii wyznawanej przez żydów, czyli judaizmie, ta część Biblii jest uznawana za świętą. Nowy Testament opisuje życie i działalność Jezusa, jego mękę i zmartwychwstanie, a także dzieje apostołów. Zawiera

też przepowiednie dotyczące końca świata (Apokalipsa). Ta część Biblii jest bardzo ważna dla chrześcijan. Stary i Nowy Testament w chrześcijaństwie są uznawane za księgi święte.

- **Teologia** – nauka o Bogu, jego naturze, relacji z człowiekiem i światem.
- **Monoteizm** – wiara w jednego Boga.
- **Politeizm** – wiara w wielu bogów.

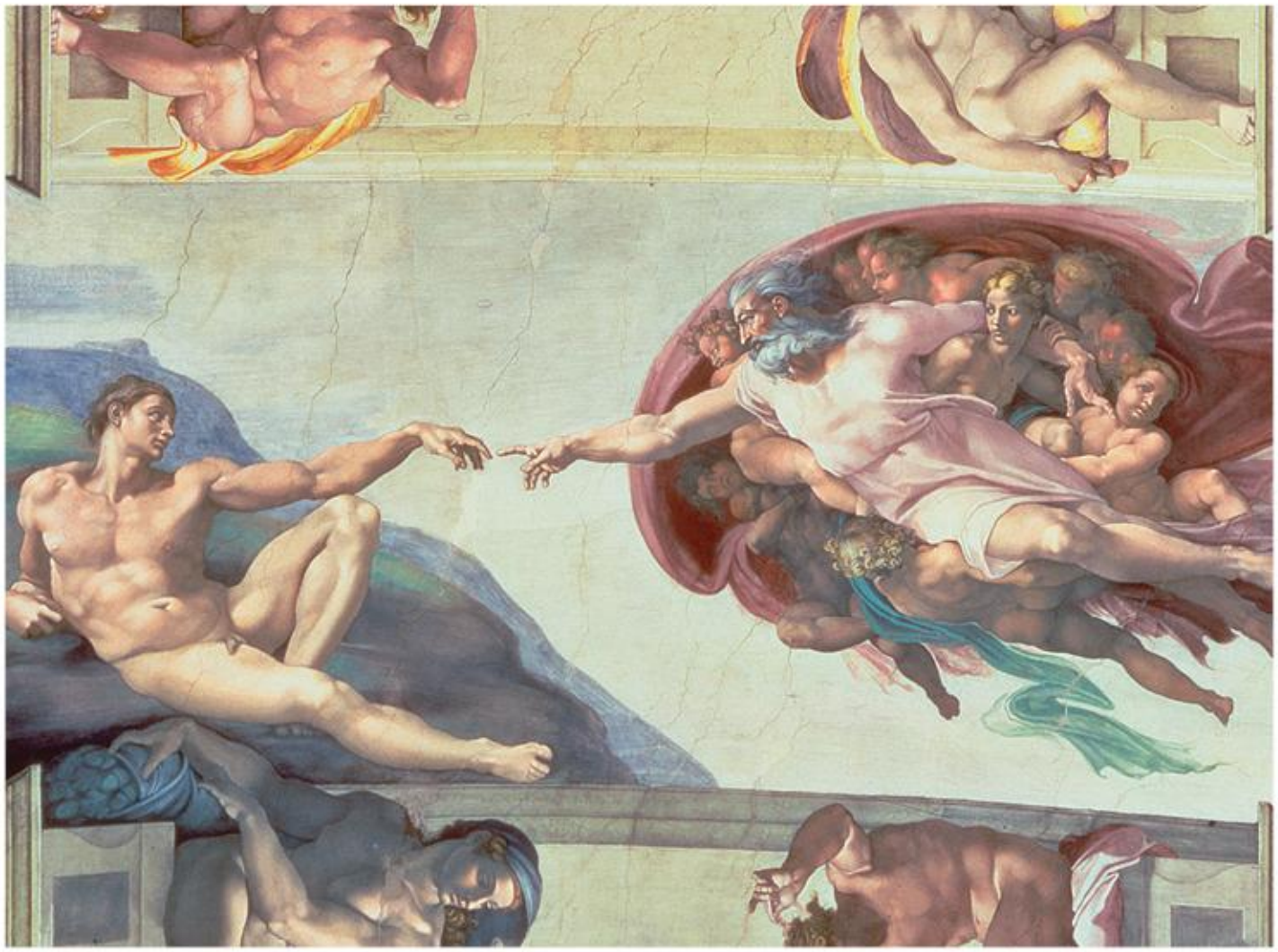

Michał Anioł, *Stworzenie Adama*

Stworzenie świata i człowieka przez Boga:

I dzień: stworzenie nieba i ziemi, oddzielenie światłości od ciemności (dzień i noc)
II dzień: oddzielenie sklepienia niebieskiego od wody
III dzień: wyodrębnienie powierzchni suchej (ziemi) i zbiorowiska wód (morza), stworzenie roślinności
IV dzień: stworzenie ciał niebieskich (księżyc, słońce, gwiazdy) i pór roku
V dzień: stworzenie organizmów morskich i ptaków
VI dzień: stworzenie zwierząt lądowych i człowieka
VII dzień: odpoczynek

Nawiązania do stworzenia świata występują w różnych dziedzinach sztuki późniejszych epok. W literaturze pojawiają się m.in. w utworach Jana Kochanowskiego (*Czego chcesz od nas, Panie*), Franciszka Karpińskiego (*Kiedy ranne wstaje zorze*), Czesława Miłosza (*Słońce*), Zbigniewa Herberta (*Modlitwa Pana Cogito – podróżnika*).

- **Przypowieści** (definicja s. 26) zawarte są w Nowym Testamencie. To historie, za pomocą których Jezus przekazywał swoją naukę. Mają za zadanie skłonić do refleksji i wyciągnięcia wniosków dotyczących własnego życia.

Przykłady

• *Przypowieść o siewcy*

Słowo Boże porównane jest do ziarna. Siewcą jest Jezus. Odbiorcy nauki Jezusa to różne rodzaje podłoża, na które spada ziarno. Jeśli ziarno padło na skały lub zachwaszczoną glebę, nie rozwinie się. Jeśli spadło na glebę żyzną, wyda obfite plony. Tylko ludzie, którzy wypełniają słowo Boże i próbują żyć, jak nakazuje Bóg, *przyniosą owoc obfity*.

• *Przypowieść o talentach*

Tematem przypowieści jest problem pomnażania darów Bożych. Pan rozdający talenty symbolizuje Boga, a jego słudzy reprezentują różne postawy ludzi. Ci, którzy pomnażają otrzymane talenty, zostają dodatkowo wynagrodzeni. Ktoś, kto nie wkłada wysiłku w rozwijanie otrzymanego daru, zostaje pozbawiony i tego, co otrzymał. Przypowieść przestrzega przed zaprzepaszczeniem darów otrzymanych od Boga i skłania do realizacji swego powołania i rozwoju duchowego.

Rembrandt van Rijn, *Powrót syna marnotrawnego*

• *Przypowieść o pannach roztropnych*

Na przyjście oblubieńca z lampkami oliwnymi czekają panny roztropne i nieroztropne (w innym tłumaczeniu: mądre i głupie). Panny roztropne to te, które czuwają i są przygotowane – mają zapas oliwy do swych lamp. Pannom nieroztropnym zabrakło oliwy do lamp i nie ma ich na miejscu, gdy trzeba wejść z oblubieńcem do sali weselnej. Panny to alegoria duszy oczekującej na Boga lub sąd. Powinny być zawsze gotowe, bo *nie znacie dnia ani godziny*.

• *Przypowieść o miłosiernym Samarytaninie*

Pobitemu i pozostawionemu przy drodze człowiekowi pomocy udziela Samarytanin. Nie pomogli mu żydowscy kapłani, ale otrzymał pomoc od mieszkańca Samarii – miasta potępianego za bezbożność. W historii tej podkreślone jest przesłanie, że w każdym człowieku należy widzieć bliźniego, któremu należy pomóc.

Pojęcia i związki frazeologiczne nawiązujące do Biblii

- *Zakazany owoc* – rzecz niedozwolona, zakazana i przez to budząca pożądanie.
- *Sodoma i Gomora* – miejsce, w którym dzieje się coś niemoralnego, występnego.
- *Syn marnotrawny* – człowiek, który zawinił, ale zasługuje na drugą szansę.
- *Salomonowy wyrok* – wyrok mądry, sprawiedliwy.
- *Wdowi grosz* – skromna, ale zasługująca na uznanie ofiara ubogiego człowieka.
- *Hiobowa wieść* – wiadomość zła, budząca trwogę.
- *Manna z nieba* – niespodziewany dar, bogactwo, na które nie należy oczekiwać.

- *Ciemności egipskie* – nieprzeniknione ciemności.
- *Umyć od czegoś ręce* – nie brać za coś odpowiedzialności.
- *Przenieść się na łono Abrahama* – umrzeć.
- *Arka Noego* – symbol przymierza.
- *Apokalipsa* – zagłada, kres, ostateczna katastrofa.
- *Dobry pasterz* – osoba dbająca o podwładnych.
- *Droga krzyżowa* – określenie życia pełnego trosk, problemów, cierpienia.
- *Kraina mlekiem i miodem płynąca* – kraina żyzna, urodzajna.
- *Lata tłuste i chude* – czasy powodzenia, dobre, obfite, przeplatające się z latami kryzysu, upadku.
- *Wieża Babel* – zamęt, brak porozumienia, zamieszanie.

Peter Bruegel, *Wieża Babel*

4.15. PODANIA I LEGENDY POLSKIE

O Lechu, Czechu i Rusie

Legenda (definicja s. 26) *O Lechu, Czechu i Rusie* opowiada o powstaniu państwa polskiego. Tytułowi bracia żyli w zgodzie, a każdy z nich był dowódcą słowiańskiego rodu. Rody te zamieszkiwały wtedy wspólnie ziemię, i mówiły jednym językiem. W końcu jednak na ich ziemi przestało starczać zwierzyny i ryb do wyżywienia mieszkańców. Bracia udali się na naradę. Ustalili, że pora wyruszyć na poszukiwania nowych terenów, na których mogłyby osiedlić się ich plemiona.
Słowianie udali się więc w niełatwą i długą podróż. Rus wraz ze swoim plemieniem jako pierwszy odłączył się od grupy i osiedlił się w krainie rozległych równin i stepów, którą od jego imienia nazwano Rusią. Czech niedługo później również znalazł ziemię dla swoich ludzi obok góry Rzip. Utworzył tam państwo, które od jego imienia nosi nazwę Czechy.
Lech wędrował dalej, aż do gęstych lasów, gdzie wraz z plemieniem postanowił założyć siedzibę. Wędrowcy w pewnym momencie ujrzeli białego orła opadającego na swoje gniazdo w koronach

drzew na tle czerwonego, wieczornego nieba. Uznali, że to znak i dobra wróżba od bogów, żeby tu właśnie rozpocząć budowę grodu. Swoje siedlisko nazwali Gnieznem, by upamiętnić orła. W taki sposób Gniezno stało się pierwszą stolicą Polski, a orzeł biały na czerwonym tle – herbem polskiego narodu założonego przez Lecha.

• *Piast Kołodziej*

Legenda *Piast Kołodziej* opowiada o wydarzeniach, które rozgrywały się we wsi obok Kruszwicy za czasów rządów bardzo złego i srogiego króla Popiela. Bohaterem legendy jest tytułowy Piast – dobrotliwy chłop zajmujący się uprawianiem ziemi, hodowaniem pszczół i wyrabianiem wozów. Pewnego dnia w domostwie Piasta miała odbyć się uroczystość z okazji siódmych urodzin jego najstarszego syna. Były to postrzyżyny, które polegały na obcinaniu długich włosów chłopca i nadawaniu mu imienia. Uroczystość ta była również symbolem przejścia syna spod opieki matki pod pieczę ojca. Tuż przed rozpoczęciem obchodów do chaty Piasta przywędrowało dwóch nieznajomych, którzy poprosili o chwilę odpoczynku, gdyż byli zmęczeni wędrówką. Piast przyjął ich i zaprosił na uroczystość, na której nieznajomi ochrzcili jego syna imieniem Ziemowit i pobłogosławili go, czyniąc nad jego głową znaki krzyża. Po odejściu tajemniczych wędrowców w domostwie Piasta nigdy nie brakowało pożywienia, a Ziemowit wyrósł na dobrego i dzielnego człowieka, którego po śmierci ojca lud mianował nowym księciem. Zapoczątkował ród Piastów, z którego pochodzili pierwsi królowie Polski.

• *Legenda o Wandzie*

Legenda o Wandzie to utwór przedstawiający historię księżnej Wandy, która stała się symbolem honoru, odwagi i miłości do ojczyzny. Opowiada o zdarzeniach, które działy się w Krakowie. Według legendy Rydygier, niemiecki książę, najechał kraj i zażądał, by Wanda została jego żoną. Groził przy tym, że to jedyny sposób na uratowanie grodu królewskiego. Księżna postanowiła jednak, że nie ulegnie Rydygierowi i popełniła samobójstwo – rzuciła się w fale Wisły. Książę niemiecki, na którym to wydarzenie i postawa Wandy wywarły głębokie wrażenie, wycofał się z ataku. Legenda ta tłumaczy pochodzenie kopca znajdującego się w Krakowie, który upamiętnia Wandę, jej bohaterstwo i miłość do ojczyzny. Na kopcu widnieje rzeźba przedstawiająca białego orła, symbol wolności i honoru, zaprojektowana przez Jana Matejkę i umieszczona na kopcu w 1890 roku.

4.16. BAŚNIE POLSKIE I EUROPEJSKIE

Charles Perrault urodził się 12 stycznia 1628 roku w Paryżu w bogatej rodzinie. Zdobył wykształcenie prawnicze. Był z zawodu adwokatem. Pisał utwory literackie od najmłodszych lat. Odegrał ważną rolę w społeczno-kulturalnym życiu Paryża – przyczynił się do powstania Akademii Plastycznej i Akademii Nauk. Jest najbardziej znany jako twórca baśni (m.in. *Ośla skórka*, *Śpiąca królewna*, *Czerwony kapturek*). Napisał także wiele utworów satyrycznych i wierszy okolicznościowych. Pisał też szkice krytyczne. Zmarł 16 maja 1703 roku w Paryżu.

• *Kopciuszek, czyli pantofelek z popieliczki*

Kopciuszek, jest skromną, uprzejmą i pracowitą dziewczyną. Mieszka z macochą i jej dwiema córkami. Macocha stanowi uosobienie zła – jest zawistna i władcza. Nie może znieść dobroci i urody swojej pasierbicy, piękniejszej niż jej córki, więc czyni z niej gosposię.
Pewnego dnia córki macochy dostają zaproszenie na bal wyprawiony przez królewicza. Po ubra-

niu i odprawieniu swoich sióstr Kopciuszek zaczyna płakać – przeżywa to, że nie może uczestniczyć w uroczystości. W tym momencie przybywa do niej matka chrzestna, która jest wróżką. Czarami zamienia dynię w karetę, myszy – w konie, szczura – w woźnicę, jaszczurki – w hajduczków, a skromną sukienkę dziewczyny – w srebrną szatę. Obdarowuje również swoją chrześnicę pantofelkami z popieliczej skóry. Ostrzega ją, że o północy czar pryśnie.
Kopciuszek wyrusza na bal. Wzbudza podziw wszystkich uczestników. Poznaje syna królewskiego, który jest zachwycony dziewczyną. Mimo dobrej zabawy Kopciuszek pośpiesznie wraca z balu przed północą. Nazajutrz historia się powtarza. Dziewczyna zapomina o przestrodze i ucieka w momencie, w którym wybija północ, a przy tym gubi jeden ze swoich pantofelków.
Zrozpaczony królewicz rozpoczyna poszukiwania. Po kilku dniach ogłasza, że poślubi pannę, na którą znaleziony pantofelek będzie pasował idealnie. Pantofelek przymierzają wszystkie księżniczki, hrabiny i dworki. Wkrótce dworak z pantoflem dociera również do córek macochy. Wtedy okazuje się, że pantofel pasuje na stopę Kopciuszka. Kopciuszek i książę wyprawiają wesele, zamieszkują razem w pałacu i żyją szczęśliwie. Wielkoduszny Kopciuszek zabiera również do pałacu swoje siostry i czyni je dworkami.
Baśń o Kopciuszku opowiada o zwycięstwie dobra nad złem. W utworze istnieje wyraźny podział na postaci dobre (Kopciuszek, książę, wróżka) i złe (macocha, jej siostry). Elementy fantastyczne (czary) pomagają bohaterom przezwyciężyć trudności.

Cechy bohaterów

Kopciuszek: skromny, pracowity, dobroduszny, łagodny.
Siostry: samolubne, leniwe.
Macocha: złośliwa, chytra, przebiegła.

Aleksander Puszkin urodził się w 1799 roku w Moskwie. Był przedstawicielem rosyjskiego romantyzmu. Zaczął pisać już jako uczeń liceum. Pisał utwory krytykujące despotyczną władzę cara Aleksandra I (od 1801 roku) oraz cara Mikołaja I (od 1825 roku), które zostały wydane dopiero w latach 50. XIX wieku. W 1820 roku Puszkin opublikował pierwszy poemat *Rusłan i Ludmiła*, który przyniósł mu sławę. Kolejnym poematem – utwierdzającym jego literacką pozycję – był *Eugeniusz Oniegin* wydany w 1831 roku. Puszkin poznał Adama Mickiewicza i przetłumaczył kilka jego utworów. Zmarł 10 lutego 1837 roku w Petersburgu.

• *Bajka o rybaku i złotej rybce*

Rybak wraz ze swoją żoną mieszkali w starej lepiance nad brzegiem morza od trzydziestu trzech lat. Pewnego dnia rybak złowił złotą rybkę, która przemówiła do niego ludzkim głosem i zaproponowała mu, że w zamian za zwrócenie jej wolności spełni jego życzenia. Stary rybak bardzo się zdziwił i wielkodusznie wypuścił zdobycz do morza, ale nie zażądał od niej niczego.
Gdy opowiedział o wszystkim żonie, ta zdenerwowała się, że niczego nie żądał. Kazała wracać mężowi na brzeg morza, przywołać, rybkę i poprosić ją o nowe koryto. Stary tak uczynił, a rybka spełniła prośbę. Zachłanna żona rybaka nie zadowoliła się jednak takim skromnym darem. Wysyłała męża z kolejnymi prośbami o nową chatę, dwór szlachecki i tytuł szlachcianki, następnie o pałac i tytuł królowej. Rybka spełniała kolejne życzenia, a stary rybak wstydził się wciąż nowych żądań niezadowolonej żony. Wreszcie żona zażyczyła sobie zostać cesarzową w morzu i mieć złotą rybkę na swoje usługi. To żądanie położyło kres cierpliwości złotej rybki. Gdy rybak po przedstawieniu rybce kolejnego życzenia wrócił do domu, zastał swoją zachłanną żonę siedzącą przed ich starą lepianką, obok rozbitego koryta.
Przesłanie utworu dotyczy konsekwencji, które można ponieść za zachłanność. Ważna nauka dotyczy również tego, że gdy żądamy zbyt wiele, możemy wszystko stracić.

Cechy bohaterów

Rybak: wielkoduszny, uczciwy, łagodny, pracowity, skromny, posłuszny, bezkrytyczny, tchórzliwy.
Żona rybaka: kłótliwa, niezadowolona, złośliwa, zachłanna, wymagająca, agresywna, bezlitosna.
Złota rybka: łagodna, spokojna, cierpliwa, wyrozumiała, stawiająca granice.

Hans Christian Andersen urodził się 2 kwietnia 1805 roku w Odense w Danii. W wieku 14 lat wyjechał do Kopenhagi, by zostać aktorem. Nie został przyjęty do teatru. Śpiewał pięknym sopranem, jednak utracił ten głos w wyniku mutacji. Otrzymał królewskie stypendium, dzięki któremu ukończył szkołę. Próby dostania się do teatru okazały się bezowocne, dlatego Andersen zaczął pisać sztuki teatralne, które jednak nie cieszyły się uznaniem. Został doceniony jako twórca baśni. Pierwszy zbiór opublikował w 1835 roku, a kolejne publikował aż do roku 1872. Najbardziej znane baśnie Andersena to *Królowa Śniegu*, *Brzydkie kaczątko*, *Dziewczynka z zapałkami*. Pisarz zmarł 4 sierpnia 1875 roku.

• *Królowa Śniegu*

Baśń Andersena *Królowa Śniegu* składa się z siedmiu opowiadań o losach pary przyjaciół – Kaja i Gerdy. W pierwszej części poznajemy historię złego czarodzieja, który stworzył zwierciadło ukazujące brzydki, zniekształcony świat. Ludzie bali się tego odbicia, dlatego postanowili zanieść je aż do Boga. Zwierciadło jednak spadło i rozbiło się na miliony kawałków. Okruchy wpadały ludziom do oczu i serca, czyniąc ich złymi.
W pewnym starym mieście mieszkała para przyjaciół – Kaj i Gerda, którzy byli dla siebie jak rodzeństwo. Pewnego dnia kawałek szkła wpadł Kajowi do oka. Chłopiec stał się smutny i złośliwy, zaczął dokuczać Gerdzie. Porwała go tajemnicza postać, którą okazała się Królowa Śniegu. Zrozpaczona Gerda poszukiwała chłopca.
Kaj stał się więźniem w jej lodowym pałacu. Królowa Śniegu kazała mu ułożyć z ostrych kawałków lodu słowo „Wieczność". Siny z mrozu i opętany złym czarem Kaj próbował bezskutecznie ułożyć łamigłówkę narzuconą mu przez Królową. W tym czasie Królowa udała się w podróż, a do pałacu, po długiej i niebezpiecznej wędrówce, dotarła Gerda, przyjaciółka chłopca. Chłopiec jednak jej nie rozpoznał. Był sztywny, cichy i zimny. Dopiero w momencie, gdy Gerda zaczęła płakać i jej ciepłe łzy stopiły lód w sercu Kaja, ułamek szkła wypada z oka chłopca. Kaj rozpoznał Gerdę i przypomniał sobie wszystko. Para szczęśliwie powróciła do domu.
Morałem płynącym z baśni jest to, że **czysta miłość jest w stanie przezwyciężyć nawet najsilniejsze zło.**

Plan wydarzeń

1. Stworzenie zwierciadła zniekształcającego świat przez złego czarodzieja.
2. Przyjaźń Kaja i Gerdy.
3. Dostanie się do oka Kaja kawałka szkła.
4. Zmiana zachowania Kaja.
5. Porwanie Kaja przez tajemniczą postać.
6. Rozpacz rodziny Kaja i Gerdy.
7. Rozpoczęcie poszukiwań przez Gerdę:
   a) wyprawa nad rzekę,
   b) dotarcie do chaty staruszki – wróżki i zamieszkanie z nią,
   c) ucieczka od staruszki,
   d) rozmowa z wroną,

e) pomoc wrony i dostanie się do pałacu,
f) rozmowa z księciem i księżniczką, nocleg w pałacu,
g) wyruszenie w dalszą drogę książęcą karocą,
h) napadnięcie przez rozbójników na karocę,
i) nocleg w zbójnickim zamku,
j) wizyta w domu Laponki i otrzymanie od niej listu,
k) pomoc Eskimoski,
l) dotarcie Gerdy do pałacu Królowej Śniegu.

8. Bezowocne próby rozwiązania łamigłówki przez zmarzniętego Kaja.
9. Spotkanie Kaja i Gerdy:
   a) nierozpoznanie dziewczynki przez Kaja,
   b) rozgrzanie lodowatego serca Kaja łzami Gerdy,
   c) rozpoznanie Gerdy przez Kaja,
   d) pocałunek Gerdy – uratowanie Kaja,
   e) ułożenie się lodowych kulek w napis „kocham", dający Kajowi wolność.
10. Pomoc zwierząt w powrocie dzieci do domu – wizyta u Eskimoski, Laponki, zbójniczki.
11. Szczęśliwy powrót.

Czas akcji: nieokreślony, obejmujący kilka lat.
Miejsce akcji: stare miasto, posiadłość staruszki, las, pałac księcia i księżniczki, dom Laponki, dom Eskimoski, pałac Królowej Śniegu.

Bohaterowie

Kaj: chłopiec, przyjaciel Gerdy. Początkowo radosny i miły, zmienia się po tym, jak kawałek szkła wpada mu do oka i wbija się w serce. Staje się złośliwy. Porywa go Królowa Śniegu. Zostaje uratowany przez Gerdę.
Gerda: miła dziewczynka, przyjaciółka Kaja. Niezwykle waleczna i gotowa poświęcić się dla drugiej osoby. Odważna i dzielna. Łzami rozpuszcza zamarznięte serce Kaja i dzięki temu go ratuje.
Królowa: piękna, lecz okrutna i złośliwa kobieta. Jest chłodna i bezwzględna. Porywa chłopca i zadaje mu niemożliwą do rozwiązania łamigłówkę.
Staruszka (wróżka): samotna kobieta, która przyjmuje Gerdę i opiekuje się nią. Zabiera dziewczynce pamięć i zamyka bramy, by Gerda nie uciekła.
Wrona: życzliwy ptak, który opowiada Gerdzie historię księcia i księżniczki.
Książę i księżniczka: życzliwa para mieszkająca w pałacu, która podarowuje Gerdzie buty, mufkę i karocę.
Rozbójniczka: dziewczynka z pozoru zła i okrutna, w rzeczywistości mająca dobre serce. Pomaga Gerdzie.
Eskimoska i Laponka: mieszkanki północnej krainy, które dają Gerdzie rady dotyczące odszukania Kaja.

Królowa Śniegu to baśń o sile miłości i przyjaźni, w której tytułowa Królowa jest symbolem ogromnego zła.

4.17. CHARLES DICKENS, *OPOWIEŚĆ WIGILIJNA*

Charles Dickens (1812–1870) tworzył w Anglii w drugiej połowie XIX wieku. Jest uznawany za jednego z najwybitniejszych pisarzy angielskich w dziejach światowej literatury. W swoich powieściach obyczajowych starał się wiernie oddać ówczesny charakter społeczeństwa w Anglii. Krytykował niesprawiedliwość praw angielskich, opisywał losy ludzi biednych, żebraków, sierot. W jego twórczości znajduje odzwierciedlenie jego troska o los pokrzywdzonych oraz wezwanie do budowania szczęścia na wartościach niematerialnych. Ukazuje ludzi bogatych jako nieszczęśników, którzy utracili ważniejsze życiowe cele. Często realizm łączy się w jego powieściach z atmosferą baśni, liryzmu i cudowności, np. w *Opowieści wigilijnej*.

• *Opowieść wigilijna*

Czas akcji: Wigilia świąt Bożego Narodzenia w XIX wieku
Miejsce akcji: Londyn

Kadr z filmu *Opowieść wigilijna*

Wydarzenia

1. Nieprzyjazny sposób bycia Ebenezera Scrooge'a.
2. Odmowa na świąteczne zaproszenie siostrzeńca.
3. Niechęć kupca do wspierania potrzebujących.
4. Powrót Scrooge'a do domu.
5. Pojawienie się ducha wspólnika Marleya i zapowiedź wizyty trzech duchów.
6. Przerażenie kupca.
7. Podróż w przeszłość z Duchem Wigilijnej Przeszłości.
8. Przypomnienie zdarzeń z przeszłości (dzieciństwo, praktyka u Fezzwiga, odrzucona narzeczona).
9. Zniknięcie ducha.
10. Wigilijny spacer po mieście z Duchem Tegorocznego Bożego Narodzenia (wizyta w domu kancelisty, odwiedziny u siostrzeńca).
11. Odejście ducha.
12. Przybycie Ducha Przyszłych Wigilii.
13. Zapowiedź smutnej przyszłości Scrooge'a (osamotnienie, nieprzyjazne rozmowy o zmarłym kupcu).

14. Zniknięcie Ducha Przyszłych Wigilii.
15. Radość kupca po przebudzeniu.
16. Wysłanie kanceliście świątecznego indyka.
17. Radosny spacer po mieście.
18. Odwiedziny u siostrzeńca.
19. Podniesienie pensji kanceliście.
20. Radość kupca ze swojej przemiany.

Bohaterowie realistyczni

Ebenezer Scrooge: główny bohater opowiadania, kupiec kochający pieniądze; zgorzkniały i niechętny wobec ludzi, chorobliwie skąpy, egoista, okrutny wobec innych; brak mu ludzkiej wrażliwości, odtrąca gesty życzliwości ze strony siostrzeńca; odwiedziny Marleya i trzech duchów powodują jego przemianę, staje się dobry, szlachetny, hojny i współczujący, pomaga rodzinie swego kancelisty, wspiera potrzebujących; lekceważone niegdyś święta Bożego Narodzenia nabierają dla niego szczególnej wagi.

Fred: syn nieżyjącej siostry Scrooge'a; dobry i szlachetny, ma pogodne usposobienie; swoją radością ze świąt chce zarazić wuja, zapraszając go na świąteczne spotkanie; jest wyrozumiały wobec zgorzkniałego wuja.

Bob Cratchit: kancelista u Ebenezera; sumienny, obowiązkowy i zdyscyplinowany pracownik, z pokorą znosi podejrzliwość i wyrachowanie pracodawcy; ma szczęśliwą rodzinę, w której panuje miłość i serdeczność, nie mają pieniędzy, aby leczyć ciężko chorego synka Tima; dzięki przemianie Scrooge'a Tim ma szanse na wyzdrowienie.

Bohaterowie fantastyczni

Duch Marleya: duch nieżyjącego wspólnika Scrooge'a; za nieżyczliwość i skąpstwo spotkała go po śmierci kara; ostrzega Scrooge'a, namawia, aby zmienił swoje postępowanie, zapowiada pojawienie się duchów.

Duch Wigilijnej Przeszłości, Duch Tegorocznego Bożego Narodzenia, Duch Przyszłych Wigilii: ukazują Scrooge'owi jego przeszłość, teraźniejszość; przyszłość; pod ich wpływem kupiec przeżywa wielką przemianę.

4.18. ALEKSANDER FREDRO, *ZEMSTA*

Aleksander Fredro (1793–1876) pochodził z wielodzietnej rodziny szlacheckiej z okolic Jarosławia. Zgodnie z tradycją rodzinną, dwaj starsi bracia odebrali staranne wykształcenie. Aleksander uczył się tylko pod opieką guwernera i dopiero w przyszłości zdał sobie sprawę z braków w wykształceniu. Prawdziwą szkołą życia był jego pobyt w armii napoleońskiej, do której wstąpił, mając 16 lat. Brał udział w wojnie z Rosją, uciekł z niewoli i dalej służył w armii aż do upadku Napoleona. Potem w 1815 roku opuścił Paryż i osiadł w rodzinnym majątku pod Lwowem. Wielką miłością Fredry była Zofia Skarbkowa – żona magnata galicyjskiego. Ożenił się z nią po 10 latach oczekiwania na jej rozwód. Spędził z nią wiele szczęśliwych lat w swoim majątku. Fredro był człowiekiem inteligentnym, doskonałym obserwatorem życia i gorącym patriotą. Swoje obserwacje w dowcipny sposób przedstawiał w komediach. Ukazywał w nich przede wszystkim świat szlachecki. Chociaż tworzył w epoce romantyzmu, jego utwory należy zaliczyć do klasycznych. Charakteryzują się uporządkowaną budową, jasnością i przejrzystością w budowaniu akcji.

Napisał około 40 komedii, z których najpopularniejsze to: *Śluby panieńskie*, *Pan Jowialski*, *Zemsta*, *Dożywocie*.

• *Zemsta*

Geneza komedii (definicja s. 27): Fredro, przeglądając dokumenty majątku, który w posagu wniosła jego żona, natknął się na akta procesowe dotyczące zamku. Zamek w Odrzykoniu należał w XVII wieku do dwóch właścicieli: wojewody – Piotra Firleja i kasztelana – Jana Skotnickiego. Wiedli oni zażarty spór, dokuczając sobie, podobnie jak główni bohaterowie *Zemsty*. Kres zatargowi położyło małżeństwo syna wojewody Piotra Firleja z kasztelanką, Zofią Skotnicką.

Zemstę wystawiono we Lwowie w 1834 roku. W postaci książkowej ukazała się cztery lata później.

Kadr z filmu *Zemsta* w reżyserii Andrzeja Wajdy

Czas akcji: przełom XVIII i XIX wieku (schyłek Rzeczypospolitej szlacheckiej)

Miejsce akcji: stary dwupoziomowy zamek na wsi

Wydarzenia

1. Zamiary matrymonialne Cześnika.
2. Przybycie Papkina.
3. Misja Papkina – przedstawienie Podstolinie planów małżeńskich Cześnika.
4. Marzenia o małżeństwie Klary i Wacława.
5. Próba naprawy muru granicznego przez Rejenta.
6. Bójka o mur.
7. Wacław dobrowolnym jeńcem Papkina.
8. Spotkanie Wacława i Podstoliny.
9. Wydrwienie oświadczyn Papkina przez Klarę.
10. Podstęp Rejenta – zamiar ożenienia Wacława z Podstoliną.
11. Wizyta Papkina u Rejenta.
12. Odkrycie zdrady Podstoliny.
13. Podstęp Cześnika – pozwolenie na ślub Wacława z Klarą.
14. Ślub Wacława i Klary.
15. Zgoda sąsiedzka – pogodzenie się Cześnika i Rejenta.

Bohaterowie

Cześnik Raptusiewicz: stary kawaler, któremu został tytuł bez majątku; gwałtowny, porywczy, wybuchowy, nie panuje nad emocjami, konfliktowy, tyranizuje otoczenie, skłonny do bójek, przekonany o swoich racjach; nie chce naprawy muru granicznego; posługuje się prostym, ale dosadnym, barwnym językiem (przysłowia, cięte riposty); ma swoje powiedzonko *mocium panie*; potrafi uknuć intrygę.

Lepszą zemstę przysposobię,
Ale trzeba zażyć z mańki.
Bylem syna dostał w siatkę,
Mam na niego dobrą klatkę.

Rejent Milczek: wdowiec; ma stanowisko w sądownictwie, dorobił się majątku i pragnie go pomnażać, chciwy, pazerny, fałszywy i obłudnie pokorny (ciągle odwołuje się do woli nieba: *Niech się dzieje wola nieba*), spokojny, flegmatyczny, skryty, cichy, podstępny, mściwy; nie przepuści żadnej okazji, aby dokuczyć Cześnikowi; chce naprawić mur graniczny; doskonały intrygant.

Czapkę sprzedam, pas zastawię,
A Cześnika stąd wykurzę;
Będzie potem o tej sprawie
Na wołowej pisał skórze.

Józef Papkin: zubożały szlachcic na usługach Cześnika; majątek roztrwonił i „zjada resztki" z pańskich stołów; bezkrytyczny naśladowca obcej mody, samochwała, pochlebca, tchórz, posługuje się wyszukanym językiem; przekonany o swoim powodzeniu u kobiet, lekceważony przez otoczenie.

Brałem jeńców tysiącami,
Co zawiśli od mej woli;
Bom lat dziesięć toczył boje
Gdzie się lały krwawe zdroje.

Podstolina: kobieta w średnim wieku, wdowa po trzech mężach, typ „żony modnej"; przebiegła, wyrachowana, sprytna; skłonna do romansów, niestała w uczuciach i postanowieniach, nie liczy się z uczuciami innych.

Bo ja rzadko kiedy myślę,
Alem za to chyża w dziele.

Klara: bratanica Cześnika; młoda, ładna; zakochana w Wacławie; postępuje szczerze i uczciwie,dba o kobiecy honor, dowcipna, inteligentna.

Hola! teraz lata próby,
W nich dowody posłuszeństwa,
Wytrwałości i śmiałości.

Wacław: syn Rejenta; ma jakieś wykształcenie, choć czas przeznaczony na naukę wykorzystywał na romanse (coś łączyło go z Podstoliną); szczerze kocha Klarę; sprytny, odważny; potrafi przeciwstawić się ojcu; pragnie pogodzić sąsiadów.

Czy nie byłoby sposobu,
Ustąpiwszy ze stron obu,
Zapomniawszy przeszłe szkody,
Do sąsiedzkiej wrócić zgody?

RODZAJE KOMIZMU W *ZEMŚCIE*		
sytuacyjny	słowny	postaci
▪ pozorne zaangażowanie Papkina w walkę o mur ▪ akt oddania się Wacława w niewolę Papkina ▪ wymuszanie przez Rejenta na murarzach zeznań przeciwko Cześnikowi ▪ dyktowanie listu przez Cześnika ▪ oświadczyny Papkina Klarze ▪ spisywanie testamentu przez Papkina	▪ powiedzonka bohaterów ▪ gwałtowność w wypowiedziach Cześnika ▪ podstępny charakter wypowiedzi Rejenta ▪ kokieteryjny sposób mówienia Podstoliny ▪ wyszukany styl wypowiedzi Papkina	▪ charakterystyczne nazwiska bohaterów uwypuklające ich cechy ▪ sposób bycia Papkina, Cześnika, Rejenta

4.19. JAN KOCHANOWSKI, WYBÓR FRASZEK, PIEŚNI, TRENÓW

Jan Kochanowski (1530–1584) – jeden z najwybitniejszych poetów polskich. Urodził się w Sycynie koło Radomia w rodzinie szlacheckiej. Otrzymał gruntowne wykształcenie, studiował w Akademii Krakowskiej i na Uniwersytecie w Padwie. We Włoszech powstały jego pierwsze utwory i tłumaczenia. Zetknął się tam też z ideami humanizmu. Po powrocie do kraju przebywał na dworach magnackich i był dworzaninem króla Zygmunta Augusta. Znużony życiem dworskim, osiadł na stałe w odziedziczonym po ojcu dworze w Czarnolesie. Tam też powstała większość jego utworów. Uważany jest za ojca poezji polskiej, ponieważ wprowadził do literatury ojczystej wiele gatunków poetyckich: fraszki, pieśni, hymny, psalmy, poematy epickie, treny. Jest też twórcą pierwszego dramatu w języku polskim *Odprawa posłów greckich*.

○ **Fraszka** (definicja s. 21)

Fraszki Jana Kochanowskiego:

- podejmują różnorodną tematykę (życie dworskie, towarzyskie i rodzinne, wady ludzkie, miłość, dom, natura) zgodnie z renesansową zasadą *Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie, nie jest mi obce*;
- mają różnorodną formę (krótkie, długie) i styl (proste, wyszukane, poważne, żartobliwe, refleksyjne, satyryczne);
- niektóre mają charakter ponadczasowy;
- świadczą o niezwykłym kunszcie poetyckim twórcy.

● ***Na dom w Czarnolesie***

Utwór rozpoczyna się apostrofą skierowaną do Boga, w której zawarta jest prośba o błogosławieństwo.

Panie, to moja praca, a zdarzenie Twoje;
Raczyż błogosławieństwo dać do końca swoje!

Osoba mówiąca prosi o spokojne życie w gniaździe ojczystym, zdrowie, uczciwość. Tym wartościom przeciwstawione są dobra materialne.

● ***Na zdrowie***

Utwór rozpoczyna się apostrofą skierowaną do zdrowia.

Szlachetne zdrowie,
Nikt się nie dowie,
Jako smakujesz,
aż się zepsujesz.

Zdrowie przedstawione jest tu jako największa wartość. Nie cieszy bogactwo, młodość, uroda, władza i zaszczytne stanowiska, gdy brak jest zdrowia.

● ***Na lipę***

Podmiotem lirycznym jest lipa, która zaprasza „gościa" do odpoczynku w jej cieniu.

Gościu, siądź pod mym liściem, a odpoczni sobie!

Przedstawia swoje zalety, aby adresat mógł poznać korzyści, jakie da mu odpoczynek (spokój, cień, śpiew ptaków, spokojny sen).

● ***O doktorze Hiszpanie***

Fraszka przedstawia żartobliwy obrazek życia dworskiego. Doktor pragnie uniknąć biesiady, ale towarzysze włamują się do jego pokoju, co ma zgubne skutki dla samopoczucie Hiszpana.

Trudny – powiada – mój rząd z tymi pany:
Szedłem spać trzeźwo, a wstanę pijany.

● *Na nabożną*

Utwór o charakterze satyrycznym, krytykujący ludzkie wady. Ukazuje sprzeczność między deklarowaną pobożnością kobiety a jej częstym spowiadaniem się.

Jeśli nie grzeszysz, jako mi powiadasz,
Czego się, miła, tak często spowiadasz?

○ **Pieśń** (definicja s. 20)

Pieśni Jana Kochanowskiego:

- mają różnorodną tematykę (religijną, refleksyjną, patriotyczną, miłosną, biesiadną, okolicznościową);
- podkreślają renesansowe ideały i wartości chrześcijańskie;
- wyrażają radość życia, zachwyt nad pięknem przyrody;
- chwalą męstwo, rozsądek, uczciwość, umiar;
- doradzają spokój wobec zmienności losu.

● *Pieśń XXV Czego chcesz od nas, Panie*

Utwór jest wyrazem renesansowego przekonania o harmonii panującej we wszechświecie i hołdem złożonym Stwórcy. Jest utrzymany w podniosłym tonie.
Podmiot liryczny jest zbiorowy i wypowiada się w imieniu wszystkich ludzi (*Czego chcesz od nas, Panie*). Adresatem jest Bóg (*Tyś pan wszytkiego świata, Tyś niebo zbudował*), który jest Stwórcą i Panem świata. W świecie, który powołał do istnienia, panuje ład, harmonia i sprawiedliwość. Ludzie mają poczucie bezpieczeństwa, gdyż Stwórca czuwa nad naturalnym porządkiem w przyrodzie (*Za Twoim rozkazaniem w brzegach morze stoi, / A zamierzonych granic przeskoczyć się boi*). Bóg jest też doskonałym architektem i artystą. Zatroszczył się, aby jego dzieło było doskonałe (*Tyś niebo zbudował / I złotymi gwiazdami ślicznieś uhaftował*). Doskonałe dzieło Boga objawia się człowiekowi poprzez przyrodę. Każdy jej element ma swoje zdanie, z którego wywiązuje się ku chwale Pana (*Tobie k'woli rozliczne kwiatki Wiosna rodzi, / Tobie k'woli w kłosianym wieńcu Lato chodzi*).
Rolą człowieka na ziemi jest podziwianie doskonałego świata stworzonego przez Boga i okazywanie mu wdzięczności za dobroć, jaką obdarza On wszystko, co stworzył (*Bądź na wieki pochwalon, nieśmiertelny Panie! / Twoja łaska, Twa dobroć nigdy nie ustanie*). Człowiek bez wahania poddaje się woli bożej i prosi o ustawiczną opiekę:

Chowaj nas, póki raczysz, na tej niskiej ziemi;
Jedno zawżdy niech będziem pod skrzydłami Twemi!

Pieśń jest przykładem liryki zwrotu do adresata. Zbudowana jest z siedmiu czterowersowych zwrotek. Każdy wers ma trzynaście sylab. Stały akcent pada na przedostatnią sylabę wersu. Występują rymy żeńskie parzyste. Rytmiczna budowa nadaje utworowi melodyjności.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Bądź na wieki pochwalon, nieśmiertelny Panie!*	hołd złożony Bogu, podkreślenie Jego wielkości i nieskończoności
pytanie retoryczne	*Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary?*	podkreślenie wielkoduszności Stwórcy, któremu człowiek nie jest w stanie odwdzięczyć się za bezmiar darów
epitet	*wody nieprzebrane*	wskazanie, że natura służy człowiekowi swoim niewyczerpanym bogactwem

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
przenośnia	*I przykryłeś jej nagość zioły rozlicznemi*	podkreślenie różnorodności i piękna świata oraz pożytków płynących ze świata roślin
personifikacja	*Tobie k'woli w kłosianym wieńcu Lato chodzi*	wskazanie na podporządkowanie pór roku woli ich Stwórcy, ukazanie więzi człowieka z naturą
anafora	*Tobie*	podkreślenie obecności adresata utworu

- ***Pieśń IX Nie porzucaj nadzieje***

Utwór ma charakter filozoficznych rozważań o życiu ludzkim z odwołaniem się do stoicyzmu jako jedynie słusznej postawy wobec zmienności losu. Filozofia stanowi podstawę tematyczną utworu, a postacie z mitów współistnieją z chrześcijańskim obrazem świata (stoicyzm, mitologiczna bogini Fortuna, Bóg).

Podmiot liryczny to ktoś doświadczony przez życie, ma dystans do zdarzeń, jakie niesie los, i dzieli się swoją mądrością życiową. Adresatem utworu jest człowiek, do którego zwraca się podmiot liryczny ze wskazówką, aby zachował spokój bez względu na to, czego akurat doświadcza (*Nie porzucaj nadzieje, / Jakoć się kolwiek dzieje*). Kolejne wersy są uzasadnieniem zaproponowanej postawy. Osoba mówiąca wskazuje na analogie między różnymi doświadczeniami życiowymi a zmianami, jakie zachodzą w przyrodzie (*A ziemia, skoro słońce jej zagrzeje, / W rozliczne barwy znowu się odzieje*). Umacnia odbiorcę w przekonaniu, że zmienność losu jest naturalnym porządkiem życia (*Nic wiecznego na świecie: / Radość się z troską plecie*). Przestrzega przed brakiem czujności na zmiany (*Ale człowiek zhardzieje, / Gdy mu się dobrze dzieje*). Człowiek powinien być przygotowany na dobre i złe doświadczenia:

Bo z nas Fortuna w żywe oczy szydzi,
To da, to weźmie, jako się jej widzi.

Wobec zmienności ludzkiego losu, niezmienna i godna zaufania jest opieka Boga. I to w nim należy pokładać nadzieję na dobrą zmianę w życiu.

Ty nie miej za stracone,
Co może być wrócone:
Siła Bóg może wywrócić w godzinie;
A kto mu kolwiek ufa, nie zaginie.

Pieśń IX została napisana wierszem stroficznym. Każda strofa ma identyczną, czterowersową budowę. Pierwsze wersy zawierają po siedem sylab, a dwa następne – po jedenaście. Występują rymy żeńskie parzyste.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Nie porzucaj nadzieje,* *Jakoć się kolwiek dzieje*	zachęta do zachowania spokoju wobec zmienności losu
epitet	*odmianę naprędszą*	podkreślenie zmienności ludzkiego losu
przenośnia	*A ziemia, skoro słońce jej zagrzeje,* *W rozliczne barwy znowu się odzieje*	wskazanie na cykliczność zmian w świecie przyrody

Tren (definicja s. 21)

Treny Jana Kochanowskiego:

- cykl 19 wierszy napisanych po śmierci ukochanej córki poety – Urszuli;
- opisują ból ojca po stracie dziecka oraz kryzys wartości, które wcześniej były mu bliskie;
- odwołują się do symboliki antycznej;
- podkreślają wyjątkowość zmarłego dziecka;
- ich bohaterami są zrozpaczony ojciec i przedwcześnie zmarła dziewczynka.

● *Tren I*

Jan Matejko, *Jan Kochanowski nad zwłokami Urszulki*

Utwór rozpoczyna rozbudowana apostrofa, w której osoba mówiąca – ojciec – pragnie zwrócić ku sobie wszystkie rodzaje płaczu i symbole żałoby. Mają one pomóc w wyrażaniu ogromu żalu i rozpaczy po śmierci córki. Przywołane osoby nie są przypadkowe. Heraklit z Efezu to antyczny filozof wyrażający pesymistyczną wizję ludzkiego losu, a Symonides to starożytny poeta, autor kunsztownych trenów. Odwołania te z jednej strony wzmacniają cierpienie ojca, a z drugiej wskazują, że nie jest on w swoim doświadczeniu straty odosobniony. Dramatyzmu utworowi nadaje ukazanie Urszulki jako słowika pożeranego przez okrutnego smoka. Poluje on na bezbronnego słowika na oczach jego zrozpaczonej matki. Ta bardzo emocjonalna i wzruszająca scena podkreśla bezsilność rodziców wobec śmierci dziecka. Na koniec utworu pojawia się refleksja, nad tym, jaką postawę powinien przyjąć człowiek cierpiący. Tren został napisany dwunastozgłoskowcem. Występują w nim rymy parzyste żeńskie. Rytm utworu jest zaburzony, co nadaje emocjonalności wypowiedzi – osoba mówiąca pogrążona w rozpaczy mówi urywanymi zdaniami.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Wszytki płacze, wszytki łzy Heraklitowe I lamenty, i skargi Symonidowe*	wyrażenie bezmiaru rozpaczy ojca
epitet	*niepobożna śmierć*	wyrażenie sprzeciwu wobec śmierci
powtórzenie	*Wszytki troski na świecie, wszytki wzdychania*	podkreślenie nagromadzenia emocji związanych z cierpieniem

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
pytanie retoryczne	*Nie wiem, co lżej: czy w smutku jawnie żałować,* *Czyli się z przyrodzeniem gwałtem mocować?*	wzmocnienie refleksji dotyczącej postawy, jaką należy przyjąć wobec cierpienia
przerzutnia	*Słowiczki liche zbiera, a swe łakome* *Gardło pasie*	podkreślenie okrucieństwa śmierci, którą uosabia smok
alegoria	*Urszulka zostaje ukazana jako słowik pożerany przez smoka*	wskazanie na podstępny charakter i nieprzewidywalność śmierci

- ***Tren V***

Utwór podkreśla niespodziewaną i przedwczesną śmierć Urszulki. Jest rozbudowanym porównaniem (porównanie homeryckie) dziewczynki do drzewka oliwnego, które zostało przypadkowo podcięte przez nieuważnego ogrodnika. Rodzice z radością obserwowali, jak rośnie ich dziecko. Otaczali je miłością i troską i nie spodziewali się, że przyjdzie im patrzeć, jak umiera. Nie godzą się na tę śmierć, czego wyrazem są słowa skierowane do Persefony – greckiej bogini świata zmarłych:

O zła Persefono,
Mogłażeś tak wielu łzam dać upłynąć płono?

Tren został napisany trzynastozgłoskowcem. Występują w nim rymy parzyste żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*O zła Persefono,* *Mogłażeś tak wielu łzam dać upłynąć płono?*	podkreślenie niesprawiedliwości losu
przenośnia	*oliwka mała pod wysokim sadem* *Idzie z ziemie ku górze macierzyńskim śladem*	wskazanie na perspektywę życia
epitet	*Srogiej Śmierci*	wzmocnienie nieprzewidywalności śmierci
zdrobnienie	*gałązek* *listków*	podkreślenie delikatności i kruchości rodzącego się życia
przerzutnia	*mało* *Od ziemie się co wzniósszy*	podkreślenie niepokoju rodziców
symbol	drzewko oliwne jako symbol długiego życia, siły, trwałości, błogosławieństwa	wskazanie na kontrast losu Urszuli i symboliki drzewka oraz na absurd śmierci dziecka

- ***Tren VII***

Utwór rozpoczyna apostrofa do ubrań, które pozostały po zmarłej Urszuli. Są one bezużyteczne (*Już ona członeczków swych wami nie odzieje*), a ich widok potęguje cierpienie rodziców. Plany i nadzieje na obdarowanie córki wyprawą ślubną przekreśliła okrutna śmierć:

Niestetyż, i posag, i ona
W jednej skrzynce zamkniona!

Tren ma nieregularną budowę. Wersy trzynastozgłoskowe przeplatają się z siedmiozgłoskowymi. Nieregularność ta podkreśla trud, z jakim przychodzi mówić ojcu o swoim bólu. Występują rymy parzyste żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Nieszczęsne ochędóstwo, żałosne ubiory* *Mojej namilszej cory!*	wskazanie na smutną rolę ubrań, które należały do Urszulki
pytanie retoryczne	*Po co me smutne oczy za sobą ciągniecie,* *Żalu mi przydajecie?*	podkreślenie rozpaczy, którą potęguje patrzenie na ubrania córki
epitet	*sen żelazny*	podkreślenie okrucieństwa śmierci
zdrobnienie	*uploteczki* *tkaneczkę* *brełeczkę*	zwrócenie uwagi na niewinność i delikatność dziecka
powtórzenie	*Nie masz, nie masz nadzieje!*	podkreślenie braku nadziei
przerzutnia	*Miała cię mać uboga* *Doprowadzić!*	zwrócenie uwagi na plany przekreślone przez okrutną rzeczywistość

- ***Tren VIII***

Utwór rozpoczyna apostrofa do zmarłej córki. Jest ona jednocześnie skargą ojca, który nie może pogodzić się ze stratą dziecka. Utwór zbudowany jest na zasadzie kontrastu pomiędzy radosnym i pełnym życia domem, kiedy żyła Urszulka, a pustką, jaka się w nim pojawiła po jej śmierci. Cztery pierwsze i ostatnie wersy utworu opisują smutek, jaki panuje w domu po odejściu córki. Środkowa część jest wspomnieniem radosnego gwaru, jaki wypełniał dom za życia dziewczynki. Zakończenie: *A serce swej pociechy darmo upatruje* wyraża brak nadziei na ujrzenie córki, ale też niemożliwość jakiegokolwiek pocieszenia.
Wiersz napisany jest trzynastozgłoskowcem z rymami sąsiadującymi żeńskimi.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Wielkieś mi uczyniła pustki w domu moim,* *Moja droga Orszulo, tym zniknieniem swoim!*	wyrażenie żalu ojca po śmierci dziecka
antyteza	*Pełno nas, a jakoby nikogo nie było*	podkreślenie nastroju ciszy i smutku, jaki panuje po śmierci Urszulki
epitet	*szczere pustki*	spotęgowanie wrażenia pustki w domu
przenośnia	*Z każdego kąta żałość człowieka ujmuje*	wskazanie na ból, który wynika z przebywania w domu pełnym wspomnień o zmarłej córce
powtórzenie	*Nie masz zabawki, nie masz rozśmiać się nikomu*	wyrażenie braku nadziei na zmianę sytuacji

4.20. ALEKSANDER KAMIŃSKI, *KAMIENIE NA SZANIEC*

Aleksander Kamiński (1903–1978). Od najmłodszych lat był związany z ruchem harcerskim. Do wybuchu drugiej wojny światowej zdobył funkcje komendanta Chorągwi Mazowieckiej ZHP. W latach 1933–1939 był kierownikiem Szkoły Instruktorskiej ZHP na Śląsku Cieszyńskim. Po wybuchu wojny współuczestniczył w zakładaniu podziemnych struktur ZHP. Konspiracyjne harcerstwo otrzymało nazwę Szare Szeregi od koloru munduru. Kamiński redagował popularne czasopismo konspiracyjne „Biuletyn Informacyjny". Stworzył „Wawer", czyli Organizację Małego Sabotażu. Działał w niej pod pseudonimem „Kamyk". W organizacji poznał przyszłych bohaterów swojej najbardziej znanej książki *Kamienie na szaniec*. Po wojnie był wykładowcą na Uniwersytecie Łódzkim. Z wykształcenia był historykiem i socjologiem. Napisał m.in. *Narodziny dzielności*, *Antek Cwaniak*, *Zośka i Parasol*. Nigdy nie rozstał się z harcerstwem.

• *Kamienie na szaniec*

Zakończona powodzeniem akcja odbicia „Rudego" i innych więźniów przewożonych z Alei Szucha na Pawiak odbiła się głośnym echem w środowisku konspiracyjnym. Kamiński słuchał o akcji pod Arsenałem od jej uczestników. Ponadto oparł się na pamiętniku „Zośki", który był w bardzo złym stanie psychicznym po śmierci „Rudego" i „Alka". Ojciec namówił go do spisania swoich wspomnień. W chwili śmierci „Rudy" prosił przyjaciela o recytowanie wiersza *Testament mój* Juliusza Słowackiego (*A kiedy trzeba, na śmierć idą po kolei, / Jak kamienie przez Boga rzucane na szaniec...*). *Kamienie na szaniec* to również tytuł ulubionej książki Janka Bytnara, napisanej przez Karola Koźmińskiego. Opowiada ona o dwunastu legionistach, którzy polegli na polu chwały. Tytuł powieści Aleksandra Kamińskiego nawiązuje więc zarówno do książki Koźmińskiego, jak i wiersza Słowackiego, którego poezją byli zafascynowani przedstawiciele pokolenia Kolumbów.

Utwór Kamińskiego zaliczany jest do literatury faktu. Jest autentyczną relacją o ludziach i wydarzeniach znanych autorowi z osobistych doświadczeń lub relacji wiarygodnych świadków. Ma cechy powieści autobiograficznej, reportażu (bezpośredni zapis przeżytych zdarzeń); harcerskiej gawędy (bezpośrednie zwroty: *Posłuchajcie...*). Kompozycja utworu jest dość luźna. Brak jest tradycyjnej fabuły. Treść obfituje w liczne epizody, charakterystyki z pogłębioną analizą psychologiczną i obserwacje socjologiczne.

Czas akcji: lata 1939–1943

Miejsce akcji: Warszawa, wieś beskidzka, Celestynów, Czarnocin, Sieczychy

Główne wątki w utworze:

- **walki:** główny motyw utworu; metody walki Polski Podziemnej zostały szczegółowo opisane; mały sabotaż miał przeciwdziałać hitlerowskiej propagandzie i uświadamiać polskie społeczeństwo o potrzebie walki (wybijanie wystaw fotograficznych ze zdjęciami Niemców, gazowanie restauracji i kin, do których uczęszczają hitlerowcy, zrywanie niemieckich flag, oblewanie farbą niemieckich tablic i szyldów, manifestowanie polskich świąt narodowych i ważnych rocznic); akcje dywersyjne były to działania z użyciem broni i materiałów wybuchowych (fizyczne eliminowanie wroga, zdobywanie broni i amunicji, uwalnianie więźniów, wysadzanie pociągów z niemiecką bronią, likwidacja niemieckich posterunków, wykonywanie wyroków śmierci na zdrajcach i konfidentach).
- **przyjaźni:** niezwykła przyjaźń łączyła głównych bohaterów utworu: „Rudego", „Zośkę" i „Alka"; ich relacja oparta była na braterstwie, lojalności, zaufaniu, solidarności, poświęceniu; w razie niebezpieczeństwa mogli na siebie liczyć.

- **śmierci:** śmierć towarzyszyła codzienności (łapanki, aresztowania i tortury na Pawiaku, udział w akcjach sabotażowych i dywersyjnych); każdy z bohaterów miał świadomość ryzyka, jakie niosła za sobą ich działalność; boleśnie odczuwali każdą śmierć kolegi; wszyscy dostrzegali różnicę między śmiercią podczas walki a zgonem wskutek uwięzienia i tortur; błyskawicznie mścili się na oprawcach „Rudego"; cytat z utworu Słowackiego o kamieniach rzucanych przez Boga na szaniec symbolizuje poświęcenie i bohaterską śmierć dla dobra ogółu.

Bohaterowie

„Rudy" (Jan Bytnar) – ur. 6 maja 1921 roku; pochodził z inteligenckiej rodziny; ukończył Gimnazjum im. Batorego; drobnej budowy ciała, szczupły, rude włosy; niezwykle ambitny; o ogromnej sile charakteru i harcie ducha; „mózg" wielu akcji sabotażowych; precyzyjnie planował działania; nie znosił brawury; lubił prowadzić intelektualne dysputy; wrażliwy, delikatny, skromny; snuł marzenia o świecie po zakończeniu wojny; bity i nieludzko torturowany podczas przesłuchań, nie wydał kolegów; poświęcił życie w imię honoru, lojalności wobec przyjaciół; szacunku wobec ojczyzny.

„Zośka" (Tadeusz Zawadzki) – ur. 21 stycznia 1921 roku; syn profesora uniwersyteckiego i zaangażowanej działaczki społecznej; miał starszą siostrę Hanię; z matką łączyła go szczególna więź duchowa; ukończył Gimnazjum im. Batorego; odznaczał się delikatną, niemal dziewczęcą urodą; wybitnie inteligentny i zdolny; wrażliwy; zamknięty w sobie i niezbyt towarzyski; miał duże zdolności organizatorskie i przywódcze; cieszył się zaufaniem podwładnych; akcje sabotażowe i dywersyjne planował z rozwagą i rozsądnie; zorganizował akcję odbicia „Rudego", ale nie chciał nią dowodzić z obawy, że emocje mogą zaszkodzić jej powodzeniu; załamał się psychicznie po śmierci przyjaciół; przeżył ich zaledwie o kilka miesięcy; zginął w akcji pod Sieczychami.

„Alek" (Aleksander Dawidowski) – ur. 3 listopada 1921 roku; syn wpływowego dyrektora fabryki; bardzo przeżył śmierć ojca rozstrzelanego przez Niemców w Palmirach; ukończył Gimnazjum im. Batorego; miał dziewczynę Basię; przystojny blondyn o niebieskich oczach; z racji wysokiego wzrostu i szczupłej sylwetki nosił przezwisko „Glizda"; gdy wsławił się odkręceniem niemieckiej tablicy z pomnika Kopernika, otrzymał pseudonim „Kopernicki"; z natury wesoły, gadatliwy, żywiołowy; zjednywał sobie otoczenie spontanicznością, życzliwością i uczynnością; czasami próżny i dziecinny (bardzo chciał mieć skórzaną kurtkę); dbał o sprawność fizyczną; świetnie jeździł na nartach; współdziałał wraz z „Rudym" i „Zośką" w organizacji „Wawer" w AK; nie miał tak jak oni ambicji intelektualnych; z oddaniem pełnił służbę; nie mógł pogodzić się z koniecznością zabijania; w krytycznych sytuacjach potrafił zachować zimną krew i wykazać się cechami przywódcy; raniony podczas akcji pod Arsenałem, zmarł 30 kwietnia 1943.

Aleksander Domański („Zeus"): nauczyciel geografii z Gimnazjum im. Batorego; instruktor harcerski drużyny „Rudego", „Zośki" i „Alka".

Jacek Tabęcki: przyjaciel „Zośki", uczestnik akcji sabotażowych; jego aresztowanie i zesłanie do Oświęcimia wstrząsnęło młodymi konspiratorami.

Jędrek: nierozważnie naraził życie, zrywając flagę Czerwonego Krzyża.

Basia: ukochana Alka; ładna, subtelna, wrażliwa dziewczyna.

Heniek: działał w opozycji, jego aresztowanie pociągnęło za sobą uwięzienie „Rudego".

„Wesoły": informator Kedywu; dostarczał informacji o godzinie przewożenia „Rudego".

Stanisław Broniewski („Orsza"): dowódca akcji po Arsenałem.

Jan Rodowicz („Anoda"), Jerzy Gawin („Słoń"); uczestnicy akcji pod Arsenałem.

4.21. ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY, *MAŁY KSIĄŻĘ*

Antoine de Saint-Exupéry urodził się 29 czerwca 1900 roku w Lyonie we Francji w rodzinie arystokratycznej. Uczył się w szkołach katolickich prowadzonych przez jezuitów. W wieku 12 lat pierwszy raz leciał samolotem jako pasażer. W 1921 roku uzyskał kwalifikacje pilota cywilnego, a rok później pilota wojskowego. W czasie drugiej wojny światowej latał jako kapitan we francuskim dywizjonie rozpoznawczym. W grudniu 1940 na skutek działań wojennych dostał się przez Portugalię do Stanów Zjednoczonych i zajął się pisarstwem. Na emigracji napisał m.in. *Małego Księcia*, czyli filozoficzną baśń zarówno dla dzieci, jak i dorosłych, uznaną za jeden z najważniejszych utworów literackich XX wieku. Zginął w niewyjaśnionych okolicznościach podczas lotu zwiadowczego w Marsylii w 1944 roku. Prawdopodobnie jego samolot został zestrzelony przez niemieckie wojska.

• *Mały Książę*

Utwór powstał w 1943 roku w Stanach Zjednoczonych i odnosi się w dużym stopniu do osobistych doświadczeń autora. Spotkanie Małego Księcia i narratora – Pilota na Saharze – nawiązuje do przygody pisarza, który rozbił się na pustyni i cudem ocalał dzięki pomocy Beduina. W opisie zewnętrznym głównego bohatera dostrzec można podobieństwo do pisarza z czasów jego dzieciństwa. Miał wówczas kręcone złociste włosy i nazywany był przez rodzinę i przyjaciół „Słonecznym Królem". Scena pożegnania Małego Księcia z Pilotem jest odzwierciedleniem sytuacji odejścia młodszego brata pisarza – Francois'a, który przed śmiercią przekonywał, że wszystko będzie dobrze, ponieważ odchodzi tylko jego ciało.

Ilustracja Antoine'a de Saint-Exupéry'ego z francuskiego wydania *Małego Księcia*

Utwór jest alegoryczną opowieścią (przypowieścią) o relacjach międzyludkich i wartościach takich jak przyjaźń i miłość. Bohater musi odbyć daleką podróż, aby zrozumieć, że to, co najcenniejsze, jest tuż obok. Ze spotkań Małego Księcia z innymi bohaterami płynie przesłanie, które jest krytyką zwodniczych wartości, takich jak pieniądze, władza, sława. Ludzie im hołdujący stają się osamotnieni i przebywają niejako na innej planecie, tak jak bohaterowie utworu.

Czas akcji: osiem dni – spotkanie Pilota z Małym Księciem; ponad rok – pobyt Małego Księcia na swojej planecie, podróż po innych planetach i pobyt na Ziemi

Miejsce akcji: pustynia Sahara, planeta Małego Księcia B612, planety, Ziemia

Wątki w utworze:

- **przyjaźni**: spotkanie z Lisem uświadamia bohaterowi, czym jest przyjaźń. Polega ona przede wszystkim na „oswojeniu" i „stworzeniu więzi". Zdobycie prawdziwego przyjaciela wymaga czasu, cierpliwości i wzajemnej troski.
- **miłości**: podróż na Ziemię uświadamia Małemu Księciu, czym jest miłość. Skłania go do refleksji, że prawdziwym uczuciem obdarował Różę ze swojej planety.
- **wędrówki**: bohater odbywa długą wędrówkę. Dzięki spotkaniom z różnymi postaciami, poznaje różne sposoby postrzegania rzeczywistości. Z każdego ze spotkań wyciąga wniosek.
- **dojrzewania**: wędrówka i pobyt na Ziemi pozwalają małemu bohaterowi zdobyć wiedzę o świecie i dojrzeć do prawdziwych, głębokich uczuć. Z niedojrzałego chłopca, który znudzony dąsami i kaprysami Róży lekkomyślnie ją opuszcza, przeistacza się w odpowiedzialnego człowieka, który rozumie, czym jest przyjaźń, miłość, odpowiedzialność.

Spotkania Małego Księcia z bohaterami reprezentującymi określone typy osobowości

- Spotkanie z Królem (planeta 325)

Uzmysławia istnienie ludzi, którzy nade wszystko cenią sobie władzę i możliwość podporządkowania sobie innych. Zadawala ich nawet władza pozorna, która w rzeczywistości nie ma żadnego znaczenia.

- Spotkanie z Próżnym (planeta 326)

Opowiada o ludziach skoncentrowanych na sobie. Pragną być podziwiani i oklaskiwani.

- Spotkanie z Latarnikiem (planeta 327)

To spotkanie z ludźmi pracowitymi, ale działającymi bez zastanowienia nad celowością swojej pracy. Mechaniczne bezrefleksyjne działania powodują, że nie czerpie się z pracy radości ani satysfakcji.

- Spotkanie z Pijakiem (planeta 328)

Uświadamia ludzkie słabości. Niektórzy postępują wbrew logice i zasadom społecznym, bo nie są w stanie uwolnić się od nałogu.

- Spotkanie z Bankierem (planeta 329)

Skłania do refleksji dotyczącej tych, dla których najcenniejszą i jedyną wartością są dobra materialne.

- Spotkanie z Geografem (planeta 330)

Wskazuje na „pseudonaukowców" oderwanych od rzeczywistego świata. Piszą o sprawach, których nie doświadczyli, więc ich przekaz jest fałszywy.

Ze spotkań Małego Księcia płynie **smutna refleksja dotycząca ludzi**. Oddają się w pełni zajęciom, które uważają za istotne w swoim życiu. Poświęcają im cały swój czas, dlatego nie mają go już na rozmowy, spotkania, przyjaźnie, miłość.

Bohaterowie

Mały Książę: chłopiec o jasnych włosach i poważnych oczach; ubrany w zielony kombinezon, zawsze nosił szalik w złocistym kolorze; pracowity (codziennie wyrywał nasiona baobabów, przepychał jeden czynny wulkan), pielęgnował Różę, znosił jej kaprysy, wierzył, że jest jedyna na świecie, oglądał wschody i zachody słońca; postanowił wyruszyć w podróż, aby zdobyć wiedzę o świecie i znaleźć przyjaźń; rozczarowały go spotkania z osobami z różnych planet; Lis uświadomił mu, czym jest przyjaźń i odpowiedzialność; zrozumiał, że Róża z jego planety jest wyjątkowa, bo obdarował ją prawdziwym uczuciem; pozwolił ukąsić się żmii, by po śmierci połączyć się ze swoją Różą.
Róża: wyrosła pewnego dnia na planecie Małego Księcia; wzbudziła jego zainteresowanie; była dumna i kapryśna, wymagała od Księcia ciągłej opieki i uwagi, lubiła się przechwalać; darzyła

Księcia głębokim uczuciem; brak miłości ze strony Małego Księcia odebrała bardzo dotkliwie; wiedział, że bez jego opieki może umrzeć.

Sentencje z utworu

Znacznie trudniej jest sądzić siebie niż bliźniego. Jeśli potrafisz dobrze siebie osądzić, będziesz naprawdę mądry.
Dobrze widzi się tylko sercem. Najważniejsze jest niewidoczne dla oczu.
Nie ma rzeczy doskonałych.
Idąc prosto przed siebie, nie można zajść daleko.
Mowa jest źródłem nieporozumień.
Pustynię upiększa to, że gdzieś w sobie kryje studnię.
Na pustyni jest się samotnym. Równie samotnym jest się wśród ludzi.
Zawsze się wydaje, że w innym miejscu będzie lepiej.
Powinno się sądzić ludzi wedle czynów, a nie słów.
Należy wymagać tego, co można otrzymać.
Nawet w obliczu śmierci przyjemna jest świadomość posiadania przyjaciela.
Stajesz się odpowiedzialny na zawsze za to, co oswoiłeś.
Kochać, to nie znaczy patrzeć na siebie nawzajem, lecz patrzeć razem w tym samym kierunku.

4.22. STEFAN ŻEROMSKI, *SYZYFOWE PRACE*

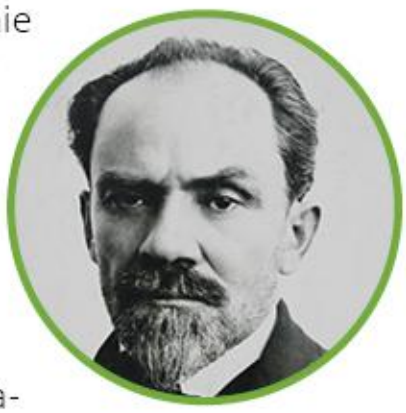

Stefan Żeromski urodził się 14 października 1864 roku w Strawczynie w okolicach Kielc. Przeżył wiele bolesnych doświadczeń i gorzkich rozczarowań, a trudy poniesione w walce o byt w znacznej mierze przeniósł na karty swoich opowiadań i powieści. Dzieciństwo spędził we wsi Ciekoty położonej na terenie Gór Świętokrzyskich. Krajobrazy te stały się tłem dla przeżyć i rozterek bohaterów *Ludzi bezdomnych* oraz *Syzyfowych prac*. Rodzice Żeromskiego zmarli, gdy ten był jeszcze dzieckiem. Jako uczeń gimnazjum musiał udzielać korepetycji. Otrzymywał niewielką pomoc ze strony dalszej rodziny. Jednak bieda, brak czasu i niedożywienie sprawiły, że zachorował na gruźlicę i miał kłopoty z nauką. Nigdy nie udało mu się zrobić matury.

Po ukończeniu gimnazjum zaczął naukę w Szkole Weterynaryjnej w Warszawie, bo tylko tam przyjmowano bez egzaminu dojrzałości. Problemy finansowe uniemożliwiły mu jednak kontynuację studiów i zmusiły do podjęcia pracy guwernera. Dzięki temu miał okazję do obserwacji różnych środowisk i stał się wrażliwy na krzywdę słabszych i biedniejszych. Napisał wówczas m.in. ***Siłaczkę***. W 1890 roku otrzymał posadę korepetytora w Nałęczowie. W 1895 roku pod pseudonimem Maurycy Zych opublikował w Krakowie zbiór opowiadań pt. ***Rozdziobią nas kruki, wrony*** oraz tom ***Opowiadań*** pod własnym nazwiskiem. Ukazał w nich problemy społeczne, zwłaszcza problematykę walki narodowowyzwoleńczej i jej tragiczne konsekwencje. W celach leczniczych podróżował co roku do Zakopanego. Powstały wówczas jego dzieła pt. ***Syzyfowe prace*** (1897), ***Ludzie bezdomni*** (1899, z datą 1900), ***Popioły*** (1904). W czasie pierwszej wojny światowej próbował dostać się do Legionów Piłsudskiego, ale bezskutecznie. Po ewakuacji Krakowa osiadł w Zakopanem, gdzie brał udział w pracach Naczelnego Komitetu Narodowego. W okresie dwudziestolecia międzywojennego Żeromski zamieszkał w Warszawie. W 1925 roku zostało wydane *Przedwiośnie*, które stawiało pytanie o dalszą drogę wolnej Polski ku lepszej przyszłości. 20 listopada 1925 roku zmarł nagle w swoim mieszkaniu na Zamku Królewskim w Warszawie.

• *Syzyfowe prace*

Powieść (definicja s. 24) została wydana w 1897 roku. Podstawą do jej napisania były osobiste doświadczenia pisarza. Jako uczeń gimnazjum kieleckiego zetknął się problemem rusyfikacji. Jako że wychował się w rodzinie z tradycjami patriotycznymi, nie ulegał wpływom ideologii zaborcy. Zdawał sobie też sprawę z niebezpieczeństwa, jakie niesie ze sobą wynaradawianie młodzieży polskiej. Dlatego organizował tajne spotkania, na których czytano i omawiano polską literaturę zakazaną przez zaborców oraz poznawano historię Polski. Bohaterowie powieści i ich przeżycia odzwierciedlają życiowe sytuacje, z którymi zetknął się pisarz. Utwór jest przykładem powieści realistycznej.

Kadr z filmu *Syzyfowe prace*

Tytuł nawiązuje do mitologii. Może odnosić się do rusyfikacji i oznaczać daremny trud zaborców zmierzający do zniszczenia polskiej kultury, tradycji, języka. Może też oznaczać ciągłe, wytrwałe próby polskiej młodzieży przeciwstawiającej się działaniom zaborcy.

Czas akcji: lata 70. i 80. XIX wieku.

Miejsce akcji: zabór rosyjski (Gawronki, Owczary, Kleryków, Pajęczyn Dolny, Pyrzogłowy)

Wątki w powieści:

- **dorastanie Marcina Borowicza:** nieświadomy rusyfikacji dostaje się pod jej wpływy; momentem przełomowym jest dla niego recytacja *Reduty Ordona* przez Zygiera; budzą się w nim uczucia patriotyczne, od tej pory poznaje polską literaturę i historię, ze wzruszeniem czyta dzieła Mickiewicza; z satysfakcją mści się na jednym z nauczycieli, który chce wyśledzić miejsce tajnych spotkań Polaków; z uległego i zagubionego chłopca staje się pewnym swoich przekonań młodzieńcem.
- **dzieje Andrzeja Radka:** syn biednego fornala, od dziecka uczony uniżoności i posłuszeństwa; guwerner paniczów odkrywa jego talent i pomaga mu w zdobyciu wykształcenia; w gimnazjum jest osamotniony, lekceważony przez kolegów, którzy wyśmiewają jego chłopskie pochodzenie; pracuje jako korepetytor u Płoniewiczów; jego celem jest nauka i praca, a poprzez to – odmiana losu, dlatego nie dostrzega działań zaborców; z czasem zaprzyjaźnia się z Zygierem, bardziej świadomie zaczyna odbierać otaczającą go rzeczywistość, spotyka się z pozostałymi chłopcami u Gontali.
- **rusyfikacja polskiej młodzieży:** młodzi ludzie dorastają w czasach wzmożonej akcji wynaradawiania po upadku powstania styczniowego, uczniowie zmuszani są do czytania i mówienia po rosyjsku; literatura polska jest zakazana; odbywają się przeszukania na stancjach i karanie nieposłusznych uczniów; indoktrynacja i sposób nauczania zabija w uczniach indywidualizm i logiczne myślenie; kary i manipulacja sprawiają, że uczniowie ulegają wpływom rusyfikacji; nadzieją jest działalność i wpływy świadomych patriotów takich jak Bernard Zygier, który ostatecznie, lecz nie do końca świadomie, niszczy mozolną pracę rusyfikatorów nad wynarodowieniem młodego pokolenia.

Bohaterowie

Marcin Borowicz: syn zubożałych szlachciców mieszkających w Gawronkach; bardzo związany z matką, której śmierć odczuł boleśnie; nie chce zawieść pokładanych w nim nadziei i uczy się pilnie, w gimnazjum czuje się osamotniony, dlatego schlebia mu zainteresowanie inspektora Zabielskiego; ulega wpływom rusyfikacji, interesuje się rosyjską literaturą, chodzi na rosyjskie przedstawienia, zakłada kółko rusofilskie; jego duża wrażliwość na krzywdę innych powoduje, że wstawia się za wyrzuconym ze szkoły Andrzejem Radkiem; recytacja *Reduty Ordona* wpływa na zmianę jego postawy, dostrzega swój błąd, wstydzi się uległości wobec zaborcy, odkrywa swoją tożsamość narodową; pod koniec gimnazjum zakochuje się w Annie Stogowskiej, lecz po powrocie z wakacji okazuje się, że jego ukochana wyjechała; załamuje się i wtedy pomocną dłoń podaje mu Andrzej Radek.

Andrzej Radek: syn biednego fornala; chciał zdobyć wykształcenie i awansować społecznie; ubrany jest biednie; często głoduje; zarabia na utrzymanie korepetycjami; w gimnazjum jest wyszydzany i poniżany; gdy nie wytrzymuje upokorzenia, wdaje się w bójkę i zostaje wydalony ze szkoły; wstawia się za nim Borowicz i Radek ma możliwość powrotu; nie zastanawia się nad działaniami rusyfikacyjnymi nauczycieli; wstrząs powoduje w nim wystąpienie Zygiera; spotkania u Gontali wzbudzają w nim poczucie świadomości narodowej.

Bernard Zygier: wyrzucony ze szkoły w Warszawie za nieprawomyślność; trafił do gimnazjum w Klerykowie; mieszkał sam u Kostriulewa i był szczególnie pilnowany; często rewidowano mu tornister; miał zakaz spotykania się z kolegami poza szkołą; był zamknięty w sobie i rzadko się odzywał, wzbudzał powszechną ciekawość, uczył się dobrze; po miesiącu nauki w nowej szkole zezwolono mu na udział w lekcjach języka polskiego; był inicjatorem dyskusji na temat polskiej literatury, a jego recytacja *Reduty Ordona* wzbudziła powszechny zachwyt i wpłynęła na postawę innych wobec zaborcy; jego odwaga, patriotyzm i samodzielność w myśleniu stały się przykładem dla innych uczniów.

Anna Stogowska (Biruta): najstarsza córka lekarza wojskowego Stogowskiego; po śmierci matki przejęła jej obowiązki opieki nad młodszym rodzeństwem; uczennica żeńskiego gimnazjum; uczyła się bardzo dobrze; buntowała się przeciw chodzeniu do cerkwi, bo nie chciała być Rosjanką; kilkakrotnie grożono jej usunięciem z gimnazjum; zamknięta w sobie i małomówna; jej miłość do Marcina była subtelna i nieśmiała; ich uczucie wyrażone zostało w jednym spojrzeniu; wróciła z ojcem i rodzeństwem do Rosji.

4.23. SŁAWOMIR MROŻEK, *ARTYSTA*

Sławomir Mrożek urodził się 29 czerwca 1930 roku w Borzęcinie. Zaliczany jest do najwybitniejszych dramatopisarzy współczesnych. Jego utwory są tłumaczone i inscenizowane niemal na całym świecie. Jest też autorem małych form prozatorskich. Mniejszym uznaniem cieszą się jego powieści.

Początkowa twórczość Mrożka wskazuje na jego fascynację socrealizmem. Na początku lat 50. pracował w „Dzienniku Polskim" i na jego łamach publikował reportaże i artykuły. Zachwyt nowym porządkiem politycznym nie trwał jednak długo. Już w drugiej połowie lat 50. pisarz prowadził rubrykę o tytule „Postępowiec", gdzie zamieszczał satyryczne teksty i rysunki dotyczące rzeczywistość PRL-u. Jego groteskowe opowiadania ze zbiorku *Półpancerze praktyczne* zyskały wówczas ogromną popularność.

W roku 1963 wyjechał do Francji, a następnie przebywał w Stanach Zjednoczonych, Niemczech, Włoszech i Meksyku. Nie zerwał jednak kontaktu z krajem. Angażował się w liczne akcje o charakterze społecznym i politycznym.

Do kraju wrócił w 1996 roku. Przeszedł ciężką chorobę i odzyskaniu sił ponownie opuścił Polskę w czerwcu 2008 roku. Osiedlił się na południu Francji w Nicei, gdyż tamtejszy klimat sprzyjał jego zdrowiu. Tam też zmarł 15 sierpnia 2013 roku. Jego prochy sprowadzono do Polski i złożono w Panteonie Narodowym w Krakowie.

• *Artysta*

Opowiadanie można streścić w kilku zdaniach. Kogut przychodzi na rozmowę w odpowiedzi na ogłoszenie o treści *Potrzebujemy zwierząt – Cyrk*. Marzą mu się sława, podróże i pieniądze. Zapytany przez dyrektora, kim jest, odpowiada, że lwem albo ostatecznie tygrysem. Nie otrzymuje angażu i dowiaduje się ponadto, że gdyby zdecydował się przedstawić jako kogut, to miałby większe szanse. Został zapytany przez narratora, czemu powiedział, że jest lwem. Odpowiedział za niego lis: *Jak to, dlaczego...* [...] *Czy widziałeś kiedy artystę bez ambicji?*
Opowiadanie utrzymane jest w konwencji bajki z morałem. Jednak da się zauważyć pewne różnice. Zwierzęta w nim występujące nie mają przypisanych na zasadzie alegorii konkretnych cech ludzkich, np. nie wynika z treści utworu, że lis jest sprytniejszy niż kogut. Raczej jest tu bohaterem posługującym się ironią w celu obnażenia niewłaściwych motywacji koguta. Oprócz tego w utworze występuje narrator pierwszoosobowy, który przedstawia się jako świadek opisywanych zdarzeń, ale nie ujawnia swojej tożsamości. Opisywana sytuacja ma być metaforycznym przedstawieniem tendencji ludzi do przeceniania własnych możliwości i talentów, zamiast wykorzystania tych atutów i zdolności, które już mają. Autor sprowadza tę kwestię do absurdu, stąd bohaterami są zwierzęta, chociaż tytuł utworu tego nie zapowiada. Budując świat przedstawiony za pomocą groteski i ironii, Mrożek starał się obnażyć bezsensowne i bezcelowe zasady i mechanizmy rzeczywistości.

4.24. MELCHIOR WAŃKOWICZ, *TĘDY I OWĘDY*

Melchior Wańkowicz urodził się w 1892 roku w Kałużycach na Białorusi. Ukończył warszawskie gimnazjum, a następnie został studentem prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Karierę pisarską rozpoczął już w 1909 roku, pisząc reportaże drukowane w piśmie „Wici". Z powodu swojej działalności patriotycznej już jako student był dwukrotnie aresztowany przez władze carskie. Studia przerwał mu wybuch pierwszej wojny światowej, w której wziął czynny udział jako żołnierz. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości kontynuował naukę w Warszawie. Dyplom ukończenia prawa otrzymał w 1923 roku. Na początku drugiej wojny światowej emigrował przez Rumunię na Bliski Wschód. Stamtąd dotarł do Włoch z armią generała Andersa. Był bezpośrednim świadkiem zmagań polskich żołnierzy z hitlerowskimi obrońcami klasztoru-twierdzy Monte Cassino. Na podstawie tych wydarzeń powstała najsłynniejsza jego powieść-reportaż *Bitwa o Monte Cassino*. Po wojnie pozostał na emigracji w Stanach Zjednoczonych do 1958 roku. Zmarł w 10 września 1974 roku w Warszawie. Był jednym z najwybitniejszych reportażystów polskich. Pisał też oparte na własnych przeżyciach opisy z podróży. Ze względu na gawędowy styl pisania, uznaje się, że wprowadził do literatury nowy gatunek: reportaż-gawędę. Najbardziej znane utwory to: *Ziele na kraterze*, *Szczenięce lata*, *Karafka La Fontaine'a*.

• *Tędy i owędy*

Zbiór zawierający reportaże dotyczące wspomnień autora. Napisane lekkim potocznym językiem, zabierają czytelnika do Warszawy czasów końca zaborów, do Krakowa z dwudziestolecia międzywojennego, do Ameryki, która była miejscem powojennej emigracji Wańkowicza oraz realiów PRL-u. Wszystkie wydarzenia są opisane ze swadą i humorem z perspektywy życia autora i jego rodziny.

• *Mozolną ścieżką wiedzy*

Reportaż mówi o tym, jak Wańkowicz, będąc nie najlepszym uczniem, który stosował różne sztuczki, żeby przejść z klasy do klasy, sam pewnego dnia został nauczycielem. Akcja obejmuje wczesną młodość autora – lata gimnazjum – oraz jego dorosłe życie. Miejscem wydarzeń są Warszawa (tamtejsze gimnazja i miejsca spotkań towarzyskich), tereny imperium rosyjskiego (m.in. dzisiejszej Rosji i Łotwy) – Jełatma (w której miał zamiar zdać rosyjską maturę wymaganą wówczas w zaborze rosyjskim), Petersburg w czasie rewolucji rosyjskiej, Libawa i Moskwa (gdzie ostatecznie zdał rosyjską maturę) oraz Kraków (w którym studiował). W niezbyt obszernym i humorystycznym reportażu przedstawione są skomplikowane koleje życia autora, jego podróże, a także okoliczności historyczne, które wymogły na nim takie, a nie inne decyzje życiowe.

Cechy reportażu literackiego:

- przedstawianie realnych zdarzeń – istniejące faktycznie gimnazja warszawskie (działające do dziś Gimnazjum im. Generała Pawła Chrzanowskiego przy ul. Smolnej, Gimnazjum Zofii z Wróblewskich Kurmanowej, które działało jeszcze w okupowanej Warszawie), konkretne realia historyczne – wspomniany czas zaborów, rewolucji w Rosji oraz wojny rosyjsko-japońskiej, konkretna data podana w reportażu (*Przyjechałem na wiosnę 1922 roku zdawać prawie ostatnie egzaminy prawne*);
- rzetelność i autentyczność – autor był świadkiem bądź uczestnikiem opisywanych zdarzeń (*Wreszcie strajk się skończył zwycięsko. Otrzymaliśmy szkoły średnie z językiem wykładowym polskim, wprawdzie bez praw, ale kto by się tam martwił o to. Gimnazia przemieniła się w gimnazjum Chrzanowskiego, które wniosło się do własnego gmachu przy ulicy Smolnej, zbudowanego w stylu secesji ludowej*);
- język – powiedzenia potoczne, ze slangu młodzieżowego (*Naiwny naród te belfry. Jak przez lato odrobić tyle nieróbstwa? Zafundowałem sobie na całe wakacje „korka". Nauczyłem go polować, pływać, jeździć konno i paru mniej chlubnych rzeczy – ale jakoś matematykę przeoczyliśmy*);
- humor sytuacyjny nawiązujący do lektur i zdobywania wiedzy (*Jakiś więc czas dzień w dzień urządzaliśmy „Jagiełłę pod Grunwaldem", przy czym, ponieważ nasz Jagiełło, ogromny, gorylowaty rudzielec, był silny jak byk, gryzł i kopał, więc mieliśmy obowiązek tylko wywlec go z klasy, a już oni swego Grunwalda dostawiali aż z innego piętra. Kładliśmy więc Jagiełłę pod Grunwaldem, po czym Krzyżacy szczypali w tyłek Jagiełłę, a Polacy Grunwalda. Rwetes robił się niesamowity, kłąb ciał toczył się po podłodze, pobojowisko było zasłane guzikami od spodni. Dozorujący porządku w czasie przerw kulawy nauczyciel Szczuka kusztykał bezradnie koło tego oceanu namiętności, po czym znikał. Znak to był niechybny, że odwoła się do posiłków w osobie dyrektora Sznuka. Zaraz też przez korytarze biegło ostrzeżenie: – Szczuka sztuka szuka Sznuka...*);
- subiektywizm i emocjonalny charakter wypowiedzi (*Straszliwa to rzecz wysiedzieć czterdzieści pięć minut. Gra się na stalówkach wetkniętych między deski pulpitu, strzela się z gumki papierowymi strzałkami, czyta się pod ławką Sherlocka – nic nie pomaga.*);
- obrazowość (*Cukiernia Jackowskiego na Nowym Świecie, srodze zakazywana przez władze szkolne, była miejscem spotkań warszawskiego ćwierćświatka. Ogromna w stylu dziewiętnastowiecznym sala z pluszami, złoceniami, żyrandolami była wypakowana po brzegi dandysami, wśród których lśniły wielkoskrzydłe kapelusze, dźwigające ogrody sztucznych kwiatów; wielkie ilości wypchanych ptaków; strusie pióra spływające aż na ramiona bogiń, kryjących twarze woalkami; rajery, to znaczy złociste pióra z ogonów rajskich ptaków; wstęgi, aksamitki, koronki, sztuczne kamienie. Te skomplikowane konstrukcje były upięte na fryzurach spiętrzonych na „postiszach", to znaczy wałkach z włosia, i umocowane długimi szpilami, które nieraz wykłuwały oczy w tramwajach, były więc zabezpieczone metalowymi kapslami*).

5. LEKTURY DODATKOWE

5.1. HENRYK SIENKIEWICZ, *KRZYŻACY*

Pierwsze wydanie książkowe powieści ukazało się w 1900 roku. Jest to ostatnia z wielkich powieści historycznych Sienkiewicza. Przedstawia panoramiczny obraz średniowiecznego społeczeństwa polskiego. Szczególnie wnikliwie autor sportretował polskie rycerstwo. Rycerzy przedstawił jako ludzi szlachetnych, prawych, honorowych, odważnych, skłonnych do oddania życia za ojczyznę. Kontrastem dla nich jest rycerstwo zakonu krzyżackiego. Pisarz przedstawił ich jako ludzi pełnych pychy, chciwych, fałszywych (postępują wbrew głoszonym przez siebie zasadom chrześcijaństwa). Sienkiewicz ostro zarysował konflikt polsko-krzyżacki. Nietrudno odgadnąć analogię do czasów jemu współczesnych. Pisarz niepokoił się o przyszłość narodu, widząc postępującą germanizację, więc przypomniał historyczny konflikt. Obraz Polaków w powieści jest niemal nieskazitelny, a działalność Krzyżaków dążących do ekspansji na Wschód – pełna agresji i nieetycznych zachowań. Historyczna bitwa pod Grunwaldem nabiera tu więc również symbolicznego znaczenia.
W powieści przeplata się fikcja z historią. Momentami zacierają się granice między literaturą a prawdą. Często autentyczne postacie przeżywają fikcyjne przygody, a niekiedy bohaterowie fikcyjni biorą udział w zdarzeniach historycznych, np. fikcyjny Macko zabija Kunona von Lichtensteina – postać autentyczną. Zgodne z rzeczywistością są jednak najważniejsze zdarzenia istotne dla losów Polski:

- śmierć królowej Jadwigi;
- powstanie na Żmudzi przeciw Krzyżakom;
- śmierć Konrada von Jungingena i objęcie urzędu wielkiego mistrza przez jego brata Ulryka;
- wielka wojna z zakonem niemieckim zakończona bitwą pod Grunwaldem.

Jan Matejko, *Bitwa pod Grunwaldem*

Wątki w powieści:

- historyczny – konflikt polsko-krzyżacki;
- miłosny – miłość Danusi i Zbyszka; miłość Jagienki do Zbyszka;
- dramatyczny – dzieje Juranda ze Spychowa.

Postacie historyczne

Władysław Jagiełło: król Polski; człowiek niezwykle religijny, wielkoduszny władca, bywa jednak srogi i porywczy, odważny rycerz, doskonały wódz; poprowadził do zwycięstwa nad Krzyżakami.
Księżna Anna Danuta: żona księcia Janusza Mazowieckiego, córka księcia litewskiego Kiejstuta, siostra Witolda i stryjeczna siostra Jagiełły; mądra, rozważna, wielkoduszna, wrażliwa, zdecydowana przeciwniczka Krzyżaków.

Książę Janusz Mazowiecki: porywczy, miłośnik łowów, wróg zakonu, zwolennik unii z Litwą.

Rycerstwo polskie (Zawisza Czarny, Zyndram z Maszkowic, Powała z Taczewa): sławni, legendarni polscy rycerze, zwycięzcy turniejów rycerskich, pogromcy wrogów Polski, reprezentujący cnoty rycerskie (szlachetność, honor, mądrość); wyróżniali się ogromną siłą i umiejętnościami we władaniu bronią. Są symbolem rycerstwa polskiego.

Konrad von Jungingen: mistrz zakonny w latach 1393–1407; włożył wiele zasług w rozwój zakonu i zagospodarowanie ziem państwa krzyżackiego w Prusach, widział, że zakon upada; był zwolennikiem pokojowych układów z Polską i Litwą.

Ulryk von Jungingen: brat Konrada; objął po nim przywództwo nad zakonem; zaślepiony żądzą posiadania, parł do wojny z Polską i Litwą; zginął pod Grunwaldem.

Postacie fikcyjne

Kadr z filmu *Krzyżacy*

Zbyszko z Bogdańca: pochodził ze starego, szlacheckiego rodu; młody, przystojny, ma jasne włosy, niebieskie oczy, wysoki, o atletycznej budowie; osierocony, został wychowany przez stryja Maćka, który zabierał go na wojenne wyprawy, od dzieciństwa przygotowując do stanu rycerskiego; świetnie władał bronią, był niezrównanym myśliwym; postępował zgodnie z rycerskim honorem (wierny, odważny, uczciwy, dotrzymywał danego słowa); zdarzało mu się postępować w sposób impulsywny i ryzykowny (atak na posłów krzyżackich); gotów był ponieść konsekwencje swoich czynów; zyskiwał sympatię otoczenia; zakochał się od pierwszego wejrzenia w Danusi, był jej wierny i oddany do końca, długo nie mógł się otrząsnąć po jej śmierci; bardzo kochał i szanował stryja; sympatia do Jagienki przerodziła się w miłość, wzięli ślub i wspólnie gospodarowali w Bogdańcu; odważnie stawiał czoła knowaniom krzyżackim; dzielnie walczył w bitwie pod Grunwaldem; doczekał czasów, gdy polski wojewoda objął we władanie Malbork.

Maćko z Bogdańca: szlachcic, mocno związany z ojcowizną i tradycjami rodowymi, stryj Zbyszka, którego traktował jak własnego syna; piewca rycerskiego honoru, chociaż zdarzało mu się postępować wbrew rycerskim zasadom; miał duże doświadczenie życiowe i wojenne; szczerze oddany ojczyźnie; nienawidził Krzyżaków; podczas bitwy pod Grunwaldem zabił Lichtensteina.

Jurand ze Spychowa: dzielny rycerz, właściciel gródka na pograniczu polsko-krzyżackim; wysoki, dobrze zbudowany, silny; prowadził przygraniczne potyczki ze znienawidzonym zakonem, z których wychodził zwycięsko; odważny, hardy, mściwy; do śmierci jego żony przyczynili się Krzyżacy; córkę Danusię oddał na dwór księżnej Anny Danuty; bezgranicznie kochał Danusię, dla jej uratowania zgodził się na niewolę i upodlenie przez Krzyżaków; pokornie przyjmował ich uwłaczające godności rycerza rozkazy; oszukany przez braci zakonnych, po raz ostatni dał dowód swojej nadludzkiej siły, zabijając wielu z nich; Szczytno opuścił niemy, oślepiony, z uciętą prawą dłonią; po

śmierci Danusi zaszła w nim ogromna przemiana, nie pragnął już zemsty, modlił się i pokutował, darował życie oprawcy swojej córki – Zygfrydowi; zmarł niebawem po śmierci Danusi.

Danusia Jurandówna: córka Juranda; po tragicznej śmierci matki przebywała na dworze księżnej Anny Danuty; kilkunastoletnia dziewczyna, piękna, wiotka i delikatna, na rozpuszczonych jasnych włosach nosiła wianek, pięknie śpiewała; pokochała Zbyszka, uratowała mu życie; na jej wrażliwość tragicznie wpłynęła niewola u Krzyżaków, zmarła tuż po uwolnieniu w drodze do Spychowa.

Jagienka Zychówna: wychowywana przez ojca, od najwcześniejszych lat zajmowała się gospodarstwem, przygotowywana była do roli żony i matki; stanowi wizerunkowe i osobowościowe przeciwieństwo Danusi; dobrze zbudowana, zdrowa panna; pędząc na koniu, nie przypominała szlachcianki; czynami chciała dorównać mężczyznom; kochała przyrodę i polowania; wielokrotnie wykazała się niezwykłą odwagą, miała dobre, współczujące serce, spieszyła z pomocą potrzebującym; jej miłość do Zbyszka ostatecznie została uwieńczona ich małżeństwem.

Sanderus: szpieg księcia mazowieckiego, oszust, kombinator, handlarz odpustami i relikwiami; zdobywał informacje o uwięzionej Danusi; postać budząca niechęć.

Fulko de Lorche: błędny rycerz; początkowo walczył u boku braci zakonnych; gdy zdemaskował okrucieństwo Krzyżaków, opuścił ich, stanął po stronie uczciwości i honoru rycerskiego.

5.2. ARKADY FIEDLER, *DYWIZJON 303*

Arkady Fiedler urodził się 28 listopada 1894 roku w Poznaniu. Był pisarzem i podróżnikiem. Jego ojcem był Antoni Fiedler, znany poligraf i wydawca. Arkady studiował filozofię i nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie oraz na uniwersytecie w Poznaniu. Musiał przerwać studia z powodu wybuchu pierwszej wojny światowej. Ostatecznie ukończył Akademię Sztuk Graficznych w Lipsku.
Po 1918 roku został członkiem komitetu Polskiej Organizacji Wojskowej. Brał udział w powstaniu wielkopolskim, w wyniku czego został mianowany kierownikiem działu organizacyjnego Dowództwa Żandarmerii Krajowej.
Pod koniec lat 30. XX wieku podróże stały się jego największą pasją. Był w Brazylii i w Amazonii. Każdą podróż opisywał w książkach i traktował jako wyprawę badawczą. Przywoził z nich pamiątki, eksponaty do muzeów itp. W momencie wybuchu drugiej wojny światowej przebywał na Tahiti. Był tak poruszony wiadomością o napadzie hitlerowskich Niemiec na Polskę, że od razu wrócił do Europy i we Francji wstąpił do polskiej armii. Został ewakuowany do Wielkiej Brytanii. Stacjonował w Szkocji. Na rozkaz generała Władysława Sikorskiego wyruszył do bazy lotniczej w Northolt, gdzie osobiście poznał sławnych wówczas pilotów z Dywizjonu 303. Zbierał materiały do opowieściach o udziale Polaków w zwycięskiej bitwie o Anglię. W 1946 roku wrócił do Polski. Nadal odbywał liczne podróże, na podstawie których pisał reportaże. Zmarł 7 marca 1985 roku w Puszczykowie koło Poznania.

• *Dywizjon 303*

Czas akcji: 1940 rok (sierpień – wrzesień)
Miejsce akcji: przestrzeń powietrzna nad Anglią, lotnisko Northolt pod Londynem
Dywizjon 303 **należy zaliczyć do literatury faktu.** Książka jest literacką relacją ze zdarzeń, których Fiedler był naocznym świadkiem. Pisarz minimalizował elementy fikcji literackiej. Każdy z rozdziałów stanowi swoisty reportaż z wydarzeń.
Utwór przedstawia bohaterską postawę polskich pilotów biorących udział w bitwie powietrznej o Anglię. Autor ukazał młodych Polaków jako ludzi, których cechuje niezłomność, odwaga, niezwykły talent i ogromna skuteczność w starciach z wrogiem. Odznaczają się też umiejętnością szybkiego podejmowania decyzji, refleksem, dobrym wzrokiem i trafnością w ocenie sytuacji.

W trakcie bitew zawsze pamiętają o sojusznikach i w razie potrzeby idą z pomocą. Skuteczność bojowa polskich pilotów i ich solidarna postawa przyniosły im rozgłos i uznanie. Sukcesy Eskadry Kościuszkowskiej nie były przypadkowe. Żołnierze byli doskonale wyszkoleni i przygotowani. Potrafili wykrzesać z samolotów więcej niż Anglicy.

Utwór powstawał w trudnym momencie historycznym. Polska i wiele innych krajów znajdowały się pod niemiecką okupacją. Wielka Brytania była ostatnim wolnym państwem w Europie. Udział Polaków w bitwie o Anglię świadczył nie tylko o umiejętnościach i bohaterstwie pilotów. Był też dowodem na to, że Polacy nie godzą się na okupację i nadal walczą z wrogiem wszelkimi dostępnymi sposobami.

Książka Fiedlera utrzymana w tonie patriotycznych uniesień doskonale pełniła funkcję propagandową już po pierwszym wydaniu (1942 r., w okupowanej Warszawie 1943 r.). Dokonania polskich lotników miały być potwierdzeniem stanu ducha w narodzie. **Pisana ku pokrzepieniu serc, współcześnie jest źródłem informacji o wydarzeniach historycznych oraz zbiorem przykładów wzorców osobowościowych.** Nie straciła więc swego uniwersalnego charakteru.

Wydarzenia

1. Początek bitwy o Wielką Brytanię.
2. Niezrównane umiejętności polskich pilotów.
3. Lot ćwiczeniowy i niespodziewana akcja bojowa – udział w bitwie powietrznej.
4. Solidarna postawa Łokuciewskiego i Paszkiewicza – osłanianie niesprawnej maszyny Fericia w drodze do bazy.
5. Brak amunicji i brawurowa akcja Karubina.
6. Odparcie ataku niemieckich bombowców.
7. Zestrzelenie Daszewskiego i jego trzymiesięczny pobyt w szpitalu.
8. Podniebna walka Zumbacha z messerschmittami i zwycięski powrót na lotnisko.
9. Brawurowa akcja sprowadzenia Wünscha na ziemię.
10. „Taniec śmierci" Dorniera zestrzelonego przez Łokuciewskiego.
11. Taktyka bojowa Czecha sierżanta Frantiszka – samotne „polowanie na Niemców" nad brzegiem kanału La Manche.
12. Służba naziemna i ich rola w sukcesach pilotów.
13. Witold Urbanowicz jako „lotnik bez leku i skazy".
14. Niebezpieczne manewry niemieckiego pilota.
15. Decydująca bitwa o Anglię – 15 września.
16. Euforia na lotnisku.
17. Echa sukcesów polskich pilotów – podziękowania króla brytyjskiego, artykuły o waleczności i zasługach Polaków.

Bohaterowie

Kapitan Witold Urbanowicz: dowódca Dywizjonu 303 (został nim 5 września 1940); wcześniej latał w brytyjskim Dywizjonie 145; trzydziestoczteroletni pilot, określany jako „lotnik bez leku i skazy"; w 1939 roku był instruktorem w Centrum Wyszkolenia Lotnictwa; po wybuchu wojny wyruszył do Rumunii, by kontynuować szkolenie, wrócił jednak do ojczyzny i podjął aktywną walkę; dostał się do niewoli, uciekł i dotarł do Rumunii, a stamtąd dokonał niezwykłego czynu – przetransportowania wszystkich swoich żołnierzy do Francji; w styczniu 1940 wysłano go do Wielkiej Brytanii, aby dołączył do tamtejszych dywizjonów; trafnie oceniono jego niezwykłe umiejętności i bystre oko, dlatego szybko awansował na kapitana; odznaczał się ogromnym opanowaniem, miał nieugiętą postawę, był doskonałym dowódcą, miał niezwykłe poczucie obowiązku i odpowiedzialności, pilnował dyscypliny w swoim dywizjonie; cechowała go trafność w podejmowaniu decyzji; szybko reagował, przewidując reakcje wroga; był niezwykle odważny i zaciekły w walce (w ciągu trzech dni kończących

walki wrześniowe zestrzelił aż dziewięć samolotów); jego duży wkład w zwycięstwo aliantów jest niepodważalny; po zakończeniu bitwy o Anglię został zatrudniony przez Anglików w dowództwie Grupy Myśliwskiej.

Jan Zumbach: młody, przystojny mężczyzna, as polskiego lotnictwa; niedościgniony w umiejętnościach skutecznej walki powietrznej; niezwykle odważny i oddany służbie; przewidujący posunięcia wroga, nigdy nie dał się zaskoczyć, potrafił zachować zimną krew nawet w najtrudniejszych sytuacjach, odporny psychicznie; doskonały strateg w walce powietrznej, potrafił poradzić sobie z przeważającą siłą wroga; odpowiedzialny za siebie i innych, dobry kolega; wrażliwy na wdzięki kobiece; często wspominał ojczyznę.

Sierżant Stefan Karubin: niski, młody mężczyzna o chłopięcej twarzy; miał silną osobowość, doskonale wyszkolony, niezwykle opanowany; słynął z doskonałych manewrów, nie wycofywał się za walki nawet wówczas, gdy zabrakło pocisków.

Podporucznik Kazimierz Daszewski: nazywany „Długim Joe"; człowiek tajemniczy i nieśmiały, odważny i zaciekły w walce; jego samolot został trafiony, gdy ścigał niemieckie myśliwce aż do Dover, zdołał się uratować; był mocno poparzony i trafił na trzy miesiące do szpitala; później wrócił do latania bojowego.

Sierżant Józef Frantiszek: Czech, który po wejściu wojsk niemieckich do Pragi udał się do Polski, a później do Francji, gdzie pokazał swój kunszt lotniczy; po przedostaniu się do Londynu dołączył do Dywizjonu 303; indywidualista i pasjonat latania, był podziwiany za niezwykłe zdolności i brawurę; od jego taktyki eliminowania wroga wzięło się pojęcie „metoda Frantiszka"; często atakował wrogie samoloty nad kanałem La Manche; zdarzało mu się łamać szyk bojowy i polecenia dowódcy; po upominającej rozmowie zdyscyplinował się na jakiś czas; latanie było jego żywiołem, a pobyt na ziemi mu doskwierał; brawura przyczyniła się do jego śmierci (wracając ze zwycięskiej potyczki, chciał wykonać beczkę; zahaczył skrzydłem o kopiec i zginął).

Major Kellet: dowódca Eskadry Kościuszkowskiej w czasie jej pierwszych lotów; początkowo niechętny wobec polskich lotników, nie wierzył w ich umiejętności; pierwsza wspólna akcja z Dywizjonem 303 zweryfikowała jego opinie, przyznał, że Polacy to doskonali żołnierze – piloci.

5.3. MIRON BIAŁOSZEWSKI, *PAMIĘTNIK Z POWSTANIA WARSZAWSKIEGO*

Miron Białoszewski urodził się 30 czerwca 1922 roku w Warszawie. Ze stolicą był związany przez całe swoje życie. Podczas wojny zdał maturę na tajnych kompletach i rozpoczął studia polonistyczne na tajnym Uniwersytecie Warszawskim. Podczas powstania warszawskiego przebywał w stolicy, a wspomnienia związane z tragizmem tych dni opisał w *Pamiętniku z powstania warszawskiego*, który przyniósł mu największą popularność. Po upadku powstania został wywieziony na przymusowe roboty. Po powrocie kontynuował studia i pracował. Pisał też piosenki

i krótkie utwory do czasopism dla dzieci. Jako poeta zadebiutował w 1956 roku tomikiem poezji *Obroty rzeczy*, który spotkał się z przychylnością, ale też z dezorientacją środowiska krytyków literackich. Zaprezentowane wiersze wymykały się wszelkim próbom klasyfikacji, co potwierdzały kolejne tomiki poezji (*Rachunek zachciankowy*, *Mylne wzruszenia*, *Było i było*, *Odczepić się*). Obok poezji pisarz uprawiał też gatunki prozatorskie (*Donosy rzeczywistości*, *Szumy, zlepy, ciągi*, *Zawał*) i dramatyczne. Był również współtwórcą eksperymentalnego Teatru Osobnego, w którym wystawiał głównie własne utwory.
Twórczość Białoszewskiego ma charakter awangardowy. Sam pisarz nie chciał być w żaden sposób klasyfikowany. Wzbraniał się też przed przynależnością do ugrupowań poetyckich czy jakichkolwiek organizacji. Unikał angażowania się w działalność polityczną. Nie zabiegał też o sławę i nagrody. Zmarł 17 czerwca 1983 roku w Warszawie i został pochowany na Powązkach.

• *Pamiętnik z powstania warszawskiego*

Miron Białoszewski uczestniczył w powstaniu warszawskim jako cywil. Pragnął opisać swoje przeżycia, a tym samym oddać hołd cywilnej ludności Warszawy. Wspomnienia tkwiły w nim przez lata i często opowiadał o koszmarze przeżyć tego okresu. Do spisywania wspomnień doszło dopiero pod koniec lat 60. *Pamiętnik z powstania warszawskiego* wydano w 1970 roku.

Mieszkańcy Warszawy podczas powstania (1944 rok)

Celem autora było **upamiętnienie codzienności i dramatu zwykłych ludzi w koszmarnej rzeczywistości powstańczej**. Białoszewski, w przeciwieństwie do innych autorów opisujących czasy wojny, nie posługuje się patosem. O zdarzeniach opowiada z punktu widzenia przeciętnego człowieka, którego udziałem jest strach, walka o przetrwanie, czasami egoizm. Sam motyw walki powstańców zepchnięty został na drugi plan. Brak jest opisów ich heroicznej postawy i ofiary z życia na ołtarzu ojczyzny. Relacja o walkach ma charakter racjonalnego przekazu. Nie znaczy to, że narrator zwyczajnie i po ludzku nie współczuje rannym, głodnym i zrozpaczonym. Jednak takie samo współczucie okazuje cywilom, którzy tracą swoich bliskich lub dostają obłędu, żyjąc w nieludzkich warunkach.
Wizja powstania w ujęciu Białoszewskiego jest **osobista i dzięki temu prawdziwa**. Może się jednak wydawać kontrowersyjna, jeśli chodzi o sposób potraktowania zrywu powstańczego.

Akcja utworu rozgrywa się w ciągu 63 dni powstania warszawskiego (1 sierpnia – 3 października 1944). Komentarze narratora dotyczą również wydarzeń wcześniejszych (np. roku 1939) i lat powojennych.
Miejscem akcji jest Warszawa (głównie Wola, Stare Miasto i Śródmieście), a po upadku powstania Pruszków, Łambinowice, Opole, Częstochowa.

Wydarzenia

1. Wybuch powstania podczas wizyty Mirona u Ireny.
2. Pomoc cywili w budowaniu barykad.
3. Niechętne uczestnictwo Mirona w pochówku Niemców na Chłodnej.
4. Spotkanie Babu Stefu w domu na Chłodnej.
5. Refleksje nad wojenną i powstańczą rzeczywistością i przeszłością.
6. Przemieszczanie się ludności cywilnej bliżej Starówki.
7. Posiłki u sióstr sakramentek.

8. Zajęcie przez Niemców gazowni, wodociągów, elektrowni.
9. Spalenie klasztoru sakramentek.
10. Dotarcie do nowej kryjówki Swena i jego rodziny na Rybakach.
11. Trudna sytuacja powstańców – padanie kolejnych dzielnic.
12. Zgłoszenie się Mirona, Swena, Zbyszka do pomocy przy transporcie rannego kanałami w kierunku Śródmieścia.
13. Pobyt Mirona, Swena i Zbyszka u rodziny na Chmielnej.
14. Przeniesienie się na Nowogrodzką.
15. Zamieszkanie Mirona z rodziną u państwa Wojów na Wilczej.
16. Wsparcie Amerykanów i Sowietów – naloty na niemieckie dzielnice, zrzucanie jedzenia i broni powstańcom.
17. Upadek większości walczących dzielnic.
18. Kapitulacja Warszawy – 2 października 1944 roku.
19. Wychodzenie ludności cywilnej na ulice.
20. Przygotowania do wywózki jeńców na roboty do Rzeszy lub do Guberni.
21. Pobyt Mirona z ojcem w obozie przejściowym w Łambinowicach.
22. Ucieczka Białoszewskich z Opola do Częstochowy.
23. Powrót Mirona do Warszawy w lutym 1945 roku.

Bohaterowie

Bohaterowie zbiorowi

Powstańcy: na początku pewni wiary w zwycięstwo, odważni i zdeterminowani; atakowali strategiczne punkty miasta, odbili więzienie, szpital, budynek PKO; powstanie objęło wszystkie dzielnice miasta, walki w Śródmieściu były najlepiej zorganizowane, w pozostałych dzielnicach w działania powstańców wkradał się chaos, dowództwo i walczący komunikowali się dzięki łącznikom przemierzającym kilometry kanałów; sanitariusze pomagali rannym; najmłodszymi powstańcami byli harcerze, którzy używali w walkach butelek z benzyną; zrzuty żywności i broni znoszone przez wiatr nie docierały do stanowisk powstańczych; powstańcy skapitulowali, a ich zryw okupiony został tysiącami ofiar.

Niemcy: okrutni i bezwzględni, pozbawieni humanitarnych odruchów, wyrzucali chorych przez okna szpitali, podpalali kamienice z ludnością cywilną, dobijali rannych, robili z ludzi „żywe tarcze", zasłaniając nimi swoje czołgi; mieli dobry sprzęt (bombowce, czołgi, miotacze ognia, granatniki, pojazdy rozrzucające bomby) i dużą ilość amunicji; nawet po upadku powstania mścili się na ludności i niszczyli miasto.

Ludność cywilna: została powstaniem dotknięta i jego skutkami; reprezentowała różne zachowania, niektórzy sprzyjali i pomagali powstańcom, inni obwiniali ich za wszechobecną śmierć i pożogę; w schronach panowała atmosfera strachu i odliczania bomb; wszystkim towarzyszyło pytanie: *Czy przeżyjemy?*; brakowało żywności, wody, ubrań; wielu cywilów ginęło pod gruzami kamienic lub w wyniku przypadkowego postrzału; po upadku powstania ci, którzy przeżyli, nie mieli dokąd wracać.

Żołnierze walczący w powstaniu warszawskim

Bohaterowie indywidualni

Narrator (Miron Białoszewski): gdy wybuchło powstanie, miał 22 lata; rodzice się rozstali, mieszkał z matką i Babu Stefu na Chłodnej; podczas powstania pomieszkiwał u znajomych i u ojca oraz tułał się wraz z nimi po piwnicach na Starówce i Śródmieściu; studiował polonistykę na tajnych kompletach, nawet w trakcie powstania uczył się i tworzył; inteligentny, spostrzegawczy i dojrzały jak na swój wiek; bardzo przeżywał zniszczenie swojego miasta, które znał doskonale i kochał; nie należał do żadnej organizacji podziemnej; podczas powstania opiekował się rodziną (szukał bezpiecznych kryjówek, zdobywał jedzenie i wodę), pomagał przy przenoszeniu rannych i budowie barykad; chciał przystąpić do powstania, ale odmówiono mu, bo brakowało broni; po upadku powstania został wywieziony do Pruszkowa, a później do obozu pracy w Łambinowicach, następnie w Opolu; uciekł stamtąd wraz z ojcem do Częstochowy; do Warszawy wrócił w lutym 1945 roku.

Matka Mirona: mieszkała z synem i Żydówką Stefą, miała dobre relacje z siostrami byłego męża, Sabiną i Nanką; skromna, pracowita osoba, utrzymywała się z szycia, gotowała nie tylko dla syna, lecz także dla jego przyjaciół z uniwersytetu; już pierwszego dnia powstania wraz ze Stefą dostały się do niewoli, po koszmarnej wędrówce wśród trupów, trafiły do Pruszkowa, a później do Głogowa, matka Mirona szczęśliwie wróciła z przymusowych robót; po wojnie wyszła za mąż.

Ojciec Mirona (Zenon Białoszewski): po rozstaniu z żoną zamieszkał u kochanki, Zochy; były pocztowiec; należał do AK, brał udział w oblężeniu i odbiciu Poczty Głównej, zajmował się organizowaniem podrobionych dokumentów, robił różne interesy, aby zdobyć podstawowe artykuły dla najbliższych, organizował żywność dla powstańców; po powstaniu wraz z Mironem trafił do obozu pracy w Łambinowicach, następnie w Opolu; po ucieczce wyjechał z Warszawy do Gdańska wraz z Zochą; w 1945 roku wrócił do Warszawy i ożenił się z Walą.

Babu Stefu: Żydówka, przyjaciółka i prawdopodobnie daleka krewna Białoszewskich; mieszkała z Mironem i jego matką, wspólnie prowadziły dom; posługiwała się dokumentami po zmarłej Zofii Romanowskiej, nie ukrywała się, zachowywała się dość ryzykownie (np. jeździła tramwajem przeznaczonym dla Niemców), mieszkała u Białoszewskich do 1944 roku; dozorczyni zasugerowała matce Mirona, że wie o pochodzeniu Stefy, ktoś podrzucił jej do torby gwiazdę Dawida i dlatego dostała się do więzienia; została odbita przez powstańców i znów wróciła do mieszkania Białoszewskich; po upadku powstania trafiła do Głogowa; przeżyła koszmar wojny i powstania; udało się jej wyjechać do Szwecji, a stamtąd do Ameryki, gdzie spędziła resztę życia.

Swen: przyjaciel Mirona; mieli wspólne zainteresowania (literatura i sztuka); angażował się w pomoc powstańcom (przenoszenie rannych kanałami, zdobywanie jedzenia); został przysypany gruzami po wybuchu bomby i cudem uratowany; po upadku powstania był skierowany na roboty do Niemiec; w okolicach Opoczna wyskoczył wraz z kolegą z pociągu, obaj dostali się do wsi i tam cudownym zbiegiem okoliczności odnalazł najbliższych.

Halina: mieszkała wraz z Zochą i ojcem Mirona; narrator wyrażał się o niej z wyjątkową czułością; świadomość, że ją spotkał w domu ojca, pomogła mu przebyć trudną drogę kanałami; była odważna, troskliwa, silna, z ogromnym poświęceniem opiekowała się Mironem i jego towarzyszami, pomagała ojcu Mirona w załatwianiu podrobionych dokumentów; po upadku powstania trafiła do obozu w Łambinowicach; skorzystała z możliwości wyboru miejsca przymusowych robót i wyjechała do Wiednia 9 października 1944 roku.

Język utworu naśladuje mowę potoczną. Dzięki temu odbiorca ma wrażenie autentycznej, sugestywnej relacji. Przekaz ma cechy opowiadania ustnego. Jest chaotyczny, fragmentaryczny i pełen dygresji. Czytelnik co chwila natyka się na niejasności i niedopowiedzenia. Zburzona spójność narracji i składni jest odzwierciedleniem zamętu i chaosu podczas powstania. Występuje dużo wyrazów dźwiękonaśladowczych, zdań wykrzyknikowych i urywanych. Autor osiągnął w ten sposób zamierzony cel. Jego utwór miał być *gadaniną*.

Cechy pamiętnika:

- autor jest uczestnikiem wydarzeń, które opisuje;
- zapisy mają charakter prywatny i subiektywny;
- chronologia wydarzeń jest zaburzona przez wtrącenia i refleksje;
- występują autentyczne zdarzenia, postacie, miejsca;
- może być źródłem wiedzy historycznej i społecznej.

5.4. KAROLINA LANCKORONŃSKA, *WSPOMNIENIA WOJENNE*

Karolina Lanckorońska urodziła się w 1898 roku i przeżyła cały XX wiek – zmarła w 2002 roku. Pochodziła z rodu arystokratycznego herbu Zadora, była córką hrabiego Karola Lanckorońskiego i jego żony Małgorzaty von Lichnowsky. W latach 1917–1921 studiowała historię sztuki w Wiedniu. Była kierownikiem katedry historii sztuki na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Po śmierci ojca zajmowała się także administracją posiadłości rodzinnych w Małopolsce. Podczas wojny przebywała we Lwowie. Przez pewien czas wykładała dalej na Uniwersytecie Lwowskim, a później zajęła się działalnością konspiracyjną. Służyła w szeregach Związku Walki Zbrojnej oraz w Armii Krajowej. W maju 1942 roku została aresztowana przez Gestapo i wysłana do obozu koncentracyjnego Ravensbrück. 5 kwietnia 1945 doczekała się uwolnienia. Po wojnie zamieszkała we Włoszech. Na emigracji kontynuowała pracę naukową i społeczną. Wydarzenia wojenne opisała w książce *Wspomnienia wojenne* nominowanej do Nagrody Literackiej Nike 2002.

• *Wspomnienia wojenne*

Jest to pamiętnik powstały w latach 1945–1946. *Wspomnienia wojenne* zaczynają się w 1939 roku od zajęcia Lwowa przez wojska radzieckie. Autorka opisuje trudności codziennego życia w okupowanym mieście. Chwile nadziei związane z tym, że Armia Czerwona wkroczyła 17 września na tereny Polski pod pretekstem wyswobodzenia jej mieszkańców, ustąpiły miejsca opowieściom o tym, jak Polacy byli więzieni, a z czasem wywożeni w głąb Rosji. Represje rosyjskie dotknęły też środowisko uniwersyteckie. Kiedy zwalniano polskich profesorów, także Lanckorońska straciła posadę. Wyjechała do Krakowa, gdzie zamierzała działać w Związku Walki Zbrojnej.

5.5. MELCHIOR WAŃKOWICZ, *ZIELE NA KRATERZE, MONTE CASSINO*

• *Ziele na kraterze*

Utwór powstał na emigracji w 1951 roku. Wańkowicz poświęcił go głównie swoim córkom – starszej Krysi (Krystynie, ur. 8 października 1919) i młodszej Tili (Marcie, ur. 29 lipca 1921). Bohaterami książki są też ich matka Zofia Wańkowiczowa (która występuje w powieści jako Królik) i sam Wańkowicz (pod imieniem King). Akcja toczy się w rodzinnym „Domeczku" w Warszawie. Opowieść zaczyna się przed narodzinami Krysi, a kończy wraz z narodzinami wnuczki Wańkowicza, córki Marty, w 1945 roku. W powieści dominuje atmosfera ciepła i miłości. Pełno w niej opisów zabaw dziewczynek. Dalsze strony przynoszą jednak także dramatyczne wątki związane z czasem wojny i okupacji, a szczególnie z powstaniem warszawskim. Krysia brała w nim udział jako

sanitariuszka i zginęła 6 sierpnia na Woli. Pomimo prób wyrażenia ogromu bólu rodziców po stracie dziecka, zawartych na stronach książki, *Ziele na krateze* to przede wszystkim humorystyczny zbiór anegdot z życia rodzinnego ukazujący ciepło domowego ogniska.

Melchior Wańkowicz z wnuczką

Początek powieści skupia się na narodzinach i pierwszych latach życia córek Wańkowiczów. Dowiadujemy się, że starsza córka, Krysia, była chorowita, a młodsza Marta nie miała problemów zdrowotnych i jej wychowanie nie przysparzało rodzicom większych zmartwień. Różniły się jednak metody wychowawcze obojga. Ojciec pilnował dyscypliny, wychowywał dziewczynki tak, żeby przygotować je na trudy dorosłego życia. Stąd liczne zagadki i skomplikowane zadania, które miały nauczyć samodzielnego myślenia. Matka, Zofia, była zaś ostoją łagodności, dobra i ciepła. Śpiewała dzieciom piosenki, wymyślała bajki. Oboje rodzice czytali córkom od ich najmłodszych lat klasykę polskiej literatury. Fragment *Ziela na krateze* opowiada o tym, jak to wczesnodziecięce słuchanie książek wpłynęło na sposób rozumienia i nazywania świata przez dziewczynki. Pierwsza lektura, której dzieci miały okazję posłuchać, czyli *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza, okazała się dla nich szczególnie ważna. Za jej sprawą Tata (czyli Wańkowicz) został Kingiem na cześć słonia Kinga. Wańkowicz jako narrator wplata do tego fragmentu własne przemyślenia na temat pisarzy, np. Sienkiewicza i Żeromskiego, oraz odkrywa inne rządzące dziecięcym światem zasady. Opowiada też anegdotki przybliżające sielankę rodzinnego życia.

- ***Monte Cassino***

Wzgórze Monte Cassino w 1944 roku (przed bitwą) i obecnie

Po ewakuacji armii generała Andersa ze Związku Radzieckiego do Iranu Wańkowicz związał się z polskimi oddziałami – Armią Polską na Wschodzie, która w 1943 roku została przekształcona w II Korpus Polski. Wańkowicz pracował jako nieoficjalny kronikarz Korpusu i wraz z żołnierzami dotarł od Iranu i Iraku przez Syrię, Liban, Egipt do Włoch, gdzie wziął udział w bitwie o Monte Cassino. Podczas walk, które trwały dwa tygodnie, z narażeniem życia zbierał wywiady na froncie. Owocem tej pracy był monumentalny, zawierający prawie dwa tysiące zdjęć i ilustracji, trzyto-

mowy reportaż *Bitwa o Monte Cassino*. Napisał go w Rzymie i Mediolanie w latach 1945–1946. Do tej pory bywa uznawany za największe dzieło pisarza. Był czytany w wielu domach i utrwalał legendę tej bitwy w Polsce. Należy do kanonu klasyki reportażu wojennego. Jednotomowa wersja skrócona nosi tytuł *Szkice spod Monte Cassino* i została wydana w Polsce w 1969 roku.

Bitwa o Monte Cassino była epizodem kampanii włoskiej. Siły alianckie amerykańsko-brytyjskie w ramach tej kampanii wypierały Niemców z okupowanej Europy. Celem militarnym wojsk koalicji przeciwko hitlerowcom był Rzym. Jednak aby oddziały sojusznicze mogły dotrzeć do Wiecznego Miasta, konieczne było przełamanie tzw. linii Gotów, do której należał klasztor na Monte Cassino na Półwyspie Apenińskim. Stamtąd artyleria niemiecka ostrzeliwała jedyny szlak, którym wojska koalicyjne mogły się dostać do stolicy Włoch. Klasztoru broniła najbardziej elitarna jednostka SS. Po dwóch próbach zdobycia twierdzy powierzono to zadanie właśnie oddziałom generała Władysława Andersa. Uderzenie rozpoczęło się 11 maja 1944 roku o godzinie 23 i było drobiazgowo zaplanowane od strony taktycznej. Walki pochłonęły ogrom ofiar, ale ostatecznie Polakom udało się zdobyć klasztor po 13 dniach i 20 godzinach 25 maja 1944 roku.

5.6. ERNEST HEMINGWAY, *STARY CZŁOWIEK I MORZE*

Ernest Miller Hemingway urodził się 21 lipca 1899 roku w Oak Park w Illinois. Był amerykańskim pisarzem i dziennikarzem, autorem takich powieści, jak *Słońce też wschodzi*, *Komu bije dzwon* czy zbioru *49 opowiadań*. Służył w wojsku podczas I wojny światowej – zgłosił się na ochotnika do oddziałów Czerwonego Krzyża we Francji, a jego wspomnienia z tego okresu były inspiracją wielu utworów, m.in. *Pożegnanie z bronią*. W 1954 r. otrzymał Literacką Nagrodę Nobla. Zmarł 2 lipca 1961 roku – popełnił samobójstwo w Ketchum w stanie Illinois.

- ***Stary człowiek i morze***

Opowiadanie (definicja s. 25) zostało wydane w 1952 roku. Jest literacką opowieścią autentycznej historii, którą opisał Hemingway w 1936 roku w jednym ze swych reportaży pt. *Na błękitnej wodzie*. Kubański towarzysz pisarza, z którym często wyprawiał się na morskie połowy, opowiedział o dramacie starego rybaka, któremu rekiny pożarły złowionego marlina. Starzec ów, gdy znaleźli go inni rybacy, płakał na wpół obłąkany, a rekiny nadal krążyły wokół niego. Wybór bohatera związany jest z fascynacją Hemingwaya Kubą. W utworze występuje też nawiązanie do zainteresowań pisarza baseballem.

Kadr z filmu *Stary człowiek i morze*

Dzieło Hemingwaya można odczytać jako **alegoryczną przypowieść o zmaganiu się człowieka ze światem i samym sobą**. Autor podkreśla, że warto walczyć z przeciwnościami, własnymi słabościami i lękiem o przyszłość. Opowiadanie przedstawia też realistyczny obraz życia rybaków, ich zwyczajów wraz z bogatym w szczegóły opisem morskiej fauny. Dlatego o swoim utworze pisał:

> *Chciałem, żeby to był prawdziwy stary człowiek, prawdziwy chłopiec, prawdziwa ryba i prawdziwy rekin. Jeśli mi się to udało, jeśli są prawdziwi, oznacza to bardzo wiele. Najtrudniej jest stworzyć coś naprawdę prawdziwego, a może nawet prawdziwszego od prawdy.*
>
> Źródło: http://link.operon.pl/wikicytaty-staryczlowiekimorze

Czas akcji: kilka wrześniowych dni pod koniec lat 40. XX wieku (wspomnienia Santiago dotyczą lat wcześniejszych)
Miejsce akcji: mała kubańska wioska na wybrzeżu, morze oblewające wyspę

Wątki w utworze:

- człowieczeństwa: najważniejszy motyw w opowiadaniu. Wskazuje na zobowiązania, jakie niesie z sobą bycie człowiekiem. Ludzka egzystencja to głównie zmaganie się z losem, podejmowanie wyzwań, nieuleganie słabościom. Rybak prezentuje głęboki humanizm. Ma poczucie przynależności do wielkiego świata przyrody. Wszystkie jej elementy darzy szacunkiem.
- walki: dotyczy przede wszystkim mierzenia się z własnymi słabościami, bólem, cierpieniem. Zmagania starca z rybą oraz samym sobą to metafora walki człowieka o życie, godność, osiąganie celów. Zwycięstwo odnosi ten, kto się nie poddaje. A zwyciężonym należy się szacunek.
- starości: główny bohater jest człowiekiem starym, ale silnym fizycznie i psychicznie. Nie rezygnuje z marzeń i ambicji. Wspominając przeszłość, myśli też o przyszłości. Dobry wzrok i trzeźwy umysł pozwalają mu na wykonywanie pracy rybaka.
- przyjaźni: Santiago i Manolina łączy przyjaźń mimo dużej różnicy wieku. Wyraża się ona głównie w czynach. Podstawą tej relacji jest wspólna pasja połowów oraz zainteresowania baseballem. Rybak wdrażał chłopca do połowów, od kiedy ten skończył pięć lat. Chłopiec darzył opiekuna ogromnym szacunkiem i zaufaniem. Nie odwrócił się od rybaka w momencie, gdy prześladował go pech.

Bohaterowie

Santiago: stary, samotny rybak; mieszka w nędznej chacie i często brakuje mu środków do życia; wsparciem i pomocą jest dla starca Manolin; zmęczony latami ciężkiej pracy; kiedyś był podziwianym przez innych mistrzem swojego zawodu; stracił dawne siły, ale pozostała mu wiedza i doświadczenie; z oczu koloru morza bije dobroć i życzliwość; nie narzeka na swój los, ciągle ma nadzieję na złowienie wielkiej ryby, imponuje hartem ducha, odpornością na ból, uporem, determinacją; kocha morze i ma poczucie wspólnoty z naturą, świat zwierząt jest dla niego punktem odniesienia dla określenia swojej sytuacji, współczuje zmęczonemu ptakowi, który usiadł na burcie łodzi; złowienie marlina daje mu poczucie wygranej z losem i własnymi słabościami, udowodnił sobie i innym, że stać go jeszcze na wielkie czyny.
Manolin: kilkunastoletni chłopak pomagający rybakom; gdy miał pięć lat, zaczął pracować z Santiago, bardzo zżył się z rybakiem i traktował go jak swojego mistrza; dzięki starszemu przyjacielowi poznał tajniki morza, żeglarstwa, trudnej sztuki łowienia ryb; nie opuścił wiekowego rybaka nawet wówczas, gdy rodzice zabronili mu wypływania z Santiago, wspiera rybaka i dba, aby nie utracił on godności i nadziei.

Sentencje z utworu

Człowiek nie jest stworzony do klęski. [...] *Człowieka można zniszczyć, ale nie pokonać.*
Głupio jest nie mieć nadziei. Poza tym to pewnie grzech.
Nikt nie jest nigdy sam na morzu.
Są w życiu rzeczy, o które warto walczyć, a na niektóre warto poczekać.
Szczęście jest czymś, co przychodzi pod wieloma postaciami, więc któż je może rozpoznać?
Teraz nie czas myśleć o tym czego nie masz, myśl, co potrafisz zrobić z tym, co jest.
Tylko praktyczność ma sens.
Wszystko w jakiś sposób zabija wszystko inne.
Tam dowiedziała się o budowie Auschwitz. Szczególne wiele miejsca w książce poświęciła na relacje z więzienia w Stanisławowie, Lwowie i Berlinie oraz z obozu koncentracyjnego Ravensbrück. Ostatnia data, jaka się pojawia, to 1967 rok, w którym autorka uczestniczyła jako świadek w pro-

cesie Hansa Krügera, odpowiedzialnego za mord na profesorach Uniwersytetu we Lwowie. *Wspomnienia wojenne* pokazują niezwykłą osobowość autorki, jej odwagę, zaradność oraz umiejętność radzenia sobie w ekstremalnych sytuacjach.

5.7. NANCY KLEINBAUM, *STOWARZYSZENIE UMARŁYCH POETÓW*

Nancy Kleinbaum urodziła się w 1948 roku w Stanach Zjednoczonych. Z wykształcenia jest dziennikarką. Uznała, że film jako medium ma wpływ na odbiorcę, jego emocje, przemyślenia i postrzeganie świata. Z tego powodu postanowiła pisać książki na podstawie scenariuszy filmowych. Ogólnoświatową sławę przyniosła jej wydana w 1989 roku powieść *Stowarzyszenie umarłych poetów*, którą napisała na podstawie scenariusza Toma Schulmana.

• *Stowarzyszenie umarłych poetów*

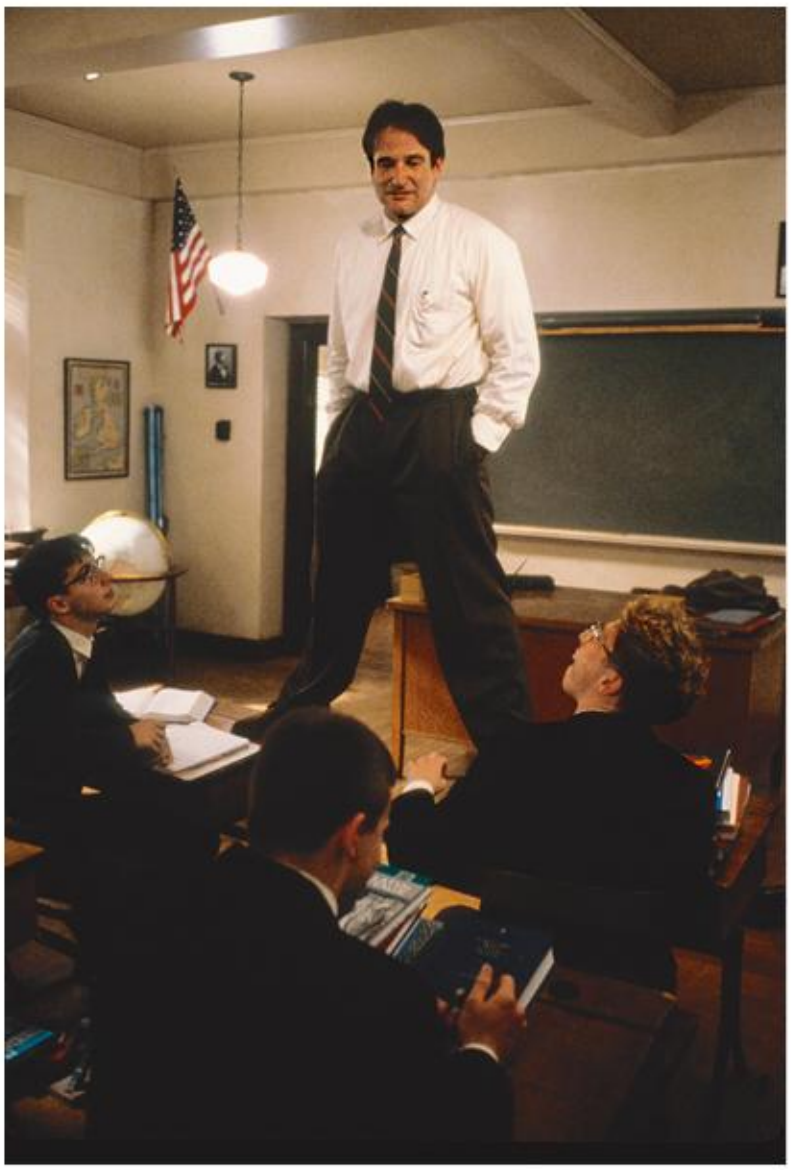

Kadr z filmu *Stowarzyszenie umarłych poetów*

Książka, podobnie jak film, zyskała dużą popularność. Bohaterami utworu są uczniowie prestiżowej Akademii Weltona. Ich mentorem zostaje nauczyciel języka angielskiego – profesor Keating. Uświadamia on młodym ludziom, jak ważne jest realizowanie życiowych pasji. Rozbudza w nich miłość do literatury, sztuki i potrzebę poszukiwania własnej drogi życiowej. Za sprawą profesora uczniowie reaktywują Stowarzyszenie, aby wspólnie czytać poezję i dyskutować o literaturze.
Powieść porusza wiele ponadczasowych tematów. Opowiada o dorastaniu, przyjaźni, solidarności, buncie, kształtowaniu charakterów, odkrywaniu własnej tożsamości.
Czas akcji: kilka miesięcy 1959 roku (od początku roku akademickiego do początku zimy, kiedy profesor opuszcza akademię)
Miejsce akcji: Akademia Weltona w stanie Vermont (USA), skalista grota nieopodal szkoły, gimnazjum dla dziewcząt Ridgeway i Henley Hall, dom państwa Danburry, dom Neila Perry'ego

Wątki w powieści:

- **przyjaźni**: członkowie Stowarzyszenia wiedzą, że mogą na siebie liczyć w każdej sytuacji. Knox, Neil, Pitts, Meeks i Todd przekraczają surowe zasady Akademii i spotykają się potajemnie w grocie. Czytanie poezji i dyskusje na filozoficzne i życiowe tematy pogłębiają więzi łączące chłopców. Szczególna jest relacja Neila i Todda. Obaj czują presję ze strony rodziców. Neil nie może porozumieć się z ojcem, a Todd czuje się lekceważony. Samobójcza śmierć Neila wstrząsnęła chłopcami. Nie spowodowała jednak rezygnacji z marzeń. Zrozumieli, że tym bardziej muszą zawalczyć o własne wybory.
- **szkoły**: Akademia Weltona to jedna z najbardziej elitarnych szkół w Stanach Zjednoczonych. Szczyci się tym, że kształci przyszłą elitę kraju. Absolwenci dostają się do najlepszych uczelni.

Później pracują jako lekarze, prawnicy, bankierzy. Rodzice umieszczają swoje dzieci w Akademii, aby zapewnić im dobre wykształcenie. W szkole panują surowe zasady wychowania i tradycyjne podejście do przekazywania wiedzy. Nie uwzględnia się w niej indywidualności młodego człowieka i nie uczy samodzielności w podejmowaniu decyzji.

- **nauczyciela – mistrza**: profesor Keating jest typem nauczyciela – rewolucjonisty. Do swojej pracy podchodzi z pasją i pełnym oddaniem. Stosuje niekonwencjonalne metody nauczania i wychowania. Zmusza uczniów do samodzielnego myślenia, odkrywania siebie i swoich potrzeb. Dla uczniów staje się mistrzem, którego chcą naśladować. Nie narzuca im swoich racji i poglądów, lecz skłania do własnych poszukiwań. Środowisko szkolne i rodzice z niechęcią patrzą na poczynania profesora. Zostaje on obwiniony o śmierć Neila. Jego odejście ze szkoły może być znakiem zwycięstwa bezdusznego systemu edukacji. Jednak pełne żalu pożegnanie chłopców dowodzi, że jego wysiłek zaszczepienia w młodych ludziach pasji i radości życia nie poszedł na marne.
- **buntu**: początkowo chłopcy nie potrafią zdobyć się na sprzeciw i wyrażanie własnej indywidualności. Keating uświadamia im, że podstawowym prawem człowieka, niezależnie od wieku, jest prawo do samodzielnego myślenia i wyborów zgodnych z własnymi potrzebami, a nie oczekiwaniami innych. Dlatego młodzi ludzie buntują się przeciw szkolnej dyscyplinie, ograniczeniom, skostniałemu systemowi edukacji, który zabija indywidualność człowieka. Dostrzegają, że w rzeczywistości kształtowanej przez dorosłych brak jest miejsca na radość życia, odkrywanie pasji, dokonywanie własnych wyborów. Rodzice i nauczyciele nie chcą zaakceptować zmian, jakie dokonują się w uczniach. Staje się to przyczyną tragicznej decyzji Neila o samobójstwie. Bunt młodych został okupiony życiem jednego z nich. Nie spowodowało to jednak rezygnacji z ideałów zaszczepionych przez profesora.
- **miłości**: nauczyciel uświadomił uczniom, że miłość jest jedną z najważniejszych wartości, o którą warto walczyć. Przyjaciele wspierają Knoxa, który przeżywa swoją pierwszą młodzieńczą miłość, w jego walce o przychylność Chris. Zakochany narażał się na ośmieszenie i karę, ale nie rezygnował ze starań. Z kolei Charlie Delton napisał prześmiewczy artykuł, w którym domagał się przyjmowania dziewcząt do Akademii Weltona. Przemycił swój tekst do szkolnej gazetki, za co został surowo ukarany. Świadomy konsekwencji, publicznie ośmieszył pana Nolana, urządzając scenkę z telefonem od pana Boga. Młodzi są świadomi swojego prawa do przeżywania miłości.
- **poezji**: poezja wyraża pasję prawdziwego życia. Takie pojmowanie sztuki poetyckiej zaszczepił profesor swoim uczniom. Wyśmiał on typowo akademickie podejście do literatury, czego wyrazem było wyrwanie przez uczniów kartek z zasadami analizowania poezji. Jego zadaniem poezję można znaleźć wszędzie, nawet w starannie przygotowanym posiłku. Wskazywał na poezję Whitmana, Wordswortha i Byrona jako przewodniczkę życia. Dla młodych twórczość tych poetów była inspiracją do własnych poszukiwań i prób poetyckich oraz wskazówką, jak wieść prawdziwe, pełne życie.

Bohaterowie

Profesor John Keating: główny bohater książki; niegdyś uczeń Akademii Weltona; został profesorem w dość młodym wieku (ma trzydzieści kilka lat); jest mężczyzną średniego wzrostu; ma pogodne usposobienie i życzliwy stosunek do innych; swoją pracę traktuje jak misję i podchodzi do niej z maksymalnym zaangażowaniem, jest przeciwnikiem skostniałych metod nauczania i wychowania; w każdym uczniu dostrzega indywidualność i potencjał; swoją miłość do literatury pragnie zaszczepić w uczniach, organizuje koło teatralne; jest dumny z faktu, że jego uczniowie kontynuują tradycję Stowarzyszenia umarłych poetów, do którego sam niegdyś należał; metody nauczania profesora są nietypowe (często przemawia, stojąc na biurku, każe wyrywać kartki z podręcznika); uczniowie na początku są zaskoczeni ekscentrycznym zachowaniem nauczyciela; szybko jednak zjednuje on szacunek i oddanie uczniów, staje się dla nich mistrzem; doceniają jego otwartość, spontaniczność i wiedzę, są wdzięczni za pomoc w odnajdywaniu własnych pasji i drogi życiowej; grono pedagogiczne odnosi się do poczynań kolegi z rezerwą; rodzice nie potra-

fią przekonać się do jego metod; musi odejść ze szkoły obwiniany o przyczynienie się do śmierci Neila; jego wiara w sens stosowanych metod została podważona; pożegnanie i wyznania chłopców są dowodem, że wartości zaszczepione przez „kapitana" nie zostaną odrzucone, nadzieja, że dzięki niemu uczniowie odnajdą w życiu swoją drogę, pozwoliła na odejście z pracy ze spokojem i przeświadczeniem o słuszności swojej postawy.

Neil Perry: szesnastoletni chłopiec, jeden z najlepszych uczniów Akademii; inteligentny, empatyczny, wrażliwy; brakuje mu pewności siebie; z jego inicjatywy ponownie założono Stowarzyszenie; kocha literaturę i teatr; jest podobny do Keatinga z czasów jego młodości; rodzice chcieli, aby został lekarzem, a Neil nie ma dość odwagi, aby się im przeciwstawić; zagrał w przedstawieniu, mimo surowego zakazu ojca; gdy ojciec chce go zabrać z Akademii, podejmuje dramatyczną decyzję o samobójstwie; ambicje jego rodziców, zwłaszcza apodyktyczność ojca, doprowadziły do tragicznego finału.

Todd Anderson: nie należy do zdolnych uczniów, ma ogromne kompleksy, bo jego brat był znakomitym uczniem; jest nieśmiały i zamknięty w sobie, stroni od publicznych występów; dzięki profesorowi przełamał swoje ograniczenia; zaprzyjaźnił się z Neilem; zdobywa się na odwagę, aby stanąć w obronie profesora oskarżonego o przyczynienie się do samobójstwa Neila; jako pierwszy stanął na ławce, demonstrując sprzeciw wobec wydalenia anglisty.

Knox Overstreet: chłopak żywiołowy i bezpośredni; ma duże poczucie humoru i optymistycznie patrzy na świat; lubiany przez kolegów; zakochał się i wytrwale zabiegał o względy Chris; lubi ryzyko i dobrą zabawę.

Charlie Delton: nadał sobie przydomek Nuwanda; jest pewny siebie, odważny, pomysłowy, postępuje lekkomyślnie i nie zastanawia się nad konsekwencjami decyzji, jego występki narażają chłopców i profesora; wpływa na zmianę zasad panujących w Stowarzyszeniu; członkostwo w Stowarzyszeniu traktuje jak dobrą zabawę; cieszy się dużym powodzeniem u dziewcząt, za ironiczny artykuł o potrzebie przyjęcia dziewcząt do Akademii zostaje surowo ukarany.

Richard Cameron: lizus i kujon gotowy do największej podłości wobec kolegów; dba tylko o własne interesy, nielubiany przez innych; bez skrupułów podpisuje donos na profesora.

Dyrektor Nolan: zwolennik tradycyjnych metod nauczania; surowy i zasadniczy, nie uwzględnia indywidualności uczniów i ich potrzeb; stoi na straży przestrzegania zasad Akademii; zagorzały przeciwnik Keatinga; wymusza na członkach Stowarzyszenia podpisanie oszczerczego donosu na anglistę; zmusza Keatinga do odejścia ze szkoły.

5.8. ÉRIC-EMMANUEL SCHMITT, *OSKAR I PANI RÓŻA*

Éric-Emmanuel Schmitt urodził się 28 marca 1960 we Francji. Obronił doktorat z filozofii oraz otrzymał najbardziej prestiżowy francuski certyfikat nauczycielski. Znany jest głównie z twórczości teatralnej. W ciągu 10 lat od swojego debiutu literackiego stał się jednym z najchętniej czytanych autorów francuskojęzycznych na świecie. Jego książki (w większości bazujące na sztukach teatralnych o tych samych tytułach) zostały dotychczas przetłumaczone na 35 języków. Od 2002 roku Schmitt mieszka w Belgii, w Brukseli.

• *Oskar i pani Róża*

Utwór określany jako powiastka filozoficzna należy do najpopularniejszych współczesnych dzieł opowiadających o kwestiach ostatecznych – życia i śmierci. Książka dotyka jednego z najtrudniejszych tematów – problemu **umierania dziecka i radzenia sobie z tym dramatem w świecie dorosłych**. Dziesięcioletni Oskar jest śmiertelnie chory na białaczkę. Nie traci jednak nadziei i pogody ducha. Załamani rodzice nie sprostali wyzwaniu i stosują strategię przemilczeń. Wsparciem dla chłopca jest wolontariuszka – pani Róża. Między Oskarem a Różą rodzi się bardzo silna więź.

Jest szczera wobec chłopca, a jej refleksje i rady pozwalają na świadome i odważne przeżycie czasu, który mu pozostał. To właśnie za namową Róży Oskar zaczyna pisać listy do Pana Boga. Zawiera on w nich swoje przemyślenia, pragnienia, rozterki. Jest niezwykle dojrzały w mierzeniu się z tym, co nieuniknione. Nikogo nie obwinia za to, co go spotkało. Bardziej niż o siebie, martwi się o to, żeby inni się tak bardzo nie przejmowali jego odejściem. Zgadza się na zaproponowaną przez Różę zabawę – że każdy z dwunastu dni życia, które pozostały Oskarowi, to 10 lat. Dzięki temu chłopiec „dożyje" 130 lat. Z czasu, który mu pozostał, chce czerpać radość i doświadczenie.
Czas akcji: okres świąt Bożego Narodzenia
Miejsce akcji: szpital, mieszkanie Róży

Wydarzenia

1. Nieskuteczność leczenia Oskara.
2. Szczera rozmowa o chorobie z ciocią Różą.
3. Propozycja pisania listów do Pana Boga.
4. Pierwszy list Oskara do Pana Boga.
5. Podsłuchanie rozmowy rodziców z lekarzem.
6. Rozpacz i tchórzostwo rodziców.
7. Zgoda doktora Dusseldorfa na codzienne spotkania Oskara i Róży.
8. Legenda o ostatnich dniach roku i pogodzie.
9. Decyzja o szybkim dorastaniu.
10. Perypetie miłosne z Peggy Blue.
11. Ucieczka ze szpitala.
12. Udane Boże Narodzenie spędzone z Różą i rodzicami.
13. Pożegnanie z Peggy Blue, która opuściła szpital.
14. Symboliczna wizyta Pana Boga.
15. Śmierć Oskara.
16. Ostatni list do Pana Boga napisany przez Różę.

Bohaterowie

Kadr z filmu *Oskar i pani Róża*

Oskar: dziesięcioletni chłopiec, chory na białaczkę; wychudzony, osłabiony chorobą; ma świadomość zbliżającej się śmierci; dzięki wsparciu Róży opanowuje strach przed odejściem; ma żal do rodziców, że nie potrafią rozmawiać z nim o śmierci; w rzeczywistości szpitalnej kreuje namiastkę normalnego życia; jest pogodny, otwarty, bezpośredni, potrafi żartować, podnosi na duchu inne dzieci; pogodne usposobienie zjednuje mu przyjaciół; pragnie zrealizować swoje marzenia, zakochuje się w Peggy Blue; Pana Boga traktuje jak przyjaciela, któremu można zaufać i powierzyć swój los.
Pani Róża: wolontariuszka, drobna, szczupła kobieta, starsza niż inni wolontariusze, nosiła regulaminowy różowy fartuszek; zaprzyjaźnia się z Oskarem, jako jedyna ma odwagę rozmawiać z chłopcem o śmierci, jej opowieści pozwalają Oskarowi odnaleźć sens dni, które mu pozostały; rozumie rozterki małego przyjaciela, proponuje mu pisanie listów do Pana Boga, ostatni list, po śmierci Oskara, pisze sama.

5.9. RAFAŁ KOSIK, *FELIX, NET I NIKA ORAZ GANG NIEWIDZIALNYCH LUDZI*

Rafał Kosik urodził się w 8 października 1971 roku w Warszawie. Jest polskim pisarzem *science fiction*, autorem serii dla młodzieży *Felix, Net i Nika,* rysownikiem. Studiował architekturę na Politechnice Warszawskiej. Zadebiutował opowiadaniami publikowanymi w czasopiśmie „Fantastyka" w 2001 r., a pierwszą powieść *Mars* wydał w 2003 roku. Wraz z żoną prowadzi wydawnictwo Powergraph, w którym jest dyrektorem kreatywnym i grafikiem. Jest laureatem licznych nagród literackich, m.in. Nagrody Fandomu Polskiego imienia Janusza A. Zajdla, przyznawanej autorom książek z gatunku fantastyki.

• *Felix, Net i Nika oraz Gang Niewidzialnych Ludzi*

Czas akcji: początek XXI wieku; od 1 września do drugiego dnia świąt Wielkanocnych.
Miejsce akcji: Warszawa (bank, szkoła imienia Stefana Kuszmińskiego, domy bohaterów, kawiarnia Zbędne Kalorie, biurowiec Silver Tower), Zamek na Kociej Skale, Zakopane.

Tematyka

Powieść opowiada o przyjaźni i przygodach trójki bohaterów w ich walce ze złem. Walka ta rozgrywa się na różnych płaszczyznach. Bohaterowie demaskują złośliwych kolegów ze szkoły, ale też przeciwstawiają się cyberprzemocy zagrażającej ludzkości. Powieść jest zaliczana do literatury *science-fiction* z elementami *fantasy*.

Wydarzenia

1. Tajemnicze wydarzenia w banku.
2. Początek przyjaźni Felixa, Neta i Niki.
3. Zdemaskowanie szkolnych złodziei – Marcela i Rubena.
4. Stworzenie bazy na szkolnym strychu.
5. Rozbicie Gangu Niewidzialnych Ludzi.
6. Prezentacja możliwości programu komputerowego – Manfreda.
7. Rozwiązanie tajemnicy duchów na strychu.
8. Wycieczka do Zamku na Kociej Skale.
9. Odnalezienie skarbu księcia Świętopełka.
10. Poszukiwania skarbu babci Lusi.
11. Odnalezienie skrzyni ze skarbami zrabowanymi przez Niemców i przekazanie jej do muzeum.
12. Magiczny wieczór wigilijny.
13. Klasowy wyjazd na ferie do Zakopanego.
14. Nieoczekiwane umiejętności narciarskie Niki.
15. Zaginięcie Niki i jej poszukiwania.
16. Tajemnicze zdarzenia w lesie.
17. Wyznania Niki o jej sytuacji prywatnej i niezwykłych umiejętnościach.
18. Śledzenie UFO.
19. Pomoc przyjaciół przy tajnym projekcie pana Polona.
20. Przekazanie zdjęć UFO Vidoktorowi – programowi o możliwościach podobnych do Manfreda.

21. Znaczenie księgi profesora Kuszmińskiego.
22. Podejrzenia o współpracy Vidoktora i Mortena.
23. Próba usunięcia kopii zdjęć u Vidoktora.
24. Pułapka na pięćdziesiątym piętrze Silver Tower.
25. Spotkanie z Mortenem (kopią Vidoktora).
26. Dramatyczna ucieczka.
27. Odzyskanie notatek profesora.
28. Pomoc taty Felixa – ucieczka z dachu wieżowca latalerzem.
29. Odznaczenie Felixa, Neta i Niki przez ministra spraw specjalnych.
30. Transmisja z Marsa i niezwykła moc umiejętności Niki.

Bohaterowie

Felix Polon: trzynastolatek mieszkający z rodzicami na przedmieściach Warszawy, uczeń gimnazjum; matka jest dyrektorem marketingu w banku, ojciec – wynalazcą; ma opiekuńczą babcię Lusię; jest szczupły, jasnowłosy, ma piwne oczy; cechuje go szczerość, lojalność, odwaga, pomysłowość, pragmatyzm, empatia; zna wynalazki ojca i dzieli jego pasję; przekazuje księgę profesora Kuszmińskiego ojcu, aby mogły być kontynuowane ważne badania; oddaje znaleziony w skarbie pierścionek babci Lusi; dba o przyjaciół i czuwa, aby nie stała się im krzywda.
Net Bielecki: gimnazjalista; mieszka w Warszawie; ojciec jest informatykiem; jest wysokim, chudym blondynem z wiecznie rozczochranymi włosami; świetnie radzi sobie z matematyką i informatyką (usprawnia program swojego ojca i tak powstaje Manfred – sztuczna inteligencja); cechuje go: wybitna inteligencja, poczucie humoru, opiekuńczość, skłonność do łamania zasad, impulsywność; podoba mu się Nika.
Nika Mickiewicz: trzynastoletnia uczennica gimnazjum; mieszka sama w małym mieszkaniu; jej rodzice nie żyją, ale ona udaje, że mieszka z ojcem; obawia się trafienia do domu dziecka; radzi sobie, żyje bardzo skromnie; ma oryginalną urodę: burza rudych loków, zielone, duże oczy, lekko zadarty nos, trochę piegów, szczupła sylwetka o zgrabnych nogach; ciągle chodzi w martensach; jest odważna, inteligentna, odpowiedzialna, uczciwa; ma zamiłowania humanistyczne – dużo czyta i sprawia jej to radość; długo ukrywa swoje niezwykłe umiejętności: potrafi przesuwać przedmioty nawet na duże odległości, używa telepatii, przeczuwa przyszłość; jest wierną towarzyszką chłopców, ale potrafi się im przeciwstawić (krytykuje pomysł pomocy Manfreda na sprawdzianie z geografii); darzy głębszym uczuciem Neta i jest zazdrosna o Aurelię.
Manfred: sztuczna inteligencja stworzona przez ojca Neta i udoskonalona przez chłopca; steruje sygnalizacją świetlną w Warszawie; wspiera trójkę przyjaciół w ich przedsięwzięciach; jest podłączony do tabletu Neta; jako robot znajduje się w warszawskim ratuszu.

5.10. WYBRANE WIERSZE

Władysław Bełza urodził się 17 października 1847 roku w Warszawie. Po ukończeniu gimnazjum studiował w Szkole Głównej w Warszawie. Publikował wtedy utwory dla dzieci. W 1867 roku wydał zbiór wierszy Podarek dla grzecznych dzieci, a dwa lata później – Abecadlnik w wierszykach dla polskich dzieci. Był współzałożycielem czasopism dla dzieci – m.in. „Promyka". W 1872 roku wyjechał do Lwowa. W 1883 roku wraz z Józefem Ignacym Kraszewskim założył stowarzyszenie oświatowo-wydawnicze „Macierz Polska", które wydawało polskie dzieła w bardzo dużym nakładzie. Misją organizacji miało być popularyzowanie polskiej literatury. Władysław Bełza był autorem utworów o tematyce patriotycznej, głównie dla dzieci i młodzieży. Zmarł 29 stycznia 1913 roku.

• *Kim też ja będę?*

Wiersz jest wyrazem przywiązania do tradycji i polskości. Autor, nazywany „piewcą polskości", pisał w duchu patriotycznym i narodowym. Znaczna większość jego utworów jest adresowana do dzieci. Dlatego często podmiotem lirycznym jest dziecko. W utworze Kim też ja będę? osoba mówiąca – dziecko zastanawia się nad swoją przyszłością. Możliwości, które rozważa (ułan, kapłan, malarz, rolnik), nawiązują do tradycyjnych zawodów i wzorców społecznych. Kwintesencją rozważań jest ostatnia zwrotka, która podkreśla najważniejsze zadanie na przyszłość:

Lecz ja kimkolwiek,
Iść będę szlakiem:
Zawsze zostanę,
Dobrym Polakiem!

Utwór ma prostą budowę. Składa się z sześciu rytmicznych czterowersowych zwrotek. Czytelnemu odbiorowi utworu przez dziecięcego odbiorcę sprzyja oszczędność i prostota środków poetyckich:

– epitetów: *Dzielnym ułanem*, *cichej wiosce*, *Skromnym kapłanem*;
– przenośni: *Może też inną/ Pójdę kolejką*;
– porównania: *Będę malarzem,/ Jak nasz Matejko*,
– zdrobnień: *kątku*, *mamusi*, *kolejka*;
– wykrzyknienia na końcu utworu: *Zawsze zostanę,/ Dobrym Polakiem!*.

Podobnie jak najbardziej znany wiersz Władysława Bełzy *Katechizm polskiego dziecka* (*Kto ty jesteś?/ Polak mały*) również ten prosty w przesłaniu utwór wpisywał się w potrzebę edukacji patriotycznej najmłodszego pokolenia Polaków podczas zaborów.

Konstanty Ildefons Gałczyński urodził się w Warszawie 23 stycznia 1905 roku w rodzinie drobnomieszczańskiej. Podjął studia na Uniwersytecie Warszawskim na filologii angielskiej oraz filologii klasycznej, ale nie skończył żadnego z tych kierunków. Słynna za to stała się jego praca magisterska o nieistniejącym poecie angielskim. Nazywano go „mistrzem Konstantym". Stał się legendą już za życia. Był jednym z najciekawszych polskich poetów. Tematem swoich wierszy uczynił codzienność, a mowa potoczna stała się podstawowym narzędziem jego poezji. Jego twórczość bywa żartobliwa i prześmiewcza, ale także wzruszająca i nastrojowa. W leśniczówce Pranie (obecnie muzeum Gałczyńskiego) powstały najlepsze utwory ostatnich lat jego życia, często nawiązujące do mazurskich krajobrazów i sielankowego życia w otoczeniu natury (np. *Kronika olsztyńska*). Oprócz wierszy pisał także poematy, dramaty (np. znany z absurdalnego poczucia humoru cykl *Teatrzyk Zielona Gęś*), teksty piosenek i utwory dla dzieci. Zmarł 6 grudnia 1953 roku.

• *Prośba o wyspy szczęśliwe*

Wiersz powstał w 1930 roku i należy do utworów z początkowego okresu twórczości poety. Temat *wysp szczęśliwych* nawiązuje do motywu pól elizejskich znanych z mitologii greckiej.
Pierwszoosobowy podmiot liryczny (liryka bezpośrednia) zwraca się do adresata – prawdopodobnie ukochanej osoby – z prośbą o wspólną podróż na szczęśliwe wyspy. Obraz wysp przywodzi na myśl arkadię – krainę pełną zieleni, kwiatów, spokoju, szczęścia i miłości. Wielokrotne nawiązania do snu nadają utworowi **wymowę oniryczną** (sennego marzenia). Pragnieniem osoby mówiącej jest pozostanie we śnie na wyspach szczęśliwych. Wyspy te niekoniecznie muszą być jakimś konkretnym miejscem. Są raczej pożądanym stanem ducha pełnym miłosnego uniesienia. Nastrój utworu jest pełen subtelności, łagodności, rozmarzenia.
Utwór zbudowany jest z dwóch zwrotek czterowersowych. Pierwsza wyraża tęsknotę za szczęściem. Druga jest opisem wysp szczęśliwych, czyli błogiego stanu uniesienia. Różna liczba sylab w wersach i brak rymów nadają utworowi formę łagodnej, lirycznej opowieści.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*wyspy szczęśliwe* *snem muzykalnym* *wody ogromne* *wody ciche*	opisanie wizji pobytu na wyspie
przenośnia	*snem muzykalnym zasyp* *rozmowy gwiazd na gałęziach* *serca motyli przybliż i przytul* *myśli spokojne ponad wodami pochyl miłością*	tworzenie nastroju utworu; podkreślenie pragnień osoby mówiącej
porównanie	*wiatrem łagodnym włosy jak kwiaty rozwiej*	podkreślenie zachwytu osoby mówiącej

- ***Pieśń o żołnierzach z Westerplatte***

Utwór jest bezpośrednim nawiązaniem do wydarzeń rozpoczynających **II wojnę światową**. Upamiętnia polskich żołnierzy broniących półwyspu Westerplatte przed niemieckim najeźdźcą. Bitwa stała się w Polsce symbolem bohaterstwa polskich żołnierzy również za sprawą tego właśnie utworu.

Osoba mówiąca snuje wizję losu żołnierzy, którzy zginęli. Maszerują oni czwórkami do nieba. Podmiot liryczny udziela głosu żołnierzom. Są szczęśliwi, wędrując po niebiańskich polanach, będących rekompensatą za odniesione rany. Mówią o swoim wiecznym odpoczynku i ogrzewaniu się na „rajskich wrzosowiskach". Ostatnia zwrotka jest obietnicą żołnierzy, którzy planują swoją mobilizację i ponowny udział w działaniach „gdy wiatr zimny będzie dął,/ i smutek krążył światem". Podstawowym zabiegiem stylistycznym w utworze jest kontrast. Śmierć, cierpienie, rany, są zestawione z piękną, letnią pogodą i niebiańskimi obrazami.

Utwór, chociaż mówi o tragicznych zdarzeniach, ma pogodny nastrój. Ma wyrazisty rytm wojskowej piosenki, co wiąże się z tytułem.

Wiersz składa się z sześciu czterowersowych strof. Po dwóch pierwszych zwrotkach występuje jednowersowe wtrącenie. Wersy w większości są ośmio- i siedmiozgłoskowe. Występują rymy żeńskie i męskie przeplatane.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*niebiańskie polany* *słoneczny czas* *rajskie wrzosowiska* *ciepłe dni*	wskazanie na pośmiertny spokój żołnierzy
przenośnia	*prosto do nieba czwórkami szli* *wznosimy się wśród chmur* *smutek krążył światem* *w środek Warszawy spłyniemy w dół*	podkreślenie wzniosłego i emocjonalnego charakteru zdarzeń
porównanie	*W Gdańsku staliśmy tak jak mur*	wskazanie na bohaterstwo i nieugiętość żołnierzy

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
kontrast	*prosto do nieba czwórkami szli/ żołnierze z Westerplatte./ (A lato było piękne tego roku) bo jakże słodko teraz iść/ na te niebiańskie polany/ (A na ziemi tego roku było tyle wrzosu na bukiety).*	podkreślenie smutku wynikającego z żegnania się z pięknym światem ziemskim, chociaż nagrodą jest wieczny pobyt w niebie

Zbigniew Herbert urodził się 29 października 1924 roku we Lwowie. Miał angielskie pochodzenie, a jego rodzina mieszkała wcześniej w Wiedniu. Przed wybuchem drugiej wojny światowej uczęszczał we Lwowie do gimnazjum, a potem do liceum. Po 1 września 1939 roku uczył się dalej na tajnych kompletach i zdał maturę. W czasie wojny był żołnierzem Armii Krajowej. Po wojnie mieszkał przez jakiś czas pod Krakowem. W 1947 roku ukończył studia z ekonomii na Akademii Handlowej w Krakowie. Uczęszczał też na wykłady na Akademii Sztuk Pięknych i Uniwersytecie Jagiellońskim. W Toruniu, do którego się przeniósł po ślubie, uzyskał tytuł magistra praw, a następnie (od 1951 roku) studiował filozofię na Uniwersytecie Warszawskim. Mieszkał początkowo w podwarszawskim Brwinowie. Zadebiutował na łamach czasopisma „Dziś i Jutro". Wcześniej publikował też recenzje teatralne, muzyczne oraz relacje z wystaw plastycznych. Pisał dla „Tygodnika Powszechnego". W 1956 roku ukazał się jego pierwszy tomik *Struna światła*. Dzięki przychylnym recenzjom poprawiła się sytuacja materialna poety. Wtedy też Herbert odbył swoje pierwsze podróże za granicę. Zwiedził Francję, Anglię i Włochy. Po powrocie napisał zbiór esejów o sztuce klasycznej pt. *Barbarzyńca w ogrodzie*. Od tej pory wiele podróżował i często zmieniał miejsca zamieszkania. Do Polski wrócił w 1991 roku. Zmarł 28 lipca 1998 r. w Warszawie. Tuż przed jego śmiercią ukazał się jego ostatni tomik poezji pt. *Epilog burzy*. Herbert jest znany jako twórca słynnego cyklu poetyckiego o Panu Cogito. Był laureatem ponad dwudziestu nagród literackich i jednym z najpoważniejszych kandydatów do Literackiej Nagrody Nobla. Jego twórczość, tłumaczona na 38 języków, reprezentuje XX-wieczny klasycyzm.

• *Pan Cogito o cnocie*

Utwór pochodzi z tomu *Pan Cogito* wydanego w 1974 roku. Wykreowana przez Herberta postać Pana Cogito wyraża ponadczasowe idee oraz skłania do refleksji nad wartościami, które były bliskie samemu poecie. Istotny jest też dialog z tradycją. Przeszłość powinna stanowić niewyczerpalne źródło wzorców moralnych i etycznych. Bohater wnikliwie obserwuje rzeczywistość i często staje przed dylematami moralnymi, które dotykają współczesnego człowieka. Nie wygłasza jednak nauk moralnych ani nie potępia upadłego gatunku ludzkiego. Unika jednoznaczności w ocenie rzeczywistości. Przesłanie utworów ma poruszyć sferę rozumu i skłonić do intelektualnej analizy problemu, nie zaś do poruszenia emocjonalnego. Imię bohatera – Cogito – to po łacinie „myślę". Niewątpliwie stanowi nawiązanie do słynnej maksymy Kartezjusza *Cogito ergo sum* („Myślę, więc jestem").

Wiersz *Pan Cogito o cnocie* składa się z dwóch części:

I część – obraz cnoty we współczesnym świecie
Personifikacja cnoty, która została ukazana jako stara panna, która może wzbudzać tylko śmiech lub współczucie (*płaczliwa stara panna / w okropnym kapeluszu Armii Zbawienia*). Zapewne kiedyś wzbudzała zainteresowanie i była pożądana. Jej świetność przeminęła i dlatego *nie jest oblubienicą / prawdziwych mężczyzn / generałów / atletów władzy / despotów*. Atrybuty, w które wyposażona jest cnota (*portret Sokratesa / krzyżyk ulepiony z chleba / stare słowa*) świadczą o jej przywiązaniu do prawdy, uczciwości i tradycji. Wartości te zdewaluowały się i dlatego cnota nie pasuje do barw-

nego, wspaniałego życia. Podkreślenie niechętnego stosunku do cnoty jest jednocześnie krytyką współczesnego społeczeństwa, które nie dba o prawość i moralność.

II część – wyobrażenia akceptowalnego wizerunku cnoty
Osoba mówiąca wyraża troskę o wizerunek cnoty (*żeby ona była trochę młodsza / trochę ładniejsza / szła z duchem czasu / kołysała się w biodrach / w takt modnej muzyki*). Gdyby wyglądała lepiej i starała się przypodobać, zapewne byłaby do zaakceptowania. Jednak cnota *powtarza wielkie Nie / nieznośna w swoim uporze.*
Ironia zawarta w opisie cnoty, od której wymaga się, by *szła z duchem czasu*, świadczy o negatywnej ocenie rzeczywistości, w której nie szanuje się uniwersalnych wartości.

Utwór jest wierszem wolnym, bezrymowym, pozbawionym znaków interpunkcyjnych. Język utworu, mimo zawartej ironii, jest prosty i sugestywny.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*stara panna* *okropnym kapeluszu* *niewinnych pamiątek*	zobrazowanie wyobrażeń o cnocie
przenośnia	*szła z duchem czasu* *sznuruje usta*	wskazanie cech cnoty
porównanie	*wspaniałe życie* *rumiane jak rzeźnia o poranku* *jest coraz mniejsza* *jak włos w gardle* *śmieszna jak strach na wróble*	podkreślenie negatywnej oceny rzeczywistości
uosobienie	*ta płaczliwa stara panna* *żeby ona była trochę młodsza*	kształtowanie obrazu cnoty w jej tradycyjnym i współczesnym wydaniu
powtórzenie	*nie jest oblubienicą* *prawdziwych mężczyzn* *generałów* *atletów władzy* *despotów* *może wówczas pokochali by ją* *prawdziwi mężczyźni* *generałowie atleci władzy despoci*	podkreślenie ironii zawartej w utworze
archaizacja	*oblubienicą* *żywoty świętych*	nawiązanie do tradycji

• *Pan od przyrody*

Wiersz *Pan od przyrody* jest **hołdem dla tytułowej postaci** – mentora, którego postawa wywarła niezapomniany wpływ na osobę mówiąca w wierszu. Utwór składa się z dwóch części, które dzieli kluczowe wydarzenie – śmierć.
Pierwsza część przybiera formę **wspomnienia**, w którym podmiot liryczny opowiada z perspektywy młodego ucznia o „panu od przyrody", opisuje jego postać oraz podkreśla niezapomnianą

wartość jego nauk. Opis wyglądu profesora jest jedynie zarysem – podmiot liryczny opisuje wysoką, chudą sylwetkę bez twarzy (nie mogę przypomnieć sobie jego twarzy), skupiając uwagę na charakterystycznych przedmiotach zdobiących ubranie nauczyciela ([...] *na łańcuszku*, [...] *surducie*, [...] *krawacie*). O wpływie pana od przyrody na uczniów świadczą przywołane przez osobę mówiącą doświadczenia przyrodnicze, które rozbudziły ciekawość młodych ludzi (*on pierwszy pokazał nam* [...], *on nas wprowadził* [...], *z jego namowy* [...]).

Śmierć nauczyciela podmiot liryczny opisuje zwięźle: „w drugim roku wojny zabili pana od przyrody łobuzy od historii". Prostota obserwacji tego zdarzenia i zastosowanie kolokwializmów, podkreślają **podział rzeczywistości obserwowanej oczami dziecka**: pan od przyrody symbolizuje mądrość, dobroć, prostotę życia i ludzkich doświadczeń, podczas gdy „łobuzy od historii" są źli i czynią zło.

Drugą część wiersza stanowią **rozważania na temat losu „pana od przyrody" po jego śmierci**. Osoba mówiąca w wierszu mówi o teraźniejszości, wypowiada się z perspektywy dojrzałego człowieka. Wyobraża sobie profesora szczęśliwego i beztroskiego, czego plastycznym wyrazem jest obraz nauczyciela wędrującego w niebie z siatką na motyle. Inna wizja zakłada reinkarnację nauczyciela. Dlatego uczeń z szacunkiem odnosi się do napotkanego na swej drodze żuka:

kiedy na leśnej ścieżce
spotykam żuka który gramoli się
na kopiec piasku
podchodzę
szastam nogami
i mówię:
– dzień dobry panie profesorze
pozwoli pan, że mu pomogę –

W odczuciu osoby mówiącej w wierszu profesor tak naprawdę nie odszedł. Towarzyszył uczniowi w postaci cielesnej, a teraz jest przy osobie dorosłej – towarzyszy jej w postaci wiedzy i wartości, które przekazał.

Utwór jest przykładem **liryki bezpośredniej** oraz **liryki wyznania**. Podmiot liryczny ujawnia się i mówi o swoich doświadczeniach, przeżyciach, emocjach. Jest to wiersz wolny o nieregularnej budowie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*złoty łańcuszek* *popielaty surdut* *nieżywy krawat* *ogromna siatka* *zielona skrzynka*	wzbogacanie wizualizacji postaci oraz informacja o tym, jak podmiot liryczny postrzega poszczególne elementy rzeczywistości; na co zwraca uwagę
przenośnia	*W dziesiątym roku życia/ zostałem ojcem* *W ciemnym pokoju profesorskim/ na końcu korytarza liści* *Intymne życie/ naszego pradziadka/ pantofelka*	podkreślenie niezwykłości przeżyć, istoty wydarzeń i wizji; scalenie opisywanych doświadczeń i obserwacji z osobistymi emocjami podmiotu lirycznego
anafora	*On pierwszy pokazał nam* *on nas wprowadził*	podkreślenie niezwykłej roli pana przyrody w opisywanych przez podmiot liryczny odkryciach i doświadczeniach
kontrast	*zabili pana od przyrody* *łobuzy od historii*	zestawienie dobra („pan od przyrody") i zła („łobuzy od historii")

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
powtórzenie	*nie jest oblubienicą* *prawdziwych mężczyzn* *generałów* *atletów władzy* *despotów* *może wówczas pokochali by ją* *prawdziwi mężczyźni* *generałowie atleci władzy despoci*	podkreślenie ironii zawartej w utworze
apostrofa	*dzień dobry, panie profesorze*	ożywienie obecności zmarłego pana od przyrody w przemyśleniach podmiotu lirycznego

Anna Kamieńska urodziła się 12 kwietnia 1920 roku. Była pisarką i tłumaczką. Pierwsze utwory opublikowała w czasopiśmie „Płomyczek" w wieku 14 lat. Uczyła się w tajnych kompletach. Ukończyła filologię klasyczną. Pracowała jako redaktor w czasopismach „Wieś", „Nowa Kultura", „Twórczość". Od lat 50. publikowała wiersze dla dzieci i młodzieży w „Płomyczku". Wyszła za mąż za poetę Jana Śpiewaka, z którym tłumaczyła dzieła literatury rosyjskiej. Przyjaźniła się z ks. Janem Twardowskim. Zmarła 10 maja 1986 roku.

- ***Widok z gór***

Wiersz jest poetyckim opisem górskiego krajobrazu widzianego oczami osoby mówiącej. Kolejne zwrotki składają się na obrazy poetyckie, które rysują elementy idyllicznego (rajskiego, sielskiego) pejzażu górskiego. Składają się na niego: góry, owieczki, łąka, dolina, deszczowa chmura. Na ich tle są przedstawieni ludzie i ich codzienne zajęcia: praca, śpiew, zabawy dzieci. Opis jest plastyczny i oddziałuje na zmysły odbiorcy, roztaczając przed nim perspektywę szeroką jak prawdziwy górski krajobraz.
W dwóch ostatnich wersach ujawnia się osoba mówiąca w wierszu, która mówi o spokoju i spełnieniu związanymi z obserwowaniem tego krajobrazu:
W godzinie smutku nic mi nie trzeba
Tę trochę ziemi i nieba.
Wiersz ma regularną budowę. Składa się z czterech czterowersowych zwrotek. Trzy pierwsze wersy każdej zwrotki mają dziesięć sylab, czwarty wers jest siedmiosylabowy. Występują rymy parzyste, żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
porównanie	*Góry nad wodą klęczą jak praczki* *Pełzną owieczki – białe robaczki*	nadawanie plastyczności obrazom, ukazanie ich niezwykłości
personifikacja	*Góry nad wodą klęczą* *Listek listkowi krople podaje* *Śpieszą się grabie* *Chmura cienia chleb ziemi kraje*	pobudzanie wyobraźni i podkreślenie dynamiki obserwowanych widoków, a także ich sielskości
ożywienie	*Mały deszczyk poszedł ukośnie*	obrazowanie charakteru zjawiska drobnego deszczu i zmiennej górskiej pogody

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
przenośnia	*Śpiewu jej pełna dolina*	wprowadzenie elementu ludowości
zdrobnienie	*owieczki* *robaczki* *listek* *deszczyk* *chłopczyk*	ukazanie emocjonalnego stosunku do opisywanych widoków – czułości, zachwytu

Bolesław Leśmian urodził się w Warszawie w 1877 roku. Tak naprawdę miał na nazwisko Lesman, jego rodzice wywodzili się z inteligencji pochodzenia żydowskiego. Dzieciństwo i wczesną młodość spędził w Kijowie. Uczestniczył w życiu artystycznym Polonii na Ukrainie, a miejsce wychowania wywarło wpływ na jego twórczość, co jest widoczne np. w opisach pejzaży i realiów. W latach 1912–1913 wydał swój pierwszy tom poezji pt. *Sad rozstajny* oraz własne interpretacje bajek i legend wschodnich dla dzieci *Klechdy sezamowe* i *Przygody Sindbada żeglarza*. W 1920 roku ukazał się jego najważniejszy tomik pt. *Łąka*. Ostatnim wydanym za życia artysty zbiorem był *Napój cienisty*. Leśmian zmarł w 1937 roku. Na początku jego poezja nie była doceniania przez ówczesnych krytyków i czytelników. Zainteresowano się nim dopiero w latach 30. XX wieku. W poezji Leśmiana często występowały motywy ludowe czy wiejskie pejzaże. Przemycał też elementy baśni, świata fantazji i snu. Był niedościgłym twórcą neologizmów artystycznych i mistrzem metafory. Świat ukazany w poezji Leśmiana ulega ciągłym zmianom i przeobrażeniom.

• *Urszula Kochanowska*

Wiersz pochodzi z tomu *Napój cienisty* (1936). Jest **bezpośrednim nawiązaniem do *Trenu XIX* Jana Kochanowskiego**, w którym śpiący poeta widzi we śnie swoją matkę z Urszulką. Matka zapewnia syna, że dziewczynka jest szczęśliwa, a on powinien zająć się ziemskimi sprawami. Podmiotem lirycznym w wierszu jest Urszulka. Sprawia wrażenie rezolutnej dziewczynki, która odważnie nawiązuje kontakt z Bogiem. Utwór utrzymany jest w aurze baśniowości, marzeń i fantazji. Jednocześnie zastosowane obrazowanie nadaje mu cechy realistyczne.

Obrazy poetyckie

- Pierwsze wrażenia Urszuli po przybyciu do nieba.
- Spotkanie z Bogiem.
- Widok domu czarnoleskiego w niebie.
- Przygotowania Urszuli na spotkanie z rodzicami.
- Świt zaglądający do domu.
- Nadzieja i rozczarowanie.

Utwór napisany jest dwuwierszem, trzynastozgłoskowcem. Występują rymy parzyste, żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*rozkwitłego ziela* *stęsknieni rodzice* *sen wieczny*	podkreślenie emocjonalnego zaangażowania osoby mówiącej
przenośnia	*oczom straszno od wesela* *Wiatr po niebie dzwoni!*	wzmocnienie obrazowania w utworze

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
porównanie	*Poglądasz, jak żywa* *dom [...] jak nasz – Czarnolaski*	nawiązanie do przeszłości Urszuli
wykrzyknienie	*Zbliż się do mnie, Urszulo!* *Wszystko było tak samo, jak tam – w Czarnolasie!*	wskazanie na komunikację między Bogiem a Urszulą
archaizacja	*straszno* *zlękniona* *przyoblekam* *roznietą*	podkreślenie wiarygodności wydarzeń

Utwór, mimo pogodnego nastroju, niesie refleksję, że nic nie jest w stanie zastąpić dziecku obecności rodziców i ich miłości. Urszula z nadzieją i radością oczekiwała na nich. Bardzo się rozczarowała, gdy nie przyszli.

Więc zrywam się i biegnę! Wiatr po niebie dzwoni!
Serce w piersi zamiera... Nie!... To – Bóg, nie oni!...

Adam Mickiewicz (biogram poety na s. 49)

• *Niepewność*

Wiersz ma charakter wewnętrznego monologu skierowanego do osoby, która jest dla podmiotu lirycznego obiektem zainteresowania. Rozmyśla on na temat tego, czy pojawiające się w nim uczucia można nazwać przyjaźnią czy miłością. Stąd pojawiające się po każdej zwrotce pytanie:
Czy to jest przyjaźń? czyli też kochanie?
Słowa te podkreślają dylemat osoby mówiącej i jej emocjonalny stan oraz nawiązują do tytułu utworu. Kolejne zwrotki opisują sytuacje oraz myśli mężczyzny przeżywającego rozterki uczuciowe. Z jednej strony zaprzeczają jego zakochaniu:
Gdy cię nie widzę, nie wzdycham, nie płaczę,
Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę
by w kolejnym zdaniu się ku niemu przychylić:
Jednakże gdy cię długo nie oglądam,
Czegoś mi braknie, kogoś widzieć żądam
Powtarzające się pytanie zyskuje nowe znaczenie w kontekście ostatniej zwrotki. Osoba mówiąca przyznaje w niej, że utwór powstawał z niezwykłą łatwością i to nie pod wpływem natchnienia poetyckiego (*Wieszczy duch mymi ustami nie władał*). Sam fakt napisania dla kogoś piosenki jest niewątpliwie dowodem na silne uczucia wobec tej osoby. Ich rodzaj nie został jednak rozstrzygnięty:
I zapisałem na końcu pytanie:
Co mię natchnęło? przyjaźń czy kochanie?
Utwór składa się z sześciu czterowersowych zwrotek zakończonych dwuwersowym refrenem. Regularna budowa (jedenastozgłoskowiec ze średniówką po piątej sylabie, parzyste rymy) nadaje mu śpiewności.
Utwór Mickiewicza funkcjonuje jako **piosenka**. Muzycznej interpretacji dokonał Marek Grechuta.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*lekki sen* *luba spokojność*	wskazanie na stan emocjonalny osoby mówiącej
pytanie retoryczne	*Czy to jest przyjaźń?/ Czy to jest kochanie?*	podkreślenie zagubienia emocjonalnego osoby mówiącej

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
antyteza	*Gdy cię nie widzę, nie wzdycham, nie płaczę [...]/ Jednakże gdy cię długo nie oglądam,/ Czegoś mi braknie*	wskazanie na sprzeczności w zachowaniach i uczuciach
powtórzenie	*Czy to jest przyjaźń, czy to jest kochanie?*	podkreślenie nurtującej natury pytania
hiperbola	*Dla twego zdrowia życia bym nie skąpił;/ Po twą spokojność do piekieł bym wstąpił*	wskazanie na siłę uczucia

Juliusz Słowacki (biogram poety na s. 62)

- ***Hymn (Smutno mi, Boże!)***

Hymn (definicja s. 18) powstał w 1836 roku podczas podróży Słowackiego do Aleksandrii, co sugeruje, że ma on charakter osobisty, wyrażający prawdziwe uczucia i myśli autora w poetycki, nostalgiczny sposób.

Utwór jest wyrazem tęsknoty osoby mówiącej za ojczyzną. Słowa pełne żalu, beznadziei i rezygnacji podmiot liryczny kieruje bezpośrednio do Boga. Jest mu wdzięczny za piękno otaczającego świata, ale dary te nie są w stanie uśmierzyć bólu rozstania z ojczyzną. Stan emocjonalny pielgrzyma, który „prawie nie znał rodzinnego domu", jest kontrastem do budzącego podziw wspaniałego świata. O jego emocjonalnej więzi z krajem świadczy skojarzenie przelatujących bocianów z „polskim ugorem".

Kolejne zwrotki obrazowo opisują ogrom smutku tułacza (*Żem był jak pielgrzym co się w drodze trudzi*), pozorną obojętność (*Dla obcych ludzi mam twarz jednakową*), rezygnację (*Wiem, że mój okręt nie do kraju płynie*), dziecięcą wrażliwość (*Jako na matki odejście się żali/ Mała dziecina*), chwilowy bunt (*Alem jest jako człowiek co zazdrości/ Mogił popiołom...*), pokorę (*Nim się przed moją nicością ukorzę*) zgodę na „niespokojne łoże" po śmierci.

Utwór ma regularną budowę. Składa się z ośmiu sześciowersowych strof z rymami żeńskimi o układzie ababcc. W pierwszym, drugim, trzecim i piątym wersie jest jedenaście sylab, w czwartym i szóstym – pięć sylab. W trzecim wersie każdej strofy rozpoczyna się przerzutnia, która jest jednocześnie refleksją i podsumowaniem zwrotki. Zwrot „Smutno mi, Boże!" pełni funkcję refrenu. Wiersz rozpoczyna się i kończy tym samym motywem pejzażowym „tęczy blasków", co wskazuje na kompozycję klamrową.

Wiersz Słowackiego można potraktować jako wyraz niedoli polskich emigrantów, którzy byli zmuszeni do opuszczenia ojczyzny, często skazani na tułaczą pielgrzymkę ze świadomością, że do kraju nigdy nie wrócą.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*lazurowa woda* *tęcza blasków* *Gwiazda ognista* *wielkie morze* *lotne bociany*	podkreślenie piękna natury, którą osoba mówiąca została obdarowana przez Boga i tworzenie plastycznych obrazów poetyckich
apostrofa i wykrzyknienie	*Smutno mi, Boże!*	wyrażenie wzniosłych emocji osoby mówiącej, która ze swoim żalem zwraca się wprost do Boga
przenośnia	*Rozlałeś tęczę blasków promienistą* *Gasisz w lazurowej wodzie/ gwiazdę ognistą* *Mieć będę niespokojne łoże* *Ciszę błękitu*	stworzenie tła do emocjonalnych przeżyć pielgrzyma

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
porównanie	*Jak puste kłosy, z podniesioną głową/ stoję rozkoszy próżen i dosytu* *Jako na matki odejście się żali/ Mała dziecina, tak ja płaczu bliski* *Żem był jak pielgrzym, co się w drodze trudzi* *Alem jest jako człowiek, co zazdrości/ Mogił popiołom*	podkreślenie stanów emocjonalnych osoby mówiącej i skłonienie do współodczuwania
anafora	*Żem często dumał nad mogiłą ludzi,* *Żem prawie nie znał rodzinnego domu,* *Żem był jak pielgrzym, co się w drodze trudzi*	wskazanie na tułaczy los osoby mówiącej

• *Testament mój*

Jeden z najsłynniejszych utworów Słowackiego. Ma formę testamentu poetyckiego i wyraża uczucia i pragnienia samego poety. Chce on pozostawić rodakom w niewoli wskazówki, którymi powinni kierować się po jego śmierci.

Osoba mówiąca w wierszu występuje w pierwszej osobie (zaimki: *mi, moje*; czasowniki: *żyłem, cierpiałem*) i kieruje swoje słowa do **spadkobierców testamentu**, którymi są:

- **przyjaciele i znajomi** (*niech przyjaciele moi; wy, coście mnie znali*): nakazuje im wyprawienie godnego pogrzebu i oddanie matce jego serca; uczczenie pamięci na stypie i głoszenie jego szlachetnego imienia;
- **matka** (*biedne moje serce* [...] */ tej, która mi dała to serce, oddadzą*): wyraz więzi z matką i dozgonnej miłości do niej;
- **przyszłe pokolenia** (*Lecz zaklinam niech żywi nie tracą nadziei / I przed narodem niosą oświaty kaganiec*): nakłania je do szerzenia oświaty i tradycji w narodzie oraz duchowego doskonalenia się; zaklina, aby nie tracić nadziei na odzyskanie wolności; mówi o konieczności złożenia ofiary na ołtarzu ojczyzny.

Utwór napisany jest trzynastozgłoskowcem. Występują rymy przeplatane, żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
pytanie retoryczne	*Kto drugi tak bez świata oklasków się zgodzi* *Iść.. taką obojętność, jak ja, mieć dla świata?/* *Być sternikiem duchami napełnionej łodzi,* *I tak cicho odlecieć, jak duch, gdy odlata?*	podkreślenie indywidualizmu i pokory osoby mówiącej
epitet	*żadnego dziedzica; dźwięk pusty; smętnych losach; biednej ojczyzny; oświaty kaganiec; Bożą służbę; niepłakaną trumnę; zjadacze chleba*	wartościowanie; podkreślenie podniosłego nastroju utworu
przenośnia	*że płaszcz na moim duchu był nie wyżebrany świetnościami dawnych moich przodków świetny* *póki okręt walczył – siedziałem na maszcie,* *A gdy tonął – z okrętem poszedłem pod wodę...* *przed narodem niosą oświaty kaganiec* *Być sternikiem duchami napełnionej łodzi,* *Aż was, zjadacze chleba – w aniołów przerobi*	nadanie alegorycznej i symbolicznej wymowy utworowi; np. okręt to symbol ojczyzny; płaszcz – symbol tradycji; kaganiec oświaty – symbol wiedzy; łódź z duchami – symbol przeszłości ojczyzny; zjadacze chleba – symbol przeciętnych ludzi; anioły – symbol ludzi idealnych

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
porównanie	*Imię moje tak przeszło, jako błyskawica,* *żywi [...] na śmierć idą po kolei,* *Jak kamienie przez Boga rzucane na szaniec...* *tak cicho odlecieć, jak duch*	podkreślenie smutku osoby mówiącej i boskiego wymiaru walki o wolność ojczyzny
wykrzyknienie	*Lecz zaklinam – niech żywi nie tracą nadziei*	wzmocnienie emocjonalności wypowiedzi

Czesław Miłosz urodził się 30 czerwca 1911 roku w Szetajniach na Litwie. Studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Jako poeta debiutował w 1930 roku w piśmie „Alma Mater Vilnensis". Był też współzałożycielem studenckiej grupy poetyckiej Żagary. W 1933 wydał tomik *Poemat o czasie zastygłym*, za który otrzymał nagrodę Związku Zawodowego Literatów Polskich. Stypendium z nagrody umożliwiło mu roczny pobyt w Paryżu. Po wybuchu wojny znalazł się na froncie jako pracownik Polskiego Radia. W czasie wojny przebywał w okupowanej Warszawie, a po jej zakończeniu zamieszkał w Krakowie. Następnie wyjechał do Nowego Jorku jako pracownik dyplomatyczny. Do Polski wrócił w 1949 roku i zderzył się z prawdą na temat ustroju totalitarnego. Emigrował do Francji. W Paryżu została wydana jego powieść *Dolina Issy*, tom wierszy *Traktat poetycki* oraz eseje. W 1960 roku otrzymał posadę wykładowcy na Uniwersytecie Kalifornijskim w Stanach Zjednoczonych, na Wydziale Literatur i Języków Słowiańskich. Następne 20 lat spędził w USA, łącząc pracę naukową z twórczością literacką. W 1980 roku otrzymał Literacką Nagrodę Nobla. Było to przełomowe wydarzenie, dzięki któremu w Polsce po raz pierwszy od 1945 ukazały się tomiki jego poezji (wcześniej jego utwory były objęte zakazem druku przez cenzurę PRL-u). Poeta odwiedził też wówczas Polskę pierwszy raz od 30 lat i w 1993 roku zamieszkał na stałe w Krakowie, w którym tworzył przez ostatnie 10 lat życia. Zmarł 14 sierpnia 2004 roku.

• *Który skrzywdziłeś*

Ten wiersz z tomu *Światło dzienne* (1953) powstał podczas pobytu Miłosza na emigracji w Stanach Zjednoczonych. Jest wyrazem buntu wobec totalitaryzmu i przestrogą przed karą za deptanie podstawowych praw człowieka, takich jak wolność, sprawiedliwość, swoboda działania i poczucie bezpieczeństwa. Zwraca uwagę retorycznym stylem wypowiedzi i biblijnym, wieszczym tonem oskarżenia.

Utwór należy do **liryki zwrotu do adresata**. Forma drugiej osoby liczby pojedynczej (*skrzywdziłeś*) i zaimki (*tobą, ciebie*) sugerują, że odbiorcą słów jest osoba (*ty*). Z oskarżeń wynika, że osoba ta sprawuje despotyczną władzę. Sprzeciw wymierzony jest też przeciw systemowi totalitarnemu i despotycznemu stylowi zarządzania.

Chociaż **osoba mówiąca** w wierszu nie ujawnia się, można wywnioskować, że jest nim **poeta – oskarżyciel**. Ma on misję przywrócenia godności krzywdzonemu człowiekowi i poczucie obrony wartości humanitarnych (*Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta/ Możesz go zabić – narodzi się nowy*).

Wiersz wspomina o pochlebcach i tchórzach, którzy mając na uwadze korzyści lub kierując się obawą o własne bezpieczeństwo i życie, sprzyjają despocie i przypisują mu mądrość i szlachetność (*Choćby przed tobą wszyscy się skłonili/ Cnotę i mądrość tobie przypisując*).

Ostatnia, dwuwersowa zwrotka zawiera sugestywną groźbę. Za krzywdzenie człowieka należy ponieść najsurowszą karę (*Lepszy dla ciebie byłby świt zimowy / I sznur i gałąź pod ciężarem zgięta*).

Utwór zbudowany jest z czterech zwrotek o różnej długości (dwie pierwsze czterowersowe, trzecia – trzywersowa, czwarta – dwuwersowa). Przypomina budową sonet w jego włoskiej odmianie (brak ostatniego wersu w czwartej zwrotce). Dwie pierwsze zwrotki mają charakter opisowy, dwie

kolejne – refleksyjny. Występuje stała liczba sylab w wersie (jedenastozgłoskowiec) i rymy okalające (abba). W tekście brak jest wyszukanych metafor i innych środków poetyckiego wyrazu. Wypowiedź podmiotu lirycznego ma charakter oszczędnego w doborze środków językowych monologu. Jest to celowy zabieg poetycki. Proste i komunikatywne zdania oznajmujące, z których składa się utwór, nadają słowom wiarygodności i mocy brzmienia. Regularny rytm i rymy wzmacniają charakter zarzutów. Z tak postawionymi oskarżeniami trudno polemizować.

● *Przypowieść o maku*

Wiersz pokazuje świat z innej perspektywy. Podmiot liryczny na początku skupia się na domu stojącym na ziarnku maku, które później opisuje jako całą ziemię, a inne ziarnka maku – jako inne planety. Wiersz zaczyna się i kończy szczekaniem psów – najpierw „makowych", potem tych na okolicznych polach w „rzeczywistym" świecie. Ta klamra kompozycyjna podkreśla perspektywę istnienia nieskończonej liczby światów (planet). Światy są podobne do siebie:

Ziemia to ziarnko – naprawdę nie więcej,
A inne ziarnka – planety i gwiazdy.
A choć ich będzie chyba sto tysięcy,
Domek z ogrodem może stać na każdej.

Jak podkreśla osoba mówiąca, rzadko zdajemy sobie sprawę z tego, że jesteśmy małą częścią wszechświata (*I nigdy jeszcze tym makowym psom,/ Że jest świat większy, nie przyszło do głowy*), nie myślimy o tym na co dzień o jego ogromie, zajęci swoimi sprawami.

Tytuł nawiązuje do przypowieści, co świadczy o tym, że wiersz ma dydaktyczny, a więc pouczający charakter. Utwór w sposób metaforyczny i symboliczny przekazuje życiową prawdę: Ziemia (ziarno maku) jest tylko niewielką częścią wszechświata (makówki).

Wiersz ma regularną budowę. Składa się z trzech czterowersowych zwrotek. Wersy mają stała liczbę sylab: w pierwszej zwrotce na przemian po dziesięć i jedenaście sylab, w dwóch pozostałych zwrotkach – po jedenaście. Występują rymy przeplatane żeńskie (wyjątek w pierwszej zwrotce – rym męski *dom – psom*).

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*mały dom* *księżyc makowy* *makowe psy*	wskazanie ma motyw przewodni utworu
przenośnia	*Ziemia to ziarnko* *A inne ziarnka – planety i gwiazdy*	pobudzanie wyobraźni dzięki przedstawieniu znanych obiektów z nowej, magicznej perspektywy
zdrobnienie	*ziarnko* *pieski* *domek*	podkreślenie maleńkości i wielości światów

Tadeusz Różewicz urodził się 9 października 1921 roku w Radomsku. Studiował historię sztuki na Uniwersytecie Jagiellońskim. W czasie wojny należał do Armii Krajowej. Opublikował pierwsze utwory jeszcze przed II wojną światową. W 1944 roku wydał pierwszy tom poetycki Echa leśne, choć za faktyczny debiut uznaje się zbiór Niepokój z 1947 roku. Poeta w swoich utworach ukazał postać człowieka osamotnionego, który przeżył okrucieństwo wojny i próbuje odnaleźć się w świecie po jej zakończeniu. Nowatorskość wierszy sprawiła, że nazwano ich formę „wierszem różewiczowskim" – pozbawionym rymów, znaków interpunkcyjnych. Różewicz był też autorem scenariuszy, esejów czy sztuk, w tym nowa-

torskiego dramatu Kartoteka, opublikowanego w 1961 roku, przedstawiającego niepowiązane ze sobą sceny z życia byłego partyzanta. Uzyskał wiele nagród (m.in. Nagrodę Literacką „Nike"), a także doktorat honoris causa. Różewicz zmarł 24 kwietnia 2014 roku we Wrocławiu.

• *List do ludożerców*

Utwór można rozumieć jako **poetycki list otwarty** skierowany do tytułowych „ludożerców", w którym podmiot liryczny zwraca się z prośbą o wzajemny szacunek i wrażliwość na innych. **Ludożercy są metaforą ludzi, którym brakuje właśnie szacunku i wrażliwości.**

Każda strofa wiersza zaczyna się apostrofą „Kochani ludożercy". Powtarzanie tej frazy ma na celu przywołanie uwagi osób, których mogą dotyczyć problemy w społeczeństwie dostrzegane przez osobę mówiącą. Podmiot liryczny zwraca uwagę na problemy współczesnego świata, parafrazując związki frazeologiczne: „nie patrzcie wilkiem na człowieka", „nie depczcie słabszych", „nie zgrzytajcie zębami". Osoba mówiąca podkreśla, że wszyscy ludzie są równi, mają podobne potrzeby (*Inni ludzie też mają/ Dwie nogi i siedzenie*). Warto o tym pamiętać w codziennych sytuacjach i wykazywać się empatią, a także pokorą.

Osoba mówiąca krytykuje egocentryzm w sposobie postrzegania świata przez „ludożerców". Uwydatnia to zastosowanie anafory w przedostatniej zwrotce: „Mój żołądek mój włos/ Mój odcisk moje spodnie/ Moja żona moje dzieci/ Moje zdanie".

Ostatnia zwrotka utworu jest podsumowaniem wcześniejszych rozważań. Osoba mówiąca, utożsamiając się z „ludożercami", przestrzega przed wzajemną wrogością i agresją (zjadaniem się). Grozi zamkniętą drogą do „zmartwychwstania" (*Kochani ludożercy/ Nie zjadajmy się/ Dobrze/ Bo nie zmartwychwstaniemy/ Naprawdę*).

Utwór jest przykładem **liryki apelu**. Jest to biały wiersz, składający się z krótkich wersów formułujących jasne prośby, nakazy. Nieregularna budowa utworu, brak znaków interpunkcyjnych (wiersz wolny) oraz niewyszukane słownictwo nadają mu prostego i bezpośredniego charakteru, a tym samym podkreślają, że pozytywne relacje międzyludzkie to sprawa prosta, podstawowa.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Kochani ludożercy*	określenie adresata utworu
oksymoron	*Kochani ludożercy*	uwydatnienie kontrastu między problemem niewrażliwości ludzi a uprzejmą prośbą o zmianę nastawienia
anafora	*Mój żołądek mój włos* *Mój odcisk moje spodnie* *Moja żona moje dzieci* *Moje zdanie*	podkreślenie egoizmu, nadużywania zaimka „mój" przez współczesnych ludzi
przerzutnia	*Nie zgrzytajcie zębami/ Zrozumcie* *Bo nie zmartwychwstaniemy/* *Naprawdę*	podkreślenie najważniejszych kwestii, zwrócenie uwagi na sedno zmiany
wyliczenie	*Ja mnie mój moje*	zwrócenie uwagi na samolubność postępowania ludożerców wyrażającą się w języku (skoncentrowanie na sobie)
przenośnia	*Nie zjadajmy się*	ukazanie niewrażliwości jako niszczenia innych, podkreślenie poważnych konsekwencji pozornie błahych czynów czy ludzkiej ignorancji

Leopold Staff urodził się 14 listopada 1878 roku we Lwowie. Zadebiutował w 1901 roku tomem poezji *Sny o potędze*. Już za życia był jednym z najbardziej cenionych i najchętniej nagradzanych pisarzy. Był postrzegany jako wzór artysty-mędrca. Staffa nazywa się poetą trzech pokoleń, ponieważ zaczął tworzyć w Młodej Polsce, potem pisał w dwudziestoleciu międzywojennym, w czasie wojny i okupacji oraz uczestniczył w życiu literackim po wojnie. Został uznany za przedstawiciela współczesnego klasycyzmu. Zmarł 31 maja 1957 w Skarżysku-Kamiennej.

● *Kowal*

Sonet pochodzi z tomu *Sny o potędze* (1901). Zawarta jest w nim **pochwała witalności, siły psychicznej i zdolności kształtowania swego losu**.
Osobą mówiącą w wierszu jest tytułowy kowal. Charakteryzuje go ciężka, wymagająca ogromnego wysiłku praca. Wykonuje ją jednak z radością, ponieważ dzięki ogromnemu wysiłkowi kształtuje siebie jako niezależną, silną jednostkę. Postać kowala nawiązuje do mitologicznego Hefajstosa. **Praca kowala jest metaforą pracy nad sobą.** Wskazuje na konieczność kształtowania silnej osobowości i niezłomnego charakteru.

Hefajstos – w mitologii greckiej bóg ognia, kowali i złotników

Części utworu

1. Opisowa (dwie pierwsze zwrotki): opis pracy kowala.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*kruszców drogocennych* *stalowe kowadło* *Serce hartowne, mężne, serce dumne, silne, dzieło wielkie, pilne*	wyrażenie silnych emocji towarzyszących pracy kowala
metafora	*Całą bezkształtną masę kruszców drogocennych,* *Które zaległy piersi mej głąb nieodgadłą*	podkreślenie ludzkich możliwości, potencjału, zdolności, które wymagają ciągłego kształtowania, by przerodzić się siłę, hart ducha, wolę
porównanie	*Całą bezkształtną masę kruszców drogocennych* [...] *Jak wulkan z swych otchłani wyrzucam bezdennych*	podkreślenie analogii między pracą kowala a wyrzucaniem lawy przez wulkan
nagromadzenie czasowników i rytm wiersza	*wyrzucam, ciskam, walę, wykonać, wykuć*	podkreślenie dynamiki i kolejnych etapów pracy

2. Refleksyjna (dwie kolejne zwrotki): refleksja skierowana do serca.
- przestroga przed słabością: *Lecz gdy ulegniesz, serce, pod młota żelazem*
- ostrzeżenie przed zniszczeniem: *W pył cię rozbiją pięści mej gromy potworne!*
- przyzwolenie na zniszczenie tego, co chore, niedoskonałe: *Bo lepiej giń, zmiażdżone cyklopowym razem, / Niżbyś żyć miało własną słabością przeklęte*

W sonecie podkreślony został kontrast między siłą, hartem ducha i niezłomnością a słabością, niedoskonałością, uległością.

• *Chleb*

Wiersz opowiada o tradycyjnym procesie wypiekania chleba, który wzbudza podziw i szacunek. Utwór ma strukturę **sonetu**: składa się z czternastu wersów zgrupowanych w dwie strofy czterowersowe, mające charakter opisowy, oraz dwie trzywersowe, o charakterze refleksyjnym.

Część opisowa – opis wyrabiania i wypiekania chleba – jest przedstawiona za pomocą:

– porównania: wiecznie tak samo jeszcze jak za czasów Piasta, które wskazuje na to, że opisywany proces pieczenia chleba jest starą tradycją;

– epitetów: *umączone ręce*, *zakwasem zaczyniony*, *chleb* [...] *świeży*, *odwieczny obrządek*, *pierzyna ciepła*, *pulchne ciało ciasta*, ukazujących obraz składników oraz procesów związanych z ugniataniem i wypiekiem chleba. Epitety podkreślają piękno rytuału i chleba.

Część refleksyjna skupia się na upieczonym chlebie oraz na wrażeniach osoby mówiącej. Osoba mówiąca wyraża emocje za pomocą tych samych środków stylistycznych, co w części opisowej:

– epitetów: *miąższ miękki*, *zapach kuszący i miły*, *pożywne*, *razowe bochenki*, *bochenki brunatne i okrągłe*, które podkreślają zachwyt nad efektem pracy;

– porównania: *bochenki/ brunatne i okrągłe* [...] *jak widnokrąg zoranych pól*, które wskazuje na to, że chleb powstał dzięki obfitości natury.

Ponadto podmiot liryczny stosuje także uosobienie: *zoranych pól, co chleb zrodziły*, w którym chleb jest utożsamiony z życiem danym z natury.

Sonet został napisany trzynastozgłoskowcem z rymami żeńskimi o okalającym układzie rymów (*abba*) w dwóch pierwszych zwrotkach i rymami o układzie *abc* w dwóch kolejnych strofach.

Wisława Szymborska urodziła się 2 lipca 1923 koło Poznania. W dzieciństwie mieszkała początkowo w Toruniu, a później w Krakowie, gdzie chodziła do szkoły powszechnej i gimnazjum. W czasie wojny uczęszczała na tajne komplety i zaczęła pisać pierwsze opowiadania i wiersze. Po wojnie studiowała polonistykę, a następnie socjologię na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Studiów jednak nie ukończyła, a powodem tego była jej zła sytuacja materialna. Mimo to na stałe związała się z Krakowem, co często podkreślała. Debiutowała na łamach „Dziennika Polskiego" wierszem *Szukam słowa* w 1945 roku, a 1952 roku w Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik" wydany został jej pierwszy tom poetycki *Dlatego żyjemy*, nawiązujący tematyką i stylistyką do socrealizmu, od którego odeszła w późniejszych utworach. W tym samym roku została członkiem Związku Literatów Polskich. Pracowała głównie w redakcjach czasopism. Była kierownikiem działu poezji „Życia Literackiego", następnie publikowała tam felietony w ramach cyklu *Lektury nadobowiązkowe*. W 1983 nawiązała współpracę z „Tygodnikiem Powszechnym". Od 1988 r. była członkiem Pen Clubu, czyli prestiżowego międzynarodowego stowarzyszenia pisarzy. **W 1996 roku otrzymała Literacką Nagrodę Nobla** za *poezję, która z ironiczną precyzją pozwala historycznemu i biologicznemu kontekstowi ukazać się we fragmentach ludzkiej rzeczywistości*. Zmarła 1 lutego 2012 roku po długiej chorobie.

• *Schyłek wieku*

Utwór pochodzi z tomu poezji *Ludzie na moście*, który ukazał się w 1986 roku. **Przedstawia pesymistyczny obraz rzeczywistości końca XX wieku**. Planów z początku stulecia dotyczących spokojnego życia, ładu i szczęścia na świecie nie udało się zrealizować. Wartości, takie jak: prawda, mądrość, nadzieja, ufność, prawość, uległy zapomnieniu, a królowały strach, głupota, kłamstwo. Świat nie był też wolny od wojen i głodu. Pierwotne idee o czynieniu dobra i trosce wobec bezbronnych zdewaluowały się (*W poważaniu być miała / bezbronność bezbronnych, / ufność i tym podobne*).

Osobą mówiącą w wierszu jest obserwator rzeczywistości końca XX wieku. Ujawnia się on w słowach: *Jak żyć – spytał mnie w liście ktoś*. Dokonuje on gorzkiego rozrachunku z historią i wypowiada się na temat słabej kondycji gatunku ludzkiego (*Kto chciał cieszyć się światem, / ten staje przed zadaniem / nie do wykonania*). Na początku wieku ludzie obiecywali sobie, że będą dobrzy, uczciwi, silni, będą się kierować zasadami moralnymi i dbać o słabszych. Okazało się, że zapomnieli o zobowiązaniach, a siła nadal nie idzie w parze z dobrem i uczciwością (*ale dobry i silny / to ciągle jeszcze dwóch ludzi*). Ludzkość ma nadal te same wady. Nie tylko się nie doskonali, lecz także popełnia wciąż te same błędy. Człowiek nie może znaleźć recepty na szczęśliwe życie. Mimo upływu czasu jest wciąż w tym samym miejscu na drodze rozwoju ludzkiej świadomości. Nie znajduje odpowiedzi na pytanie „Jak żyć?". Pytanie to podmiot liryczny uważa za naiwne i zadawane przez ludzkość od zawsze (*Znowu i tak jak zawsze, / co widać powyżej, / nie ma pytań pilniejszych / od pytań naiwnych*).

Refleksje zawarte w wierszu są przygnębiające. Człowiek popełnia wciąż te same błędy (*Znowu i tak jak zawsze*). Kwestia, czy kiedyś człowiek znajdzie odpowiedź na pytanie „Jak żyć?", pozostaje nierozstrzygnięta.

Wiersz ma nieregularną budowę. Strofy zawierają różną liczbę wersów, a te – różną liczbę sylab. Utwór napisany jest językiem zbliżonym do prozy. Zdania są krótkie i precyzyjne. Przekaz jest bezpośredni i dobitny.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*pytań pilniejszych* *pytań naiwnych*	wskazanie na powtarzalność ludzkich zachowań
przenośnia	*Strach miał opuścić góry i doliny.* *Prawda szybciej od kłamstwa miała dobiegać do celu.*	podkreślenie planów dotyczących świata wartości
uosobienie	*XX wiek* [...] *lata ma policzone,* *krok chwiejny,* *oddech krótki.* *Nadzieja* *to już nie jest ta młoda dziewczyna*	podkreślenie słabej kondycji rzeczywistości końca XX wieku

Julian Tuwim urodził się w 1894 roku Łodzi. Wywodził się z mieszczańskiej rodziny pochodzenia żydowskiego. W 1916 roku rozpoczął studia w Warszawie. Porzucił je jednak i w pełni zaangażował się w twórczość poetycką. W 1918 roku opublikował swój pierwszy tomik poetycki pt. *Czyhając na Boga*. Działał też w kabarecie, dla którego pisał skecze i teksty piosenek, a następnie przystąpił do grupy poetyckiej Skamander i wydał kolejne tomiki wierszy, które cieszyły się ogromną popularnością. Podczas wojny przebywał na emigracji we Francji, a później w Ameryce. Za granicą powstał jego cykl *Kwiaty polskie*. Po powrocie do kraju w 1946 roku i zamieszkaniu w Warszawie skupił się na działalności przekładowej (znał wiele języków obcych). Zmarł nagle w grudniu 1953 roku w Zakopanem.

Liryka Tuwima była jednocześnie optymistyczna i nastrojowa. Poeta chętnie sięgał do języka potocznego. Często w jego utworach występował humor oparty na grach słownych. Z czasem Tuwim zaczął rezygnować z młodzieńczego optymizmu. W jego poezji często pojawiała się krytyka rzeczywistości, np. w utworze *Mieszkańcy*. W późniejszych tomach Tuwima nasiliły się nastroje refleksyjne.

● *Rzecz czarnoleska*

Wiersz pochodzi z tomu poezji o tym samym tytule wydanego w 1929 roku. Poeta sformułował w nim **klasyczną koncepcję literatury, nawiązującą do renesansu**. Tytułowa *Rzecz czarnoleska* to symbol poezji, tradycyjnych wartości i koncepcji świata kojarzącej się z twórczością Jana Kochanowskiego. **Tematem utworu jest poeta i jego warsztat poetycki**. Osoba mówiąca w wierszu nie ujawnia się (liryka pośrednia), ale w bardzo sugestywny sposób przedstawia swoją wizję sztuki, która powinna być wyrazem ewolucji łączącej to, co nowe, z tym, co należy do przeszłości. Tym, co urzeka osobę mówiącą w twórczości dawnych mistrzów, jest nie tylko doskonała estetyka, lecz także charakterystyczna dla klasycyzmu wizja świata, którą wyznaczają pojęcia: *ład, konieczność, jedyność*. W nastroju wiersza dominuje wyciszenie, melancholia, refleksja.
Wiersz ma regularną budowę. Trzy pierwsze wersy w zwrotce mają 11 sylab, czwarty wers – 8. Występują rymy krzyżowe, żeńskie.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*Rzecz Czarnoleska* *Jedyność chwili* *bezmiar tworzywa*	nawiązanie do walorów poezji klasycznej
przenośnia	*Rzecz Czarnoleska – przypływa, otacza* *Słowo się z wolna w brzmieniu przeistacza* *Głuchy nierozum, ciemny sens człowieczy* *Oddechem wielkiej Czarnoleskiej Rzeczy*	podkreślenie wpływu klasycznej poezji na przywracanie ładu i harmonii w świecie
przerzutnia	*bezmiar tworzywa* *Sam się układa w swoją ostateczność*	podkreślenie procesu twórczego

● *Sitowie*

W utworze podmiot liryczny w sposób niezwykle emocjonalny i obrazowy rozwodzi się na temat swojej więzi z przyrodą, którą utożsamia z dziecięcym odczuwaniem i prostotą patrzenia na rzeczywistość. Takie postrzeganie rzeczywistości pozostaje w kontraście z rozpaczą, jaka się rodzi u dorosłego już człowieka – poety, który pragnie w pełni oddać piękno natury w swojej twórczości. Jest to trudne zadanie, które zmienia sposób patrzenia na świat: natura „opowiedziana" słowami nie jest już taka, jaką można zaobserwować oczami dziecka.
Wiersz jest jednocześnie **tęsknotą za „latami chłopięcymi" i rozpaczliwą autorefleksją twórcy o mało efektywnych próbach „szukania słów dla żywego świata"**. Ukazuje kontrast między niewinnością w postrzeganiu świata przez dziecko i darem, a jednocześnie przekleństwem odbioru rzeczywistości przez osobę dorosłą – wymagającą i doświadczoną życiem.
Utwór ma klasyczną budowę. Składa się z sześciu czterowersowych zwrotek. Długość poszczególnych wersów waha się od ośmiu do trzynastu sylab. Ta nieregularność sprawia, że rytm wiersza zbliżony jest do mowy potocznej. Występują rymy żeńskie przeplatane.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*wonna mięta,* *kępki sitowia,* *prężne wiotkie i długie włókienka,* *siatka leciutka i cienka* *sitowie zwyczajne*	pobudzenie zmysłów czytelnika przez oddanie plastyczności wyobrażeniom o przyrodzie takiej, jaką zapamiętała osoba mówiąca
apostrofa	*Boże dobrych moich lat chłopięcych,* *moich jasnych świtów Boże święty!*	oddanie głębi przeżyć osoby mówiącej

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
pytanie retoryczne	*Czy już w życiu nie będzie więcej pachnącej nad stawem mięty? I sitowia, sitowia zwyczajnego nigdy już więcej nie zobaczę?*	wyrażenie tęsknoty podmiotu lirycznego za przeżyciami z dzieciństwa
przenośnia	*Że z nich splotę siatkę leciutką i cienką, którą nic nie będę łowił Nie wiedziałem wtedy, że te zioła będą w wierszach słowami po latach Będę słowa wyrywał w rozpaczy*	wskazanie na przenikanie się świata przyrody ze światem twórczym
powtórzenie	*I sitowia, sitowia zwyczajnego/ Nigdy już zwyczajnie nie zobaczę?*	wyrażenie tęsknoty za prostotą i łatwością kontaktu z naturą
przerzutnia	*Wiedziałem tylko, że w sitowiu/ Są prężne wiotkie i długie włókienka Czy to już tak zawsze ze wszystkiego/ Będę słowa wyrywał w rozpaczy*	podkreślenie siły odczuwanych emocji przez osobę mówiącą

Jan Twardowski rodził się 1 czerwca 1915 w Warszawie. Był księdzem katolickim, który – jak o sobie mawiał – pisał wiersze. Skończył polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim. Podczas wojny był żołnierzem AK i brał udział w powstaniu warszawskim. Po wojnie wstąpił do seminarium i rozpoczął studia teologiczne. Po otrzymaniu święceń kapłańskich był wikarym i uczył w szkole specjalnej w Pruszkowie. W 1959 roku został rektorem kościoła sióstr Wizytek. Przez wiele lat wykładał w seminarium duchownym. Był człowiekiem niezwykle pokornym. Podkreślał, że nie potrzebuje wiele do życia. Wspierał potrzebujących i głosił konieczność pomocy bliźniemu. Mieszkał bardzo skromnie. Na parapecie jego mieszkania leżała drewniana biedronka. Poeta prosił, by zwracać się do niego Jan od Biedronki. Zmarł 18 stycznia 2006 w Warszawie.

W swoich utworach wyraża zachwyt nad dziełem Stwórcy. Głosi pochwałę prostoty, pokory i miłości do wszystkich stworzeń. W szczególny sposób traktuje świat dzieci. Ukazuje mądrość, jaka zawarta jest w naiwnych, wydawać by się mogło, dziecięcych pytaniach.

• *Podziękowanie*

Wiersz jest **hołdem złożonym różnorodności w świecie**. Osoba mówiąca w wierszu opisuje barwność przyrody i różnice między ludźmi. Swoje podziękowanie kieruje do Stwórcy, adresata utworu. Przedstawiony w utworze świat przyrody wzbudza zachwyt. Każdy element natury jest pogodzony ze swoją odmiennością. Przyroda daje też przyzwolenie na dokonywanie w niej zmian. Człowiek, jako jej część, godzi się

na różnorodność w świecie roślin i zwierząt. Nie uwzględnia jednak tej różnorodności wśród ludzi. Upór człowieka w opowiadaniu się za wyobrażonymi wzorcami i niemożność sprostania im powoduje niedosyt. Podkreśla to puenta utworu:

tylko my chcemy być wciąż albo albo
i jesteśmy na złość stale w kratkę.

Osoba mówiąca w wierszu wyraża przekonanie, że zgoda na różnorodność i postawa tolerancji należą do najważniejszych wartości.

Utwór jest **wierszem wolnym**, bezrymowym, pozbawionym znaków interpunkcyjnych. Język utworu zbliżony do prozy w prosty sposób kreśli barwny obraz świata.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
apostrofa	*Dziękuję Ci że nie jest wszystko tylko białe albo czarne*	podkreślenie postawy osoby mówiącej
epitet	*krowy są łaciate* *bladożółta [...] trawka* *dzięcioły pstre* *czerwoną plamą* *pstrągi szaroniebieskie* *brunatnofioletowa wilcza jagoda* *policzki piegowate*	podkreślenie różnorodności świata
przenośnia	*złoto co się godzi z każdym kolorem* *niestałość spełnia swe zadanie* *jesteśmy na złość stale w kratkę*	wskazanie, jakie efekty niesie za sobą różnorodność
powtórzenie	*Dziękuję Ci że nie jest wszystko tylko białe **albo** czarne* *dzioby nie tylko krótkie **albo** długie*	podkreślenie radykalności w wyborach

• *Bliscy i oddaleni*

Wiersz otwiera bezpośredni zwrot do czytelnika „Bo widzisz tu są tacy którzy się kochają", co nadaje mu intymny charakter. **Myślą przewodnią jest skomplikowana miłość między ludźmi.** Podmiot liryczny okazuje jej różne odsłony. Przekonuje, że to wartość przynależna wszystkim ludziom, choć rzadko spełniająca oczekiwania. Często ci, którzy się kochają, „rozchodzą się jak w śmiechu porzucone kwiaty".

Osoba mówiąca używa **kontrastów**, czasem ironicznie: „spotkać się aby się ominąć", „bliscy boją się być blisko żeby nie być dalej", aby podkreślić skomplikowanie relacji między ludźmi. Ostatni dwuwers zawiera jednak optymistyczne przekonanie o szczęśliwym zakończeniu: „lecz po drugiej stronie/ nasze drogi pocięte schodzą się z powrotem".

Utwór jest **wierszem wolnym**. Zastosowanie prostych zdań pozbawionych interpunkcji sprawia, że wiersz przypomina fragment intymnej rozmowy.

ŚRODEK POETYCKI	PRZYKŁAD	FUNKCJA
epitet	*listy gorące i zimne* *porzucone kwiaty* *drogi pocięte*	wpływanie na plastyczność wyobrażeń o zachowaniach i emocjach
kontrast	*spotkać aby się ominąć* *bliscy i oddaleni* *gorące i zimne*	uwydatnienie skrajności, które dotyczą relacji i miłości
porównanie	*Bliscy i oddaleni jakby stali w lustrze* *Rozchodzą się jak w śmiechu porzucone kwiaty* *Czyści i spokojni jakby śnieg się zaczął* *Jak bażanty co nigdy nie chodzą parami*	rozwijanie wyobrażeń na temat konkretnych elementów relacji i porównywanie ich do innych, znanych zjawisk
przenośnia	*bliscy boją się być blisko* *miłości się nie szuka* *nasze drogi pocięte schodzą się z powrotem*	podkreślenie strachu przed okazywaniem i poszukiwaniem uczuć
eufemizm	*po drugiej stronie*	wskazanie na ciągłość życia w innym wymiarze

6. MOTYWY LITERACKIE

Motyw to idea, wątek lub postać utrwalone w kulturze i powtarzające się w tekstach kultury różnych epok. Często można spotkać się z pojęciem **motywy wędrowne**, gdyż motywy niejako „wędrują" po różnych dziełach. Najłatwiej dostrzec je w baśniach, gdzie pojawiają się podobni bohaterowie (np. dobra wróżka, zła czarownica), przedmioty (np. czarodziejska różdżka, siedmiomilowe buty). Niektóre z motywów określane są jako **motywy kluczowe**, czyli najważniejsze dla kultury europejskiej i światowej (np. motyw podróży, motyw ojczyzny, motyw domu). Omówimy teraz najważniejsze z nich.

6.1. DOM

Dom, traktowany jako miejsce zamieszkania, w którym znajdujemy rodzinne ciepło i zrozumienie bliskich, zawsze będzie zajmował wyjątkowe miejsce w życiu człowieka. W literaturze bywa raczej utożsamiany nie tyle z konkretnym budynkiem, ile z wyobrażoną przestrzenią związaną z rodziną, dzieciństwem, wychowaniem, poczuciem bezpieczeństwa. Motyw domu można też rozszerzyć na małe ojczyzny czy ojczyznę jako dom wspólny dla danej społeczności, którą oprócz terytorium łączą także tradycje i obyczaje. Z szerszej perspektywy domem wszystkich ludzi jest Ziemia.

Józef Chełmoński, *Domek w Kuklówce*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Dom jako ostoja spokoju, dostatku i jedna z najważniejszych wartości w życiu człowieka	**Jan Kochanowski, *Na dom w Czarnolesie*** (s. 92) Osoba mówiąca w jest szczęśliwa, bo ma swoje miejsce na ziemi – dom w ukochanym kraju. Prosi Boga o zdrowie i uczciwe życie. **Rafał Kosik, *Felix, Net i Nika oraz Gang Niewidzialnych Ludzi*** (s. 123) Domy Felixa i Neta są bezpieczną przestrzenią dla bohaterów. Chłopcy czują się w nich swobodnie. Mieszkanie Niki, choć mniej okazałe od domów chłopców, jest również jej schronieniem. Zapewnia jej możliwość utrzymania w tajemnicy śmieci ojca i nietrafienie do domu dziecka. **J.R.R. Tolkien, *Hobbit, czyli tam i z powrotem*** (s. 67) Bilbo Baggins nie chce opuszczać swojego domu, który stanowi dla niego ostoję bezpieczeństwa, spokoju.
Dom, do którego się wraca, który jest ostoją tradycji i patriotyzmu	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Dom w Soplicowie jest dla Tadeusza wspomnieniem dzieciństwa i miejscem, które go ukształtowało. Bohater jest mocno związany z rodziną i utożsamia się z wartościami, w których został wychowany.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Dom, który się opuszcza	**Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Powieść przedstawia moment, w którym bohater musi rozstać się z domem rodzinnym i wyjechać do szkoły. Nie jest to łatwe, gdyż opuszczenie domu wiąże się z utratą poczucia bezpieczeństwa.
Dom w innym świecie	**Bolesław Leśmian, *Urszula Kochanowska*** (s. 131) Bóg stwarza Urszuli dom, który jest podobny do tego w Czarnolesie. Nie sprawia to jednak radości dziewczynce, bo tam nie ma jej bliskich.
Dom pełen ciepła	**Melchior Wańkowicz, *Ziele na kraterze*** (s. 115) Powieść przedstawia obraz domu, w którym panuje atmosfera ciepła i miłości. Relacje w rodzinie opisane są z humorem, a wartości, które są ważne dla rodziny (nauka, tradycje, patriotyzm), przedstawiane są bez patosu i wzniosłości.
Dom, który się traci	**Henryk Sienkiewicz, *Latarnik*** (s. 74) Skawiński stracił dom w wyniku zawieruchy dziejowej. Wielokrotnie próbował tworzyć go od początku w różnych miejscach. Wysiłki okazały się daremne i pozostał „bezdomnym". **Miron Białoszewski, *Pamiętnik z powstania warszawskiego*** (s. 111) Mieszkańcy Warszawy tracą domy nie tylko w sensie dosłownym w wyniku odwetu okupanta za zryw powstańczy. Giną ich bliscy i to jest najboleśniejsza strata.
Karykaturalny obraz domu	**Ignacy Krasicki, *Żona modna*** (s. 46) Satyra przedstawia dom, który jest tworzony na pokaz. Osoby w nim mieszkające są sobie obce.

6.2. OJCZYZNA

Jacek Malczewski, *Ojczyzna*

Pojęcie ojczyzny można rozumieć przynajmniej na dwa sposoby. Z punktu widzenia społecznego ojczyzna gwarantuje przestrzeganie swobód i praw obywatelskich. Stanowi to o jej znaczeniu i sprawia, że konieczna jest obrona związanych z nią wartości. W literaturze często jednak pod pojęciem ojczyzny rozumie się ideę, która wymaga poświęceń dla niej samej. Częściej niż motyw ojczyzny jako przestrzeni, na której obowiązują podobne tradycje i ten sam język, pojawia się motyw obrony przed jej unicestwieniem i utratą tożsamości narodowej. Obraz ojczyzny w literaturze ulega idealizacji, sakralizacji i mityzacji. Z motywem ojczyzny związane są pojęcia patriotyzmu, nostalgii, poświęcenia życia w jej obronie, emigracji. Miłość do ojczyzny niejednokrotnie jest jedną z największych wartości, o której wspominają artyści w swoich utworach. Pisarze tworzący na emigracji często powracają do dzieciństwa i wspominają beztroskie chwile w „kraju lat dziecinnych".

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Tęsknota za ojczyzną	***Mit o Dedalu i Ikarze*** (s. 78) Dedal uwięziony na Krecie bardzo tęskni do swojego kraju. Wymyśla sposób wydostania się z wyspy. Konstruuje skrzydła dla siebie i syna. Ryzykowny powrót do ojczyzny okupiony jest śmiercią Ikara. **Juliusz Słowacki, *Testament mój*** (s. 134) Osoba mówiąca w wierszu podsumowuje swoje życie. Wyraża żal z powodu niedocenienia i żegna się z rodakami. Apeluje też o podjęcie walki za ojczyznę **Henryk Sienkiewicz, *Latarnik*** (s. 74) Skawiński jest zmuszony opuścić ojczyznę i tuła się po świecie. Nigdzie nie może znaleźć swojego miejsca. Gdy wydaje się, że na stare lata w końcu ma swoją przystań, traci ją, bo zapomniał o zapaleniu latarni. Tęsknota za ojczyzną, która powróciła podczas czytania *Pana Tadeusza*, była powodem utraty posady latarnika. **Juliusz Słowacki, *W pamiętniku Zofii Bobrówny*** (s. 63) Podmiot liryczny przebywa na emigracji i tęskni za utraconą ojczyzną. Tęsknotę wyraża w wierszu stylizowanym na wpis do pamiętnika tytułowej bohaterki. Symbol ojczyzny stanowią kwiaty i gwiazdy, które według podmiotu lirycznego są najlepszymi poetami. Osoba wypowiadająca się w utworze tęskni za ojczyzną, a w miejscu obecnego pobytu czuje się obco. **Juliusz Słowacki, *Hymn (Smutno mi, Boże!)*** (s.133) Podmiot liryczny w pełnym rozpaczy utworze wyraża tęsknotę za ojczyzną. Za pomocą apostrofy zwraca się do Boga, któremu przedstawia swoje niepokoje związane z pobytem z dala od rodzinnego kraju.
Walka o niepodległość ojczyzny	**Józef Wybicki, *Mazurek Dąbrowskiego*** (s. 75) W hymnie zostało wyrażone przekonanie, że mimo braku terytorium ojczyzna istnieje, gdyż tworzą ją Polacy. Podmiot liryczny uważa, że Polacy dzięki swojej odwadze i wytrwałości odzyskają niepodległość. **Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Działalność spiskowa księdza Robaka, który przygotowuje szlachtę do powstania. Do walki z Moskalami doszło nieoczekiwanie podczas zajazdu Hrabiego na Sopliców. Zwolennicy Horeszków i Soplicowie zjednoczyli siły w walce ze wspólnym wrogiem – zaborcą. **Adam Mickiewicz, *Reduta Ordona*** (s. 51) Pełna determinacji obrona reduty na Woli. Garstka obrońców odważnie stawiła czoła wielkiej sile atakujących. Szaniec został zdobyty, a Ordon dokonał desperackiego ataku i wysadził w powietrze redutę wraz z wrogimi wojskami. Sam również zginął. **Adam Mickiewicz, *Śmierć pułkownika*** (s. 52) Poetycki opis śmierci Emilii Plater – uczestniczki powstania listopadowego. Hołd odważnej pułkownik składają żołnierze i mieszkańcy wioski. **Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*** (s. 107) Jurand ze Spychowa walczy o zachowanie swoich ziem przygranicznych. Podstępna polityka Krzyżaków przyczynia się do wielu nieszczęść Polaków, o czym informowany jest król Jagiełło. Narastający konflikt z Krzyżakami kończy się zwycięską bitwą pod Grunwaldem.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
	Henryk Sienkiewicz, *Latarnik* (s. 74) Skawiński był uczestnikiem walk powstańczych i żołnierzem walczącym „za wolność waszą i naszą". Jest typowym przykładem żołnierza – tułacza. Walcząc o wolność innych narodów, pragnął przyczyniać się do odzyskania niepodległości przez ojczyznę. **Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec*** (s. 98) Walka sabotażowa i dywersyjna polskiej młodzieży (działającej w konspiracji) z okupantem niemieckim. Postawa bohaterów książki była sprzeciwem wobec niewoli kraju. Niejednokrotnie podejmowali ogromne ryzyko, przeprowadzając akcje wymierzone przeciw Niemcom. Akcja odbicia „Rudego" z rąk Gestapo, chociaż zakończyła się powodzeniem, poniosła za sobą ofiary. Śmiertelnie ranny został w niej „Alek". **Arkady Fiedler, *Dywizjon 303*** (s. 109) Udział polskich pilotów w powietrznych walkach o Anglię podczas drugiej wojny światowej. Dowiedli oni całemu światu, że nie tylko są odważni, lecz także w mistrzowski sposób przeprowadzają akcje bojowe w powietrzu. **Melchior Wańkowicz, *Monte Cassino*** (s. 116) Zdobycie przez polskich żołnierzy z armii Andersa klasztoru na wzgórzach Monte Cassino okupione wieloma ofiarami. Klasztoru broniła najbardziej elitarna jednostka SS. Pierwsze próby zdobycia twierdzy nie powiodły się. Dopiero drobiazgowo zaplanowana akcja Polaków przyniosła zwycięstwo.
Życie w zniewolonej ojczyźnie	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Dążenie do zachowania tradycji i polskości w zaborze rosyjskim. Dworek w Soplicowie ma tradycyjny szlachecki wystrój. Przestrzegane są w nim staropolskie zasady podejmowania gości i spędzania czasu wolnego. **Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Życie młodzieży w zaborze rosyjskim. Nauka w szkole odbywa się w języku rosyjskim. Język polski jest przedmiotem nieobowiązkowym. Stancje, na których mieszkają uczniowie, są przeszukiwane. **Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec*** (s. 98) Okupowana Warszawa – niebezpieczeństwo i trudy codzienności. Bohaterowie starają się nadać swemu życiu normalny wymiar. Rozmawiają o literaturze, o przyszłości. Nawet podczas spotkań konspiracyjnych śmieją się i dowcipkują. **Miron Białoszewski, *Pamiętnik z powstania warszawskiego*** (s. 111) Dramat ludności cywilnej podczas powstania warszawskiego. Udziałem ludzi jest ciągła ucieczka, życie w zatłoczonych piwnicach kamienic, śmierć czyhająca na każdym kroku. Warszawiacy tracą domy i bliskich.
Miłość do ojczyzny	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Narrator powraca do „kraju lat dziecinnych". W Inwokacji apostroficznie zwraca się do Litwy („Litwo, ojczyzno moja!"). Idealizuje i mityzuje kraj, ukazuje sielankowość i arkadyjskość przyrody oraz piękno miejsca, w którym się urodził. Soplicowo czyni ostoją polskości. **Wacław Bełza, *Kim też ja będę?*** (s. 125) Podmiot liryczny daje wyraz umiłowania tradycji i polskości. Bez względu na to, kim zostanie w przyszłości, będzie pielęgnował w sobie patriotyzm, bo jest to najwyższa wartość.

6.3. SZKOŁA

Szkoła to nie tylko miejsce, w którym uczniowie mają zdobywać wiedzę z konkretnych dziedzin. To także jedna z ważniejszych przestrzeni, w której człowiek podlega procesom wychowania, nawiązuje pierwsze relacje towarzyskie i uczy się funkcjonowania w społeczeństwie. W literaturze motyw szkoły często łączy się z motywem dorastania i zdobywania doświadczeń. Szkoła może być zarówno miejscem rozwoju własnych zainteresowań i nauki radzenia sobie w dorosłym życiu, jak i zniewolenia przez sztywne reguły i systemy.

Kadr z filmu *Syzyfowe prace*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Szkoła marzeń	**Jan Brzechwa, *Akademia Pana Kleksa*** (s. 41) Szkoła w powieści została przedstawiona jako oryginalna, nietypowa. Uczęszczają do niej chłopcy, których imiona rozpoczynają się na literę „A". Bohaterowie uczą się niezwykłych przedmiotów, takich jak kleksografia, leczenie chorych sprzętów itp. Uczniowie są w niej szczęśliwi, z ciekawością odkrywają świat.
„Szkoła życia" wskazująca na relacje społeczne	**Ignacy Krasicki, *Bajki*** (s. 46) Pouczające przesłania wynikające z historii przedstawionych w bajkach. *Lew pokorny*: Wobec władzy należy postępować rozważnie. *Ptaszki w klatce*: Wolność jest największą wartością. *Dwaj malarze*: Ludzie niechętnie przyjmują prawdziwy obraz samych siebie i wolą żyć złudzeniami. Są skłonni dobrze płacić za swój upiększony wizerunek.
Szkoła, która zniewala	**Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Rusyfikacja młodzieży polskiej w szkole pod zaborami. System edukacyjny stosowany przez zaborcę ma na celu ukształtowanie świadomości młodych Polaków w taki sposób, aby zaakceptowali sytuację polityczną. W szkole stosowane są nagrody za pożądane zachowania i kary za „nieprawomyślność".
Szkoła w ukryciu	**Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec*** (s. 98) Nauka na tajnych kompletach – zdobywanie wykształcenia w sytuacji zagrożenia. Młodzi ludzie i nauczyciele narażają życie, uczestnicząc w tajnym nauczaniu.
Szkoła z tradycjami	**Nancy Kleinbaum, *Stowarzyszenie umarłych poetów*** (s. 119) Nauka w elitarnej akademii i surowe zasady tam panujące. Bycie uczniem takiej szkoły powinno być zaszczytem. Jednak bohaterowie książki nie godzą się na archaiczne zasady panujące w Akademii. Świadomie je łamią, a nawet ośmieszają.
Różne oblicza szkoły	**Melchior Wańkowicz, *Tędy i owędy*** (s. 105) Pełne wyzwań, przygód i humorystycznych sytuacji życie szkolne autora reportażu. Będąc nie najlepszym uczniem, stosował różne sposoby, aby przejść z klasy do klasy. Jak na ironię, sam pewnego dnia został nauczycielem.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
	Rafał Kosik, *Felix, Net i Nika oraz Gang Niewidzialnych Ludzi* (s. 123) Szkoła jest przedstawiona jako miejsce przyjazne uczniom. Lekcje są interesujące. Istnieje wiele kół zainteresowań, dobrze wyposażona biblioteka. Uczniowie, którzy są zagrożeniem dla innych, są namierzani i karani.
	René Goscinny, Jean-Jacques Sempé, *Mikołajek* (s. 44) Szkoła w Mikołajku to zwyczajna szkoła, do której uczęszczają chłopcy, bohaterowie opowiadań. Codziennie przeżywają różne przygody, czasem popadają w konflikty lub są niegrzeczni wobec nauczycieli.

6.4. DORASTANIE

Dorastanie w literaturze ukazane jest jako proces świadczący o stopniowym wychodzeniu z beztroskiego, zazwyczaj szczęśliwego i bezrefleksyjnego okresu dzieciństwa, a wkraczaniu w dorosłość. Związane jest z nim odkrywanie przez bohatera indywidualnej tożsamości, nabywanie zdolności do podejmowania trudnych decyzji i dokonywanie ważnych życiowych wyborów, branie odpowiedzialności za swoje emocje i działania. Szczególnym rodzajem dorastania jest konieczność osiągania dojrzałości nagle na skutek wydarzeń historycznych lub tragedii osobistych. Motyw dorastania tak chętnie wykorzystują twórcy literaccy z uwagi na to, że pozwala on pokazać jak kształtuje się postawa, charakter i osobowość człowieka.

Stanisław Wyspiański, *Chłopiec z kwiatem*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Dorastanie do roli mężczyzny	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Dorastanie Tadeusza do odpowiedzialnej miłości i walki za ojczyznę. Początkowe zauroczenie Tadeusza Telimeną ustępuje głębszej miłości do Zosi. Młody Soplica rozumie też konieczność walki o wolność ojczyzny, która spoczywa na młodym pokoleniu.
Odkrywanie tożsamości narodowej	**Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Marcin Borowicz z uległego ucznia podporządkowanego zaborcy stał się świadomym swej przynależności narodowej człowiekiem. Zaczął uczestniczyć w tajnych spotkaniach uczniów, podczas których czytane były polskie książki i poznawana była historia Polski.
Dorastanie w obliczu wojny	**Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec*** (s. 98) Bohaterowie utworu zmuszeni byli szybciej dorosnąć, aby zmierzyć się z tragiczną rzeczywistością. Ich młodzieńcze plany i marzenia przekreśliła wojna. Codziennie stykali się z niebezpieczeństwem i ryzykiem śmierci oraz musieli walczyć o byt.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Dorastanie do własnych wyborów	**Nancy Kleinbaum, *Stowarzyszenie umarłych poetów*** (s. 119) Bohaterowie, zachęceni przez profesora Keatinga, podjęli próbę odkrywania siebie i własnych pragnień. Początkowo posłuszni woli rodziców i zasadom obowiązującym w szkole, po pewnym czasie zrozumieli, że mają prawo do przeżycia swego życia po swojemu.
Zdobywanie „życiowej mądrości"	**Melchior Wańkowicz, *Tędy i owędy*** (s. 105) Bohater dorasta, wyciągając wnioski z wydarzeń i porażek. Życie bohatera nie jest pasmem sukcesów. Dzięki sprytowi, pomysłowości, a nieraz także pomyślnemu zbiegowi okoliczności, wychodzi cało ze szkolnych i towarzyskich opresji.
Przyspieszone dorastanie	**Éric-Emmanuel Schmitt, *Oskar i pani Róża*** (s. 121) Oskar chce jak najwięcej doświadczyć podczas dwunastu dni, które mu pozostały. Pragnie przede wszystkim przeżyć miłość. Zakochał się w Peggy Blue i mimo że jego ukochana opuściła szpital, miał poczucie spełnienia.
Dojrzewanie do uczuć	**Antoine de Saint-Exupéry, *Mały Książę*** (s. 100) Mały Książę, zdobywając doświadczenia, dojrzewa do przeżywania prawdziwych, głębokich uczuć. Dzięki spotkaniu z Lisem uświadomił sobie, czym jest przyjaźń i odpowiedzialność.

6.5. PODRÓŻ

Podróż jest jednym z najstarszych, a więc najchętniej przywoływanych motywów literackich. Istnieje łacińskie określenie *homo viator*, oznaczające człowieka podróżnika i świadczące o tym, że zmiana miejsca, przemieszczanie się jest nieodzownym elementem życia ludzkiego od tysięcy lat. Zarówno podróż traktowana dosłownie, jak i ta metaforyczna (w wyobraźni, do wnętrza własnej psychiki czy emocji), związana jest ze zdobywaniem wiedzy, doświadczeń, poznawaniem tego, co nowe i otwieraniem się na drugiego człowieka. Typowe dla literatury polskiej tematy związane z podróżą to: emigracja, powrót do ojczyzny czy błąkanie się po świecie bez

Juliusz Kossak, *Farys*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Podróż do ojczyzny	***Mit o Dedalu i Ikarze*** (s. 78) Dedal, mimo uznania, jakim darzy go król Minos, opuszcza Kretę i wraca do ojczyzny. Podniebna podróż ojca z synem niesie ze sobą niebezpieczeństwo. Niestety, powrót Dedala do kraju zostaje okupiony śmiercią syna.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Podróż po drugie życie	***Mit o Orfeuszu i Eurydyce*** (s. 78) Eurydyka otrzymuje drugą szansę na życie i odbywa podróż z Hadesu na ziemię. Wędrówka ta nie kończy się jednak szczęśliwie. Orfeusz nie sprostał zobowiązaniu i w drodze na ziemię odwrócił się, żeby sprawdzić, czy ukochana podąża za nim. W ten sposób stracił ją bezpowrotnie.
Podróż jak wewnętrzna przemiana	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Jacek Soplica odbywa długą życiową podróż i odkupuje swoje winy jako ksiądz Robak. Z dumnego zawadiaki szlacheckiego staje się pokornym sługą Boga i ojczyzny. Bez wahania ratuje życie Gerwazemu, który poprzysiągł mu zemstę. Swoje winy wyznaje podczas przedśmiertnej spowiedzi. W uznaniu zasług dla ojczyzny zostaje zrehabilitowany. **Charles Dickens, *Opowieść wigilijna*** (s. 88) Scrooge obywa podróż z duchami, które uświadamiają mu, jak wygląda jego życie. Dzięki tej wędrówce dokonuje się w nim wewnętrzna przemiana. Z bezdusznego, ponurego skąpca, staje się pogodnym człowiekiem pomagającym innym.
Podróż w osamotnieniu	**Adam Mickiewicz, *Burza*** (s. 55) Obraz samotnego podróżnika, który w obliczu katastrofy nie ma się z kim żegnać. Zazdrości innym, którzy przed śmiercią mają z kim dzielić swoją rozpacz. Jego samotność jest tak przejmująca, że z obojętnością patrzy na nieuniknioną katastrofę.
Tułaczka	**Henryk Sienkiewicz, *Latarnik*** (s. 102) Życie Skawińskiego jest jedną wielką podróżą. Nie jest to jednak wędrówka z wyboru. Gdziekolwiek usiłuje się osiedlić, los zmusza go do kolejnej wędrówki.
Podróż po wiarę w siebie	**Ernest Hemingway, *Stary człowiek i morze*** (s. 117) Santiago podejmuje kolejne próby złowienia ryby i wyrusza w morze, aby udowodnić sobie i innym swoją siłę i użyteczność. Udaje mu się złowić potężnego marlina. Chociaż rybę zjadają rekiny, starzec odzyskuje wiarę w swoje możliwości.
Podróż do lepszego świata	**Konstanty Ildefons Gałczyński, *Prośba o wyspy szczęśliwe*** (s. 125) Osoba mówiąca w wierszu chce odbyć podróż do idealnego świata – raju. Zwraca się do ukochanej osoby z prośbą o zabranie do krainy pełnej magii i cudowności.
Podróż po doświadczenia	**Antoine de Saint-Exupéry, *Mały Książę*** (s. 100) Mały Książę w swojej wędrówce w kosmosie i na ziemi zdobywa doświadczenie i staje się mądrzejszy. Spotykając się z postaciami z różnych planet, wyciąga smutne wnioski o świecie dorosłych.
Podróż jako sprawdzenie własnych możliwości	**John Ronald Reuel Tolkien, *Hobbit, czyli tam i z powrotem*** (s. 67) Bilbo Baggins, początkowo niechętny do wyruszenia na wyprawę z krasnoludami, ma okazję sprawdzić się w trudnych sytuacjach. Wykazuje się wielokrotnie odwagą, pomysłowością i zmysłem dobrego stratega. Podróż z krasnoludami uzmysłowiła mu, na co go stać. **Henryk Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy*** (s. 69) Staś i Nel nie udali się w podróż dobrowolnie, a zostali porwani. Jednak w trakcie drogi wielokrotnie zostają poddani próbom odwagi, np. gdy Staś musiał zabić lwa lub zdobyć dla Nel lekarstwo. Podróż przez pustynię i puszczę wzmocniła odwagę i wytrwałość dzieci.

6.6. BUNT

Bunt dotyczy zazwyczaj jednostki albo mniejszej grupy ludzi. Buntować się można przeciwko zastanym zasadom, prawom i porządkom, które uznaje się za niesprawiedliwe, krzywdzące lub ograniczające wolność. Pisarze często sami są jednostkami niepokornymi, odrębnymi, poszukującymi odpowiedzi, a niekoniecznie łatwych rozwiązań. Szczególnie eksploatowanym tematem w literaturze, którego pierwsze ślady znajdziemy zarówno w Biblii, jak i mitologii, jest bunt przeciwko Bogu, bogom czy wyższej sile.

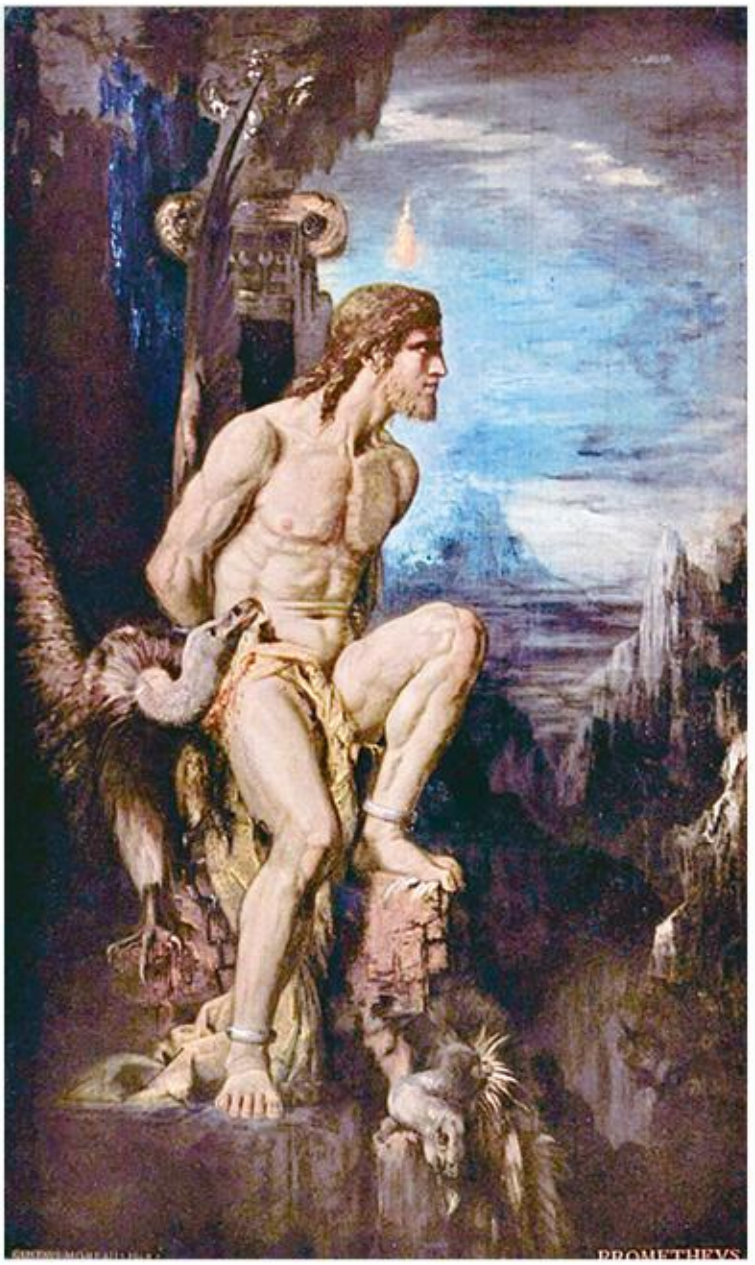

Gustaw Moreau, *Prometeusz*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Bunt w imię dobra ludzkości	***Mit o Prometeuszu*** (s. 77) Prometeusz buntuje się przeciw bogom, aby ulżyć losowi bezbronnego człowieka. Ludzie, otrzymawszy ogień od swojego dobroczyńcy, stali się bezpieczniejsi i silniejsi. Prometeusz za swój bunt został dotkliwie ukarany.
Bunt przeciw wartościom	**Henryk Sienkiewicz, *Quo vadis*** (s. 72) Petroniusz buntuje się przeciw Neronowi. Rozumie, że wystąpienie przeciw cesarzowi jest wyrokiem śmierci. Dlatego popełnia samobójstwo. Winicjusz w imię miłości do Ligii buntuje się przeciw dotychczasowemu życiu. Przyjęcie przez niego nowych wartości kończy się dla obojga zakochanych szczęśliwie. Udaje im się uciec przed gniewem Nerona.
Bunt w imię wolności	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Bunt Jacka Soplicy przeciw Stolnikowi Horeszce za upokorzenie go. Tragiczny zbieg okoliczności spowodował, że Stolnik ginie z rąk Jacka. Bunt księdza Robaka i szlachty polskiej przeciw zaborcy. Interwencja wojska rosyjskiego podczas zajazdu Hrabiego na Sopliców doprowadziła do walki zbrojnej zainicjowanej przez księdza Robaka. Dwie zwaśnione strony zjednoczyły swoje siły przeciw Moskalom. **Adam Mickiewicz, *Reduta Ordona*** (s. 51) Bunt powstańców walczących z „Moskali nawałem". Wolność jest dla broniących reduty wartością nadrzędną. Walczą, chociaż zdają sobie sprawę, że przegrają z ogromną siłą wroga.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
	Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec* (s. 98) Bunt młodych wobec okupanta i wobec nieludzkiej rzeczywistości. Młodzi ludzie nie godzą się na rzeczywistość okupacyjną. Nie mogą otwarcie stawić czoła wrogowi, więc prowadzą działalność konspiracyjną (zrywanie niemieckich flag i wieszanie polskich, rysowanie polskich symboli na murach itp.) i dywersyjną. W imię wolności narażają swoje życie. **Arkady Fiedler, *Dywizjon 303*** (s. 109) Bunt polskich pilotów wobec okupanta niemieckiego. Żołnierze nie mogą walczyć w okupowanej ojczyźnie. Swój bunt wobec okupanta wyrażają walką na frontach sojuszników.
Bunt przeciw ograniczeniom	**Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Uczniowie gimnazjum w Klerykowie w zaborze rosyjskim buntują się przeciw rusyfikacji i zasadom panującym w szkole. Narażają się na wydalenie ze szkoły za potajemne spotkania. Bernard Zygier nie ugina się jednak mimo groźby kar za nieprzestrzeganie zasad.
Bunt w imię własnych wyborów	**Nancy Kleinbaum, *Stowarzyszenie umarłych poetów*** (s. 119) Uczniowie prestiżowej Akademii Weltona buntują się przeciw szkolnej dyscyplinie, ograniczeniom i skostniałemu systemowi edukacji, który zabija indywidualność człowieka. Neil Perry zbuntował się przeciw zakazowi ojca i zagrał w przedstawieniu. Decyzja ojca o zabraniu go z Akademii spowodowała samobójczą śmierć chłopca.

6.7. CIERPIENIE

Cierpienie jest nieodłączną częścią życia. Pisarze zgłębiający ten motyw pytają o sens, cel i przyczyny ludzkiego cierpienia. Piszą zarówno o cierpieniu fizycznym, jak i psychicznym. Przywołują sytuacje, w których człowiek sam decyduje się na cierpienie w imię swoich przekonań czy idei, które głosi. Najsłynniejszą opowieścią o cierpieniu, które (pozornie) nie ma sensu, jest starotestamentowa historia Hioba, który stracił wszystko oprócz wiary. Najważniejszą figurą cierpienia, którego celem było zbawienie ludzkości, jest Jezus Chrystus. Szczególnym zapisem doświadczenia cierpienia jest literatura wojny i okupacji. Po drugiej wojnie światowej jeszcze bardziej niż dotychczas wybrzmiał w literaturze wątek zadawania cierpienia człowiekowi przez bliźniego i pytanie, skąd wzięło się na świecie zło i okrucieństwo.

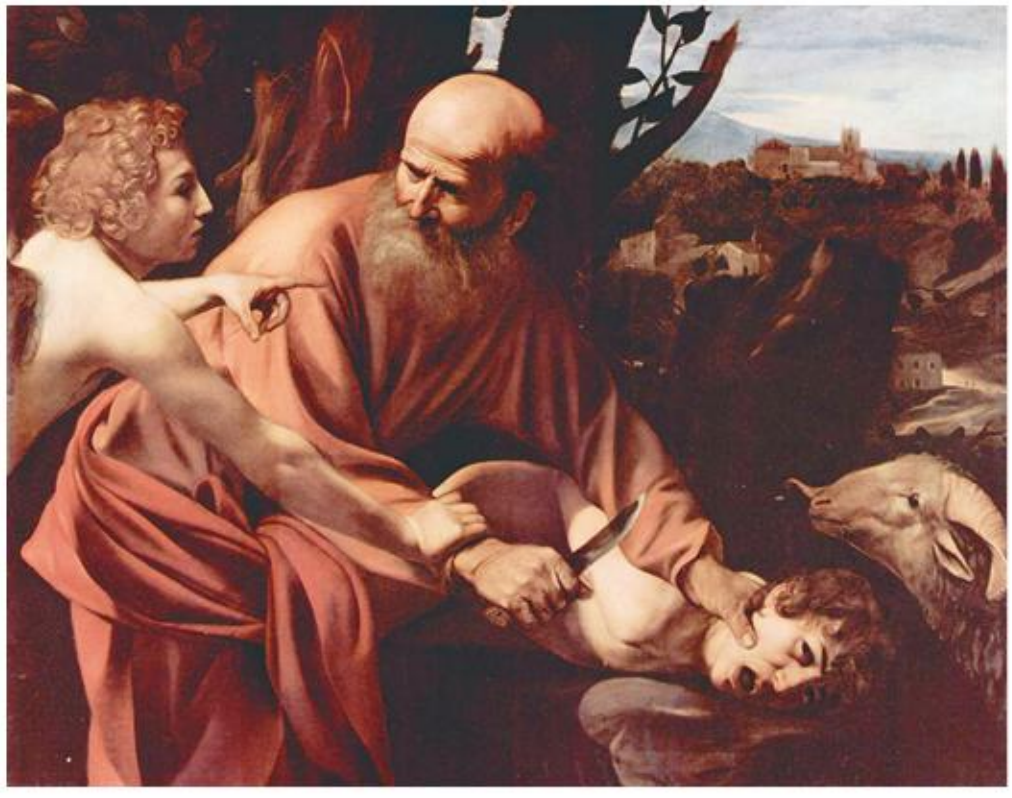

Caravaggio, *Ofiarowanie Izaaka*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Cierpienie dla ludzkości	***Mit o Prometeuszu*** (s. 77) Cierpienie za pomoc okazaną ludziom. Przywiązany do skały Kaukazu Prometeusz cierpi głód i pragnienie oraz odczuwa samotność. Codziennie zgłodniały sęp wyjadał mu wątrobę, która w nocy odrasta. **Biblia** (s. 80) Cierpienie i śmierć Chrystusa w imię zbawienia człowieka. Jezus dał się pojmać, upokorzyć i ukrzyżować, aby zbawić człowieka. Jego zmartwychwstanie jest nadzieją dla ludzi, że również go dostąpią.
Cierpienie jako kara	***Mit o Syzyfie*** (s. 77) Syzyf, mając na uwadze własne szczęście, dwukrotnie oszukał bogów i został przez nich surowo ukarany. Cierpi, wtłaczając pod górę olbrzymi głaz. Gdy już jest prawie na szczycie, głaz spada i Syzyf musi wykonywać wszystko od początku.
Cierpienie matki	***Mit o Demeter i Korze*** (s. 77) Matka cierpi z powodu rozstania z córką. Żegna się z nią każdego roku, gdy Kora schodzi do Hadesu. Smutek matki ma odzwierciedlenie w świecie przyrody. Nadchodzi jesień z deszczem i chłodem. **Juliusz Słowacki, *Balladyna*** (s. 64) Matka cierpi z powodu odrzucenia przez córkę. Mimo żalu do okrutnej Balladyny, nie zdradza jej imienia na torturach. Umiera, cierpiąc psychicznie i fizycznie.
Cierpienie ojca	***Mit o Dedalu i Ikarze*** (s. 78) Cierpienie ojca po stracie jedynego syna: Dedal stracił syna podczas podniebnej podróży do ojczyzny. Całe życie rozpaczał i tęsknił za Ikarem. **Jan Kochanowski, *Treny*** (s. 95) Cierpienie ojca po stracie ukochanego dziecka. Ojciec rozpamiętuje odejście Urszulki. Wspomina, jak się zachowywała i jaką radość sprawiała wszystkim swoją obecnością. Do rozpaczy przywodzi go widok ubranek, które zostały po śmierci dziewczynki. **Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Cierpienie Jacka Soplicy z powodu konieczności opuszczenia syna. Jacek musiał opuścić Tadeusza, gdyż groziło mu niebezpieczeństwo po zabiciu Stolnika Horeszki. Chociaż pozostawił syna pod troskliwą opieką brata, cierpiał bardzo, bo nie mógł obserwować, jak dorasta jego dziecko. **Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*** (s. 107) Cierpienie Juranda po porwaniu i śmierci Danusi. Jurand pozwolił się upokorzyć, aby odzyskać córkę. Nie zawahał się rzucić z gołymi rękami na porywaczy, gdy usłyszał, że mogą zhańbić jego dziecko. Cierpienie po śmierci Danusi doprowadziło ojca do zaniechania zemsty na największym wrogu.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Cierpienie zmarłych błąkających się w zaświatach	**Adam Mickiewicz, *Dziady cz. II*** (s. 54) Dusze zmarłych z różnych przyczyn nie mogą zaznać spokoju po śmierci i cierpią z tego powodu. Pojawiają się podczas obchodów obrzędu dziadów i proszą o pomoc żyjących na ziemi. Dary, jakie otrzymają, mają przynieść im spokój.
Cierpienie zadawane innym	**Juliusz Słowacki, *Balladyna*** (s. 85) Balladyna, kierując się żądzą władzy, świadomie przyczynia się do cierpienia innych. Zabija siostrę. Opuszcza starą matkę. Bierze udział w zamordowaniu Gralona. Odrzuca szlachetnego Kirkora i wiąże się z Kostrynem. Walczy przeciw Kirkorowi, który ją zabrał z wiejskiej chaty. Posuwa się nawet do morderstwa kochanego niegdyś Grabca.
Cierpienie w imię wiary	**Henryk Sienkiewicz, *Quo vadis*** (s. 98) Chrześcijanie są prześladowani, cierpią i umierają za wiarę. Nie wypierają się jednak Chrystusa. Godzą się na śmierć, gdyż są przekonani, że trafią do lepszego świata.
Cierpienie z miłości	***Mit o Orfeuszu i Eurydyce*** (s. 78) Orfeusz po bezpowrotnej stracie ukochanej Eurydyki rozpaczał do końca swoich dni. Nie był w stanie pokochać nikogo więcej. **Henryk Sienkiewicz, *Quo vadis*** (s. 72) Winicjusz odrzucony przez Ligię szukał drogi do jej serca. Zrozumiał, że tylko dobrocią i poświęceniem może zjednać sobie ukochaną. **Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*** (s. 107) Zbyszko nie ustawał w staraniach odnalezienia Danusi po porwaniu jej przez Krzyżaków. Świadomość, że ukochana znajduje się \w rękach okrutnych zakonników, nie dawała mu spokoju. Radość z jej odnalezienia trwała jednak krótko. **Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Gdy Marcin Borowicz miał nadzieję na spotkanie z ukochaną, jego pierwszą miłością, okazało się, że Anna wyjechała. Chłopak załamał się tą wiadomością i cierpiał z tego powodu. Przyjacielskiego wsparcia udzielił mu wówczas Radek.
Kara za cierpienie innych	**Czesław Miłosz, *Który skrzywdziłeś*** (s. 135) Wiersz ostrzega przed nieuniknioną karą za przyczynianie się do cierpienia „człowieka prostego". Osoba mówiąca w wierszu tonem oskarżycielskim informuje, że za deptanie podstawowych praw człowieka, takich jak wolność, sprawiedliwość, swoboda działania i poczucie bezpieczeństwa, czeka nieunikniona kara.
Cierpienie młodości	**Nancy Kleinbaum, *Stowarzyszenie umarłych poetów*** (s. 119) Młodzi chłopcy cierpią z powodu narzucania im woli swoich rodziców. Mają poczucie niezrozumienia przez świat dorosłych. Są rozdarci między powinnościami wobec rodziców a swoimi pragnieniami. Rozdarcie to prowadzi niekiedy do dramatycznych decyzji.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Cierpienie dziecka	**Éric-Emmanuel Schmitt, *Oskar i pani Róża*** (s. 121) Cierpienie dziesięcioletniego Oskara, który ma świadomość zbliżającej się śmierci. Rozpacz jego rodziców, którzy nie potrafią pogodzić się z losem i unikają konfrontacji ze smutną rzeczywistością. **Bolesław Prus, *Katarynka*** (s. 61) Do kamienicy, w której mieszka pan Tomasz, wprowadza się niewidoma dziewczynka. W poprzednim domu mogła samodzielnie się poruszać, znała okolicę. Po przeprowadzce cierpi, gdyż nie może wychodzić z mieszkania. Jej jedyną radością okazuje się muzyka z katarynki.
Cierpienie starca	**Ernest Hemingway, *Stary człowiek i morze*** (s. 117) Santiago jest stary i zmęczony życiem. Ma poczucie osamotnienia i odrzucenia przez mieszkańców wioski. Mimo ciężkiej codziennej pracy, żyje bardzo skromnie. Byłby głodny, gdyby Manolin nie przynosił mu jedzenia. To go dodatkowo upokarza. Chociaż cierpi, nie skarży się na swój los.

5.8. PRZYJAŹŃ

Przyjaciel to osoba, z którą łączy nas silna więź emocjonalna. Przyjaciele darzą się wzajemną sympatią i zaufaniem, lubią spędzać ze sobą czas i są gotowi do wzajemnej pomocy w trudnych sytuacjach. Opisy prawdziwych przyjaźni wydają się w literaturze rzadsze niż miłości. Być może jednak wynika to z tego, że przyjaźń jest mniej spektakularna, ale z punktu widzenia więzi społecznych równie istotna. W literaturze przyjaźń jest tym, co pomaga przetrwać trudne chwile, daje poczucie przynależności do grupy i każe działać zgodnie z jej zasadami, ale często też pojawia się między różnymi od siebie bohaterami, ukazując potrzebę wzajemnego zrozumienia i troski.

Petrona Viera, *Przyjaźń*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Oparcie w przyjaźni	**Janusz Christa, *Kajko i Kokosz. Szkoła latania*** (s. 43) Kajko i Kokosz to bohaterowie o różnych charakterach, ale którzy mogą zawsze na siebie liczyć. Dzięki przyjaźni i współpracy pomagają swojemu grodowi, pokonując zbójów Hegemona. **Ferenc Molnár, *Chłopcy z Placu Broni*** (s. 59) Grupa węgierskich chłopców przyjaźni się i spędza ze sobą czas na placu, którego muszą bronić przed inną grupą. Najmocniejsza więź rodzi się między Boką a Nemeczkiem. Boka opiekuje się młodszym kolegą. Jest przy Nemeczku, gdy ten umiera. Z kolei Nemeczek bezgranicznie ufa swojemu dowódcy i zawsze wypełnia jego rozkazy. **Clive Staples Lewis, *Opowieści z Narnii. Lew, Czarownica i stara szafa*** (s. 48) Rodzeństwo, które przechodzi do zaczarowanego świata, dzięki przyjaźni współdziała i pomaga mieszkańcom Narnii w odzyskaniu wolności. Dzieci zaprzyjaźniają się z państwem Bobrów i panem Tumnusem, którym pragną pomóc w pokonaniu Białej Czarownicy. **Henryk Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy*** (s. 69) Między głównymi bohaterami istnieje nierozerwalna przyjaźń. Początkowo ma ona charakter relacji starszego brata i młodszej siostry. Porwanie sprowadza relację bohaterów na inne tory. Staś ma poczucie opieki nad Nel, a dziewczynka stara się sprostać sytuacji i nie zawieść przyjaciela. Oboje dojrzewają do partnerskiej przyjaźni opartej na porozumieniu, współdziałaniu i zaufaniu. W krytycznych sytuacjach oboje są skłonni do poświęceń. **Rafał Kosik, *Felix, Net i Nika oraz Gang Niewidzialnych Ludzi*** (s. 123) Główni bohaterowie wspierają się w każdej sytuacji. Dbają o relacje przyjacielskie, ufają sobie i współpracują, realizując plany. W działaniach wykorzystują swoje atuty. Spędzają wspólnie czas. Starają się postępować taktownie i nie przekraczać granic prywatności. Chłopcy znają sekret Niki i nie chcą narażać jej na dekonspirację, więc powstrzymują ją przed braniem udziału w najniebezpieczniejszych działaniach. Nika wykorzystuje dar przewidywania, gdyż pragnie ustrzec przyjaciół przed zagrożeniem ze strony Mortena. Jeśli tego wymaga sytuacja, bohaterowie bronią swoich wartości – Nika przeciwstawia się nieuczciwości chłopców i krytykuje korzystanie z pomocy Manfreda podczas klasówki z geografii **Hans Christian Andersen, *Królowa Śniegu*** (s. 86) Niezwykła przyjaźń między Kajem i Gerdą jest trwalsza niż przeciwności losu. Gerda dziwi się zachowaniu Kaja, który nagle staje się złośliwy i opryskliwy. Mimo tego, gdy Kaj znika, postanawia go odszukać. Dzięki poświęceniu Gerdy, jej uporowi i odwadze Kaj zostaje uratowany. Jej szczera przyjaźń topi lód w sercu przyjaciela. **Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Młodzi bohaterowie jednoczą siły w działaniach przeciw systemowi rusyfikacji. W trudnych sytuacjach są dla siebie wsparciem. Marcin Borowicz wstawia się za Andrzejem Radkiem, który został wyrzucony ze szkoły. Ten z kolei jest wsparciem dla Marcina, gdy przeżywa on wyjazd Biruty. **Nancy Kleinbaum, *Stowarzyszenie umarłych poetów*** (s. 119) Spotkania chłopców należących do Stowarzyszenia przyczyniają się do zacieśniania więzi koleżeńskich. Nierozumiani przez dorosłych, wspierają się w swoich wyborach i działaniach. Knox, Neil, Pitts, Meeks i Todda przekraczają surowe zasady akademii i spotykają się potajemnie w grocie. Czytanie poezji i dyskusje na filozoficzne i życiowe tematy pogłębiają więź łączącą chłopców. Szczególna relacja łączy Neila i Todda.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Przyjaźń w trudnej rzeczywistości	**Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec*** (s. 98) Przyjaźń i solidarność koleżeńska w trudnych latach okupacji ma szczególny wymiar. Chłopcy organizują odbicie „Rudego", chociaż są świadomi, że ich akcja może być okupiona ofiarami. „Zośka" nie może się otrząsnąć po śmierci „Rudego" i „Alka". W przypadku bohaterów książki sprawdza się powiedzenie o przyjaźni aż po grób. Tylko tutaj ma ono wymiar tragiczny. **Arkady Fiedler, *Dywizjon 303*** (s. 109) Walka powietrzna wymaga szczególnej odpowiedzialności za współtowarzyszy. Polscy piloci sprawdzają się w akcjach bojowych jako żołnierze odważni i skłonni do poświęceń za kolegów.
Przyjaźń dziecka z dorosłym	**Ernest Hemingway, *Stary człowiek i morze*** (s. 117) Manolin nie opuszcza Santiago, mimo że starzec jest uważany za pechowca. Chłopiec dba o przyjaciela. Przynosi mu jedzenie i rozmawia z nim. **Éric-Emmanuel Schmitt, *Oskar i pani Róża*** (s. 121) Róża jest przyjaciółką i oparciem dla umierającego Oskara w sytuacji, gdy rodzice nie rozmawiają z chłopcem o jego śmiertelnej chorobie.
Odkrywanie przyjaźni	**Antoine de Saint-Exupéry, *Mały Książę*** (s. 100) Spotkanie Małego Księcia z Lisem uświadamia mu, czym jest przyjaźń. Jej podstawą jest stworzenie więzi. Prawdziwej przyjaźni nie można kupić.

6.9. MIŁOŚĆ

Najogólniej miłość to silne, niezwykłe uczucie, które żywimy do drugiej osoby (lub idei). Mówi się, że miłość niejedno ma imię. Literatura dostarcza przykładów wszystkich rodzajów miłości, zarówno tej rodzinnej, matczynej czy przyjacielskiej, chrześcijańskiej miłości wobec bliźniego, miłości do Boga, miłości małżonków, kochanków, jak i tragicznej miłości romantycznej. Miłość romantyczna występująca w literaturze kładzie nacisk na związek dusz, często wiąże osoby, które z różnych względów nie mogą być razem. Miłość taka najczęściej jest niespełniona i nieszczęśliwa. Z motywem miłości związane są tematy miłości silniejszej niż śmierć. Mówi się też o miłości do ojczyzny.

Kadr z filmu *Quo vadis*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Miłość utracona	***Mit o Orfeuszu i Eurydyce*** (s. 78) Orfeusz i Eurydyka bardzo się kochali. Ogromna miłość Orfeusza sprawiła, że Eurydyka mogła opuścić Hades. Jego niecierpliwość sprawiła, że stracił ukochaną po raz drugi, tym razem bezpowrotnie. **Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*** (s. 107) Zbyszko odnajduje porwaną przez Krzyżaków Danusię. Porwanie i uwięzienie spowodowały, że nie odzyskuje ona świadomości i umiera. Rycerz traci swą ukochaną.
Miłość do człowieka	**Biblia** (s. 45) Chrystus poświęcił życie w imię miłości do człowieka. Dał tym samym przykład miłości do bliźniego i konieczności poświęcenia się dla niego. ***Mit o Prometeuszu*** (s. 77) Prometeusz kochał ludzi i nie zawahał się poświęcić się dla ich dobra. Za miłość do człowieka zapłacił wiecznym cierpieniem.
Miłość do bliźniego	***Przypowieść o miłosiernym Samarytaninie*** (s. 82) Samarytanin udziela pomocy potrzebującemu, nie zważając na jego pochodzenie. W historii tej podkreślone jest przesłanie, że w każdym człowieku należy widzieć bliźniego, któremu należy pomóc.
Miłość rodzicielska	***Mit o Demeter i Korze*** (s. 77) Zbolała Demeter przemierza świat w poszukiwaniu córki. Zatwardziała w żalu matka spowodowała, że ziemia przestała wydawać plony. Gdy Zeus cofnął swój wyrok, matka znów mogła cieszyć się obecnością córki. **Jan Kochanowski, *Treny*** (s. 95) Zrozpaczony ojciec przywołuje obraz córki. Tęskni za jej śpiewem i zabawami. Pustki, jaka pozostała po odejściu Urszulki, nie może nic wypełnić. **Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*** (s. 107) Jedyną słabością, jaką okazywał hardy Jurand, była miłość do córki Danusi. Oddał ją po śmierci żony pod opiekę księżnej Anny Danuty. Porwanie Danusi przez Krzyżaków było ciosem dla ojca. W imię miłości do dziecka pozwolił się im upokorzyć.
Miłość interesowna	**Ignacy Krasicki, *Żona modna*** (s. 47) Małżonkowie pobierają się nie z miłości, lecz dla realizacji swoich celów. Mężowi zależy na majątku, jaki wniosła w posagu żona. Żonie zależy na spełnianiu swoich zachcianek i planów przy spokojnym, ugodowym mężu. **Juliusz Słowacki, *Balladyna*** (s. 64) Balladyna udaje uczucie i chce poślubić Kirkora z chęci posiadania władzy i bogactwa. Gdy wyjeżdża na zamek, knuje spisek przeciw niedoszłemu mężowi i ostatecznie przejmuje władzę.
Miłość spełniona	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Tadeusz i Zosia dojrzewają do uczucia i ku radości wszystkich zamierzają się pobrać. Zapowiada się, że ich małżeństwo będzie zgodne i szczęśliwe. **Aleksander Fredro, *Zemsta*** (s. 89) Miłość Klary i Wacława, po wielu perypetiach, zostaje uwieńczona małżeństwem. Wacław walczył o ukochaną, sprzeciwiając się ojcu. Klara spotykała się z ukochanym potajemnie, mając na uwadze gniew stryja.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Miłość tragiczna	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Sprzeciw Stolnika Horeszki wobec miłości Jacka Soplicy i jego córki prowadzi do tragicznych zdarzeń. Gdy Stolnik się zorientował, że Jacek i jego córka się kochają, podał młodzieńcowi czarną polewkę, która była wyrazem niechęci wobec niego. Rodząca się miłość młodych została przekreślona.
Miłość zdradzona	**Adam Mickiewicz, *Świtezianka*** (s. 53) Strzelec składa przysięgę dozgonnej miłości dziewczynie, z którą się spotyka. Wystawiony na próbę, łamie dane słowo. Za zdradę zostaje surowo ukarany.
Miłość niespełniona	**Juliusz Słowacki, *Balladyna*** (s. 64) Goplana bez wzajemności kocha Grabca. Nieodwzajemniona miłość popycha ją do intryg w świecie ludzi. Filon odnajduje w nieżyjącej Alinie swój ideał miłości. Rozpacza, bo dziewczyna nie może odwzajemnić jego uczuć.
Trudna droga do miłości	**Henryk Sienkiewicz, *Quo vadis*** (s. 72) Winicjusz i Ligia muszą pokonać wiele dzielących ich barier i trudności, aby ich uczucie znalazło spełnienie. Marek był przyzwyczajony, że otrzymuje to, czego pragnie. Nie znosił sprzeciwu i obca mu była pokora. W zetknięciu się ze światem chrześcijan zrozumiał, że droga do ukochanej musi być okupiona zmianą w jego spojrzeniu na rzeczywistość.
Miłość młodzieńcza	**Stefan Żeromski, *Syzyfowe prace*** (s. 102) Miłość Marcina Borowicza i Biruty nigdy nie została przez bohaterów wypowiedziana. O uczuciu świadczyły ich nieśmiałe spojrzenia i rozpacz Marcina po wyjeździe dziewczyny.
Miłość w trudnych czasach	**Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec*** (s. 98) „Alek" i Basia pragną swojemu uczuciu nadać normalny wyraz i podczas spotkań starają się zapominać o koszmarze codzienności. „Alek" nie chce zdradzić ukochanej, czym tak naprawdę się zajmuje. Troszczy się o nią i nie chce narażać jej na niebezpieczeństwo.
Prawo do miłości	**Nancy Kleinbaum, *Stowarzyszenie umarłych poetów*** (s. 119) Bohaterowie odkrywają, że miłość jest jedną z wartości, o którą warto walczyć. Knox przeżywa swoją pierwszą młodzieńczą miłość do Chris. Charli Delton jest autorem prześmiewczego artykułu, w którym domaga się przyjmowania dziewcząt do Akademia Weltona.
Miłość na nowo odkryta	**Antoine de Saint-Exupéry, *Mały Książę*** (s. 144) Mały Książę nie rozumiał zachowania kapryśnej Róży. Troszczył się o nią, a ona wciąż była niezadowolona. Bez większego żalu opuszczał więc swoją planetę. Dopiero podczas pobytu na ziemi zrozumiał, że kocha Różę, ponieważ dla niego jest jedyna na świecie.
Miłość jako poświęcenie	**Clive Staples Lewis, *Opowieści z Narnii. Lew, Czarownica i stara szafa*** (s. 48) Aslan, z miłości do dzieci, postanawia poświęcić siebie i w ten sposób uratować Edmunda przed karą Białej Czarownicy.

6.10. PRZYRODA

Przyroda od zawsze inspirowała twórców jako źródło symboli, motywów, opisów literackich. Poprzez zwrócenie uwagi na konkretne elementy natury, takie jak piękno krajobrazu, światło księżyca, barwy, zapachy, dynamika, poeci często opisują swoje stany emocjonalne. Natura jest też jednocześnie tym, co wpisuje człowieka w szerszy plan (np. zmieniające się pory roku jako ukazanie cykliczności czasu i celowości życia nie tylko pojedynczej jednostki, lecz także całych pokoleń). Piękno ojczystego krajobrazu wspominają z sentymentem pisarze tułający się po świecie. Natura w literaturze sprzyja miłosnym wyznaniom i magicznym rytuałom. Z motywem natury związana jest też opozycja natura a kultura.

Caspar David Friedrich, *Dwaj mężczyźni patrzący na księżyc*

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Wyobrażenia o przyrodzie	***Mit o Demeter i Korze*** (s. 77) Pory roku, które zmieniają się pod wpływem spotkania i rozstania matki i córki. Jesienią matka i córka żegnają się i dlatego jest zimno, pada deszcz. Zimą są utulone w żalu i ziemia też zasypia. Wiosną, gdy matka i córka się spotykają, ziemia budzi się do życia. Latem daje plony za przyzwoleniem szczęśliwej Demeter.
Metafora przyrody	***Przypowieść o siewcy*** (s. 82) Ziarno, które pada na różne podłoże, jako przenośnia Słowa Bożego. Jeśli ziarno trafiło na skały lub zachwaszczoną glebę, nie wyda plonu. Jeśli natomiast spadło na żyzną glebę, wyda obfite plony.
Ład i harmonia w przyrodzie	**Jan Kochanowski, *Czego chcesz od nas Panie*** (s. 93) Obraz świata stworzonego przez dobrego Boga. Wszystko w tym świecie ma swoje miejsce i funkcjonuje w myśl bożego planu. Doskonałe dzieło Boga objawia się człowiekowi poprzez przyrodę. Każdy jej element ma swoje zdanie, z którego wywiązuje się ku chwale Pana. **Jan Kochanowski, *Na lipę*** (s. 92) Lipa zaprasza, aby skorzystać z jej dobrotliwego wpływu na zdrowie i nastrój „gościa". Przedstawia swoje zalety, aby adresat mógł poznać korzyści, jakie da mu odpoczynek (spokój, cień, śpiew ptaków, spokojny sen).

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Sielski obraz przyrody	**Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*** (s. 55) Wydarzenia w epopei rozgrywają się na tle pięknych, litewskich krajobrazów. Sam dworek w Soplicowie położony jest w malowniczej okolicy. Wiele wydarzeń (grzybobranie, polowanie) rozgrywa się w otoczeniu natury. Opis urokliwych przyrodniczo miejsc dopełnia sugestywne przedstawienie zjawisk w przyrodzie (burza, wschód i zachód słońca).
Przyroda, która wymierza sprawiedliwość	**Adam Mickiewicz, *Świtezianka*** (s. 53) Przyroda współuczestniczy w przeżyciach bohaterów. Tworzy nastrój tajemniczości i grozy. Ostatecznie wymierza sprawiedliwość wiarołomnemu strzelcowi. **Juliusz Słowacki, *Balladyna*** (s. 64) Świat przyrody przenika się ze światem ludzi. Goplana wpływa na losy ludzi. Balladyna ponosi śmierć rażona piorunem.
Złowroga przyroda	**Adam Mickiewicz, *Burza*** (s. 55) Trwoga pasażerów statku w obliczu nieuchronnej katastrofy. Przyroda ukazuje w wierszu swoje złowieszcze oblicze. Człowiek w zetknięciu z żywiołem nie ma szans.
Przyroda, która przynosi ulgę	**Henryk Sienkiewicz, *Latarnik*** (s. 74) Codzienny widok morza przynosi Skawińskiemu ulgę po latach tułaczki.
Człowiek jako element świata przyrody	**Ernest Hemingway, *Stary człowiek i morze*** (s. 117) Santiago traktuje świat przyrody jak swojego sprzymierzeńca. Morze jest dla niego źródłem życia, a do złowionego marlina odnosi się z szacunkiem.
Przyroda, o którą trzeba dbać	**Antoine de Saint-Exupéry, *Mały Książę*** (s. 100) Mały Książę dba o swoją planetę. Przeczyszcza wulkany, wyrywa baobaby i pielęgnuje Różę.
Przyroda, która daje ukojenie	**Anna Kamieńska, *Widok z gór*** (s. 130) Podmiot liryczny zachwyca się przyrodą – podziwia góry, niebo. Obserwacja natury stanowi źródło szczęścia, spokoju i bezpieczeństwa.
Egzotyczna przyroda	**Henryk Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy*** (s. 69) W powieści została ukazana różnorodna roślinność pustyni i puszczy. Dzięki obrazowym opisom można wyobrazić sobie burzę piaskową, fatamorganę. Opisane zostały takie rośliny, jak: baobaby, bananowce, figowce, oraz zwierzęta, jak: słonie, wielbłądy, flamingi, serwale (wobo).

6.11. MAGIA, CZARY, ELEMENTY FANTASTYCZNE

Magiczne krainy, czary, baśniowe postacie to elementy literackiej rzeczywistości. Czary pomagają bohaterom w przezwyciężaniu trudności, ale mogą być też narzędziem w rękach złych postaci. Niektóre magiczne stworzenia są wyjątkowo okrutne i walka z nimi jest trudna. Bohaterowie niejednokrotnie muszą wykazać się odwagą i sprytem, by zwyciężyć nad złem.

UJĘCIE MOTYWU	PRZYKŁADY UTWORÓW
Magiczny świat	**Clive Staples Lewis, *Opowieści z Narnii. Lew, Czarownica i stara szafa*** (s. 48) Bohaterowie trafiają przez szafę do magicznej krainy – Narnii. Mieszkają tam magiczne stworzenia, mówiące zwierzęta. Narnią rządzi okrutna Biała Czarownica, która używa magii w celu utrzymania władzy. W Narnii czas płynie inaczej – po pokonaniu Białej Czarownicy bohaterowie wiele lat pozostają w magicznym świecie, a gdy przypadkiem z powrotem trafiają do szafy, okazuje się, że w rzeczywistości minęła tylko chwila. **John Ronald Reuel Tolkien, *Hobbit, czyli tam i z powrotem*** (s. 67) W powieści magiczne stworzenia reprezentujące dobro: hobbit Biblbo Baggins, krasnoludy i czarodziej Gandalf, wyruszają w podróż, podczas której muszą pokonać wiele złych magicznych stworzeń: orków, goblinów, trolli, smoków. W magicznym świecie istnieją też elfy, które posługują się własnym językiem. Czarodziej Gandalf używa czarów, by uratować bohaterów i pomóc wydostać się z kłopotów. **Janusz Christa, *Kajko i Kokosz. Szkoła latania*** (s. 43) W komiksie bohaterowie używają czarów w celu zapewnienia sobie bezpieczeństwa i wygranej w walce ze złem (Hegemonem). Magiczne przedmioty, np. drewniana łyżka, kufer, fujarka pomagają bohaterom wydostać się z opresji. **Baśnie** (s. 84) Magiczny świat składa się z magicznych stworzeń i czarodziejów stojących po stronie dobra lub czarnoksiężników opowiadających się za złem.
Magiczne nowoczesne wynalazki	**Rafał Kosik, *Felix, Net i Nika oraz Gang Niewidzialnych Ludzi*** (s. 123) W powieści jest przedstawiony świat sztucznej inteligencji, którego uosabiają przede wszystkim dwa programy: Manfred i Morten. Obrazują oni jednocześnie korzyści wynikające z nowoczesnych technologii (Manfred) i zagrożenia (Morten). Świat cybernetyki tworzą też niecodzienne urządzenia: maszyny latająco-szpiegujące, cybermucha, penetrator, buty na „hopsasach", aparat do gaszenia zapałek.

7. LITERATURA A INNE DZIEDZINY SZTUKI

Literatura jest jedną ze sztuk, która z jednej strony inspiruje twórców innych dziedzin, a z drugiej – sama często czerpie pomysły z bogatego świata kultury. Najbardziej oczywistym przenikaniem się sztuk jest literatura i film. Najczęściej na podstawie dzieł literackich tworzony jest film. Bywa jednak i odwrotnie – scenariusz filmowy jest podstawą do napisania książki.
Chociaż literatura, film, malarstwo, rzeźba posługują się różnymi środkami wyrazu, mają pewne cechy wspólne. Często posługują się metaforą, symbolem i alegorią. Wymagają odczytania zawartych w nich treści. Często odczytanie tekstu kultury wymaga od odbiorcy dodatkowej wiedzy, np. z historii czy historii sztuki.

7.1. TEATR

Teatr należy do najstarszych dziedzin sztuki. Człowiek od zarania swoich dziejów próbował odgrywać sceny, za pomocą których przekazywał odbiorcom wyobrażoną rzeczywistość. Dziś teatr kojarzony jest z widowiskiem odgrywanym przez aktorów dla publiczności.
Z myślą o teatrze powstawał dramat (s. 27), gdyż to głownie ten rodzaj tekstu literackiego dostosowywany był do realizacji scenicznej. Współcześnie scenariusze spektakli teatralnych pisane są też na podstawie innych gatunków (najczęściej powieści).

Teatr Narodowy w Warszawie

• Historia teatru

Teatr w starożytnej Grecji

Początki teatru sięgają obchodów świąt ku czci boga Dionizosa. Dionizje rozpoczynano od barwnej procesji, podczas której śpiewano i tańczono. Przewodniczył temu mężczyzna przebrany za kozła. Śpiewanej przez niego pieśni pochwalnej na cześć Dionizosa towarzyszyły komentarze chóru. Ta wymiana słowna przekształciła się później w dialogi i monologi widowiska teatralnego.

Ruiny teatru starożytnego

Do pierwszych przedstawień wykorzystywano naturalne warunki, czyli place u stóp wzgórza, na którego stoku siadali widzowie. Z czasem na zboczach budowano widownię, a scena nabrała kolistego kształtu. Później stworzono nowy element na scenie – podwyższenie, na którym występowali aktorzy.
W starożytnym widowisku teatralnym na scenie mogło występować tylko do trzech aktorów. Prawo do grania mieli tylko mężczyźni. Role kobiece otrzymywali młodzi chłopcy o kobiecym głosie. Podstawą charakteryzacji była maska. Dzięki niej można było określić wiek postaci, jej płeć, nastrój, charakter. Jeden aktor mógł podczas przedstawienia użyć kilku masek i dzięki temu odgrywał

Maska z teatru starożytnego

kilka ról. Aktorzy, aby być lepiej widoczni, występowali w wysokich butach (koturnach). Publiczność bardzo żywiołowo reagowała na przebieg zdarzeń. Aktorzy mogli spodziewać się nie tylko aplauzu, lecz także obrzucenia resztkami jedzenia.

Teatr elżbietański

Teatr elżbietański narodził się za czasów panowania w Anglii królowej Elżbiety I. Za umowną datę jego powstania przyjmuje się 1576 rok, kiedy pod Londynem powstał pierwszy budynek przeznaczony do prezentowania widowisk teatralnych. Po nim powstawały kolejne teatry, a wśród nich najważniejszy – The Globe. W nim wystawiano sztuki Szekspira. Cechowała je wartka akcja, wyrazistość postaci i uniwersalna problematyka w prezentowanych tematach. Teatr elżbietański charakteryzował się oszczędnością w stosowaniu dekoracji i rekwizytów.

Replika szekspirowskiego teatru The Globe w Londynie

William Szekspir (1564–1616) jest uważany za największego dramaturga w historii teatru nowożytnego, a także za najwybitniejszego pisarza literatury angielskiej i narodowego poetę Anglii. Obecnie jest jednym z najbardziej znanych pisarzy na świecie.

Napisał 38 sztuk teatralnych, 154 sonety i wiele utworów innych gatunków. Zarówno jego komedie, jak i tragedie cieszyły się niezwykłą popularnością już za jego życia, ale światowy rozgłos Szekspir uzyskał po śmierci. Jego dzieła wciąż tłumaczone są na wiele języków, a widowiska teatralne grane na całym świecie. Najpopularniejsze utwory to: *Romeo i Julia*, *Makbet*, *Hamlet*, *Otello*, *Król Lear*, *Poskromienie złośnicy*, *Sen nocy letniej*, *Wiele hałasu o nic*, *Jak wam się podoba*.

Teatr romantyczny

W dramatach romantycznych pojawiały się sceny, w których dawały o sobie znać rozszalałe żywioły natury, pojawiały się postacie z zaświatów i zachodziły nadprzyrodzone zjawiska. Aktorzy musieli niespodziewanie pojawiać się i znikać, a także przemieszczać się po niebie wśród deszczu i błyskawic, tonąć w jeziorze czy spadać z góry. Konieczne więc były takie rozwiązania techniczne, które by to umożliwiały. Wprowadzono scenę obrotową, zapadnie, a aktorów podnoszono na linach lub przywiązywano na określonych wysokościach.

Scena z inscenizacji II części *Dziadów* Adama Mickiewicza

Teatr współczesny

Teatr współczesny charakteryzuje się ogromną różnorodnością nurtów i sposobów przekazu. Obok spektakli realistycznych istnieją widowiska eksperymentalne. Niektóre sztuki mają bogatą oprawę plastyczną i coraz bardziej powszechną multimedialną. Inne rezygnują z dekoracji i rekwizytów – tylko gra aktorska tworzy świat przedstawiony spektaklu.
Teatr eksperymentalny w swoich przedstawieniach często pomija tradycyjną scenę. Aktorzy wychodzą ze spektaklami na ulicę i angażują do nich przechodniów.

Przedstawienie teatru ulicznego

Pojęcia związane z teatrem

Kulisy – część teatru za sceną.

Kurtyna – ruchoma zasłona oddzielająca scenę od widowni.

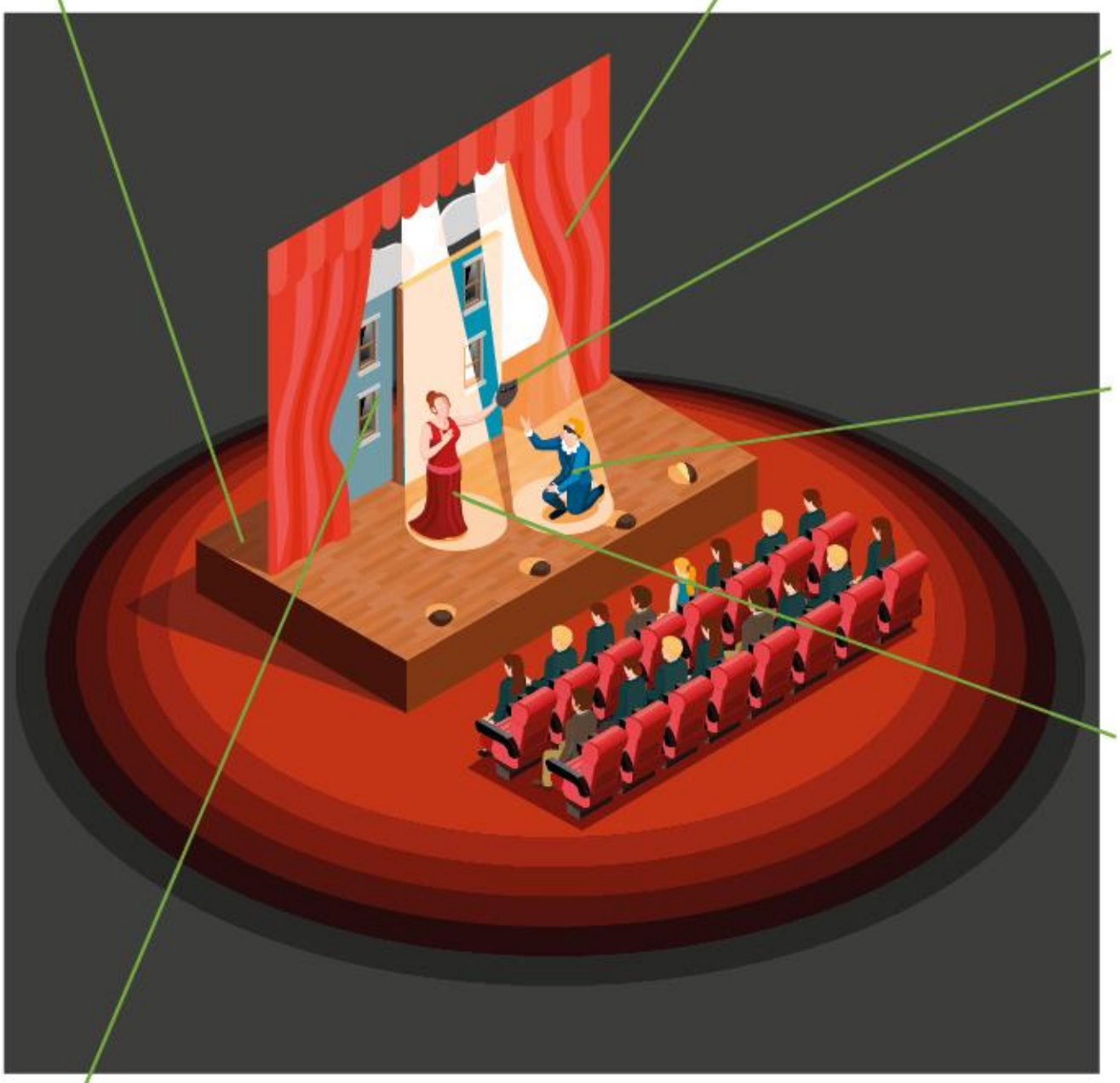

Rekwizyty – przedmioty potrzebne podczas przedstawienia, związane z treścią prezentowanego utworu.

Aktor – osoba, która wciela się w postać występującą w przedstawieniu teatralnym lub filmie.

Kostiumy – dobór odpowiedniego stroju do postaci granej w przedstawieniu teatralnym lub filmie.

Dekoracja – oprawa plastyczna (meble, wystrój wnętrza) przedstawienia stanowiąca element scenografii.

Gra aktorska – zespół zadań należących do aktora i związanych z wiarygodnym przedstawieniem granej postaci.

Rola – tekst wypowiadany przez aktora w przedstawieniu teatralnym lub filmie.

Reżyser – twórca dzieła teatralnego, filmowego lub radiowego; osoba, która kieruje całością prac nad tym dziełem i kształtuje je według swojej koncepcji.

Reżyseria – ogół zadań związanych z realizacją sztuki teatralnej, filmu, audycji radiowej.

Charakteryzacja – nadawanie twarzy i sylwetce aktora cech postaci, którą ma zagrać.

Choreograf – osoba odpowiedzialna za układy taneczne prezentowane na scenie.

Sufler – osoba podpowiadająca aktorom tekst w czasie przedstawienia.

Afisz – plakat informujący o przedstawieniu teatralnym.

Repertuar – wykaz utworów granych w określonym czasie w teatrze, kinie, operze.

Premiera – przedstawienie lub film grane po raz pierwszy.

Popularne przedstawienia teatralne

West Side Story

Musical z 1957 roku, z muzyką Leonarda Bernsteina, kompozytora o rosyjsko-żydowskim pochodzeniu, który urodził się i mieszkał w Stanach Zjednoczonych. Historia oparta jest na motywach dramatu *Romeo i Julia* Williama Szekspira, lecz rozgrywa się w całkowicie nowoczesnej scenerii – w Nowym Jorku w latach 50. XX wieku. Opowieść dotyczy nieszczęśliwej miłości portorykańskiej imigrantki Marii i Amerykanina Tony'ego. Zamiast zwaśnionych rodzin występują antagonistyczne wobec siebie nowojorskie gangi – Jetsi (Rakiety) i Sharki (Rekiny). Zazdrosny brat Marii, Bernardo, dowiaduje się, że siostra spotyka się z kimś z drugiego, wrogiego gangu. Po pewnym czasie dochodzi do bójki, w której Bernardo morduje Riffa, wieloletniego przyjaciela Tony'ego. Ten w odwecie i działając w afekcie zabija Bernarda. Maria, mimo cierpienia po śmierci brata, wybacza Tony'emu, ale na drodze do szczęścia dwójki zakochanych staje Chino, który chce się zemścić za Bernarda. Strzela do Tony'ego, który umiera w objęciach Marii. *West Side Story* zawdzięcza olbrzymi sukces oryginalnej scenografii, z której czerpali później choreografowie całego świata.

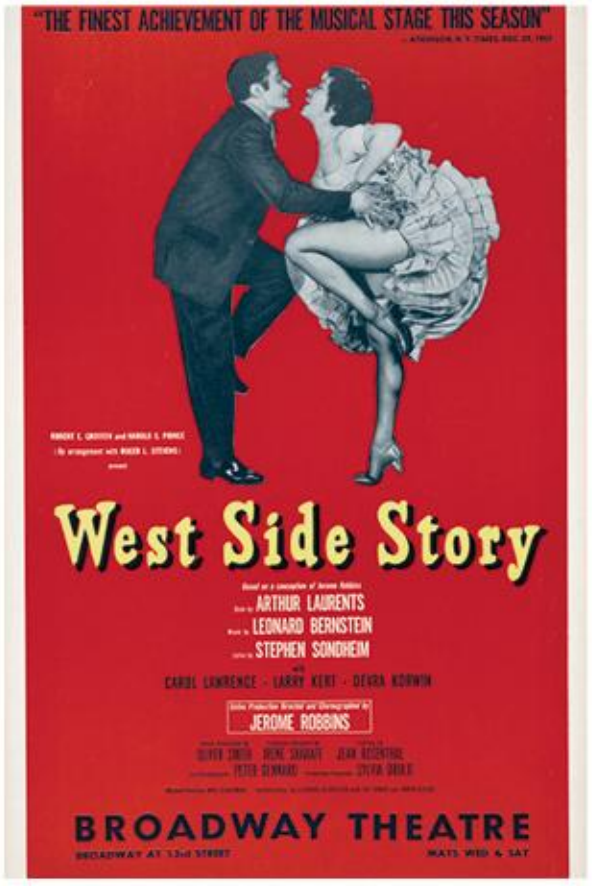

Dziady, reż. Kazimierz Dejmek

Premiera tego spektaklu miała miejsce 25 listopada 1967 roku w Teatrze Narodowym w Warszawie. W głównej roli Gustawa-Konrada wystąpił Gustaw Holoubek. Przedstawienie, skrytykowane przez władze PRL, zostało uznane za „antyrosyjskie, antyradzieckie i religianckie" i miało zostać zdjęte z afisza 1 lutego 1968 roku. 30 stycznia 1968 roku *Dziady* zostały wystawione po raz ostatni. Spektakl

zmienił się w tłumną manifestację. Publiczność już w trakcie jego trwania wznosiła spontaniczne okrzyki: „Niepodległość bez cenzury!", „Chcemy Dziadów!", „Dejmek!, Dejmek!". Następnie uformowano pochód, który wołał „Wolna sztuka! Wolny teatr!" i dotarł pod pomnik Adama Mickiewicza na Krakowskim Przedmieściu. Wydarzenia te stały się jednym z przyczynków tzw. Marca 1968 roku, obejmującego brutalnie tłumione przez władze protesty studentów (domagających się rozszerzenia swobód obywatelskich i zniesienia cenzury), nagonkę antysemicką, w wyniku której nastąpiła fala emigracji pracowników naukowych i artystów żydowskiego pochodzenia. *Dziady* Kazimierza Dejmka są do tej pory uznawane za jedną z najlepszych inscenizacji dramatu Mickiewicza.

***Dziady*, reż. Konrad Swinarski**

Scena ze spektaklu (fot. TVP)

Inscenizacja drugiej części *Dziadów* Adama Mickiewicza w reżyserii Konrada Swinarskiego miała swoją premierę w Starym Teatrze w Krakowie w 1973 roku. Osiem lat później zarejestrowano ją dla Teatru Telewizji. Widowisko należało do najsłynniejszych spektakli powojennych i na trwałe weszło do historii polskiego teatru. Nowatorskim pomysłem było zerwanie z tradycyjnym podziałem na scenę i widownię, wykonawców i publiczność. Aktorzy przemieszczali się między widzami, którzy zostali zaangażowani w spektakl. Dekoracja i rekwizyty dodawały wiarygodności odbywającej się uroczystości. Aktorzy wygłaszali dialogi z utworu Mickiewicza, ale ich celem było nie tyle zagranie dramatu, co odegranie obrządku dziadów. Widzowie mieli wrażenie uczestniczenia w półpogańskim nabożeństwie niemalże jako jego współuczestnicy. Wszyscy recenzenci inscenizacji Swinarskiego podkreślają jej magię oraz nowe, uniwersalne odczytanie Mickiewiczowskiego dramatu.

***Balladyna*, reż. Adam Hanuszkiewicz**

Ten spektakl, wystawiony w Teatrze Narodowym w Warszawie w 1974 roku, był awangardową, współczesną, luźną adaptacją utworu Słowackiego. Hanuszkiewicz przełożył *Balladynę* na język współczesny. Bohaterowie jeździli na motocyklach, a bitwa rozgrywała się z użyciem mechanicznych zabawek. Mimo cyrkowej i ludowej otoczki, reżyser starał się wydobyć z romantycznego dzieła uniwersalną problematykę. Przedstawienie odniosło ogromny sukces. W głównych rolach obsadzono: Annę Chodakowską jako Balladynę, Bożenę Dykiel w roli Goplany i Wojciecha Siemiona jako Grabca. Hanuszkiewicz swoją interpretacją chciał udowodnić, że klasykę literatury polskiej można uatrakcyjnić i pokazywać szerszej publiczności. Reżyser o sukcesie swojego spektaklu mówił tak: „8 lutego 1974 roku dałem premierę, która była na pewno najbardziej sensacyjnym wydarzeniem teatralnym po wojnie. Nie było gazety ani tygodnika, który by o niej nie napisał, nawet «Miś» dla dzieci i «Świerszczyk» zamieściły swoje recenzje ze spektaklu". O samym pomyśle wypowiadał się w sposób następujący: „W teatrze mamy płakać, mamy się śmiać, mamy się oburzać, a nie uczyć się, jak żyć. Od tego są rodzice i szkoła".

Zemsta – najważniejsze inscenizacje

Zemsta Aleksandra Fredry należy do najczęściej wystawianych utworów w polskim teatrze. Pierwsze przedstawienie odbyło się 12 maja 1834 roku we Lwowie. Ponieważ w całym zaborze rosyjskim panowała cenzura, więc dla bezpieczeństwa sztukę wstawiono pod tytułem *Zemsta za mur graniczny*. W Teatrze Polskim w Warszawie prapremiera miała miejsce w 1912 roku. Od tego czasu teatr ten nazywano „Domem Fredry". Inscenizacją cieszącą się takim powodzeniem, że grano ją kilkaset razy, była ta z 1988 roku w reżyserii Kazimierza Dejmka. 10 lat później, również w Teatrze Polskim w Warszawie, wystawiał ją Andrzej Łapicki. Daniel Olbrychski był Cześnikiem, Ignacy Gogolewski – Rejentem, a Damian Damięcki – Papkinem. Teatr Polski w Poznaniu zainaugurował działalność również wystawieniem tej komedii. Po 130 latach istnienia, w 2005 roku, zaprezentował na swojej scenie „współczesną" interpretację tego dramatu w reżyserii Piotra Cieplaka, w której Papkin zamiast szabli dzierży w dłoni kij baseballowy.

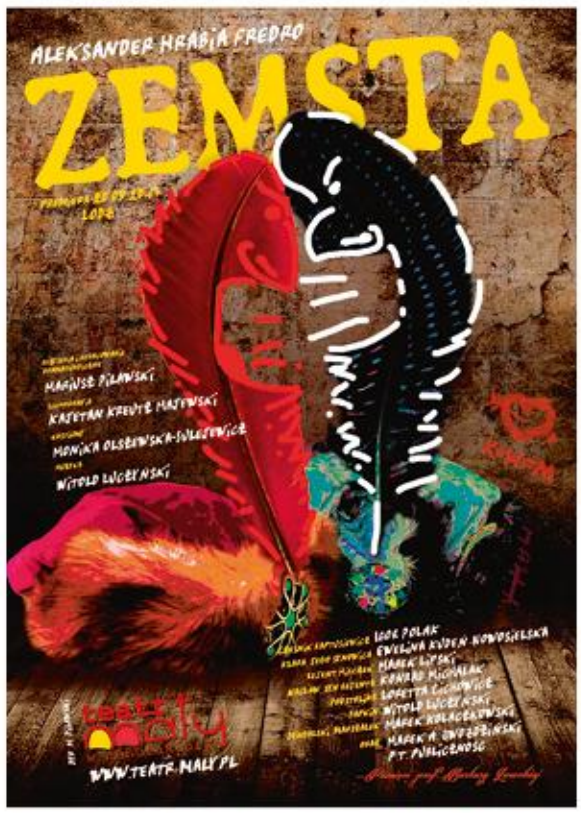

7.2. FILM

Film to utwór artystyczny utrwalony jako seria obrazów (zdjęć), zazwyczaj z dźwiękiem.
Oglądanie filmów należy do najpopularniejszych rozrywek we współczesnym świecie. Bez kina i pojawiających się często premier filmowych, trudno wyobrazić sobie życie.
Główne gatunki to film fabularny, dokumentalny i animowany.

• Historia filmu

Początek kina

Pierwszy seans filmowy miał miejsce w Paryżu 28 grudnia 1895 roku. Bracia Ludwik i August Lumière (na zdjęciu) zaprezentowali wówczas swój wynalazek – kinematograf. Udoskonalili oni kinetoskop Thomasa Edisona. Kinematograf pozwalał na wyświetlanie w miarę ostrego i czytelnego ruchomego obrazu. Pierwsze filmy pokazywały krótkie, codzienne historyjki: *Wyjście robotników z fabryki*, *Polewacz polany*. Był to początek ery kina.

Bracia Ludwik i August Lumière

Kino nieme

Pierwsze filmy były nieme. Dialogi bohaterów, informacje o czasie i miejscu akcji wyświetlane były na oddzielnych kadrach jako napisy. Projekcji filmu często towarzyszyła muzyka grana na żywo przez pianistę lub orkiestrę. Najbardziej znanymi artystami kina niemego byli Charlie Chaplin i David Griffith.

Kadr z filmu *Jego nowe zajęcie*

Film dźwiękowy

Połączenie obrazu z dźwiękiem było wydarzeniem rewolucyjnym w historii kina. Pierwszym filmem, w którym odbiorca mógł nie tylko usłyszeć rozmowę bohaterów, ale też ich śpiew, był *Śpiewak jazzbandu* z 1927 roku. Wprowadzono też muzykę jako tło wydarzeń w filmie. Budowała ona nastrój, tworzyła napięcie i stała się ważnym elementem dzieła filmowego.
W Polsce film dźwiękowy pojawił się już w latach 30. XX wieku.

Film kolorowy

Upowszechnianie się koloru w kinematografii od końca lat 30. XX wieku miało ogromne znaczenie dla jej rozwoju. Z uwagi na duże koszty, technologia oparta na kolorze wprowadzana była stopniowo. Najbardziej znanym pierwszym kolorowym filmem jest *Czarnoksiężnik z Oz* z 1939 roku.

Z czasem zaczęły pojawiać się inne techniczne nowinki, np. panoramiczny ekran i stereofoniczny dźwięk. Kolejnym krokiem w rozwoju kina był film trójwymiarowy (tzw. 3D).

Film z efektami specjalnymi

Zastosowanie na szeroką skalę komputerowych efektów specjalnych to kolejny etap w rozwoju współczesnej kinematografii. Najbardziej znane filmy z takimi rozwiązaniami to *Gwiezdne wojny*, *Matrix* i *Avatar*. Efekty specjalne odgrywają też ogromną rolę w filmowych adaptacjach komiksów, takich jak *Batman*, *Spider-Man* czy *Superman*.
O ważnej roli efektów specjalnych w filmie świadczy fakt, że ich twórca jest corocznie nagradzany Oscarem.

Kadr z filmu *Batman*

Najpopularniejsze gatunki filmowe

- Komedia

Celem komedii jest rozbawienie widza. Zabawna fabuła wykorzystująca humor słowny, sytuacyjny, postaci i ciąg humorystycznych zdarzeń prowadzą do szczęśliwego zakończenia.
Przykład komedii: *Listy do M*

- Kryminał

Głównym wątkiem kryminału jest zbrodnia. Akcja opiera się na emocjonującej intrydze i pełna jest zaskakujących zwrotów.
Przykład kryminału: *Sherlock Holmes*

- Film społeczno-obyczajowy

Ukazuje zmaganie się bohaterów z problemami rzeczywistości, w której żyją. Cechą tego gatunku jest realizm w przedstawianiu zdarzeń.
Przykład filmu społeczno-obyczajowego: *Trzy kolory. Niebieski*

- Thriller (dreszczowiec)

Akcja filmu pełna jest grozy, tajemniczości. Konstrukcja zdarzeń ma tworzyć napięcie u odbiorcy.
Przykład thrillera: *Autor widmo*

- Horror

Celem horroru jest wywołanie przerażenia u widza. Występują motywy opuszczonych domów, cmentarzy, duchów, wampirów.
Przykład horroru: *Dom 1000 trupów*

- Film fantasy

Ukazuje świat baśniowy, nierealny. Często ukazuje zmaganie dobra i zła. Występują postacie (elfy, krasnoludy, czarnoksiężnicy) fantastyczne i zjawiska nadprzyrodzone.
Przykład filmu fantasy: *Władca pierścieni: Drużyna Pierścienia*

- Film fantastycznonaukowy

Akcja rozgrywa się w bliżej nieokreślonej przyszłości. Bohaterami są postacie stworzone dzięki postępowi technologicznemu.
Przykład filmu fantastycznonaukowego: *Wojna światów*

Pojęcia związane z filmem

Ekranizacja – to nakręcenie filmowej wersji utworu literackiego, która jest wiernym przedstawieniem oryginalnego dzieła. Pierwszą ekranizacją był film *Quo vadis* na podstawie powieści Henryka Sienkiewicza nakręcony w 1913 roku we Włoszech.

Adaptacja – to przystosowanie utworu literackiego do wystawienia na scenie lub nakręcenia na jego podstawie filmu, które nie oddaje wiernie wszystkich wydarzeń w utworze (niektóre może pomijać lub zmieniać).

Scenariusz – materiał literacki, na podstawie którego realizuje się film, sztukę, słuchowisko. Może być napisany od nowa z przeznaczeniem do wystawiania na scenie, filmowania. Może też być przerobionym dziełem literackim z myślą o jego adaptacji bądź ekranizacji.

Producent filmowy – ktoś, kto finansuje powstawanie filmu. Zatrudnia wszystkie osoby potrzebne do technicznej realizacji filmu, zapewnia sprzęt oraz środki materialne. Po powstaniu filmu jest właścicielem praw autorskich.

Plan filmowy – przestrzeń, na której wykonuje się zdjęcia do filmu; też sposób komponowania kadru związany przede wszystkim z odległością.

RODZAJE PLANU		
Plan ogólny – pokazuje dużą przestrzeń.	Plan amerykański – pokazuje bohaterów od kolan w górę. Umożliwia to widzowi obejrzenie zachowania postaci, odczytanie jej mowy ciała.	Zbliżenie – pozwala zwrócić uwagę na emocje bohatera, gdyż ukazana jest jego twarz. Zbliżenie może też dotyczyć ważnego rekwizytu.
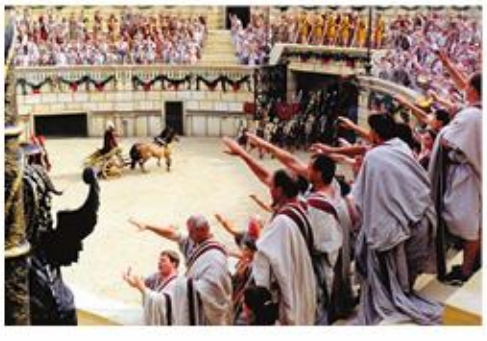		

Kadr – obraz zarejestrowany na klatce taśmy filmowej.

Ujęcie – scena utrwalona na taśmie filmowej, trwająca od startu kamery do jej zatrzymania. Najczęściej składa się z kilkunastu kadrów.

Scenopis – materiał opracowany na podstawie scenariusza. Zawiera techniczne informacje dotyczące realizacji filmu (lub sztuki teatralnej). Szczegółowo opisuje kolejne sceny, ujęcia kamery, scenografię. Podczas kręcenia filmu jest niezbędny do konkretnych działań reżysera, operatora i scenografa.

Statysta – to osoba, która odgrywa w filmie proste role, chociaż nie jest aktorem. Zazwyczaj statyści wybierani są spośród chętnych, którzy zgodzili się wystąpić w filmie za niewielkie wynagrodzenie.

Dubler – to osoba, która zastępuje aktora w scenach, w których on nie może uczestniczyć, ponieważ wymagają specjalnego przygotowania. Dublerem jest często kaskader występujący w niebezpiecznych ujęciach. Nieraz aktorzy mają dublerów, zastępujących ich na wypadek choroby czy innych zdarzeń losowych.

Warstwa dźwiękowa – czyli warstwa akustyczna filmu. Na dźwięk w filmie składają się dialogi i monologi bohaterów, dźwięki związane z ich czynnościami, głosy w tle, odgłosy mówiące o miejscu zdarzeń, efekty specjalne, utwory muzyczne skomponowane do filmu itp.

• Słynne adaptacje filmowe

Quo vadis

Najsłynniejsza w okresie kina niemego ekranizacja powieści Henryka Sienkiewicza została nakręcona we Włoszech w 1913 roku. Reżyserem filmu był Enrico Guazzoni, a jego współpracownikiem Ryszard Ordyński. Następnie *Quo vadis* doczekało się ekranizacji z dźwiękiem i w kolorze w 1951 roku. Była to epicka produkcja USA w reżyserii Mervyna LeRoya z takimi ówczesnymi gwiazdami jak Deborah Kerr i Robert Taylor. Jej rozmach został doceniony – film zdobył dwa Złote Globy i był nominowany do Oscara w jedenastu kategoriach. Najbliższa polskiemu widzowi jest jednak adaptacja z 2001 roku w reżyserii Jerzego Kawalerowicza z brawurową obsadą – Bogusław Linda w roli Petroniusza, Paweł Deląg jako Marek Winicjusz, Michał Bajor jako Neron oraz Jerzy Trela jako Chilon Chilonides. Jednak ta próba przeniesienia Sienkiewiczowskiej historii prześladowania pierwszych chrześcijan nie należała do najbardziej udanych w historii.

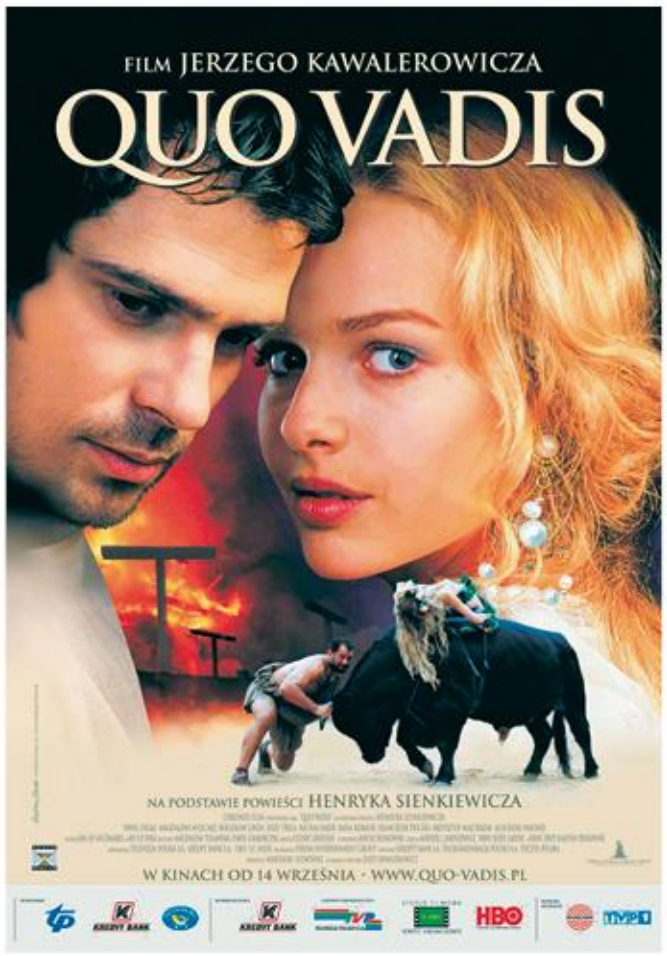

Krzyżacy, reż. Aleksander Ford

Najsłynniejszą adaptacją filmową *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza jest ta z 1960 roku w reżyserii Aleksandra Forda. Zbyszka z Bogdańca zagrał Mieczysław Kalenik, jego stryja Maćka – Aleksander Fogiel, a Danusię – Grażyna Staniszewska. Film otrzymał nominację do nagrody Złotego Lwa na festiwalu w Wenecji oraz Złotą Kaczkę (czyli najstarszą polską nagrodę filmową przyznawaną przez miesięcznik „Film"). Tą pierwszą polską kostiumową superprodukcją uczczono 550. rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Film przyciągnął największą widownię w historii polskiej kinematografii: 32 315 695 widzów. Było to więcej niż liczba ludności kraju w roku premiery, co oznacza, że obejrzał go praktycznie każdy, a wiele osób chodziło na pokazy wielokrotnie.

Pan Tadeusz, reż. Andrzej Wajda

Słynna adaptacja z 1999 roku, w której główne role zagrali Michał Żebrowski (Tadeusz), Alicja Bachleda-Curuś (Zosia), Daniel Olbrychski (Gerwazy), Grażyna Szapołowska (Telimena) i Bogusław Linda (Jacek Soplica). Jest to film sielankowy, pełen uroku, wdzięku, poetyckiej magii i melancholii. Zgodnie z koncepcją dotarcia z Mickiewiczem „pod strzechy", twórcy przekształcili poemat w film akcji. Wajda z jednej strony stara się być wierny samemu poematowi, oddać całą jego niejednoznaczność oraz ukazać piękno i malowniczość polskich pejzaży, a z drugiej – pragnie pokazać głupotę i okrucieństwo niektórych Polaków. Warto zauważyć, że wielu reżyserów wcześniej próbowało przenieść epopeję na duży ekran, niestety, nie podołali zadaniu. Chociaż więc film Wajdy posiada pewne niedociągnięcia (takie jak np. wątek Jankiela), należy się reżyserowi uznanie za zrealizowanie filmowej wersji tego dzieła.

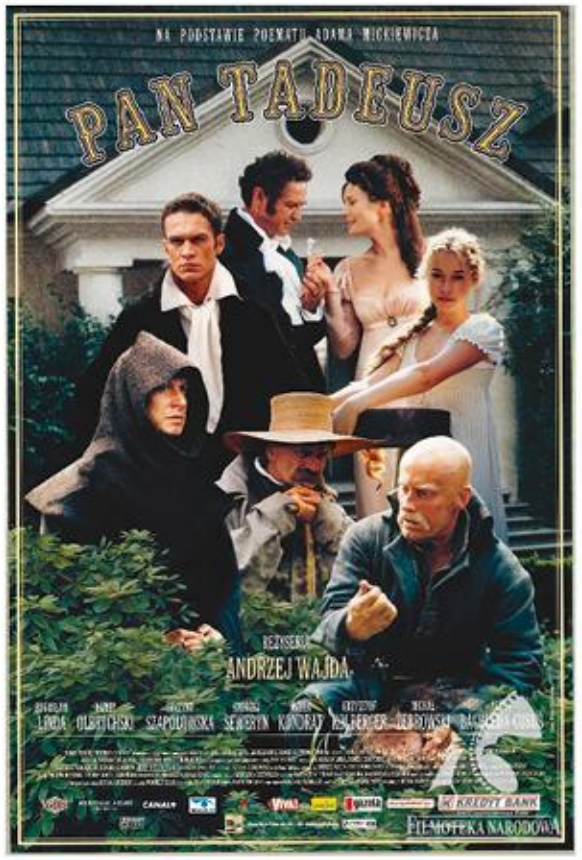

Zemsta, reż. Andrzej Wajda

Oprócz *Pana Tadeusza*, Andrzej Wajda sfilmował także *Zemstę* Aleksandra Fredry. Utwór został wiernie przeniesiony na ekran. Zmieniono jedynie scenografię oraz umieszczono akcję w scenerii zimowego krajobrazu. W filmie zagrali najlepsi polscy aktorzy: Janusz Gajos (Cześnik Raptusiewicz), Andrzej Seweryn (Rejent Milczek), Roman Polański (Papkin), Agata Buzek (Klara), a także Daniel Olbrychski (Dyndalski) i Rafał Królikowski (Wacław). Andrzej Wajda tak się wypowiadał po kinowej premierze: „Polacy niestety niewiele zmienili się od tamtych czasów. Jeśli nawet stać nas czasami na wielką zgodę narodową – świadkami takiego zdarzenia byliśmy także w naszych czasach – to zgoda ta nie wystarczała na długo. Dlatego mam nadzieję, że publiczność *Zemsty*, oglądając Cześnika i Rejenta kładących kres waśni, dostrzeże w tej scenie przestrogę przed iluzorycznością tego pojednawczego gestu, który ci sami bohaterowie mogą już po chwili obrócić w niwecz, gdy ich polskie charaktery znów wezmą górę nad zdrowym rozsądkiem".

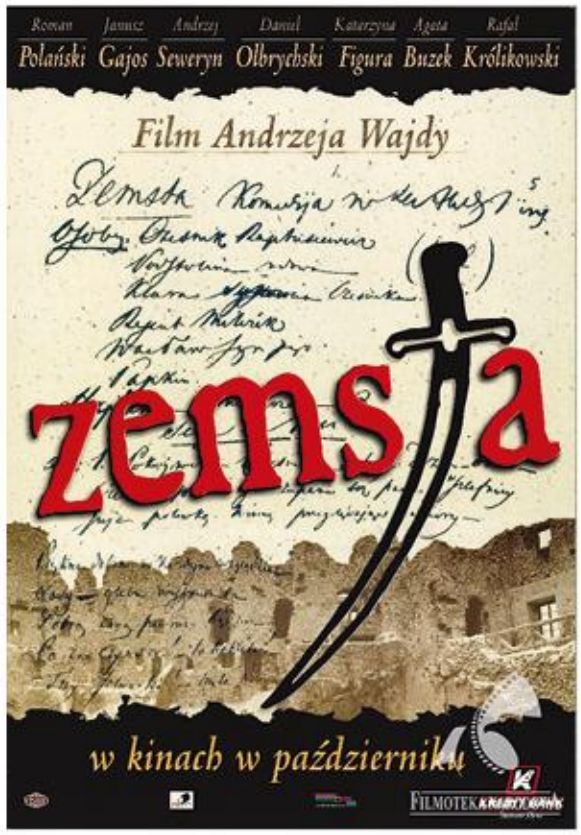

Syzyfowe prace, reż. Paweł Komorowski

W 2000 roku powstał 6-odcinkowy serial oraz film fabularny na podstawie powieści Żeromskiego. Reżyser Paweł Komorowski skupił się na ostatnich trzech latach nauki Marcina Borowicza (Łukasz Garlicki) w gimnazjum w Kielcach. Osią akcji jest wzmożona rusyfikacja w Królestwie Polskim. Marcin, jako syn szlachcica, zostaje wplątany przez nauczycieli w działalność propagującą ideę panslawizmu, która jest tylko ukrytą formą rusyfikacji. Jednak nowy kolega Bernard Zygier (Tomasz Piątkowski), który za działalność patriotyczną w konspiracyjnych kołach młodzieżowych zostaje wyrzucony ze szkoły, inspiruje go do przemyślenia i zrozumienia wła-

snego położenia. Zupełnie inna jest historia drugiego bohatera powieści i filmu, Andrzeja Radka (Bartłomiej Kasprzykowski), chłopskiego syna, który z uporem zdobywa wiedzę. Film ukazuje początek przyjaźni Marcina Borowicza i Andrzeja Radka. Pojawia się też wątek pierwszej miłości. Marcin zakochuje się w pięknej pensjonarce, Birucie (Alicja Bachleda-Curuś). Dziewczyna po maturze wyjeżdża jednak wraz z całą rodziną w głąb Rosji.

Akcja pod Arsenałem, reż. Jan Łomnicki

Film z 1977 roku skupia się wokół wydarzeń opisanych w dwóch książkach: *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego oraz *Akcja pod Arsenałem* Stanisława Broniewskiego. Akcja toczy się w okupowanej Warszawie. „Alek", młody chłopak należący do Szarych Szeregów, zrywa nocą hitlerowską flagę z budynku „Zachęty", przekształconej w Dom Kultury Niemieckiej, a na jej miejsce wiesza biało-czerwoną. Na straży stoją jego koledzy „Rudy" i „Zośka". Chłopcom udaje się jeszcze wrzucić materiał wybuchowy do wozu wyświetlającego kronikę filmową w ramach niemieckiej propagandy. Hitlerowcy aresztują „Rudego". Harcerze decydują się na odbicie uwięzionego kolegi. Film oraz jego remake z 2014 roku (*Kamienie na szaniec* w reżyserii Roberta Glińskiego) ukazuje przede wszystkim, jak w obliczu wojny i tragicznych wyborów młodzi chłopcy wierni patriotycznym ideałom stają się żołnierzami gotowymi umrzeć za przyjaciół i sprawę.

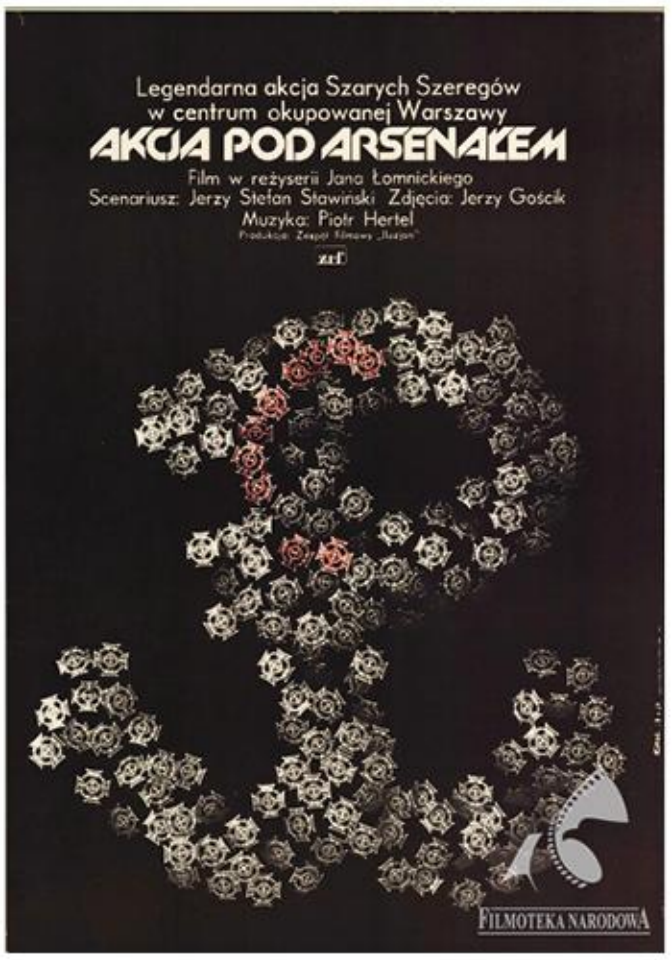

Mały Książę, reż. Mark Osborne

Uwspółcześniona animacja Marka Osborne'a wychodzi poza ramy powieści *Mały Książę*. Tekst został odświeżony tak, żeby był zrozumiały dla młodego widza żyjącego w XXI wieku. Reżyser zachował ducha oryginału i stworzył obraz, który wzrusza zarówno dzieci, jak i dorosłych. Pokazał Małego Księcia z nieoczekiwanej strony. Fabuła skupia się wokół przyjaźni małej dziewczynki z ekscentrycznym staruszkiem, który jest jej sąsiadem. Nowy znajomy przedstawia się jako Pilot i opowiada o przygodach, jakie przeżył z przyjacielem, Małym Księciem. Dziewczynka początkowo jest sceptyczna i nie wierzy w fantastyczne relacje. Stopniowo jednak poddaje się wizji świata, jaką roztacza przed nią staruszek. Oryginał *Małego Księcia* znowu zyskuje charakter paraboli, jednak dochodzą nowe nauki i przesłania związane z dzisiejszym światem. Poruszony jest temat kariery, korporacyjności i pozornych więzi międzyludzkich, które są tylko relacją zysków i strat. Współczesna baśń mimo to potrafi wzruszać tak samo, jak jej pierwowzór.

7.3. TELEWIZJA

Telewizja, mimo dużej konkurencji ze strony internetu, nadal pozostaje najważniejszym światowym medium. Dzieje się tak dlatego, że ma największą grupę odbiorców. Dlatego o zaistnienie w telewizji dbają celebryci, politycy czy twórcy reklamy.

• Historia

Początki telewizji wiążą się z opracowaniem sposobu przesyłania obrazu za pomocą urządzeń mechaniczno-optycznych w drugiej połowie XIX wieku. W 1911 roku dokonano bezprzewodowej transmisji obrazu, a dziesięć lat później skonstruowano obrazową lampę telewizyjną, czyli kineskop. Wynalazek ten przyspieszył rozwój telewizji. Już w 1928 roku uruchomiono w Londynie eksperymentalną stację telewizyjną. Rok później rozpoczęto emisję. Regularne programy telewizyjne zaczęto nadawać w latach 30. XX wieku. Były one **czarno-białe**.
Pierwsze próby przesyłania sygnałów **telewizji kolorowej** przeprowadzono w latach 30. w Wielkiej Brytanii. W Stanach Zjednoczonych kolorowe programy telewizyjne emitowano od 1956 roku. W Polsce pierwszy program w kolorze nadano w 1971 roku.
Przesyłanie programu z wykorzystaniem **sygnału satelitarnego** rozpoczęto w 1962 roku. Jednak prawdziwy rozwój telewizji satelitarnej nastąpił w latach 80. XX wieku. Anteny satelitarne stały się wówczas mniejsze i tańsze.

Studio telewizyjne

Technologia cyfrowa pojawiła się w latach 90. XX wieku. Zapewnia ona wyższą jakość obrazu niż technika analogowa. Daje też możliwość odbioru wielu kanałów telewizyjnych. Od początku XXI wieku kolejne kraje wprowadzają powszechną cyfryzację. W Polsce nastąpiło to w 2013 roku.
Na przełomie XX i XXI wieku wynaleziono odbiorniki telewizyjne, które łączą funkcje tradycyjnej telewizji cyfrowej i internetu. Stąd też ich nazwy – **Smart TV** lub **telewizja hybrydowa**. Stwarza ona również możliwość (dzięki takim usługom, jak np. VOD) oglądania ulubionych programów o dowolnej porze.

• Najpopularniejsze gatunki telewizyjne

- Program informacyjny

Gatunek programu telewizyjnego lub radiowego. Przedstawia bieżące wydarzenia z dziedziny polityki, życia społecznego, gospodarki, kultury, sportu. Cechą charakterystyczną takiego programu jest sposób przekazywania informacji. Ogranicza się on do przedstawienia jedynie faktów. Wszelkie komentarze powinny być od nich wyraźnie oddzielone.

- Przegląd prasy

Omówienie wybranych artykułów zamieszczanych w dziennikach i czasopismach. Czasami dzieje się to podczas nadawania programu informacyjnego.

- Serial

Cykl krótkich filmów, które łączy fabuła i bohaterowie. Odmianą serialu jest telenowela, której odcinki wyświetlane są przez kolejne lata.

- Transmisja

Pokazywanie na żywo wydarzenia sportowego, społecznego, politycznego lub kulturalnego.

- Teleturniej

Program rozrywkowy, podczas którego uczestnicy odpowiadają na pytania zadawane przez prowadzącego lub wykonują określone zadania, aby zdobyć nagrodę.

- Talk-show

Program, w którym prowadzący prowadzi dyskusję na określony temat z kilkoma osobami, które znają się na przedmiocie rozmowy.

- Talent show

Program rozrywkowy, podczas którego uczestnicy prezentują swoje umiejętności, a jury wyłania zwycięzców.

7.4. RADIO

Radio jest środkiem przekazu, który jest nieodłącznym elementem naszej codzienności. Można z niego korzystać, wykonując inne czynności, np. jadąc samochodem, dlatego na ogół nie zastanawiamy się nad jego funkcjonowaniem.

Studio radiowe

Historia

Druga połowa XIX wieku to czas prób nad wykorzystaniem urządzeń elektrycznych do przesyłania dźwięku na odległość. Za wynalazcę radia uznaje się Guglielma Marconiego. Regularne nadawanie programu rozpoczęto w 1920 roku w Stanach Zjednoczonych.

Pierwsza połowa XX wieku to okres szybkiego rozwoju i ogromnej popularności radia. Odbiorniki przekazywały dźwięk, który brzmiał bardzo naturalnie. Jakość muzyki nie była gorsza od tej słyszanej w salach koncertowych. Dzięki programom informacyjnym słuchacze mieli możliwość uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym kraju.

Telewizja, a później internet stały się konkurencją dla radia. Walczyło ono o odbiorcę przez doskonalenie odbiorników radiowych (stawały się mniejsze i można było zasilać je bateriami). Formuła programów również z biegiem lat dostosowuje się do gustów odbiorcy. Obecnie, dzięki technologii cyfrowej, możliwe jest odbieranie programów radiowych przez komputer, smartfon czy tablet.

Popularne gatunki radiowe

- Program informacyjny – por. s. 184
- Przegląd prasy – por. s. 184
- Słuchowisko

Słuchowisko jest utworem dramatycznym przeznaczonym do emisji radiowej. Scenariusz może być napisany na potrzeby radia lub może być adaptacją dzieła literackiego. Tworzywem słuchowiska są: głos ludzki, efekty akustyczne i muzyka. Współistnienie tych elementów sprawia, że słuchacz wyobraża sobie świat, w którym rozgrywają się zdarzenia.

- Reportaż

Zadaniem reportażu jest przedstawienie przez dziennikarza w wiarygodny, wyczerpujący i obiektywny sposób zdarzeń, o których opowiada. Często w reportażu przywoływane są wypowiedzi bohaterów i wykorzystywane efekty dźwiękowe.

- Audycja muzyczna

Program rozrywkowy prezentujący utwory muzyczne (piosenki lub utwory instrumentalne), które opatrzone są komentarzem prowadzącego. Mogą one dotyczyć wybranego twórcy, zespołu czy nurtu muzycznego lub być przeglądem nowości muzycznych (np. listy przebojów).

- Dyskusja

Rozmowa w studiu trzech lub więcej osób na określony temat społeczny, kulturalny lub polityczny. Dyskusją kieruje prowadzący, a zaproszone osoby najczęściej prezentują odmienne poglądy na przewodni temat.

- Wywiad

Rozmowa prowadzona przez dziennikarza ze znaną osobą w celu przybliżenia słuchaczowi jej poglądów, dokonań lub działalności.

- Sonda

Krótkie wywiady na określony temat przeprowadzane z przypadkowymi rozmówcami. Zadaniem sondy jest najczęściej zbadanie opinii publicznej na jakiś temat.

7.5. SZTUKI PLASTYCZNE

Sztuki plastyczne należą obok literatury i muzyki do podstawowych działów sztuk pięknych. Obejmuje on różne dziedziny wizualnej twórczości artystycznej. Do sztuki plastycznej zaliczane jest, obok malarstwa i grafiki, także rzeźba, architektura, plakat, fotografia. Z wytworami tej dziedziny spotykamy się na każdym kroku w życiu codziennym. Chociaż posługują się różnymi środkami wyrazu, ich wspólnym zadaniem jest wpływanie na nasze emocje.

Historia

Początki

Człowiek u zarania swego istnienia posługiwał się rysunkiem i lepił figurki. Sztuka ta miała swój użyteczny charakter. Malowidła na ścianach jaskiń miały przekazywać informacje. Figurki związane były z magicznymi rytuałami, które miały zapewnić dobrobyt, powodzenie w łowach, płodność.

Malowidła w jaskini w Lascaux

Starożytność

Z antykiem najbardziej kojarzy się rzeźba, gdyż była jedną z najpopularniejszych dziedzin sztuki w tej epoce. Klasyczne posągi uważane są za doskonałe wzory piękna i harmonijnych proporcji ludzkiego ciała.

Diana z Wersalu w Galerii Kariatyd w Luwrze

Średniowiecze

To czas dominacji sztuki sakralnej. W architekturze zaistniał styl romański i gotycki. Budowle romańskie miały potężne, grube mury, małe okna i półokrągłe łuki. Gotyk był stylem bardziej ozdobnym. Budowle były strzeliste i bogato zdobione.

Rotunda św. Prokopa w Strzelnie

Katedra św. Szczepana w Wiedniu

Renesans

W okresie tym rozwijało się malarstwo i rzeźba. Dużą wagę przywiązywano do harmonijnej kompozycji. Stosowano odkrytą w tej epoce perspektywę. W architekturze pałacowej uwzględniano dziedzińce i krużganki.

Sandro Botticelli, *Wiosna*

Renesansowy dziedziniec zamku w Baranowie Sandomierskim

Barok

Cechą charakterystyczną sztuki barokowej był dynamizm i ekspresja. Malarze i rzeźbiarze barokowi starali się w swych dziełach oddać ruch i stworzyć iluzję rzeczywistości. Tematyka ich dzieł często nawiązywała do religii lub mitologii. Barokowy wystrój wnętrz cechują bogate zdobienia.

Zygfryd Gross, *Barokowy anioł z fletem*

Klasycyzm

Odwoływał się do antycznych wzorów i motywów. Zwłaszcza w architekturze nawiązywano do greckich świątyń o prostokątnym kształcie z kolumnami od frontu. Rozwinęło się malarstwo portretowe. Malarskie sceny rodzajowe emanowały spokojem. Dbano o oszczędną formę przekazu.

Marcello Bacciarelli,
Portret Izabeli Branickiej

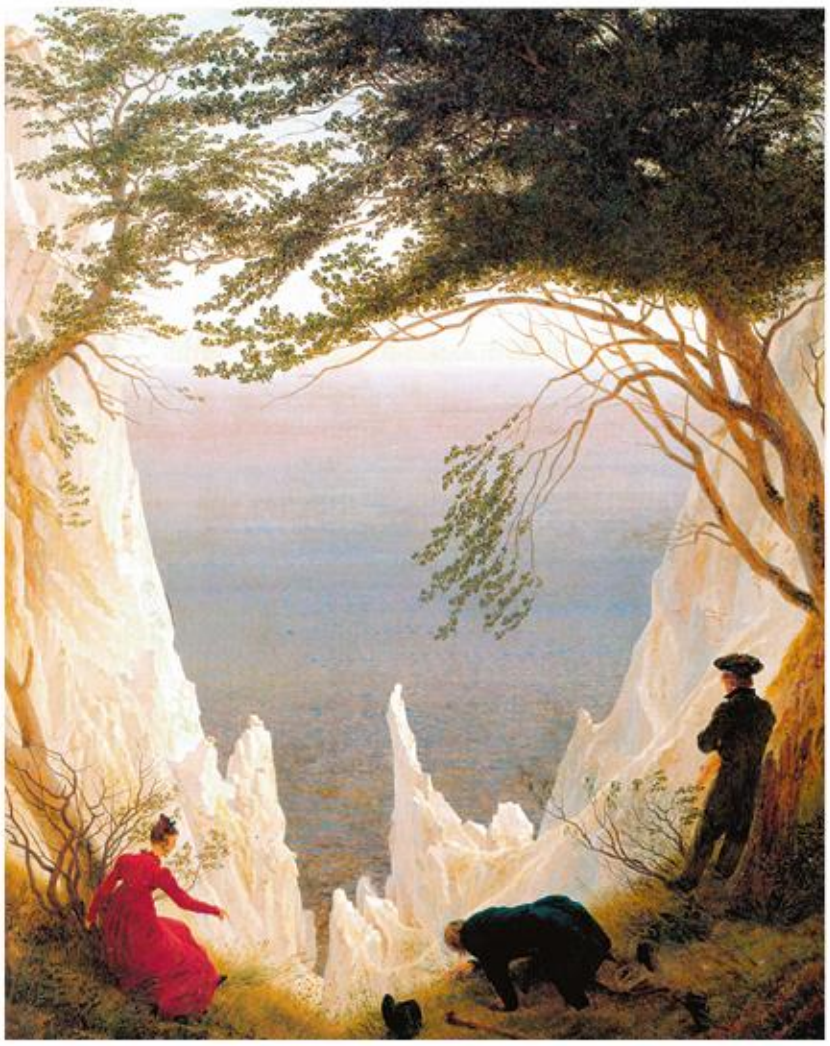

Caspar David Friedrich, *Skały kredowe na Rugii*

Romantyzm

Zgodnie z ideami epoki, sztuka miała wpływać na uczucia i emocje odbiorcy oraz oddawać nastrój tajemniczości lub grozy. Dlatego malarze za cel stawiali sobie poruszenie wyobraźni widza, wzbudzenie jego niepokoju, a nawet strachu. Tematem obrazów były często widma, upiory, cmentarze. Natura przedstawiana była jako tajemnicza lub jako zwiastunka grozy.

Realizm

Kierunek ten dominował w drugiej połowie XIX wieku. Artyści wiernie przedstawiali otaczającą ich rzeczywistość. Przedstawiano zwykłych ludzi przy ich codziennych zajęciach. Stosowano oszczędne środki wyrazu, spokojną paletę barw i uproszczoną kompozycję.

Aleksander Gierymski,
Żydówka z pomarańczami

Sztuka współczesna

Ostatnie stulecie charakteryzuje się ogromną różnorodnością w sztuce. Już na początku XX wieku artyści zrezygnowali z kopiowania rzeczywistości na rzecz poszukiwania nowych sposobów wyrazu. Sztuka miała zaskakiwać, a nawet bulwersować odbiorcę. Podobne tendencje utrzymują się współcześnie.

Pablo Picasso, *Śpiąca młoda dziewczyna*

Pojęcia związane ze sztuką

Tworzywo – materiał, z którego powstaje dzieło (np. marmur, farby).
Forma – układ elementów, z których składa się dzieło (np. układ planów, kolorów, kształtów, brył).
Treść – przesłanie dzieła; to, co mówi ono odbiorcy i jak można je interpretować.
Ekspresja – sposób oddziaływania na odbiorcę, wpływ na jego emocje.

Paul Cézanne, *Martwa natura z jabłkami*

Malarstwo

- Podstawowym środkiem wyrazu w malarstwie jest barwa (zimna, ciepła, kontrastowa) oraz linia, plama, światłocień.
- Podłożem może być płótno, deska, papier, mur.
- Stosowane są różne techniki malarskie: olejne, akwarela, fresk, witraż, graffiti.
- Istnieją różne typy malarstwa: pejzaż, portret, martwa natura, abstrakcja.

Grafika

- Należy do technik plastycznych opartych na powielaniu (odbijaniu) rysunku na papierze lub tkaninie z płyty graficznej.
- Podstawowym środkiem wyrazu jest linia i rysunek.
- W zależności od funkcji, jaką pełni, wyróżnia się grafikę użytkową (plakat, znaczki pocztowe, banknoty) i artystyczną.

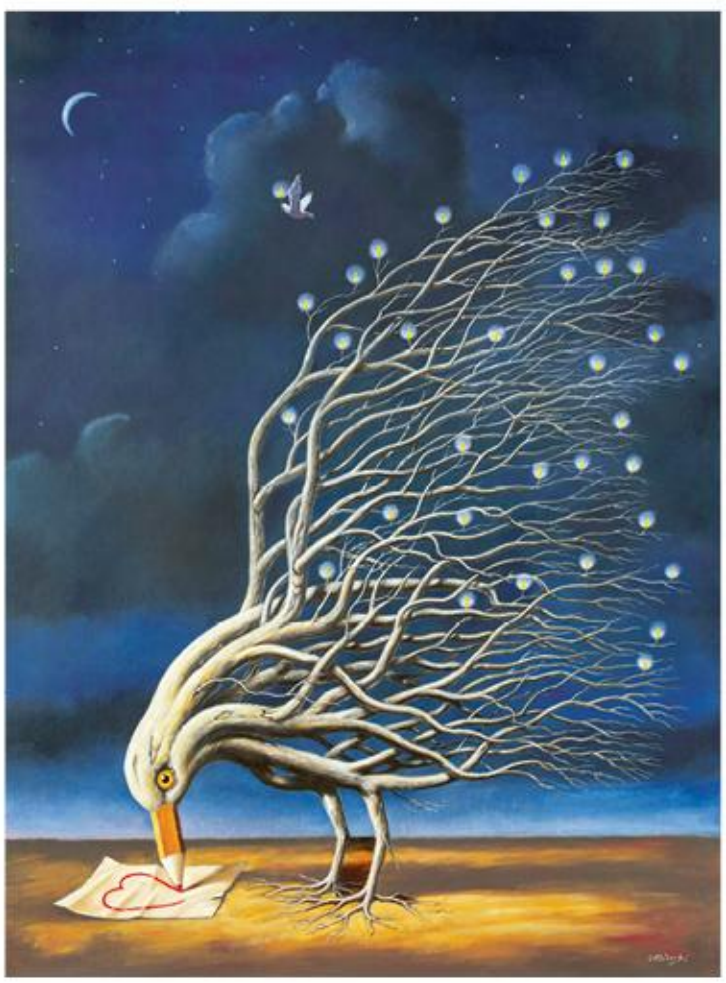

Rafał Olbiński, *List do nieśmiałego kochanka II*

Rzeźba

- Należą do niej trójwymiarowe przestrzenne kompozycje.
- Materiałem do rzeźby może być kamień, drewno, glina, brąz, metale szlachetne.
- Może posiadać fakturę (w zależności od użytego materiału) lub kolor (tzw. polichromowana).
- Dzieli się na typy: popiersia, posągi, płaskorzeźby.
- Może być klasyfikowana ze względu na wielkość: miniaturowa, monumentalna.

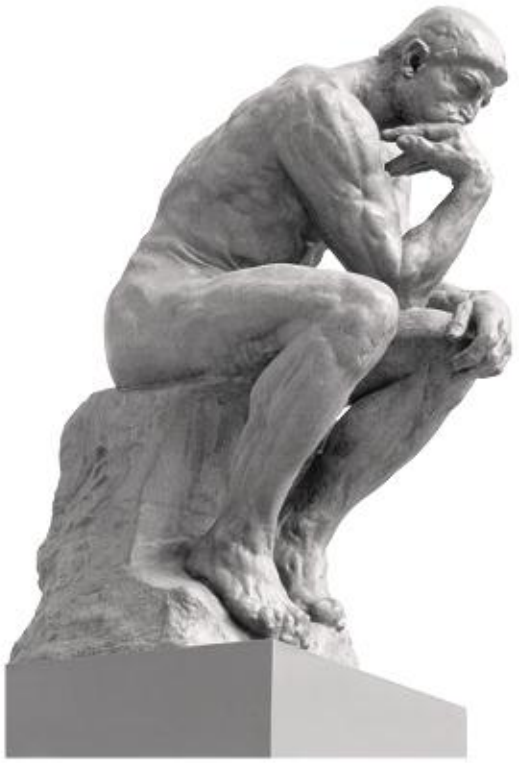

Auguste Rodin, *Myśliciel*

Architektura

- Obejmuje projektowanie budowli i innych przestrzeni (np. architektura ogrodów).
- Style architektoniczne związane są z epoką i często stanowią jej symbol kulturowy.
- Obiekty architektoniczne mogą być postrzegane jako dzieła sztuki lub mogą mieć charakter użytkowy.
- Oceniając dzieło architektury, bierze się pod uwagę jego funkcję, kompozycję, umiejscowienie bryły w przestrzeni, materiał.

Opera w Sydney

Plakat

- Rodzaj publicznego ogłoszenia o wydarzeniu.
- Łączy elementy plastyczne, których jest więcej, z tekstem.
- Powinien przykuć uwagę odbiorcy, dlatego jest wyrazisty, często metaforyczny, intensywny kolorystycznie.

Alfons Mucha, plakat do *Damy Kameliowej*

Fotografia

- Utrwalanie wybranego fragmentu rzeczywistości za pomocą wielu różnych technik.
- Cechuje ją nieograniczona dostępność w tworzeniu.
- Wartość artystyczna fotografii oceniana jest na podstawie wielu kryteriów (ujęcie tematu, oryginalność, niepowtarzalność).

Człowiek karmiący łabędzie. Fot. Marcin Ryczek

1. KOMUNIKACJA

1.1. KOMUNIKACJA JĘZYKOWA I POZAJĘZYKOWA

Ludzie od najdawniejszych czasów komunikowali się ze sobą za pomocą różnych systemów znaków (czyli kodów), takich jak np.: alfabet, sygnały świetlne, dźwiękowe, dymne, znaki drogowe. Najdoskonalszym sposobem porozumiewania się jest język. To za pomocą języka codziennie przekazujemy i odbieramy wiadomości.

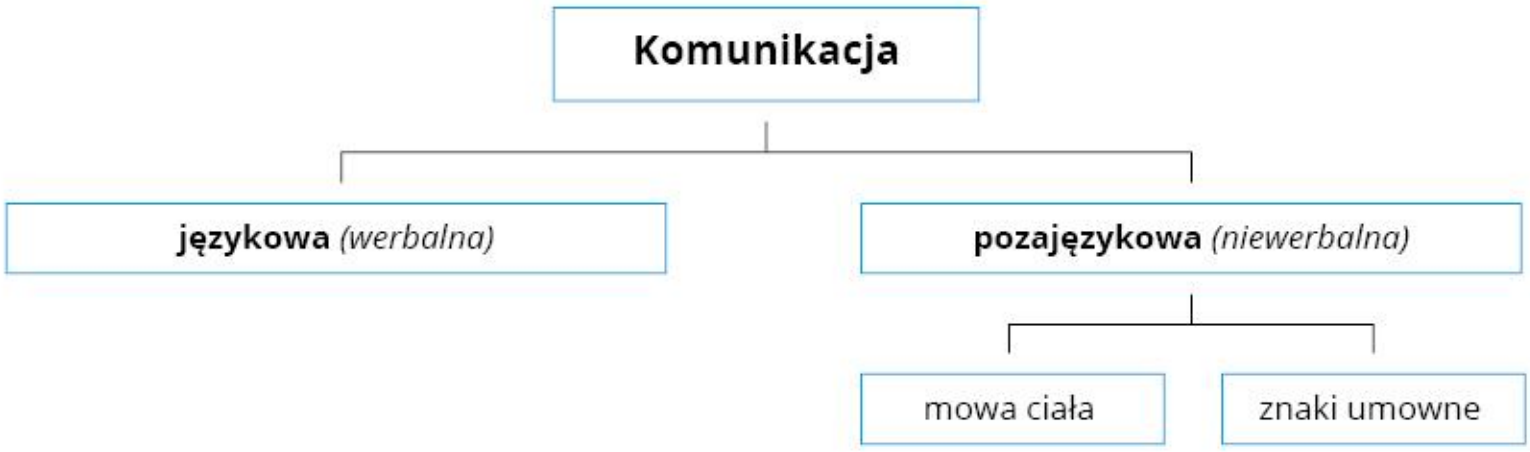

- **Komunikacja pozajęzykowa** (niewerbalna)

Komunikaty można przekazywać za pomocą:

- mowy ciała, to znaczy: układu ciała (np. osoba dumnie wyprostowana), gestów (np. ręka wyciągnięta na powitanie), wyrazu twarzy (np. szeroki uśmiech), wzroku (np. karcące spojrzenie wychowawcy), a także siły i barwy głosu, tempa mówienia, intonacji i użytych pauz;
- znaków umownych, np. znaków drogowych (zakaz skrętu, nakaz jazdy prosto lub inne), znaków informacyjnych, np. informujących o parkingu, szpitalu, polu namiotowym, stroju (np. mundur wskazuje żołnierza, sutanna – osobę duchowną) czy jego elementów (np. obrączka to znak, że osoba jest zamężna / żonata).

Mowa ciała podczas rozmowy wyrażona jest gestykulacją oraz mimiką

- **Komunikacja językowa** (werbalna)

Komunikacja językowa to porozumiewanie się za pomocą języka. Aby była skuteczna, muszą zostać spełnione określone warunki, to znaczy muszą zaistnieć następujące elementy:

- nadawca – osoba, która przekazuje wypowiedź, np. koleżanka, lektor radiowy, autor opowiadania;
- komunikat – informacja przekazywana przez nadawcę do odbiorcy;
- odbiorca – adresat wypowiedzi: słuchacz, czytelnik;
- kontakt – bezpośredni (wzrokowo-słuchowy, wzrokowy lub słuchowy, np. w czasie rozmowy) lub pośredni (przez e-mail, list, utwór literacki);
- kod – to system znaków zrozumiały dla nadawcy i odbiorcy;
- kontekst – określona sytuacja, w której odbywa się komunikacja.

Nieznany odbiorcy kontekst może prowadzić do nieporozumienia, jak w następującym przykładzie:
- *Nasz sąsiad kupił sobie jaguara.*
- *Będzie go trzymał w mieszkaniu?*
- *Nie, w garażu.*

Akt komunikacji można przedstawić tak:

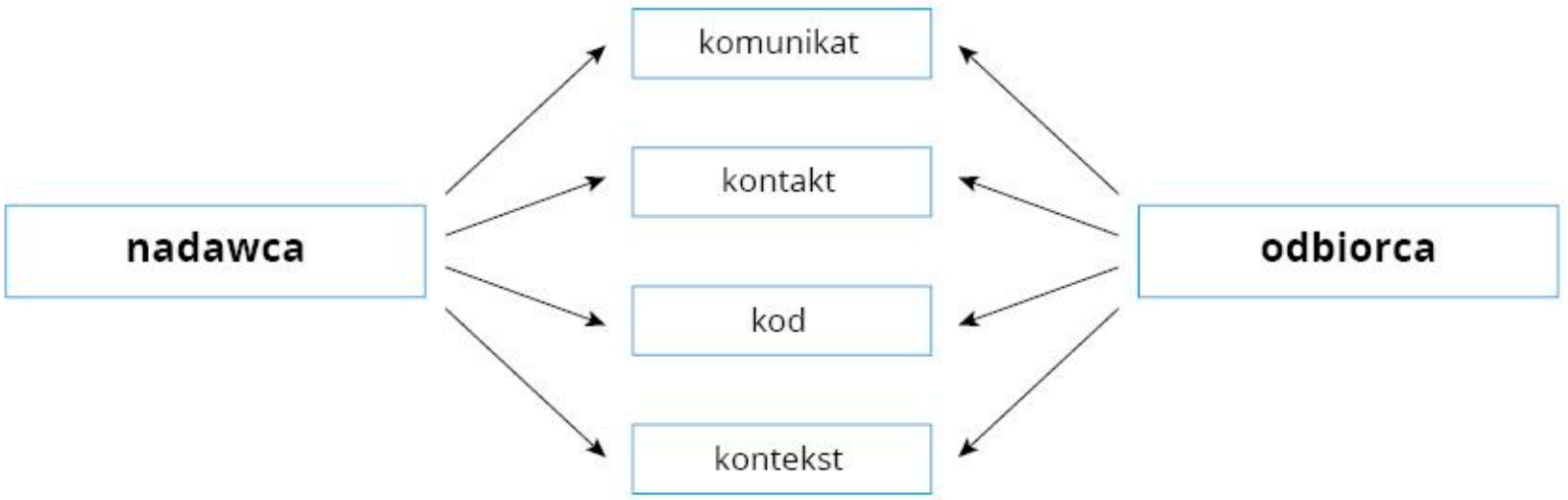

Skuteczna komunikacja językowa zależy od odpowiedniego współistnienia wszystkich elementów przedstawionych na schemacie.
Nadawca tworzy komunikat w określonym celu, który jest również nazywany intencją wypowiedzi. Intencją nadawcy może być między innymi:

- przekazanie informacji, np. *Kupiłam bilety na 18.*
- wyrażenie prośby, np. *Czy mógłbyś się przesiąść?*
- złożenie obietnicy, np. *Postaram się pomóc.*
- nakłonienie lub przekonanie do czegoś, np. *Powinnaś wyjechać ze mną – odpoczynek jest ci potrzebny.*
- odmowa, np. *Nie będę mogła cię zastąpić.*
- wydanie polecenia, np. *Podaj mi książkę!*
- zadanie pytania, np. *O której wrócisz?*
- wyrażenie opinii, np. *To bardzo ciekawy film.*
- opisanie odczuć, np. *Nie podoba mi się twoje zachowanie.*
- złożenie gratulacji, np. *Gratuluję świetnie zdanego egzaminu.*
- złożenie życzeń, np. *Życzę ci, byś się dostała do wymarzonej szkoły średniej.*

Intencją nadawcy są także gratulacje złożone np. z okazji zdanego egzaminu

1.2. FUNKCJE JĘZYKA

Wypowiedzi służą do porozumiewania się, czyli do komunikacji językowej, pełnią więc funkcję **komunikatywną**, która ma następujące odmiany: informatywną, ekspresywną, impresywną, fatyczną, poetycką i metajęzykową.
Teksty zwykle pełnią kilka tych funkcji jednocześnie, ale jedna z nich jest dominująca. O tym, która funkcja przeważa, decyduje intencja wypowiedzi.

Ilustruje to poniższy schemat.

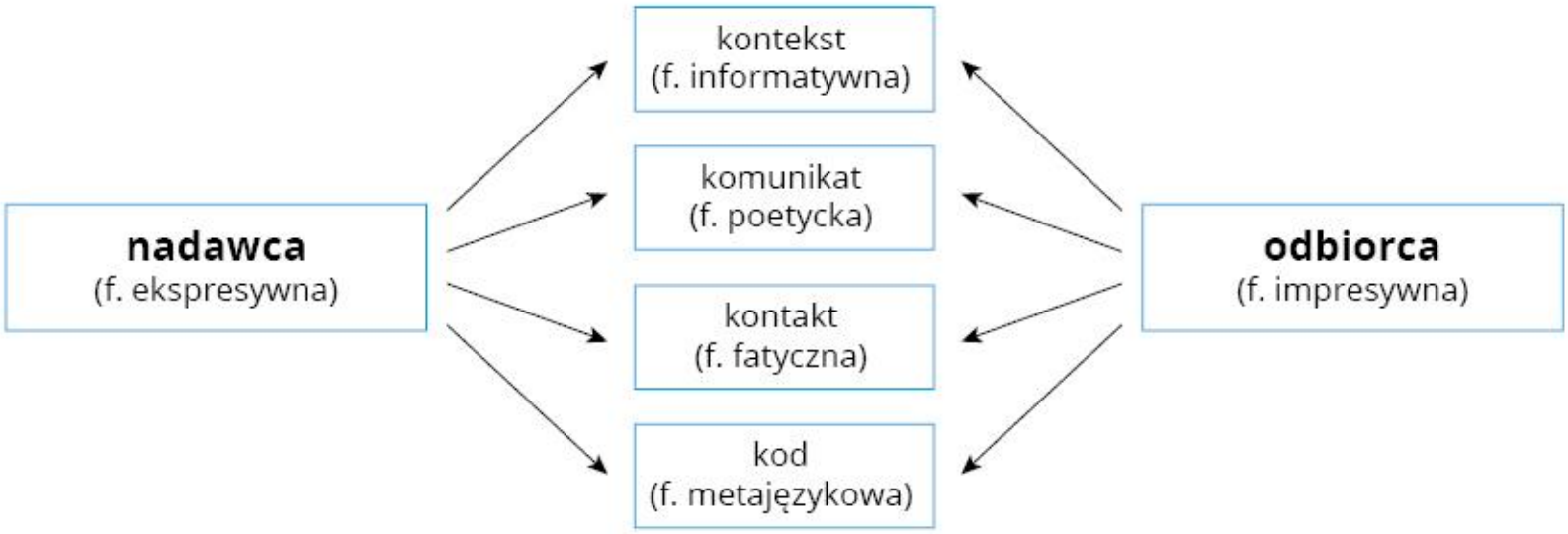

	WYKORZYSTYWANE ŚRODKI JĘZYKOWE	WYPOWIEDZI, W KTÓRYCH FUNKCJA DOMINUJE
Funkcja informatywna (poznawcza) jest nastawiona na informację (czyli kontekst). Dominującym celem wypowiedzi jest przekazanie informacji o sobie lub o świecie.	▪ zdania oznajmujące ▪ neutralne słownictwo (brak wyrazów oceniających) ▪ brak środków stylistycznych ▪ jasne, rzeczowe sformułowania	▪ wypowiedzi potoczne, np. *Jutro dłużej zostanę w pracy.* ▪ teksty prasowe, np. *Wkrótce zostanie otwarty kolejny odcinek autostrady A2.* ▪ zawiadomienia, ogłoszenia ▪ teksty naukowe, podręczniki, słowniki
Funkcja ekspresywna (emotywna) – nastawiona jest na nadawcę. Mówiący wyraża swoje uczucia, emocje lub subiektywne sądy i oceny.	▪ wyrazy nacechowane emocjonalnie (zdrobnienia, np. *twarzyczka*, zgrubienia, np. *chłopisko*) ▪ słownictwo oceniające (np. *rewelacyjny pomysł*), przymiotniki w stopniu najwyższym (np. *najlepszy kolega*) ▪ partykuły (np. *No, wreszcie do ciebie dotarło!*) ▪ wykrzyknienia (np. *Ależ, co ty mówisz!*) ▪ apostrofy (np. *Moja droga pani!*) ▪ pytania retoryczne (np. *Wyobrażasz to sobie?*)	▪ wypowiedzi potoczne wyrażające oburzenie, podziw, zachwyt, np. *Coś podobnego – nie mogę w to uwierzyć!* ▪ pamiętniki, prywatne listy, dzienniki ▪ przemówienia ▪ recenzje, reportaże ▪ utwory literackie – liryka osobista
Funkcja impresywna jest nastawiona na odbiorcę. Mówiący pragnie wywołać określone reakcje odbiorcy, wpłynąć na jego poglądy, skłonić do określonych działań.	▪ zdania rozkazujące, wykrzyknikowe, pytające, np. *Niech pomyślą, co zrobili! Wracaj! Czy warto było tak się spieszyć?* ▪ wypowiedzenia zawierające bezokoliczniki, czasowniki typu: trzeba, należy, musieć, np. *Nie biegać! Koniecznie musisz to zobaczyć.*	▪ rozkazy, nakazy, np. *Wyjdź stąd! Nie deptać trawników!* ▪ polecenia służbowe, zarządzenia, obwieszczenia, regulaminy ▪ podania ▪ poradniki, instrukcje

	WYKORZYSTYWANE ŚRODKI JĘZYKOWE	WYPOWIEDZI, W KTÓRYCH FUNKCJA DOMINUJE
	• bezpośrednie zwroty do adresata, np. *Szanowni państwo!* • słownictwo oceniające i wartościujące, np. *Był wspaniałym człowiekiem.* • partykuły, np. *Niechby już skończył gadać.* • czasowniki w 1. os. l. mnogiej, np. *Zróbmy to razem dla dzieci naszego osiedla.* • zaimki typu: *my, nas, nasz* oraz *każdy, wszyscy, zawsze* • tryby rozkazujący i przypuszczający, np. *Siadaj i milcz. Mógłbyś jej pomóc.*	• slogany reklamowe, hasła polityczne, np. *Musisz to mieć! To ty decydujesz, wrzucając kartę do urny.* • przemówienia, kazania • teksty publicystyczne, np. recenzje
Funkcja fatyczna jest nastawiona na nawiązanie i podtrzymanie **kontaktu**. Polega na nawiązaniu lub podtrzymaniu kontaktu między nadawcą a odbiorcą.	• formuły powitania i pożegnania (np. *dzień dobry, miło cię widzieć, halo, cześć*) • wtrącenia typu: *wiesz, no co ty, słuchaj, tak?*	• wypowiedzi potoczne: – *Halo. Słucham.* – *Dzień dobry, mówi Olek. Chciałem ci powiedzieć, że jutro nie pójdę z wami na mecz.* – *No co ty! Dlaczego?* – *Słuchaj, wszystko opowiem, jak się spotkamy. Teraz muszę lecieć. Cześć.*
Funkcja metajęzykowa nastawiona na system językowy (czyli **kod**). Wykorzystując język, można przekazać informacje o samym języku, jego budowie, działaniu, znaczeniu wyrazów.	• terminy językoznawcze	• m.in. publikacje dotyczące gramatyki danego języka: Rzeczowniki żywotne rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej mają przeważnie takie same formy w dopełniaczu i bierniku (np.: D., B. – *wujka* D., B. – *konia*, D., B. – *psa*).
Funkcja poetycka nastawiona na samą **wypowiedź**. Celem nadawcy jest takie użycie słów, które u odbiorcy wywołają efekt zaskoczenia i wrażenia estetyczne.	• środki stylistyczne	• głównie teksty literackie, np.: *Jakżeż ja się uspokoję – Pełne strachu oczy moje, Pełne grozy myśli moje, Pełne trwogi serce moje, Pełne drżenia piersi moje – Jakżeż ja się uspokoję...* Stanisław Wyspiański, *Jakże ja się uspokoję*

Odmianą funkcji impresywnej jest **funkcja perswazyjna**.

- **Funkcja perswazyjna** – ujawnia się wtedy, gdy nadawca nie ukrywa swoich intencji i w sposób jawny próbuje wpłynąć na zmianę przekonań i zachowań odbiorcy. Perswazji używa się w komunikatach, które przynoszą korzyść obu stronom – nadawcy i odbiorcy.

Wykorzystywane środki językowe:

- zwroty wyrażające konieczność, powinność, np. *Trzeba szanować przyrodę. Musisz brać leki! Nie należy pochopnie osądzać innych.*
- wyrażone bezpośrednio żądania, pragnienia, rozkazy i zakazy (w tym 1. os. trybu przypuszczającego i rozkazującego), np. *Chcę, żebyś to zabrał. Proszę o ciszę. Może posprzątałabyś wreszcie swój pokój? Zrób to teraz! Tylko później nie narzekaj.*
- uogólnienia typu: ***wszyscy***, ***zawsze***, ***nigdy***, ***wszędzie*** itp., np. *Wszyscy już mają nasze długopisy. Nigdy nie możesz zdążyć. Wszędzie można dostać takie przybory.*
- wyrazy i wyrażenia wzmacniające wypowiedź, takie jak: wyrazy nacechowane emocjonalnie, wykrzyknienia, przymiotniki i przysłówki w stopniu najwyższym, np. *Wygląda **idealnie**. Znalazłeś **najlepsze** rozwiązanie. **Weźże** się do roboty!*
- wyrazy zawierające ocenę, którą nadawca narzuca odbiorcy, np. *Roztropność władzy uchroniła nas przed **katastrofalnymi** skutkami kryzysu.*
- zwroty poprzedzające komunikat zawierające pozytywną ocenę odbiorcy, np. *Ktoś tak rozsądny jak pan z pewnością skorzysta z naszej propozycji.*

- **Manipulacja językowa** – nadawca ma na celu wyłącznie osiągnięcie własnych korzyści i nie zwraca uwagi na dobro odbiorcy; tak kształtuje wypowiedź, aby nieświadomemu odbiorcy przekazać określone oceny osób, zjawisk czy rzeczy i skłonić go do pożądanych dla siebie działań.

Przykłady:
*Zapewniam pana, że **nigdzie nie znajdzie pan lepszej propozycji**.*
*Taką ofertę mamy **tylko dla wyjątkowych** klientów.*

- **Prowokacja** – to wypowiedź mająca wywołać u odbiorcy zgubną dla niego reakcję; często nadawca w sposób nieuczciwy manipuluje informacją, zniekształca lub pomija istotne fakty, aby osiągnąć własne korzyści.

Przykład:
- *Jedźmy popływać w jeziorze.*
- *Muszę zapytać rodziców, czy mogę.*
- *Ja w twoim wieku nie musiałem o nic pytać. Sam decydowałem.*

- **Agresja językowa** – to niewłaściwy sposób zwracania się do odbiorcy; nadawca posługuje się wulgaryzmami, słowami o charakterze grubiańskim lub brutalnym, napastliwym tonem.

Przykład:
*Jesteś **debilem**, skoro nie rozumiesz tak prostej zasady.*

1.3. BŁĘDY JĘZYKOWE

W skutecznej komunikacji przeszkadzają nam błędy językowe, a pomaga nam etyka językowa, czyli językowy savoir-vivre.

- Błąd językowy – to odstępstwo od normy językowej.

Norma językowa – to zasób wszystkich środków językowych: wyrazów, ich zasad tworzenia, form i połączeń, sposobów wymawiania uznanych w danym czasie i społeczeństwie za poprawne i wzorcowe.

Rozróżniamy:

- normę wzorcową – obejmuje formy uznawane przez wykształconych Polaków umotywowane tradycją i kulturą językową. Stosowana jest zwłaszcza w kontaktach oficjalnych. Wymaga starannej wymowy (np. *mistrz – mistrz*) *i akcentowania (na trzeciej i czwartej sylabie od końca w wyrazach obcych czy formach trybu przypuszczającego), używania poprawnych form* (np. *czasowników pleć – pełłem, mleć – mełłem; liczebników zbiorowych z rzeczownikami, które nie mają liczby pojedynczej,* np. *dwoje drzwi*);
- normę użytkową – stosowaną w kontaktach swobodnych, nieoficjalnych, często ekspresywnych. Charakteryzuje się większą swobodą w stosowaniu norm. Dopuszcza akcentowanie na przedostatniej sylabie wyrazów obcych, mniej staranną wymowę (np. *jabłko – japko*), *używanie form mielić, pielić.*

W zależności od tego, czy błąd został popełniony w mówionej, czy w pisanej odmianie języka, oraz od tego, jakie zasady naruszył, wyróżnia się kilka typów błędów językowych.

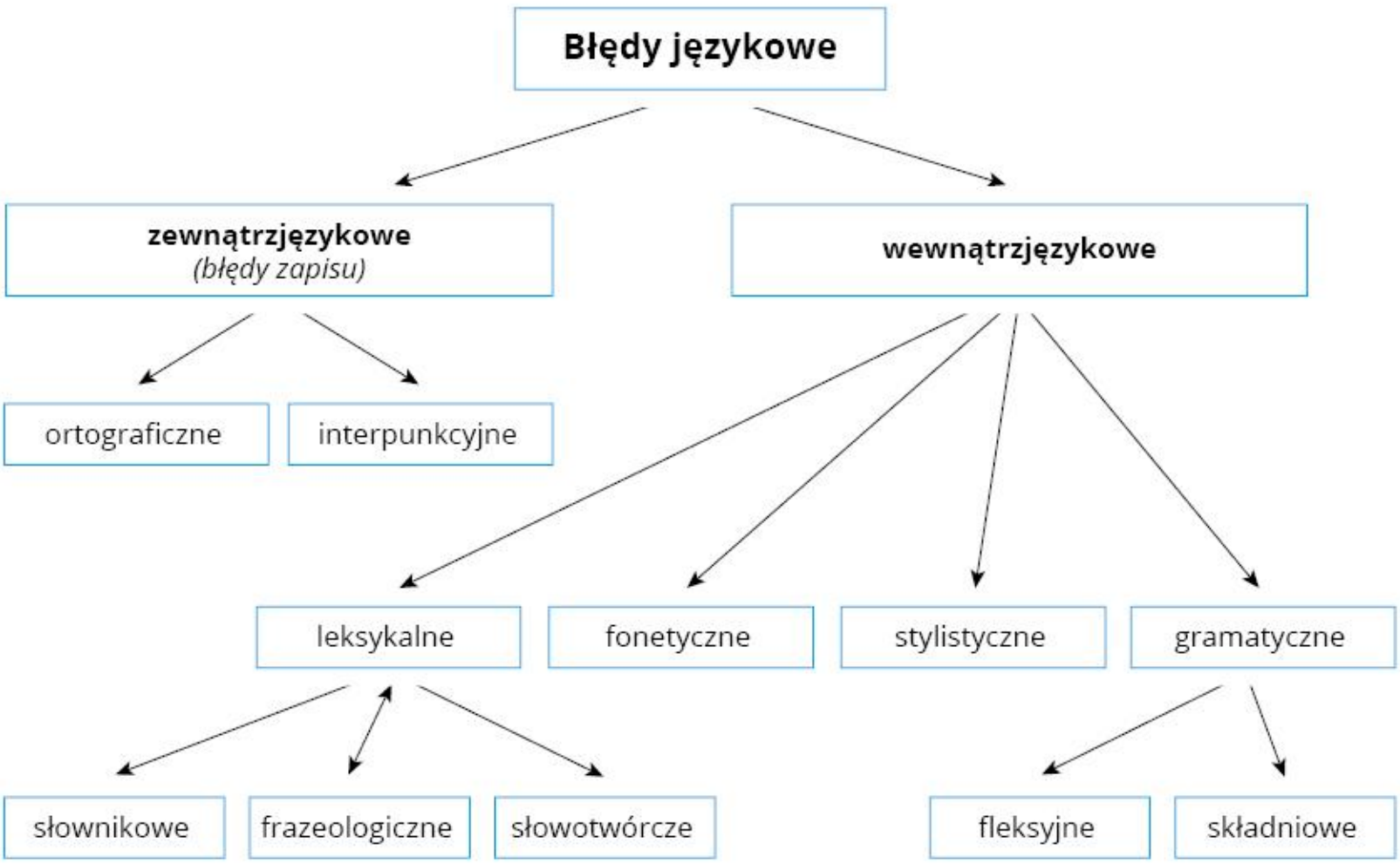

RODZAJ BŁĘDU	NA CZYM POLEGA	PRZYKŁAD
ZEWNĄTRZJĘZYKOWE		
ortograficzne	zapis niezgodny z zasadami pisowni	np. zapisanie wyrazu *przyjaciel* przez „sz”
interpunkcyjne	pominięcie znaku interpunkcyjnego lub zastosowanie go w niewłaściwym miejscu	np. brak kropki na końcu zdania lub przecinka między składnikami wyliczenia, np. *Kasia Olga Krzysiek i Dawid poszli na przystanek autobusowy. zamiast Kasia, Olga, Krzysiek i Dawid poszli na przystanek autobusowy.*
WEWNĄTRZJĘZYKOWE		
leksykalne	polegają na błędnym użyciu wyrazu lub związku frazeologicznego	
• słownikowe	użycie wyrazu w niewłaściwym znaczeniu	np. zamiana wyrazów o podobnym brzmieniu; *efektywny* zamiast *efektowny*
	użycie wyrazów o tym samym znaczeniu	np. *słomiana strzecha, cofać do tyłu* zamiast *słomiany dach/strzecha, cofać się/iść do tyłu*
• frazeologiczne	niedokładne przytoczenie frazeologizmu	np. *spadł na cztery nogi* zamiast *spadł na cztery łapy*
• słowotwórcze	użycie wyrazu zbudowanego niezgodnie z zasadami	np. *uspakajający* zamiast *uspokajający*; *drogość w sklepach* zamiast *drożyzna*
gramatyczne	polegają na błędnym połączeniu wyrazów	
• fleksyjne	użycie niepoprawnej formy odmiany	np. *ten pomarańcz* zamiast *ta pomarańcza*
	użycie niepoprawnej końcówki fleksyjnej	np. *pompona* zamiast *pomponu*
	brak odmiany odmiennych nazwisk i nazw własnych	np. *z Kościuszko* zamiast *z Kościuszką*
	odmiana wyrazów nieodmiennych	np. *z kakałem* zamiast *z kakao*
	błędna odmiana wyrazów nieregularnych	np. *przyjacieli* zamiast *przyjaciół*
	błędne stopniowanie	np. *bardziej lepszy* zamiast *lepszy*
• składniowe	błędne utworzenie związku składniowego lub złego szyku wyrazów	np. *bronić temat* zamiast *bronić tematu* *lubię bawić się* zamiast *lubię się bawić*
fonetyczne	niepoprawna wymowa głosek, niepoprawne akcentowanie lub intonacja	np. *idem* zamiast *idę* ma-te-ma-*ty-ka zamiast ma-te-ma*-ty-ka wypowiadanie zdania oznajmującego jako pytającego

RODZAJ BŁĘDU	NA CZYM POLEGA	PRZYKŁAD
stylistyczne	polega na mieszaniu stylów, nieuzasadnionej stylizacji	np. *Mamo, już skonsumowałem śniadanie.* zamiast *Mamo, już zjadłem śniadanie. Pracowałem wytrwale, więc przysłużyłem się do wiktorii naszej grupy.* zamiast *Pracowałem wytrwale, więc przysłużyłam się do zwycięstwa naszej grupy.*

Zgodnie z zasadami etyki językowej, czyli językowego savoir-vivre'u, należy:

- mówić poprawnie, starannie wymawiać wyrazy w odpowiednim tempie i z właściwą intonacją; pisać czytelnie,
- unikać wyrazów, których znaczenia nie jesteśmy pewni,
- posługiwać się słownictwem zrozumiałym dla odbiorcy,
- mówić/pisać na temat, jasno formułować myśli,
- przedstawiać fakty rzetelnie i obiektywnie,
- wyraźnie sygnalizować własne opinie, zaznaczać, że jest to subiektywna ocena,
- traktować odbiorcę życzliwie i z szacunkiem,
- stosować właściwe zwroty do adresata.

1.4. FAKT A OPINIA

- Fakt – zdarzenie, które miało miejsce w rzeczywistości, np. *20 uczniów wzięło udział w wycieczce. Wyruszyli sprzed szkoły o godz. 9.00. Pojechało z nimi dwóch opiekunów.*

- Opinia – wypowiedź zawierająca subiektywną ocenę faktu, przekonanie, osąd nadawcy o omawianym zdarzeniu, np. *20 uradowanych uczniów wzięło udział w ciekawej wycieczce. Wyruszyli wcześnie, bo już o 9.00. Pojechało z nimi dwóch – moim zdaniem – odpowiedzialnych i zaangażowanych nauczycieli.*

Opinia może być wyrażona:

- bezpośrednio przez zastosowanie:
  a) zwrotów typu: *według mnie..., uważam, że..., jestem przekonany..., jasne jest, że..., to oczywiste...*
  b) zdrobnień (np. *rączka, główka*) lub zgrubień (np. *łapa, łeb, nochal*)
  c) wyrazów oceniających (np. *najlepszy, urocza, niepowtarzalny, banalny, kiepski, beznadziejny*)
- pośrednio
  a) przez zastosowanie trybu przypuszczającego (*np. **Wykonaliby** zadanie, które im powierzono.*) lub wyrażenie przypuszczenia (np. *Prawdopodobnie Wojtek pójdzie na studia medyczne*)
  b) przez wyrażenie sugestii (np. *Należy ją przeprosić*)
  c) przez użycie pojęć zawierających w sobie uznane wartości (np. *Zwraca uwagę **solidarność** tej grupy. Sytuacja **ojczyzny** była dla niego ważna.*)

UTRWALAMY WIEDZĘ

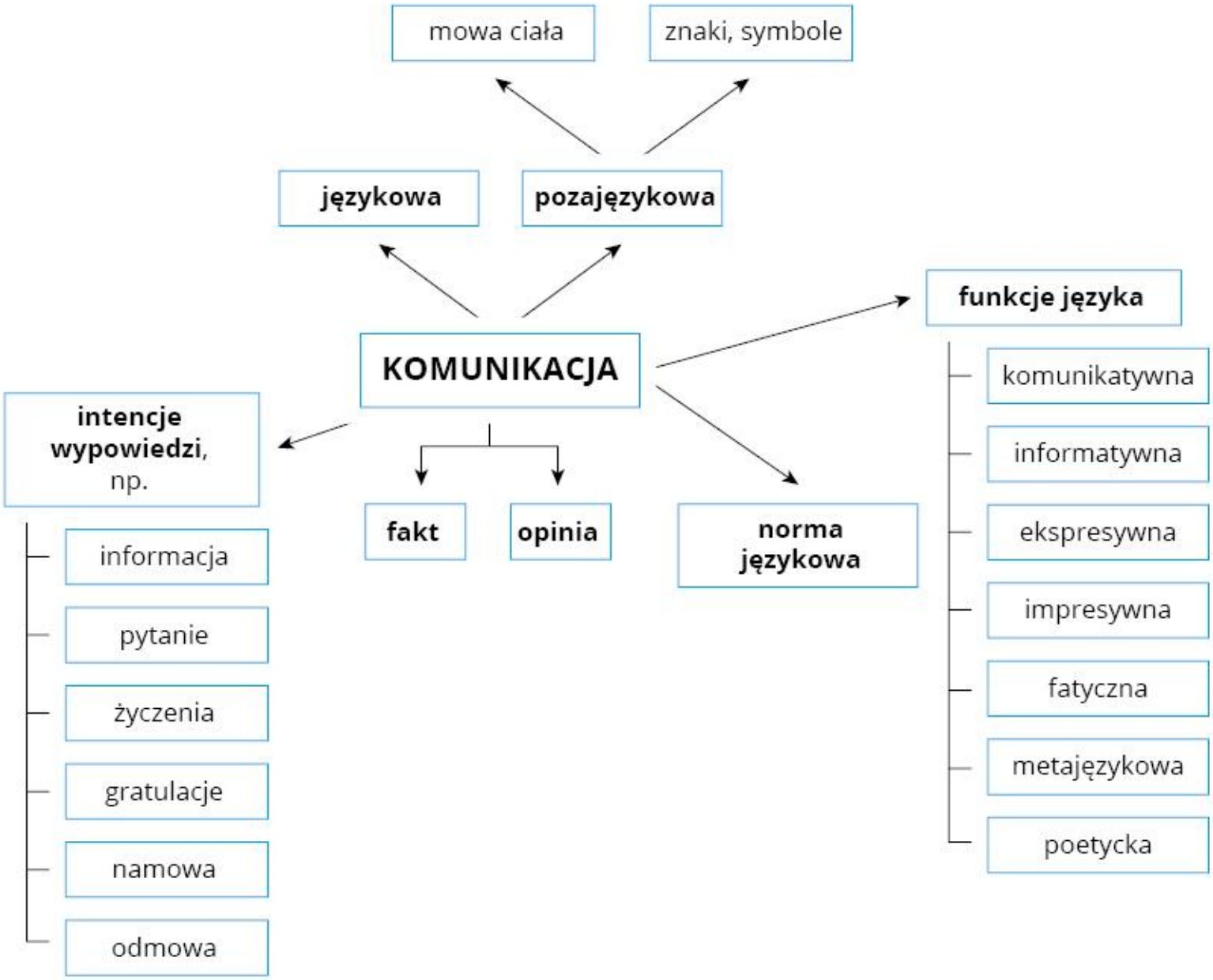

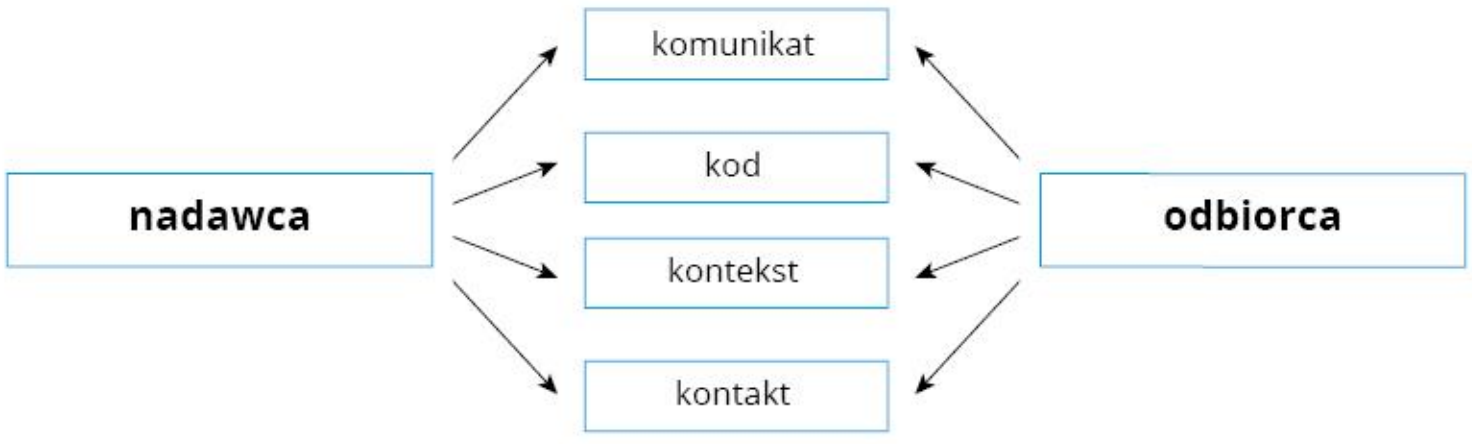

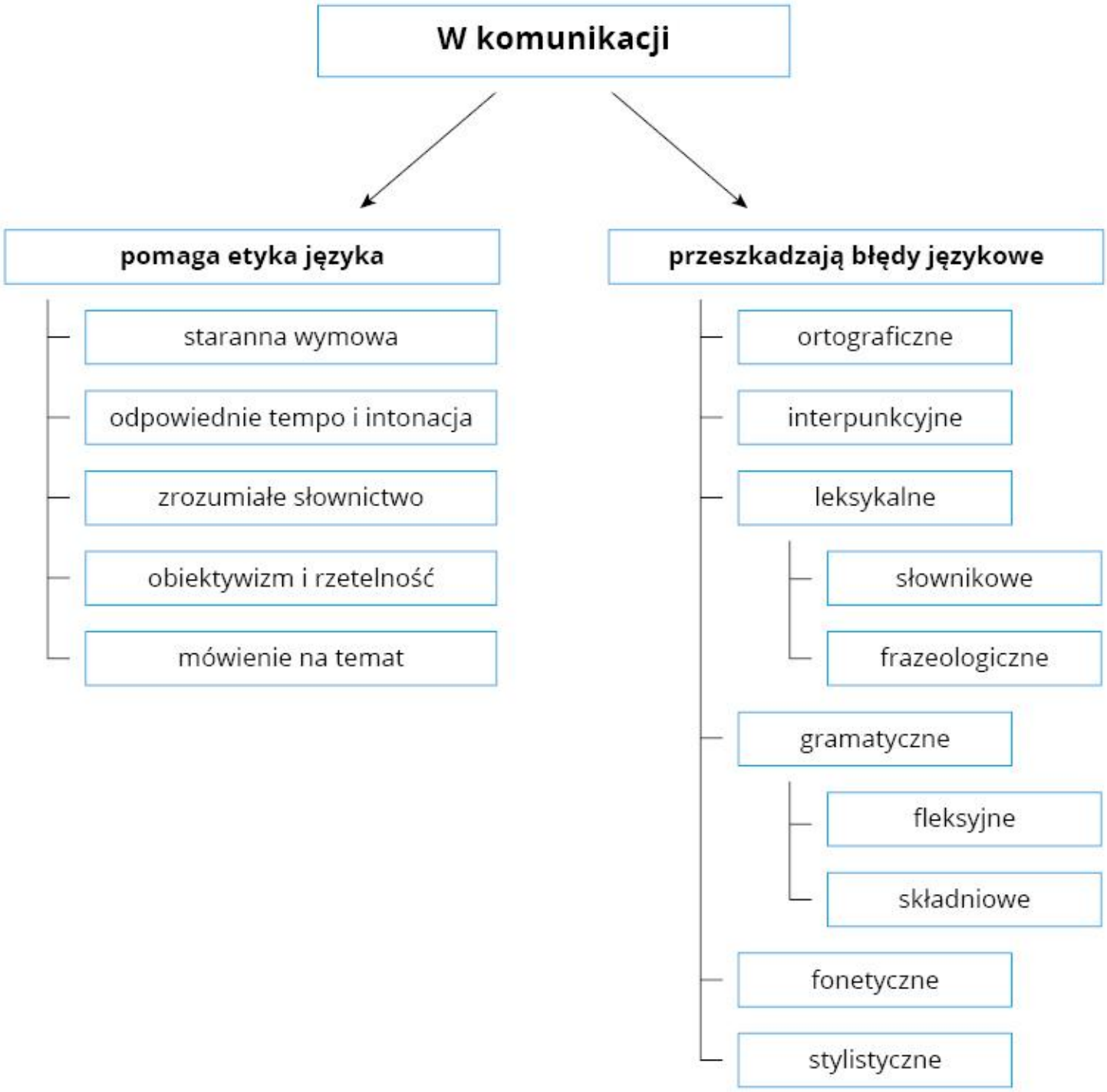
W komunikacji
pomaga etyka języka
staranna wymowa
odpowiednie tempo i intonacja
zrozumiałe słownictwo
obiektywizm i rzetelność
mówienie na temat
przeszkadzają błędy językowe
ortograficzne
interpunkcyjne
leksykalne
słownikowe
frazeologiczne
gramatyczne
fleksyjne
składniowe
fonetyczne
stylistyczne

2. SŁOWNICTWO

2.1. TREŚĆ I ZAKRES WYRAZU

Wyrazy nazywają, czyli są znakami otaczającej nas rzeczywistości. Na znaczenie wyrazu składa się jego treść i zakres.

- Treść wyrazu – to zespół cech, które pozwalają określić, co wyraz znaczy.

- Zakres wyrazu – to ogół przedmiotów nazywanych tym wyrazem.

Im treść wyrazu jest szersza, tym mniejszy jest jego zakres, i odwrotnie: im szerszy zakres, tym jego treść jest uboższa.
Jeżeli powiem: *dostałam **kwiat*** – wiemy tylko tyle (jak podaje *Słownik języka polskiego*), że jest to „część rośliny mająca barwne, gęsto skupione płatki". Słowo *kwiat* obejmuje bardzo wiele i bardzo różnorodnych gatunków. Ale gdy powiemy, że dostałam *tulipany* – możemy podać o wiele więcej cech rośliny tak nazwanej (barwy, kształty, liście, występowanie, gatunek itp.).
Zakres słowa *kwiat* jest zatem duży – obejmuje bardzo wiele gatunków roślin, ale jego treść jest uboga – nie możemy podać wielu szczegółowych informacji, tylko ogólne.
Zakres słowa *tulipan* jest niewielki – dotyczy tylko jednego gatunku roślin, ale treść jest bogata.

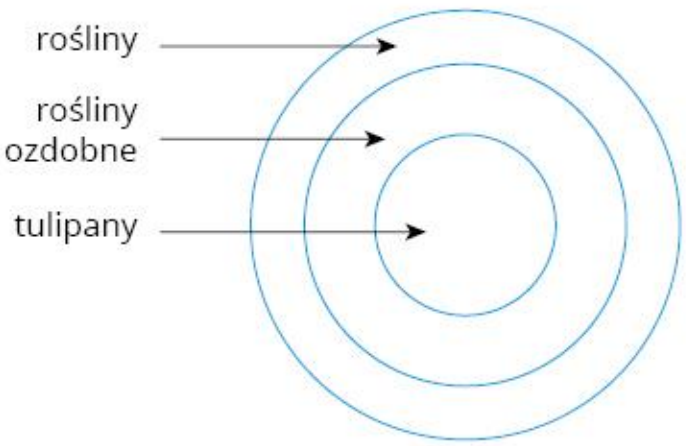

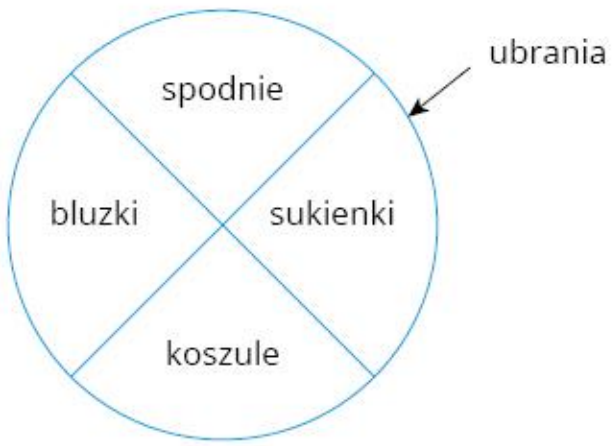

2.2. WYRAZY NEUTRALNE I WARTOŚCIUJĄCE

Wyrazy mogą być neutralne lub mieć zabarwienie emocjonalne (uczuciowe).

- Wyrazy neutralne nie niosą żadnych skojarzeń emocjonalnych. W sposób obojętny nazywają elementy otaczającego świata, m.in. osoby, przedmioty, czynności, zjawiska, np. *dziecko, but, ręka, pies.*

- Wyrazy wartościujące (czyli nacechowane emocjonalnie) pozwalają wyrazić pozytywne lub negatywne nastawienie osoby mówiącej do osoby, przedmiotu, czynności itp.

Chcąc wyrazić pozytywne uczucia, powiemy: *chłopczyk, bucik, rączka, piesek.*
Negatywne uczucia wyrazimy, mówiąc: *chłopczysko, bucior, łapa, psisko.*

2.3. ZNACZENIE DOSŁOWNE I PRZENOŚNE WYRAZU

- Znaczenie dosłowne (nazywane też konkretnym, realnym) to jego treść, czyli zespół cech charakterystycznych dla elementów świata, które nazywa, np. *ręka, kret, jesień, sokół, uszy*. To znaczenie, w jakim wyraz jest używany we współczesnym języku.

- Znaczenie przenośne – to znaczenie wtórne. Polega na nazwaniu istniejącymi wyrazami nowych przedmiotów, zjawisk zaobserwowanych w otaczającej rzeczywistości. Nazwa może zostać przeniesiona np. na przedmiot o podobnych cechach (*kret* – nazwa maszyny drążącej tunele).

Wyrazy mogą zyskać znaczenie przenośne przez połączenie z innymi wyrazami, czyli przez kontekst, np. *jesień życia*.
Znaczenie przenośne mają związki frazeologiczne używane w języku potocznym, np.: *mieć dwie lewe ręce* – być nieudolnym manualnie; *sokoli wzrok* – doskonały wzrok, *mieć czegoś powyżej uszu* – mieć dosyć.

2.4. HOMONIMY, WYRAZY WIELOZNACZNE, SYNONIMY, ANTONIMY, EUFEMIZMY, ARCHAIZMY, KOLOKWIALIZMY

- Homonimy – to wyrazy, które tak samo brzmią, ale mają różne znaczenia, np.:
- *rząd* może oznaczać organ władzy lub uszeregowanie obiektów,
- *naciągać* – napinać, podstępnie nakłaniać.

Homonimy brzmią tak samo, ale mogą różnić się pisownią, np. *buk* (*drzewo*), *Bug* (*rzeka*); *kot* (*zwierzę*), *kod* (*pocztowy*); *hart* (*ducha*), *chart* (*pies*).

- Wyrazy wieloznaczne – to wyrazy, które mają wiele znaczeń, np. *numer* – rozmiar czy wielkość; pokój hotelowy; kolejny punkt występu estradowego.

Nowe znaczenia powstają w wyniku podobieństwa przedmiotów (np. żuraw studzienny oraz dźwig portowy zostały nazwane jak ptak z długą szyją) lub ze względu na zbieżność funkcji (np. *pióro*, przedmiot służący do pisania – dawniej pisano gęsim piórem).

Uwaga! W słowniku języka polskiego poszczególne znaczenia wyrazu wieloznacznego są oznaczone cyframi arabskimi, natomiast homonimy zapisane są jako oddzielne hasła oznaczone cyframi rzymskimi.

- Synonimy (wyrazy bliskoznaczne) – to wyrazy o podobnym, rzadziej takim samym znaczeniu, np. *świecący – błyszczący; kreatywny – twórczy; ekspert – znawca*.

Synonimy mogą mieć różny odcień znaczeniowy, np. *koń, rumak, szkapa; żalić się, biadolić*.
Synonimy wykorzystuje się, aby uniknąć powtórzeń, podkreślić odcienie znaczeniowe i stosunek mówiącego do opisywanej rzeczywistości.

- Antonimy – to wyrazy o przeciwnym znaczeniu, np. *jasny – ciemny, radość – smutek, góra – dół*.

Niektóre wyrazy mogą mieć kilka odpowiedników przeciwstawnych, np. *słodki – słony, gorzki, kwaśny; lekka – ciężka* (*walizka*), *poważna* (*muzyka*).
Antonimy służą do przedstawiania przeciwieństwa, budowania kontrastu, ubarwiają, uplastyczniają wypowiedź.

- Eufemizmy (złagodzenia) – słowo lub wyrażenie użyte w celu złagodzenia wyrażeń drastycznych, dosadnych lub nieprzyzwoitych, np. zamiast *gruby* mówimy *puszysty*, zamiast *mówi głupstwa – nie przemyślał wypowiedzi*, zamiast *śmierć – sen wieczny*.

- Archaizmy – wyrazy, zwroty lub wyrażenia, które wyszły z użycia.

Archaizmem może być:
- znaczenie wyrazu, np. *kosa* – warkocz, *bielizna* – to, co jest białe
- sposób wymawiania, np. *kozieł* zamiast *kozioł*
- forma fleksyjna, np. *w Prusiech* zamiast *w Prusach*
- cały wyraz, np. *białogłowa*
- cała konstrukcja składniowo-frazeologiczna, np. *wszem wobec i każdemu z osobna wiadomym się czyni...*

Archaizmy stosowane są w celu charakterystyki bohaterów, oddania kolorytu epoki, uprawdopodobnienia akcji utworów historycznych.

2.5. FRAZEOLOGIA

- Frazeologia – to dział językoznawstwa zajmujący się istniejącymi w języku ustalonymi połączeniami wielowyrazowymi.

Wyrazy w związku wyrazowym mogą być użyte **w znaczeniu dosłownym**, np. *pięta Janka, węzeł żeglarski*, lub **w znaczeniu przenośnym**, np. *pięta Achillesa*, czyli słaby punkt, *węzeł gordyjski*, czyli skomplikowany, trudny problem, który można rozwiązać w prosty sposób.
Związki, w których wyrazy są użyte w znaczeniu przenośnym, czyli frazeologizmy, w zdaniu funkcjonują jako nierozerwalna całość.
Ze względu na budowę dzielimy je na zwroty, wyrażenia i frazy.

ZWIĄZKI FRAZEOLOGICZNE		
wyrażenia nie zawierają czasownika	**zwroty** zawierają czasownik	**frazy** mają postać wypowiedzenia
▪ ośrodkiem wyrażenia może być: rzeczownik, przymiotnik, imiesłów przymiotnikowy, przysłówek, np. *fala upałów, czarna niewdzięczność, ciemno jak w grobie* ▪ do wyrażeń należą utarte połączenia przyimkowe, przysłówkowe, spójnikowe, np. *co chwila, po kryjomu, a mianowicie*	▪ ośrodkiem zwrotu jest czasownik lub imiesłów przysłówkowy, np. *ruszyć z kopyta, mieć węża w kieszeni, prawdę mówiąc*	▪ frazą jest tylko takie zdanie (lub równoważnik zdania), które ma charakter utarty, tzn. jest często powtarzane w tej samej formie ▪ do fraz należą przysłowia, sentencje, powiedzenia, porzekadła, np. *serce się kraje, nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*

Związki frazeologiczne ożywiają wypowiedź, pozwalają barwniej, dokładniej wyrazić myśli, świadczą o bogactwie naszego języka.

Frazeologizmy, których źródłem jest Biblia oraz mitologia, s. 47 oraz 50

• Przykłady związków frazeologicznych, które warto znać

Wyrażenia

błędne koło – sytuacja bez wyjścia
błękitna krew – arystokratyczne pochodzenie
kryształowy charakter – ktoś szlachetny, bez wad, bardzo dobry
krecia robota –podstępne działanie
lekki chleb – łatwy sposób zarabiania na życie
łabędzi śpiew – ostatni utwór, ostatnie dzieło
cicha woda – ktoś tylko pozornie spokojny, grzeczny
ciepłe kluski – fajtłapa, ktoś nieporadny
słomiany ogień /zapał – krótkotrwały zapał
krokodyle łzy – udawany żal, rozpacz
biały kruk – rzadkość, unikat
farbowany lis – człowiek fałszywy, obłudny, hipokryta
czarny charakter – człowiek zły, nieuczciwy, przestępca
piąte koło u wozu – ktoś niepożądany, niepotrzebny

Zwroty

mieć węża w kieszeni – być chytrym, skąpić
szukać ze świecą – szukać czegoś niezwykłego, rzadko spotykanego
piwa nawarzyć – spowodować kłopoty
być w siódmym niebie – być bardzo szczęśliwym
ruszyć z kopyta – rozpocząć szybko, sprawnie
budować zamki na lodzie – snuć nierealne projekty
szukać wiatru w polu – o kimś, za kim nie można nadążyć, nie można go odnaleźć
nie owijać w bawełnę / mówić prosto z mostu / grać w otwarte karty – mówić wprost, szczerze
nabić kogoś w butelkę – oszukać kogoś
kuć żelazo, póki gorące – wykorzystać okazję

Frazy

nauka nie poszła w las – wiedza i doświadczenie zostały wykorzystane
jedna jaskółka wiosny nie czyni – nie należy wyciągać pochopnych wniosków na podstawie pojedynczych faktów
na złodzieju czapka gore – winowajca obawia się zdemaskowania i swoim zachowaniem budzi podejrzenia
przyganiał kocioł garnkowi, a sam smoli – ktoś wytyka błędy innym, a sam je popełnia
do wesela się zagoi – coś się szybko zagoi i zostanie zapomniane
gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta – na sporze między dwoma osobami często korzysta ktoś trzeci
dopóty dzban wodę nosi, dopóki się ucho nie urwie – tylko do czasu coś się komuś udaje

UTRWALAMY WIEDZĘ

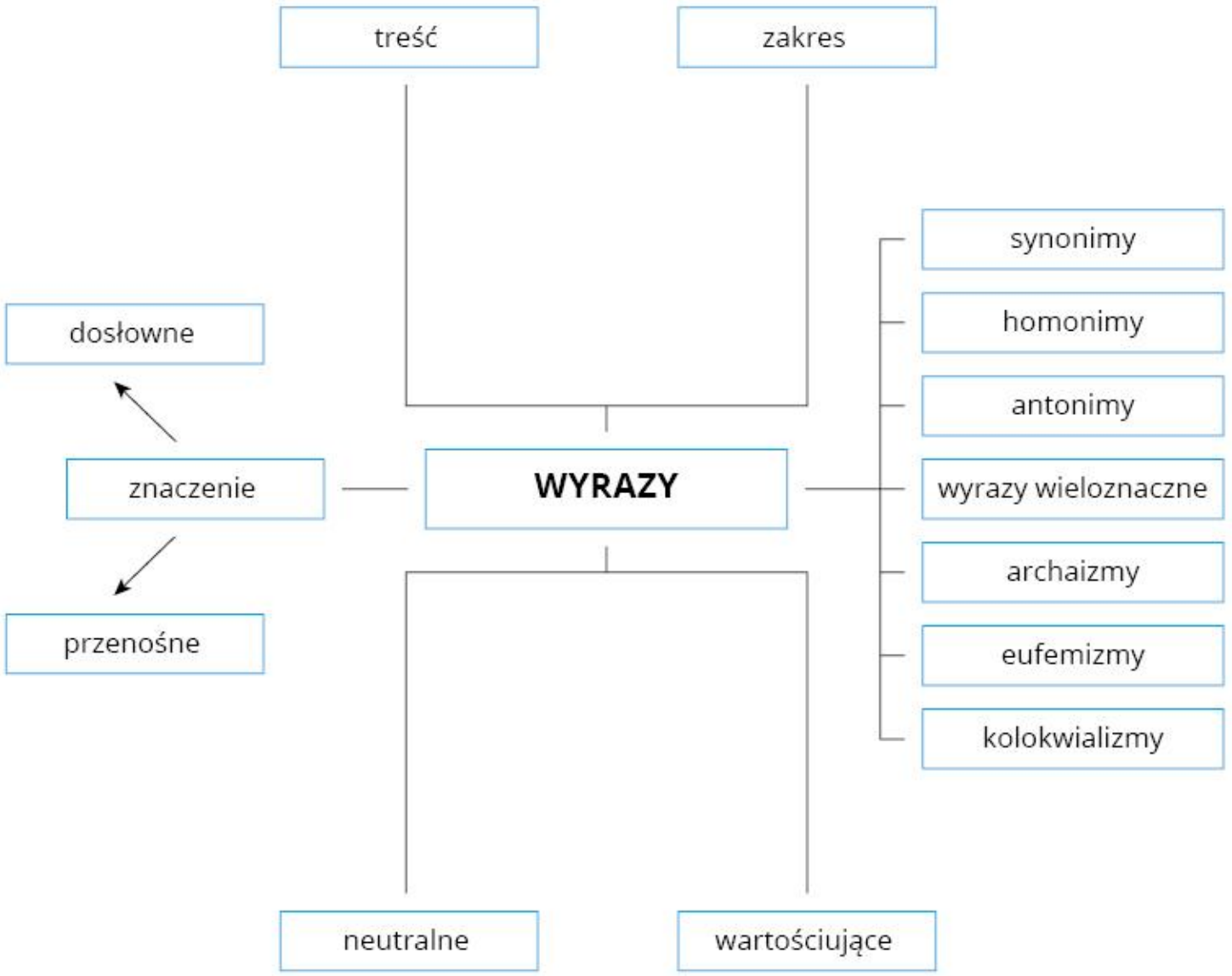

3. STYLE WYPOWIEDZI

3.1. MÓWIONA I PISANA ODMIANA JĘZYKA

- **Odmiana mówiona języka** najczęściej stosowana jest w bezpośrednim kontakcie nadawcy z odbiorcą. Mówiący zwykle nie ma możliwości wcześniejszego przygotowania wypowiedzi, co może prowadzić do łamania zasad poprawności językowej. Obserwuje reakcje odbiorcy, dlatego duży wpływ na wypowiedź ma kontekst i mowa ciała.

Odmiana mówiona charakteryzuje się:

- przewagą krótkich zdań, równoważników zdań, np. *Za chwilę obiad.*
- częstymi powtórzeniami, np. *Dobra, dobra, już idę.*
- potocznym słownictwem, np. *Pożycz mi trochę kasy. Spoko, masz to załatwione.*
- nagromadzeniem zaimków, np. *Ten sklep tam na rogu ma takie dobre lody.*
- zawrotami do odbiorcy, np. *Słyszałeś, że Kuba zerwał z Oliwką?*
- wyrazami oceniającymi i nacechowanymi emocjonalnie, np. *Rewelacyjne masz te buty. No, nareszcie złapałem szósteczkę z polaka.*
- stosowaniem elipsy (opuszczaniem wyrazów wynikających z kontekstu), np. *Nagle [spadła] jedna kropla, druga i od razu zrobiła się ulewa.*

Wyrazy, wyrażenia i zwroty charakterystyczne dla nacechowanej emocjonalnie mowy potocznej to **kolokwializmy**, np. *jechać po bandzie, robić sobie jaja*. Są wykorzystywane w celu oddania realiów codziennego życia, urealnienia bohaterów w określonym środowisku.

- **Odmianę pisaną języka** wykorzystujemy w sytuacjach, kiedy niemożliwy jest bezpośredni kontakt nadawcy z odbiorcą. Piszący zwykle ma możliwość przemyślenia kompozycji wypowiedzi, starannego doboru słownictwa oraz poprawienia tego, co napisał, przed przekazaniem odbiorcy.

Odmiana pisana charakteryzuje się:

- większą starannością i poprawnością niż język mówiony, np. *Zobaczył go wchodzącego do budynku i wtedy przypomniał sobie, że go poznał, że nawet spotkali się u Klary na urodzinach i później wspólnie odprowadzali gości.*
- słownictwem neutralnym, bogatym, nagromadzeniem wyrazów abstrakcyjnych, np. *W osiedlowym sklepie na rogu można kupić lody o wielu różnych smakach.*
- bogatą składnią, zdaniami rozwiniętymi, złożonymi i wielokrotnie złożonymi, np. *Kiedy przyjechaliśmy do ośrodka, była tam prawie cała nasza drużyna, dlatego też zaraz po zakwaterowaniu poszliśmy obejrzeć, gdzie będziemy ćwiczyć i gdzie możemy odpoczywać.*
- dużą spójnością wypowiedzi, logicznym uporządkowaniem.

Język mówiony i pisany mogą mieć odmiany: oficjalną i nieoficjalną.

- **Odmiana nieoficjalna** najczęściej jest stosowana w kontaktach prywatnych, codziennych z przyjaciółmi, znajomymi, np. podczas rozmów z członkami rodziny czy z kolegami.

Odmiana nieoficjalna ma wiele cech języka mówionego i stylu potocznego, takie jak m.in.:

- krótkie, nieuporządkowane zdania,
- słownictwo nacechowane emocjonalnie,
- wyrazy dźwiękonaśladowcze,
- dość swobodne traktowanie zasad poprawności językowej.

> **Odmiana oficjalna** stosowana jest w sytuacjach oficjalnych, w kontaktach sformalizowanych (w szkole, urzędzie) i w wystąpieniach publicznych, np. podczas rozmowy ucznia z dyrektorem szkoły, w pismach do urzędów, podczas wystąpień na zebraniu.

Odmiana oficjalna ma cechy stylu urzędowego, naukowego, publicystycznego i artystycznego, takie jak m.in.:

- bogate słownictwo,
- urozmaicona składnia,
- szczególna dbałość o poprawność językową.

3.2. JĘZYK OGÓLNOPOLSKI – TERYTORIALNE I ŚRODOWISKOWE ODMIANY JĘZYKA

> **Język ogólnopolski** (inaczej ogólny, literacki) to odmiana polszczyzny, którą posługują się Polacy w kontaktach oficjalnych. Ma zasięg ogólnopolski. Jest upowszechniany przez szkołę, literaturę, media i różne instytucje.

Odmiany terytorialne to:

- gwara – język używany przez ludność wiejską, zamieszkującą niewielkie terytorium, np. kilka czy kilkanaście wsi, np. *gwara podhalańska, kurpiowska*. Występuje głównie w formie mówionej. Wyróżnia się słownictwem, wymową, odmianą wyrazów.
- dialekt – język ludności zamieszkującej większy obszar. Obejmuje grupę gwar, które mają podobne cechy, np. *dialekt mazowiecki, małopolski, śląski.*

> **Regionalizmy** to wyrazy lub inne elementy językowe (cecha wymowy, forma gramatyczna lub konstrukcja składniowa) związane z określonym regionem kraju. W słownictwie regionu zwykle są to terminy nienacechowane emocjonalnie, np. krakowskim: *omasta, tarło, jarzyna, ostrężyna, kwaśne mleko* odpowiadają warszawsko-ogólnopolskie: *okrasa, tarka, włoszczyzna, jeżyna, zsiadłe mleko*; w Krakowie wychodzimy *na pole*, a w Warszawie *na dwór.*

Odmiany środowiskowe

> Gwara środowiskowa to język używany przez **grupę społeczną** (np. młodzież, wędkarzy, sportowców, żołnierzy) lub **grupę zawodową** (np. lekarze, prawnicy, mechanicy, górnicy).

Gwara środowiskowa cechuje się:

- słownictwem nacechowanym emocjonalnie, np. w gwarze uczniowskiej; *gitez, ale czad, ale baja* (na wyrażenie uznania);
- ekspresywnością, np. w języku uczniów *beznadzieja* (na wyrażenie negatywnych emocji), *bomba* (na wyrażenie pozytywnych emocji), *luzacko* (czyli spokojnie, bez emocji);
- słownictwem związanym z zawodowymi realiami grupy, np. *pede* (praca domowa), *klawisz* (dyżurujący nauczyciel), *majca, majsa* (matematyka), *chlapać się, dziergać, dmuchać w baniak, orać, przesiąkać wiedzą, wałczyć, zakuwać, dzięciolić, dziobać, kuć* (wyrazy oznaczające uczenie się).

W niektórych gwarach słownictwo jest utajnione, to znaczy niedostępne i niezrozumiałe dla osób spoza grupy (np. gwara złodziejska, więzienna), np. *blichciarz* (złodziej biżuterii), *pudlarz* (kradnący z kasy), *papuga, ojciec miłosierdzia* (adwokat).

3.3. STYLE FUNKCJONALNE

- Styl – to sposób mówienia lub pisania, polegający na doborze słownictwa, związków frazeologicznych i konstrukcji składniowych, charakterystyczny dla nadawcy i danej sytuacji komunikacyjnej.

STYL	ZASTOSOWANIE	CECHY CHARAKTERYSTYCZNE	PRZYKŁADY
potoczny	w codziennych kontaktach nieoficjalnych (rozmowach ze znajomymi, prywatnych listach, SMS-ach itp.)	• krótkie pojedyncze zdania, równoważniki zdań • skróty myślowe • powtórzenia • wyrazy oceniające • emocjonalność • obrazowość języka (porównania, frazeologizmy, metafory)	*Już byłem.* *Dzięki.* *Podaj mi to.* *Nie, to nie ja.* *Wziął i pojechał.* *Pokaż te gryzmoły!* *W razie kłopotów, wal do mnie jak w dym.*
artystyczny	w utworach literackich w celu wywołania określonych wrażeń, uczuć	• urozmaicona składnia • nagromadzenie środków stylistycznych • bogate, oryginalne słownictwo, neologizmy, ale też archaizmy, wyrazy gwarowe	*Gościu, siądź pod mym liściem, a odpoczni sobie!* *Nie dójdzie cię tu słońce, przyrzekam ja tobie,* *Choć się nawysszej wzbije, a proste promienie* *Ściągną pod swoje drzewa rozstrzelane cienie.* J. Kochanowski, *Na lipę*

STYL	ZASTOSOWANIE	CECHY CHARAKTERYSTYCZNE	PRZYKŁADY
publicystyczny	w prasie, radiu, telewizji, internecie (w informacjach, komentarzach, felietonach, reportażach)	▪ zawiera elementy stylu potocznego, naukowego, artystycznego ▪ skrótowość, precyzja języka ▪ bogata frazeologia ▪ wykorzystuje słownictwo modne	*Dużo podróżowałem. Unikałem oficjalnych szlaków, pałaców, ważnych figur i wielkiej polityki. Natomiast lubiłem jeździć przygodnymi ciężarówkami, wędrować*
		▪ łatwe w odbiorze, krótkie zdania	*z koczownikami po pustyni, być gościem chłopów z tropikalnej sawanny.* R. Kapuściński, *Heban*, Warszawa 2008, s. 9.
urzędowy	w kontaktach różnych instytucji z obywatelem (instrukcje, przepisy, nakazy, zakazy, obwieszczenia, podania, protokoły, umowy)	▪ schematyczność, szablonowość, precyzyjność wypowiedzi ▪ konstrukcje bezosobowe ▪ formy trybu rozkazującego	*Zawiadamia się, że zostało wszczęte postępowanie administracyjne w sprawie zmian w planie zagospodarowania przestrzennego terenu położonego pomiędzy ulicami Równą, Krzywą i torami kolejowymi.*
naukowy	w tekstach naukowych, przekazujących wiedzę z różnych dziedzin (prace naukowe, rozprawy, dysertacje, prace popularnonaukowe popularyzujące naukę)	▪ precyzja i uporządkowanie wypowiedzi ▪ bogata terminologia naukowa ▪ wyrazy abstrakcyjne ▪ stosowanie liczby mnogiej i form nieosobowych czasowników ▪ zdania długie, wielokrotnie złożone ▪ liczne przypisy, cytaty	*Obowiązek użycia (imperatywność) i poprawność językowa wiążą się z pojęciem normy skodyfikowanej, jednak decyduje tutaj ocena realizacji środków językowych przez wspólnotę komunikatywną. Imperatywność w rożnych warunkach historycznych może mieć różną siłę, poprawność zaś można oceniać tylko w kontekście.* M. Bugajski, *Język w komunikowaniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 124

STYL	ZASTOSOWANIE	CECHY CHARAKTERYSTYCZNE	PRZYKŁADY
retoryczny	w wystąpieniach publicznych (przemówieniach, kazaniach, toastach)	• przemyślana kompozycja • zwroty do słuchaczy (apostrofy) • sugestywność wypowiedzi • podniosłość • wyrazy ekspresywne, wartościujące, emocjonalne • wykorzystanie środków stylistycznych, takich jak: wykrzyknienia, pytania retoryczne, antytezy	*Inaugurujemy dzisiaj obchody wielkiego święta wolności. Jubileusz stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości będzie z jednej strony okazją do namysłu nad przeszłością – ale z drugiej strony chciałbym, aby był istotną cezurą. Momentem ważnym*
			z punktu widzenia naszej przyszłości, naszej drogi ku nowym czasom. Przemówienie prezydenta A. Dudy podczas obrad Zgromadzenia Narodowego

4. SŁOWOTWÓRSTWO

Słowotwórstwo – to dział gramatyki zajmujący się budową i tworzeniem nowych wyrazów.

4.1. WYRAZY PODSTAWOWE I POCHODNE

- Wyraz podstawowy – wyraz, od którego został utworzony inny wyraz.

- Wyraz pochodny (pokrewny) – wyraz utworzony od wyrazu podstawowego.

wyraz podstawowy	→	wyraz pochodny
obraz	→	*obrazować*
książka	→	*księgarnia*
pisać	→	*napisać*

Niektóre wyrazy pochodne są wyrazami podstawowymi dla innych słów, np.:

wyraz podstawowy	→	wyraz pochodny/ podstawowy	→	wyraz pochodny
stół	→	*stolik*	→	*stoliczek*

wyraz pochodny od wyrazu *stół*

wyraz podstawowy dla wyrazu *stoliczek*

czytać	→	*przeczytać*	→	*przeczytany*

wyraz pochodny od wyrazu *czytać*

wyraz podstawowy dla wyrazu *przeczytany*

- Wyraz niepodzielny słowotwórczo (rdzenny) to wyraz, który nie pochodzi od innego wyrazu, np.: *las, anioł, pisać, góra*.

• TEMAT SŁOWOTWÓRCZY I FORMANT – TWORZENIE WYRAZÓW

- Temat słowotwórczy (podstawa słowotwórcza) to część wyrazu podstawowego, która jest wspólna dla wyrazu podstawowego i pochodnego.

W temacie słowotwórczym mogą zachodzić oboczności głosek lub ich zanik, np.: *wóz – woźnica* ***ó : o, z : ź***; *piasek – piaseczek* ***k : cz***, *len – lniany* ***e : Ø, n : n'***.

- Formant – cząstka formująca nowy wyraz od tego, z którego został wzięty temat słowotwórczy. Można to zrobić przez dodanie cząstki do tematu słowotwórczego, np. *prze-czytać, czyt-anka* lub przez odcięcie cząstki wyrazu, np. *biegać – bieg*.

4.2. BUDOWA SŁOWOTWÓRCZA WYRAZU

Każdy wyraz pochodny składa się z tematu słowotwórczego i formantu.

- Analiza słowotwórcza wyrazu (określenie budowy słowotwórczej) to w wyrazie pochodnym wskazanie podstawy słowotwórczej (tematu słowotwórczego) i formantu (formantów), które utworzyły nowy wyraz przez nadanie mu nowego znaczenia. Analiza ta służy temu, by zobaczyć zależności między wyrazem podstawowym a pochodnym.

Znaczenie nowego wyrazu opisujemy za pomocą **definicji słowotwórczej**, która wykazuje relację wyrazu pochodnego i podstawowego, np. *stolik – niewielki stół, nurek – ktoś, kto nurkuje, czytelnia – miejsce, gdzie czytamy.*

• RODZAJE FORMANTÓW

FORMANTY			
przedrostek (prefiks)	wrostek (infiks)	przyrostek (sufiks)	zerowy (zero morfologiczne)
występuje przed tematem słowotwórczym	występuje w środku wyrazu pochodnego, kiedy wyraz ma dwa tematy słowotwórcze	występuje po temacie słowotwórczym (przed końcówką fleksyjną)	występuje w wyrazach powstałych przez odrzucenie części wyrazu podstawowego
prze-czytać *do-biec* *roz-bić*	*sam-o-chód* *nos-o-rożec*	*chor-**ować*** *pływ-**anie***	*zlewać → zlew-Ø* *napisać → napis-Ø*

• FUNKCJE FORMANTÓW

Formanty nadają wyrazom określone znaczenie, np. formant ***-alnia*** tworzy nazwy miejsc, w których wykonywane są określone czynności: *bawialnia* – miejsce zabawy, ***sypialnia*** – miejsce gdzie śpimy.
Niektóre formanty mogą pełnić kilka funkcji, np. ***-acz*** może tworzyć nazwy narzędzi, np. *spin-acz, zrasz-acz*, lub nazwy wykonawców czynności, np. *spaw-acz, poszukiw-acz*.

FORMANT		ZNACZENIE, KTÓRE NADAJE
-anie: *rysow-anie* ***-cie***: *my-cie*	***-enie***: *chodz-enie* ***-Ø***: *siad- Ø*	nazwy czynności
-arz: *piek-arz* ***-acz***: *bieg-acz* ***-iciel***: *mysl-iciel*	***-nik***: *naczel-nik* ***-yciel***: *marz-yciel*	nazwy wykonawców czynności
-nik: *pal-nik* ***-acz***: *dziurk-acz*	***-arka***: *druk-arka* ***-ak***: *przecin-ak*	nazwy narzędzi, urządzeń, przedmiotów
-ość: *mądr-ość* ***-ota***: *głup-ota*	***-stwo***: *mę-stwo* ***-Ø***: *biel- Ø*	nazwy cech

FORMANT		ZNACZENIE, KTÓRE NADAJE
-ec: *mędrz-ec* *-ek*: *wesoł-ek* *-us*: *nerw-us* *-acz*: *siła-acz*	*-arz*: *plotk-arz* *-icz*: *karierow-icz* *-nik*: *awantur-nik*	nazwy nosicieli cech
-ownia: *prac-ownia* *-isko*: *bo-isko*	*-alnia*: *przymierz-alnia* *-arnia*: *kawi-arnia*	nazwy miejsc
-ka: *lekar-ka* *-owa*: *szereg-owa*	*-yni*: *sprawcz-yni* *-ica*: *ulubien-ica*	nazwy żeńskie
-ek: *piernicz-ek* *-ik*: *ga-ik*	*-yk*: *chłopcz-yk* *-ka*: *nóż-ka*	nazwy zdrobniałe
-isko: *chłop-isko*	*-ysko*: *ptasz-ysko*	nazwy zgrubiałe

4.3. RODZINA WYRAZÓW

- Rodzina wyrazów to grupa wyrazów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio od tego samego wyrazu podstawowego i mająca wspólną cząstkę, czyli rdzeń.

- Rdzeń to najmniejsza, niepodzielna cząstka wyrazu mająca samodzielne znaczenie, występująca we wszystkich wyrazach należących do tej samej rodziny słowotwórczej.

- Wyrazy pokrewne – to wyrazy mające ten sam rdzeń; należące do tej samej rodziny.

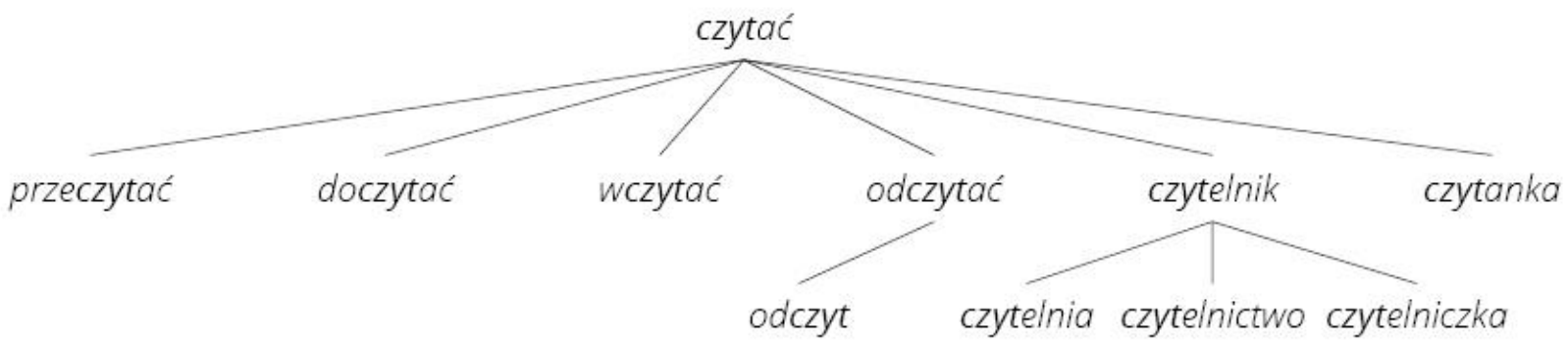

4.4. WYRAZY ZŁOŻONE

- Wyrazy złożone to wyrazy utworzone od dwóch lub więcej wyrazów podstawowych, np. wyraz *woziwoda* powstał z wyrazów: *wozić* + *woda*, *Białystok* z wyrazów *biały* + *stok*.

Ze względu na sposób połączenia wyrazy złożone dzielimy na:

- złożenia – wyrazy, w których tematy słowotwórcze są połączone za pomocą wrostka *-o-*, *-i-*, *-y-*, np. *żyw-o-płot, chwal-i-pięta, cudz-y-słów.*
- zrosty – wyrazy łączą się bezpośrednio (zrastają się) łącznie z ich końcówkami fleksyjnymi pierwszego wyrazu, np. *wiarygodny, Wielkanoc*. Oba wyrazy pomimo łącznej pisowni zacho-

wują relacje składniowe – tworzą związki: zgody, np. *Wielkanoc* (*noc* jaka? *wielka*), rządu, np. *karygodny* (*godny* czego? *kary*) lub przynależności *dalekowidz* (*widzący* jak? *daleko*).
Zrost mogą też tworzyć wyrazy z cząstkami, które nie występują samodzielnie, np. *wszechwładny, arcykapłan, kontrargument, ekosystem, miniratka, proekologiczny.*

- zestawienia – tworzą dwa wyrazy (lub więcej) pisane oddzielnie, ale tworzące jedną nazwę, np. *wieczne pióro, Nowy Dwór Mazowiecki, czarna porzeczka.*

4.5. SKRÓTY I SKRÓTOWCE

- Skróty – to skrócony zapis wyrazów, zwrotów i wyrażeń, które zazwyczaj odczytujemy jako wyrazy, np.: skrót *nr* czytamy: *numer*; *kg* czytamy: *kilogram*. Skrót tworzymy, zapisując pierwszą literę (np. *rok – r.*), kilka liter (*pułkownik – płk*) lub literę pierwszą i ostatnią (*doktor – dr*).

ZAPIS	
z kropką	bez kropki
• po skrótach powstałych z pierwszej litery lub pierwszych liter wyrazu, np. *r.* (rok), *ob.* (*obywatel*), *czyt.* (*czytaj*) • po skrótach zwrotu lub wyrażenia, w którym kolejne wyrazy rozpoczynają się od spółgłosek, np. *tzn.* (*to znaczy*), *jw.* (*jak wyżej*), *cdn.* (*ciąg dalszy nastąpi*) • po skrócie każdego wyrazu zwrotu lub wyrażenia, jeżeli jeden z wyrazów rozpoczyna się samogłoską, np. *p.n.e.* (*przed naszą erą*), *ub.r.* (*ubiegłego roku*), *m.in.* (*między innymi*) • po skrótach obcych jednostek monetarnych, np. *dol.* (*dolar*), *kop.* (*kopiejka*)	• po skrótach zawierających ostatnią literę odpowiadającą głosce skracanego wyrazu, np. *dr* (*doktor*), *płk* (*pułkownik*), *mjr* (*major*); jeżeli skrót został użyty w innym przypadku niż mianownik – stawiamy kropkę, np. *płk. Kwiatkowskiego* (*pułkownika*) • po skrótach jednostek miar i wag oraz rodzimych jednostek monetarnych, np. *ha* (*hektar*), *m* (*metr*) *kg* (*kilogram*), *zł* (*złoty*) • po skrótach symboli chemicznych, np. *H* (*wodór*), *O* (*tlen*)

- Skrótowce – to skrócone wielowyrazowe nazwy instytucji, organizacji, urzędów czy przedsiębiorstw utworzone z pierwszych liter, głosek lub sylab ich nazwy.

Rozróżniamy cztery rodzaje skrótowców:

- literowce – tworzone z pierwszych liter wielowyrazowej nazwy, np. *PKP, PKO, PZU, WP;* czytając, należy wymieniać nazwy liter (*pe-ka-pe, pe-ka-o, pe-zet-u, wu-pe*)
- głoskowce – tworzone są tak samo jak literowce; czytamy je jak wyrazy (nazwy głosek), np. *MEN* (czytamy: *men*), *BOR* (czytamy: *bor*), *ZUS* (czytamy: *zus*)
- sylabowce – składają się z pierwszych sylab lub początków wyrazów tworzących pełną nazwę, np. *Państwowa Fabryka Wagonów* skrót to *PAFAWAG* (można go zapisać też: *Pafawag*); *Zamech* to skrót nazwy *Zakłady Mechaniczne*; *Polska Farmacja* – skrót *Polfa;* skrótowce sylabowe odmieniają się jak wyrazy pospolite
- skrótowce mieszane – są połączeniem dwóch lub trzech różnych rodzajów skrótowców, np.: *Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego* – skrót: *Cepelia*

Odmiana skrótów i skrótowców:

- Większość skrótowców (sylabowce i niektóre skrótowce mieszane) odmienia się jak rzeczowniki.
- Z zasady odmieniają się wszystkie skrótowce zakończone na spółgłoskę, niezależnie od zapisu (nie odmienia się *MSW* – bo czytamy *emeswu*); przyjmują formy przypadka i liczby rzeczowników męskich, nawet wtedy, gdy pełna nazwa jest innego rodzaju i liczby (np. *idę do MEN-u* – końcówka rzeczownika męskiego, chociaż Ministerstwo Edukacji Narodowej to rodzaj nijaki i w D. ma końcówkę *-a*: ministerstwa).
- Głoskowce, sylabowce i skrótowce mieszane zakończone na *-a*, odmieniają się jak rzeczowniki żeńskie, np. *Cepelia* (*CPLiA*), Polfa (*Cepelii*, *Cepelię* – jak *lilia*; *Polfy*, *Polfie* – jak *lufa*).
- Skrótowce mają tę samą liczbę i ten sam rodzaj gramatyczny, co pełna nazwa, np. *PZU poinformował*; coraz powszechniejszy jest zwyczaj traktowania skrótowców jak wyrazów pospolitych, np. raczej powiemy *nasz ONZ* [*oenzet*] niż *nasza* [*oenzet*].
- Nie odmieniają się literowce i głoskowce zakończone na *-o*, *-a*, *-u*, *-e*, np. *PKO*, do których nie można dopasować normy odmiany.
- Angielską wymowę mają skrótowce *CV* [*siwi*], *CD* [*sidi*] (lub spolszczone *cede*), *DVD* [*diwidi*]. *PC* wymawiamy *pisi* lub potocznie *pecet*.

4.6. SPOSOBY BOGACENIA SŁOWNICTWA

Rzeczywistość stale się zmienia – język musi się również zmieniać, abyśmy mogli swobodnie o niej rozmawiać. Bogacimy język przez:

- tworzenie wyrazów pochodnych, np. *watowiec* (płatnik podatku VAT), *laweciarz* (ktoś transportujący samochody na lawecie)
- zapożyczenia z obcych języków, np. *sorry, cool, fast food, dealer, dubbing*
- nadawanie wyrazom nowych znaczeń, np. *szczęka* (stragan), *parkiet* (miejsce obrotu akcjami)
- tworzenie nowych związków wyrazowych, np. *widełki płac, pirat drogowy*
- wprowadzanie do języka ogólnopolskiego elementów gwar środowiskowych, np. *małolat, impreza, ciacho, ubaw*

NEOLOGIZMY I ZAPOŻYCZENIA

- Neologizmy – wyrazy nowo utworzone, które jeszcze nie upowszechniły się w języku. Służą do nazwania nowych zjawisk i przedmiotów – w odróżnieniu do neologizmów artystycznych, których zadaniem jest wyrażanie emocji, budowanie nastroju.

Wyróżniamy neologizmy:

- słowotwórcze – utworzone od istniejących wyrazów za pomocą formantów, np. *program-ista, pożyczk-o-biorca, czyt-nik*
- znaczeniowe – powstają przez nadanie nowego znaczenia wyrazom już istniejącym, np. *myszka: gryzoń, urządzenie komputerowe; wieża: wysoka budowla, odtwarzacz muzyki; papuga: gatunek ptaka, adwokat*
- frazeologiczne – powstają przez połączenie już istniejących wyrazów w związki, np. *pirat drogowy, szczyt komunikacyjny, margines społeczny*
- słownikowe – wyrazy przyjęte z innych języków, np. *wideo, kompakt, hit*
- artystyczne – utworzone jednorazowo, dla potrzeb utworu literackiego, np. *Zczarował zniszczotą wonnych niedowcieleń* (Bolesław Leśmian, *Topielec*)

- **Wyrazy rodzime** – to wyrazy odziedziczone z języka prasłowiańskiego, np. *zboże, pole, ojciec, matka, brat* oraz utworzone w polszczyźnie z polskich elementów, np. *państwo, zalesie, podręcznik* lub z elementów polskich i obcych, np. *szkół-ka, pocał-unek, tele-widz* (pogrubiono cząstki obce).

- **Zapożyczenia** – wyrazy, wyrażenia lub konstrukcje składniowe przyjęte z innego języka.

Zapożyczenia wzbogacają język, ale ich nadużywanie jest zjawiskiem negatywnym. Nie należy po nie sięgać, jeżeli istnieją wyrazy polskie o tym samym znaczeniu.

WPŁYWY Z JĘZYKÓW	CZAS NASILENIA WPŁYWU	PRZYKŁADY ZAPOŻYCZEŃ
czeskiego (bohemizmy)	X–XV wiek Wiąże się z przyjęciem chrześcijaństwa, a następnie z reformacją.	*władza, własny, śmiertelny, hardy, hańba, obywatel*
łacińskiego (latynizmy)	X–XVIII wiek Po przyjęciu chrześcijaństwa wchodzimy w krąg kultury zachodniej. Przejmujemy terminy religijne oraz związane z funkcjonowaniem państwa i naukowe.	*kościół, msza, religia, klasztor bierzmować, definicja, ambicja, adwokat, edukacja, pacjent, eksperyment, akta, sekretariat, adwokat, deklinacja, konferencja*
niemieckiego (germanizmy)	XII–XVI oraz XIX wiek (zabory) Słownictwo związane z miastem, handlem, rzemiosłem, przemysłem.	*bruk, tuzin, gmina, gmach, mur, cegła, burmistrz, rynek, mistrz, wójt, ślusarz, handel, huta, hałda, sztolnia*
węgierskiego (hungaryzmy)	XV–XVI wiek (rządy Stefana Batorego)	*giermek, kontusz, czaty, szyszak, dobosz, hejnał, husarz, orszak, juhas, szałas, baca*
włoskiego (italianizmy)	XVI–XVII wiek (rządy królowej Bony) Zapożyczenia dotyczące kulinariów, sztuki, finansów.	*belweder, aria, solo, piano, forte, sonata, pałac, loggia, fontanna, kalafior, sałata, pomidor*
ukraińskiego (rytenizmy)	XVI–XVII wiek, aż do poł. XIX wieku	*czereśnia, czerep, kniaź, opryszek, rubaszny, wiedźma, znachor, hultaj*
tureckiego, tatarskiego i arabskiego (orientalizmy)	XVI–XVII wiek (okres wojen polsko-tureckich) Zapożyczenia związane z wojskowością i handlem.	*bazar, dywan, atłas, kobierzec, kawa, bakalie, chałwa, arbuz, jogurt, torba, ułan, bohater, karabela, topór, kołczan*
francuskiego (galicyzmy)	XVII – I poł. XIX wieku Wyrazy związane z modą, życiem towarzyskim, wojskowością.	*adres, afisz, awantura, bukiet, garderoba, gabinet, waza, foyer, manicure, portmonetka, toaleta, falbany, bransoleta, perfumy, bagnet, pistolet*
rosyjskiego (rusycyzmy)	XVII – I poł. XIX wieku, XX wiek Słownictwo dotyczące różnych dziedzin życia.	*wygawor, barachło, mig, samowar, łakomy, gułag, sputnik, kołchoz*
angielskiego (anglicyzmy)	od XIX wieku Słownictwo związane ze sportem, nauką, techniką, ekonomią, kulturą masową.	*wrak, sport, mecz, trener, doping, fast food, toner, komputer, skaner, kompakt, internet, trend, hit, hamburger, tost, toster, hot dog, strajk, sweter, weekend, diler, serwis*

UTRWALAMY WIEDZĘ

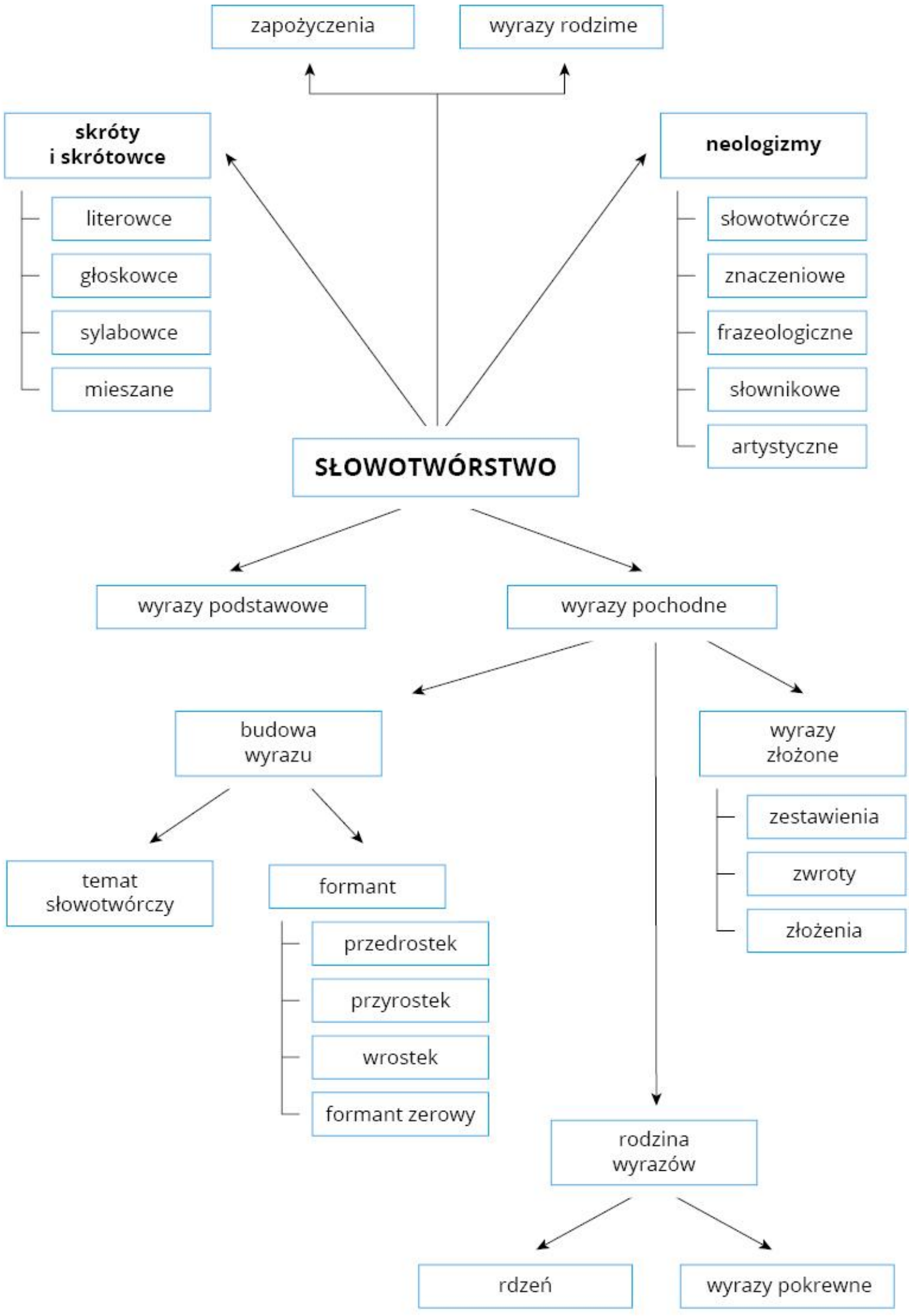

5. CZĘŚCI MOWY

5.1. ODMIENNE CZĘŚCI MOWY

• CZASOWNIK

Czasownik to odmienna, samodzielna część mowy.
Odpowiada na pytania: co robi?, co się z nim dzieje?, w jakim jest stanie?
Nazywa: czynności (np. *idę*), stany (np. *śpię*), procesy (np. *rosnę*).

ODMIANA

Czasowniki odmieniają się przez: osoby, liczby, rodzaje, czasy, tryby i strony, mają dokonany lub niedokonany aspekt.
Odmiana i zespół form fleksyjnych czasownika to koniugacja.

OSOBY	LICZBY	
	pojedyncza	mnoga
1.	(ja) *śpiewam*	(my) *śpiewamy*
2.	(ty) *śpiewasz*	(wy) *śpiewacie*
3.	(on, ona, ono) *śpiewa*	(oni, one) *śpiewają*

RODZAJE				
W LICZBIE POJEDYNCZEJ			W LICZBIE MNOGIEJ	
męski	żeński	nijaki	męskoosobowy	niemęskoosobowy
(on) *śpiewał*	(ona) *śpiewała*	(ono) *śpiewało*	(oni) *śpiewali*	(one) *śpiewały*

CZASY			
przeszły	teraźniejszy	przyszły	
		prosty	złożony
śpiewał *śpiewała* *śpiewało*	*śpiewa*	*zaśpiewa*	*będzie śpiewał* *będzie śpiewała* *będzie śpiewało* lub *będzie śpiewać*

W czasach teraźniejszym i przyszłym prostym rodzaj czasownika można określić z kontekstu, na przykład na podstawie formy gramatycznej podmiotu, np. *Marcin śpiewa* (3. os. on). *Ona śpiewa kołysankę* (3 os. ona).

TRYBY		
oznajmujący	przypuszczający	rozkazujący
• czasownik informuje o czynności, która się odbywa, odbywała lub będzie się odbywała • występuje we wszystkich trzech czasach np. *Zosia śpiewa* (*śpiewała, będzie śpiewać*) *w szkolnym chórze.*	• czasownik informuje o czynności prawdopodobnej, możliwej do wykonania, jeśli zostaną spełnione pewne warunki • służy do wyrażenia przypuszczeń, życzeń, próśb • w trybie przypuszczającym nie określa się czasu np. *Czy zaśpiewałabyś tę piosenkę?*	• służy do wydawania poleceń, rozkazów, zakazów, żądań lub formułowania próśb, rad, wskazówek, wahania • nie występuje w 1. osobie liczby pojedynczej • w trybie rozkazującym nie określa się czasu np. *Śpiewajcie głośniej!*

STRONY		
czynna	bierna	zwrotna
• wskazuje, że podmiot jest wykonawcą czynności • jest wyrażona czasownikiem w formie osobowej np. *Jacek* (podmiot, wykonawca czynności) *bezbłędnie zaśpiewał trudny utwór.*	• wskazuje, że czynność dotyczy podmiotu, ale nie on jest jej wykonawcą: czasownik wyraża czynność, której podmiot podlega • jest zbudowana z osobowej formy czasownika *być* lub *zostać* oraz nieosobowej formy czasownika wyrażającej czynność np. *Trudny utwór* (podmiot) *został bezbłędnie zaśpiewany przez Jacka* (dopełnienie).	• podmiot jest wykonawcą czynności i jej obiektem • jest wyrażona czasownikiem w formie osobowej, któremu towarzyszy zaimek *się* w znaczeniu *siebie* np. *Ewa uważnie obejrzała się w lustrze.*

Czasowniki, które mają formę strony czynnej i biernej, to czasowniki **przechodnie**, np.: *pisze – został napisany; przedstawiał – był przedstawiany.*

Czasowniki, które nie występują w stronie biernej, to czasowniki **nieprzechodnie**, np. *biegł, spał.*

ASPEKT CZASOWNIKA	
dokonany	niedokonany
• czasowniki nazywają czynności zakończone w przeszłości lub które zostaną zakończone w przyszłości • nie mają form czasu teraźniejszego • mają czas przyszły prosty (np. *zaśpiewam*) *i czas przeszły* (np. *zaśpiewałem*)	• czasowniki nazywają czynności, które nie zostały zakończone (nadal trwają) • czasowniki niedokonane mają wszystkie trzy czasy: przeszły (np. *śpiewałem*), *teraźniejszy* (np. *śpiewam*) *i przyszły złożony* (np. *będę śpiewał*)

NIEOSOBOWE FORMY CZASOWNIKA

Nieosobowe formy czasownika to:

- bezokolicznik, np. *śpiewać, biec*
- formy czasu przeszłego zakończone na *-no*, *-to*, np. *śpiewano, umyto*
- imiesłowy
  - przymiotnikowe – mają cechy przymiotnika, tak samo się odmieniają i pełnią takie same funkcje w zdaniu
    * czynne – odnoszą się do wykonawcy czynności, np. *śpiewający, biegnący*
    * bierne – odnoszą się do przedmiotu czynności, np. *śpiewany, zrobiony*
  - przysłówkowe – są nieodmienne jak przysłówki
    * współczesne – informują o tym, że dwie czynności odbywają się jednocześnie (współcześnie sobie), np. *Szli, śpiewając.*
    * uprzednie – informują, że czynność została wykonana wcześniej niż wyrażona czasownikiem, np. *Zaśpiewawszy piosenkę, ukłonił się publiczności. Wytarłszy ręce, ostrożnie podniosła obrazek.*

Imiesłów przysłówkowy uprzedni ma zakończenie *-wszy* (np. *położywszy, wróciwszy, napisawszy*), jeśli temat fleksyjny kończy się samogłoską; albo *-łszy* (np. *usiadłszy, zaniósłszy, doszedłszy*), jeśli temat fleksyjny kończy się spółgłoską.
Od czasowników niedokonanych możemy utworzyć imiesłów przymiotnikowy czynny i bierny oraz imiesłów przysłówkowy współczesny.
Od czasowników dokonanych możemy utworzyć imiesłów przymiotnikowy bierny oraz imiesłów przysłówkowy uprzedni.

NIEOSOBOWE FORMY CZASOWNIKA					
Bezokolicznik *-ć, -c*	Imiesłowy				Formy czasu przeszłego zakończone na *-no, -to*
	przymiotnikowe		przysłówkowe		
	czynne *-ący -ąca -ące*	bierne *-ny, -ty -na, -ta -ne, -te*	współczesne *-ąc*	uprzednie *-łszy -wszy*	
śpiewać	*śpiewający*	*śpiewany*	*śpiewając*	–	*śpiewano*
zaśpiewać	–	*zaśpiewany*	–	*zaśpiewawszy*	*zaśpiewano*
myć	*myjący*	*myty*	*myjąc*	–	*myto*
umyć	–	*umyty*	–	*umywszy*	*umyto*
W zdaniu może pełnić funkcje: • podmiotu, np. *Śpiewać jest przyjemnie.* • dopełnienia, np. *Lubię śpiewać.* • orzecznika, np. *Jutro Ania będzie śpiewać hymn.* • okolicznika celu, np. *Przyszedł zaśpiewać.*	W zdaniu mogą pełnić takie same funkcje jak przymiotniki: • przydawki, np. *Zapamiętamy na długo piosenki śpiewane przy ognisku.* • orzecznika, np. *Sprzęty zostały starannie umyte. Wszystkie piosenki ze zbiorku zostały zaśpiewane przez szkolny zespół wokalny.*		Imiesłowy przysłówkowe tworzą imiesłowowe równoważniki zdania, np. *Śpiewając w grupie, odczuwał wielką radość.*		Nieosobowe formy zakończone na *-no, -to* tworzą zdania bezpodmiotowe, np. *Śpiewano z towarzyszeniem orkiestry.*

RZECZOWNIK

Rzeczownik to odmienna, samodzielna część mowy.
Odpowiada na pytania: kto? co?
Nazywa:

- osoby (np. *pani, uczeń, Helenka*)
- rzeczy (np. *komputer, szkoła, dom*)
- zjawiska (np. *burza, śnieżyca, deszcz*)
- pojęcia (np. *radość, smutek, miłość*)
- czynności (np. *bieganie, granie, sprzątanie*)
- cechy (np. *dobroć, młodość, starość*)

ODMIANA

Rzeczowniki odmieniają się przez: przypadki i liczby.
Mają określony rodzaj: męski (np. *ten dom, żołnierz, las*); żeński (np. *ta bajka, żyrafa, książka*); nijaki (np. *to dziecko, pióro, krzesło*).
Odmiana rzeczownika (również przymiotnika, liczebnika i zaimków) oraz zespół form fleksyjnych to **deklinacja**.
Część wyrazu, która informuje o znaczeniu i zasadniczo nie zmienia się w trakcie odmiany, to **temat fleksyjny**. Wymiana głosek w temacie to **oboczność**. Tematy, w których zachodzi oboczność, to **tematy oboczne**.
Końcowa część wyrazu, która zmienia się w trakcie odmiany, to **końcówka**.

PRZYPADEK	LICZBA POJEDYNCZA			LICZBA MNOGA		
	r. męski	r. żeński	r. nijaki	r. męski	r. żeński	r. nijaki
Mianownik (M.) kto? co?	*dom-Ø*	*kartk-a*	*okn-o*	*dom-y*	*kartk-i*	*okn-a*
Dopełniacz (D.) kogo? czego? (nie ma)	*dom-u*	*kartk-i*	*okn-a*	*dom-ów*	*kartek-Ø*	*okien-Ø*
Celownik (C.) komu? czemu? (się przyglądam)	*dom-owi*	*kartc-e*	*okn-u*	*dom-om*	*kartk-om*	*okn-om*
Biernik (B.) kogo? co? (widzę)	*dom-Ø*	*kartk-ę*	*okn-o*	*dom-y*	*kartk-i*	*okn-a*
Narzędnik (N.) z kim? z czym? (idę)	*dom-em*	*kartk-ą*	*okn-em*	*dom-ami*	*kartk-ami*	*okn-ami*
Miejscownik (Msc.) o kim? o czym? (mówię)	*dom-u*	*kartc-e*	*okni-e*	*dom-ach*	*kartk-ach*	*okn-ach*
Wołacz (W.) o!	*dom-u*	*kartk-o*	*okn-o*	*dom-y*	*kartk-i*	*okn-a*

Niektóre rzeczowniki mają nieregularną odmianę.

Rzeczowniki występujące **tylko w liczbie mnogiej**, np. *usta, sanie, skrzypce, Tatry, Alpy*	(liczby pojedynczej nie ma)	M. *sanie* D. *sań* C. *saniom* B. *sanie* N. *saniami* Msc. *saniach* W. *sanie*
Rzeczowniki występujące **tylko w liczbie pojedynczej**, np. *młodzież, szlachta, powietrze, igliwie*	M. *młodzież* D. *młodzieży* C. *młodzieży* B. *młodzież* N. *młodzieżą* Msc. *młodzieży* W. *młodzieży*	(liczby mnogiej nie ma)
Rzeczowniki **nieodmienne w l. pojedynczej i odmieniające się tylko w l. mnogiej** (zakończone na ***-um***), np. *technikum, atrium, liceum, muzeum*	M. *muzeum* D. *muzeum* C. *muzeum* B. *muzeum* N. *muzeum* Msc. *muzeum* W. *muzeum*	M. *muzea* D. *muzeów* C. *muzeom* B. *muzea* N. *muzeami* Msc. *muzeach* W. *muzea*
Rzeczowniki zakończone na ***-anin***, mające w l. mnogiej skrócony temat, np. *Amerykanin, mieszczanin*	M. *mieszczanin* D. *mieszczanina* C. *mieszczaninowi* B. *mieszczanina* N. *mieszczaninem* Msc. *mieszczaninie* W. *mieszczaninie*	M. *mieszczanie* D. *mieszczan* C. *mieszczanom* B. *mieszczan* N. *mieszczanami* Msc. *mieszczanach* W. *mieszczanie*
Rzeczowniki **o dwóch tematach fleksyjnych**, np. *rok – lata; człowiek – ludzie*	M. *człowiek* D. *człowieka* C. *człowiekowi* B. *człowieka* N. *człowiekiem* Msc. *człowieku* W. *człowieku*	M. *ludzie* D. *ludzi* C. *ludziom* B. *ludzi* N. *ludźmi* Msc. *ludziach* W. *ludzie*
Rzeczowniki **odmieniające się jak przymiotniki**, np. *woźny, salowa, leśniczy*	M. *woźny* D. *woźnego* C. *woźnemu* B. *woźnego* N. *woźnym* Msc. *woźnym* W. *woźny*	M. *woźni* D. *woźnych* C. *woźnym* B. *woźnych* N. *woźnymi* Msc. *woźnych* W. *woźni*
Rzeczowniki *oko, ucho* – **inaczej się odmieniają, gdy nazywają narządy, a inaczej, gdy są nazwami przedmiotów**	M. *oko* (narząd), *oko* (przedmiot) D. *oka, oka* C. *oku, oku* B. *oko, oko* N. *okiem, okiem* Msc. *oku, oku* W. *oko, oko*	M. *oczy* (narząd), *oka* (przedmiot) D. *oczu, ok* C. *oczom, okom* B. *oczy, oka* N. *oczami, okami* Msc. *oczach, okach* W. *oczy, oka*

Rzeczowniki nieodmienne, np. *boa, kakadu, salami, Peru*	Rzeczowniki nieodmienne we wszystkich przypadkach mają taką samą postać. Najczęściej są to rzeczowniki zapożyczone oraz nazwy zawodów, stanowisk i tytułów naukowych kobiet (np. *profesor, doktor*).	

Rzeczowniki w zdaniu mogą pełnić funkcje:

- podmiotu, np. *Komputer stoi na biurku.*
- dopełnienia, np. *Odwirusowałem swój komputer.*
- okolicznika, np. *Referat zapisałem w komputerze.*
- przydawki, np. *Program komputerowy ułatwił mi przygotowanie prezentacji.*
- orzecznika, np. *Franek zostanie komputerowcem.*

PRZYMIOTNIK

Przymiotnik to odmienna, samodzielna część mowy. Określa rzeczowniki. Jest nazwą cech, właściwości.
Odpowiada na pytania: **jaki?** (np. *niebieski, dobry*), **który?** (np. *następny, kolejny*), **czyj?** (np. *ojcowski, uczniowski*).
Odmienia się przez przypadki, liczby, rodzaje. Podlega stopniowaniu.

ODMIANA PRZYMIOTNIKA PRZEZ PRZYPADKI		
M.	*piękny obraz*	*piękne obrazy*
D.	*pięknego obrazu*	*pięknych obrazów*
C.	*pięknemu obrazowi*	*pięknym obrazom*
B.	*piękny obraz*	*piękne obrazy*
N.	*pięknym obrazem*	*pięknymi obrazami*
Msc.	*pięknym obrazie*	*pięknych obrazach*
W.	*piękny obraz*	*piękne obrazy*

PRZYMIOTNIK				
liczba pojedyncza			liczba mnoga	
r. męski	r. żeński	r. nijaki	r. męskoosobowy	r. niemęskoosobowy
mądry (mężczyzna)	*mądra (kobieta)*	*mądre (dziecko)*	*mądrzy (mężczyźni)*	*mądre (kobiety, dzieci)*

Stopień przymiotnika wskazuje na natężenie cechy. Nie stopniują się przymiotniki oznaczające stałą cechę, np. materiał, z którego wykonany jest przedmiot (np. *drewniany stół, szklany wazon*). Najczęściej są to przymiotniki pochodzące od rzeczowników.

RODZAJ STOPNIOWANIA			
stopień	proste		opisowe
	regularne	nieregularne	
równy	*wesoły*	*duży*	*miękki*
wyższy	*weselszy*	*większy*	*bardziej miękki*
najwyższy	*najweselszy*	*największy*	*najbardziej miękki*

Przymiotniki w zdaniu mogą pełnić funkcje:

- przydawki, np. *Starsza siostra uczy się w **pobliskim** liceum.*
- orzecznika, np. *Celinka jest **utalentowana** muzycznie.*
- podmiotu (rzadziej), np. *Młodsi mają zajęcia w szkolnej świetlicy.*

LICZEBNIK

Liczebnik to odmienna, samodzielna część mowy. Najczęściej określa rzeczownik. Nazywa liczbę lub kolejność.
Odpowiada na pytania: ile?, który (z kolei)?
Odmienia się przez przypadki, liczby (tylko liczebniki porządkowe) i rodzaje (tylko liczebniki główne i porządkowe).

ODMIANA LICZEBNIKÓW PRZEZ PRZYPADKI I RODZAJE (liczebniki główne i porządkowe)			
M.	*jeden (krzew)*	*jedna (grządka)*	*jedno (drzewo)*
D.	*jednego*	*jednej*	*jednego*
C.	*jednemu*	*jednej*	*jednemu*
B	*jeden*	*jedną*	*jedno*
N	*jednym*	*jedną*	*jednym*
Msc.	*jednym*	*jednej*	*jednym*
W.	*jeden*	*jedna*	*jedno*

Liczebniki główne: ***tysiąc***, ***milion***, ***miliard***, ***bilion*** mają tylko rodzaj męski i odmieniają się jak rzeczowniki – przez przypadki i liczby.
Liczebnik ***jeden*** w liczebnikach wielowyrazowych nie odmienia się, np. *trzystu jeden żołnierzy; sto czterdzieści jeden kilometrów.*

PODZIAŁ LICZEBNIKÓW			
główne np. *siedem, sto dwa, piętnaście*	porządkowe np. *siódmy, sto drugi, piętnasty*	zbiorowe np. *siedmioro, sto dwoje, piętnaścioro*	ułamkowe np. *pół, ćwierć, półtora*
określają liczbę osób, przedmiotów, zjawisk	informują o kolejności, zajmowanym miejscu	• określają liczbę: – istot niedorosłych (np. *troje dzieci*) – rzeczowników, które występują tylko w l. mn. (np. *czworo drzwi*) – rzeczowników r.m. określających osoby różnej płci (np. *dwoje rodziców*)	informują o liczbach niepełnych, ułamkowych
odmieniają się przez przypadki i rodzaje	odmieniają się przez przypadki, liczby i rodzaje	• odmieniają się przez przypadki • w liczebnikach zbiorowych wielowyrazowych tylko przedostatni i ostatni człon ma postać liczebnika zbiorowego (np. *trzysta dwadzieścioro czworo dzieci*)	• odmieniają się przez przypadki • liczebniki: ***pół, półtora*** są nieodmienne

Liczebniki w zdaniu pełnią funkcje:

- przydawki, np. *Dwóch zawodników doznało kontuzji.*
- orzecznika, np. *Byłam trzecia w kolejce do lekarza.*
- podmiotu (rzadziej), np. *Siedem jest liczbą pierwszą.*

ZAIMEK

Zaimek jest odmienną, samodzielną częścią mowy, która w zdaniu zastępuje inne wyrazy:

- rzeczownik (zamiast *pióro* możemy powiedzieć *to*) – stąd nazwa: zaimek rzeczowny
- przymiotnik (zamiast *zielony* możemy powiedzieć *taki*) – stąd nazwa: zaimek przymiotny
- liczebnik (zamiast *osiem* możemy powiedzieć *kilka*) – stąd nazwa: zaimek liczebny
- przysłówek (zamiast *daleko* możemy powiedzieć *tam*) – stąd nazwa: zaimek przysłowny

Odpowiada na pytania i odmienia się tak jak część mowy, którą zastępuje:

- przez przypadki – zaimki rzeczowne, przymiotne, liczebne
- przez liczby – tylko zaimki przymiotne i zaimek rzeczowny *on, ona, ono*
- przez rodzaje – zaimki przymiotne i liczebne

Zaimki przysłowne nie odmieniają się.

Ze względu na znaczenie zaimki dzielą się na:

- osobowe – odnoszą się do osób, np. *Dziecko zasnęło. Ono zasnęło.*
- zwrotne – odnoszą się do osoby lub rzeczy, do której wraca własna czynność, np. *Nie chwal się (siebie). Krzesło się przewróciło.*
- dzierżawcze – odnoszą się do przynależności do kogoś, czegoś; odpowiadają na pytanie: czyj? (czyja? czyje?), np. *Mój komputer pracuje szybciej. Nie mam twojego zeszytu.*
- wskazujące – odnoszą się do wskazującego gestu lub kontekstu, np. *Namalowałam to wtedy, kiedy tam byłam. Kupiłam taki sam plecak. Mam tylko kilka złotych.*
- pytające – odnoszą się do tego, o co dopytujemy, np. *Jak to zrobiłaś? Kiedy nas odwiedzisz?*
- względne – łączą zdanie podrzędne z nadrzędnym, np. *Zrobię to tak, jak mi pokazałeś. Wyjdę, kiedy przestanie padać.*

Uwaga!
***Kto przygotuje sprzęt? Kto* – zaimek pytający (występuje w funkcji partykuły, tworzy pytanie).**
***Zapytał zebranych, kto przygotuje sprzęt. Kto* – zaimek względny (występuje w funkcji spójnika – wprowadza zdanie podrzędne)**

- przeczące – wyrażają przeczenie, negację, np. *Nikt nie wiedział, dokąd poszli. Żaden uczeń nie odpowiedział na to pytanie.*
- nieokreślone – odnoszą się do bliżej nieokreślonej osoby, przedmiotu, np. *Ktoś uporządkował salę. Coś stukało przez całą noc.*

ZAIMKI				
	rzeczowne	przymiotne	liczebne	przysłowne
osobowe	*ja, ty, on, ona, my, wy, oni* (i ich formy deklinacyjne)	–	–	–
zwrotne	*się, siebie, sobą, sobie*	–	–	–
dzierżawcze	–	*mój, twój, swój, jej, jego* (odpowiadają na pytania: czyj? czyja? czyje?)	–	–
wskazujące	*ten, tamten, ów, to, ci; ten sam*	*ten, tamten, ów, taki sam, inny*	*tyle, tylekroć, każdy, wszystek*	*tak, tam, tu, wtedy, tedy, jako tako, dotąd, inaczej*
pytające	*kto?, co?, cóż?, któż?*	*jaki?, jaka?, jakie? czyj?, który?*	*ile?, ilu?, iloraki?, ilokrotny?*	*jak?, gdzie?, skąd?, dokąd?, którędy?*
względne	*kto, co, któż, cóż*	*jaki, jaka, jakie, który, czyj*	*ile, ilu, iloraki, ilokrotny*	*jak, gdzie, skąd, kiedy, którędy*
przeczące	*nikt, nic*	*niczyj, nijaki*	*żaden*	*nigdzie, znikąd, nigdy*
nieokreślone	*ktoś, coś, ktokolwiek, kto bądź, byle co*	*jakiś, czyjś, jakikolwiek, pewien, niejaki, któryś*	*kilka, kilkanaście, ile, ilekroć*	*jakoś, gdzieś, kiedyś, niekiedy, jakkolwiek*

Zaimki w zdaniu pełnią takie funkcje, jak wyrazy, które zastępują:

- podmiotu, np. *Ktoś włączył radio.*
- dopełnienia, np. *Adaś podarował mi grę komputerową.*
- przydawki, np. *Te ubrania mogę oddać potrzebującym.*
- okolicznika, np. *Zawsze kupuję wodę w szkolnym sklepiku.*
- orzecznika, np. *Ania już jest taka.*

UTRWALAMY WIEDZĘ

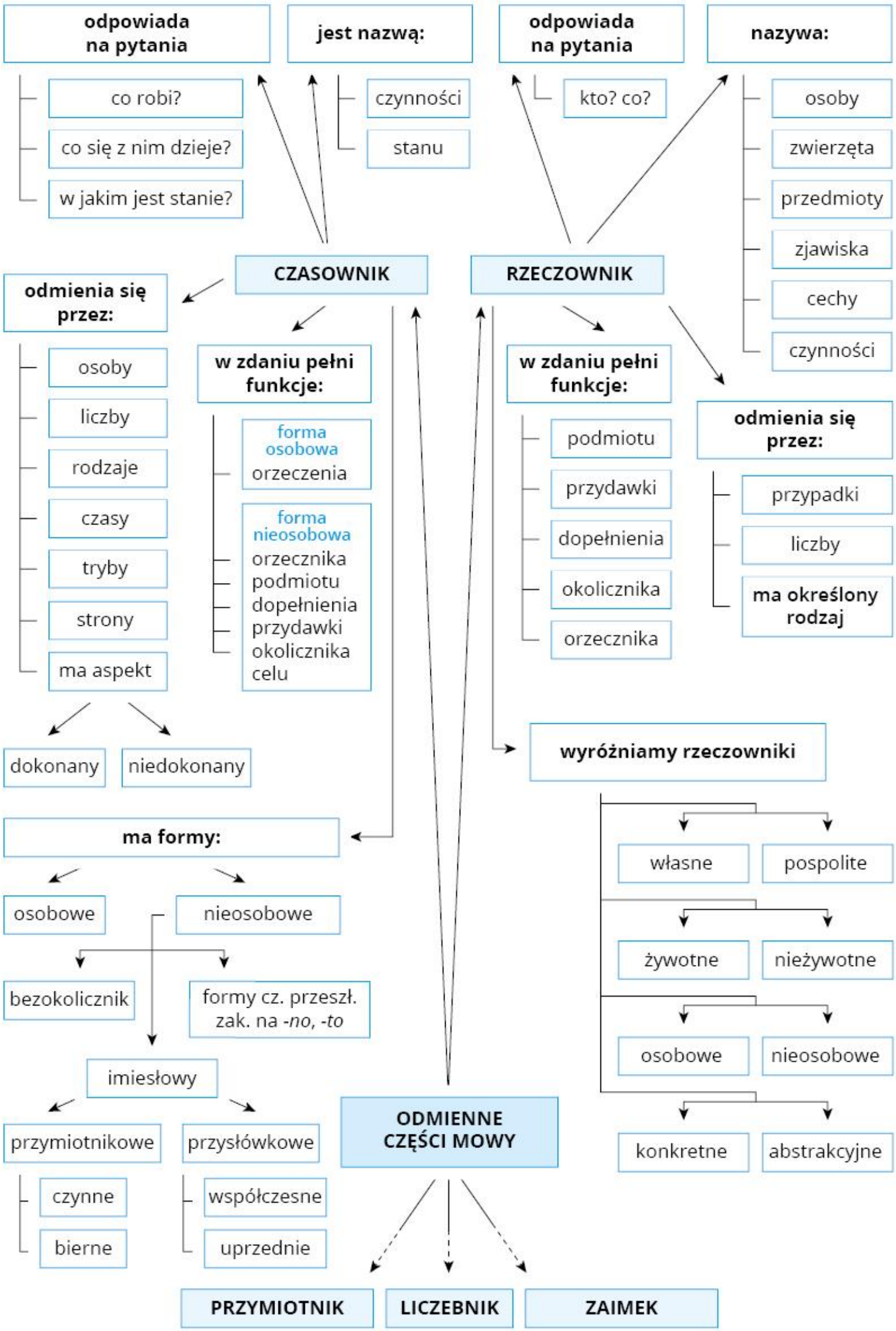

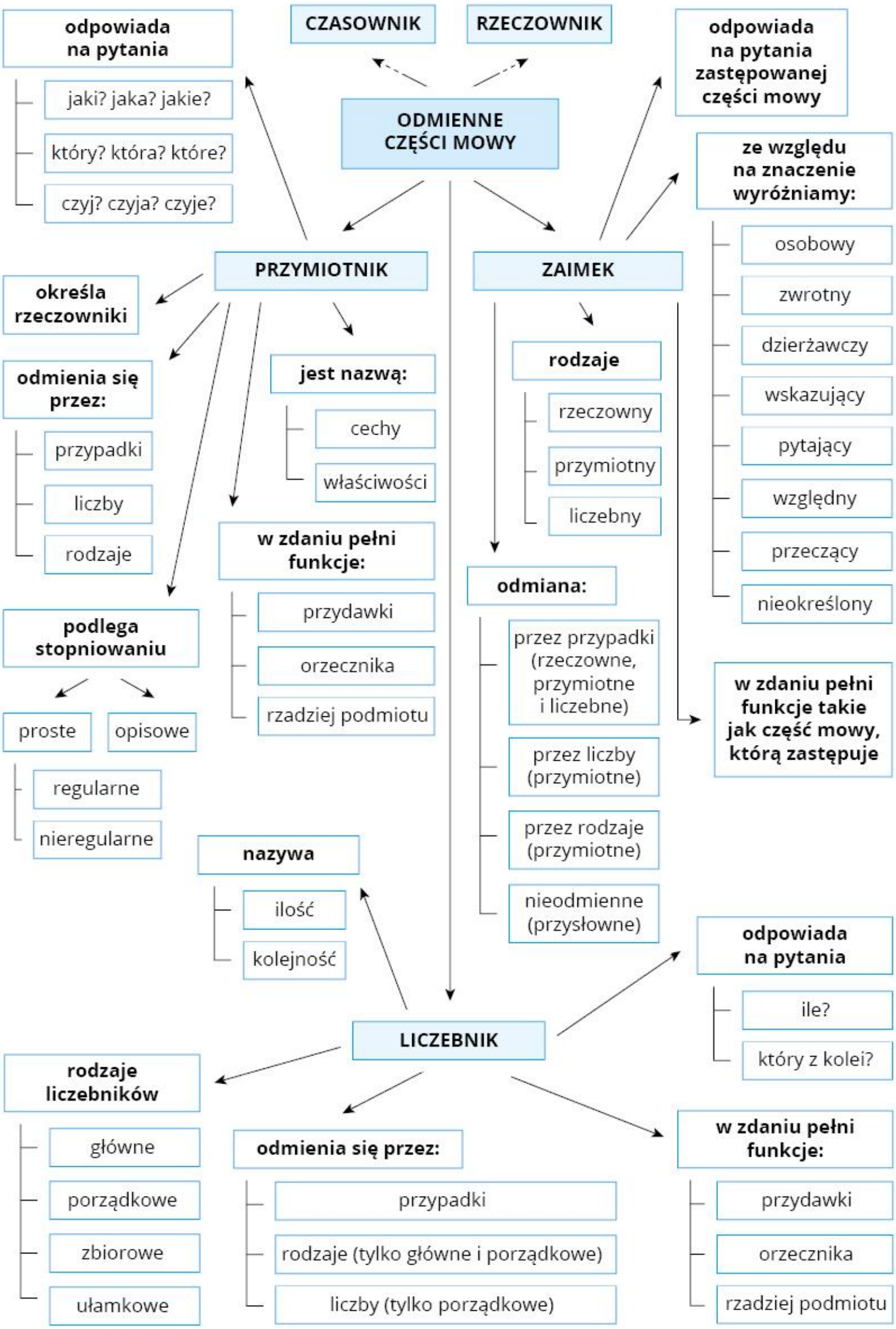
ODMIENNE CZĘŚCI MOWY
CZASOWNIK
RZECZOWNIK
PRZYMIOTNIK
ZAIMEK
LICZEBNIK
odpowiada na pytania
jaki? jaka? jakie?
który? która? które?
czyj? czyja? czyje?
określa rzeczowniki
odmienia się przez:
przypadki
liczby
rodzaje
jest nazwą:
cechy
właściwości
w zdaniu pełni funkcje:
przydawki
orzecznika
rzadziej podmiotu
podlega stopniowaniu
proste
opisowe
regularne
nieregularne
odpowiada na pytania zastępowanej części mowy
ze względu na znaczenie wyróżniamy:
osobowy
zwrotny
dzierżawczy
wskazujący
pytający
względny
przeczący
nieokreślony
rodzaje
rzeczowny
przymiotny
liczebny
odmiana:
przez przypadki (rzeczowne, przymiotne i liczebne)
przez liczby (przymiotne)
przez rodzaje (przymiotne)
nieodmienne (przysłowne)
w zdaniu pełni funkcje takie jak część mowy, którą zastępuje
nazywa
ilość
kolejność
odpowiada na pytania
ile?
który z kolei?
rodzaje liczebników
główne
porządkowe
zbiorowe
ułamkowe
odmienia się przez:
przypadki
rodzaje (tylko główne i porządkowe)
liczby (tylko porządkowe)
w zdaniu pełni funkcje:
przydawki
orzecznika
rzadziej podmiotu

5.2. NIEODMIENNE CZĘŚCI MOWY

PRZYSŁÓWEK

Przysłówek to nieodmienna, samodzielna część mowy.
Informuje o okolicznościach wykonania czynności:

- czasie, np. *niedawno, rano, wkrótce*
- miejscu, np. *wysoko, daleko, obok, blisko*
- sposobie, np. *szybko, głośno, po omacku, pięknie*
- stopniu natężenia, np. *bardzo, wyjątkowo, ledwo*

Jest określeniem czasownika, może też określać przymiotnik (np. *dość smaczny*) lub inny przysłówek (np. *bardzo późno*).
Odpowiada na pytania: jak? (np. *biegł szybko*), gdzie? (np. *poszedł niedaleko*), kiedy? (np. *wrócił wczoraj*).
Przysłówki pochodzące od przymiotników podlegają stopniowaniu.

STOPNIOWANIE PRZYSŁÓWKÓW			
stopień	proste		opisowe
	regularne	nieregularne dotyczy przysłówków: *dużo, dobrze, źle*	
równy	*ciekawie*	*dużo*	*mokro*
wyższy	*ciekawiej*	*więcej*	*bardziej mokro*
najwyższy	*najciekawiej*	*najwięcej*	*najbardziej mokro*

Przysłówek w zdaniu pełni funkcje:

- okolicznika, np. *Pobieżnie przeglądała podręcznik. – przeglądała (jak?) pobieżnie (ok. sposobu)*
Zamieszkała daleko od miasta. – zamieszkała (gdzie?) daleko (ok. miejsca)
Codziennie dbała o swoje rośliny. – dbała (kiedy?) codziennie (ok. czasu)
- orzecznika, np. *Tu jest najładniej.*

PRZYIMEK

Przyimek to nieodmienna, niesamodzielna część mowy.
Określa relacje między wyrazami samodzielnymi. Wskazuje zależności:

- w przestrzeni, np. *Książka leży na stole.*
- czasowe, np. *Przyjdę po lekcjach.*

- przyczynowe, np. *Ucieszył się z wyniku.*

Przyimek z rzeczownikiem lub zaimkiem tworzy **wyrażenie przyimkowe**, np. *ponad chmurami, zza węgła, przed nim, dla niej.*

PODZIAŁ PRZYIMKÓW ZE WZGLĘDU NA BUDOWĘ	
przyimki proste	przyimki złożone
Np. *o, od, z, przed, dla, przy, w, na, pod, nad, po*	Np. *poprzez* (*po* + *przez*) *ponad* (*po* + *nad*) *spoza* (*z* + *po* + *za*) *dookoła* (*do* + *około*) *wewnątrz* (*we* + *wnątrz*) *oprócz* (*o* + *prócz*)

SPÓJNIK

Spójnik to nieodmienna, niesamodzielna część mowy. Łączy:

- wyrazy w zdaniu, np. *Ala i Ola wracają z treningu.*
- zdania współrzędne, np. *Zjadł obiad, więc nie jest głodny.*
- zdania podrzędnie złożone, np. *Powiedział, że wróci dopiero wieczorem.*

Spójnik nie pełni funkcji składniowych.

NIE STAWIAMY PRZECINKA PRZED SPÓJNIKAMI		STAWIAMY PRZECINEK PRZED SPÓJNIKAMI	
w zdaniu pojedynczym	w zdaniu złożonym	w zdaniu pojedynczym	w zdaniu złożonym
i, oraz, albo, lub, ni, ani, bądź, tudzież, a, czy, aż, jak, niż	*i, oraz, albo, lub, ni, ani, bądź, tudzież*	*ale, lecz, czyli* *Nie idę do parku, ale do koleżanki.* *Miałam dobry pomysł, lecz nierealny.* *Spaghetti, czyli włoskie danie z makaronem.*	przed wszystkimi innymi spójnikami (oprócz: *i, oraz, albo, lub, ni, ani, bądź, tudzież*), np. *bo, gdyż, więc, aby, lecz* *Wyszedłem wcześniej, gdyż nie lubię się spóźniać.* *Miałam parasol, więc nie zmokłam.* *Upiekłam ciasto, aby was poczęstować.*
Stawiamy przecinek w wypowiedzeniach, w których spójnik powtarza się lub występuje po zdaniu wtrąconym, np.: *I Ewa, i Helenka, i Antek spóźnili się na lekcję.* *Albo wezmę z domu drugie śniadanie, albo kupię kanapkę w szkolnym sklepiku.* *Marzyli o zwiedzeniu Wawelu, zwłaszcza Kaplicy Zygmuntowskiej, oraz innych zabytków Krakowa.*			

WYKRZYKNIK

Wykrzyknik to nieodmienna część mowy, stanowiąca samodzielną część wypowiedzenia lub będąca osobnym wypowiedzeniem. Służy do:

- wyrażania silnych uczuć, np. *podziwu* (*Ach, jakie to wspaniałe!*), *gniewu* (*Oj, nie przesadzaj!*), *zdziwienia* (*O, tak to zrobiłeś?*)
- zwrócenia czyjejś uwagi (*Halo, zostawiła pani parasolkę; Hej, uważaj!; Stop, nie biegaj!*)
- wydawania poleceń – głównie zwierzętom (*a sio; prr, wio*)

Do wykrzykników należą również wyrazy dźwiękonaśladowcze (*kap, bzz, bęc, auu*).

• PARTYKUŁA

Partykuła to nieodmienna, niesamodzielna część mowy, która zmienia znaczenie wyrazu lub wypowiedzi.

Za pomocą partykuły wyrażamy:

- pewność lub przypuszczenie, np. *chyba, może, oczywiście, na pewno, bym, byś, by: Chyba się spóźnimy. Zjadłabym lody.*
- życzenie lub rozkaz, np. *niech, oby, bodaj: Niech ktoś zamknie okno. Oby to się dobrze skończyło.*
- potwierdzenie, np. *tak: Tak, ja też pracowałam z nimi.*
- przeczenie, np. *nie: Nic więcej nie powiem.*
- pytanie, np. *czy: Czy już skończyłaś sprzątanie?*
- nawiązanie do wypowiedzi, np. *No właśnie o tym myślałam.*
- wzmocnienie wypowiedzi, np. *no, że, nawet: Chodź no tutaj. Mówże prawdę.*

PISOWNIA PARTYKUŁ	
łączna	rozdzielna
* *-ż, -że* z poprzedzającymi je wyrazami, np. *Chodźże szybciej. Gdzież to położyła!*	Większość partykuł, np. *czy, niech, oby, no, chyba*, np. *Chyba nie wzięłam paszportu. Podejdź no do mnie. Niech przestanie! Oby nie było z tym problemu.*
* *by* – z osobowymi formami czasownika, np. *Napisał**by** wiadomość, ale nie miał czym. Poszli**by**śmy tam.* – ze spójnikami, np. *aby, gdyby, żeby*: *Gdy**by** wiedział o tym wcześniej. Że**by** chciała tam pójść ze mną.* – z innymi partykułami, np. *niechby byleby*: *Byleby wyzdrowiał. Niechby to już się skończyło.*	* *by* – z nieosobowymi formami czasownika, np. *Zrobiono by to od razu. Trzeba by zabrać to do domu.* – z zaimkami przysłownymi pytającymi i względnymi, np. *Gdzie byś chciała pojechać? Nie wiedział, skąd by tu pożyczyć narzędzia.* – kiedy jako wykładnik trybu przypuszczającego nie stoi bezpośrednio po czasowniku, np. *Nawet by przeczytał, ale inne zajęcia mu przeszkodziły.*
* *nie* – z rzeczownikami, np. *Nie**bezpieczeństwo** minęło. Nie**wola** była trudna.* – z przymiotnikami w stopniu równym, np. *Zakład był nie**czynny** od dawna. Kupiła nie**wygodne** buty.* – z przysłówkami pochodzącymi od przymiotnika, np. *Tłumaczył nie**jasno**. Film był nie**zwykle** ciekawy.* – z imiesłowem przymiotnikowym, np. *Maciek jeszcze miał nie**odrobione** lekcje. Nie**sprzedany** towar przeceniono.*	* *nie* – z czasownikami, np. *Jutro nie pracuję. Nie przyjadę do was.* – z imiesłowem przysłówkowym, np. *Nie widząc przeszkody, wjechał na podwórze. Nie otworzywszy okna, narzekał na duszność.* – z przysłówkiem niepochodzącym od przymiotnika, np. *Nie bardzo wiedział, co robić. Nie tylko on zapomniał o obowiązkach.* – z przymiotnikami i przysłówkami w stopniu wyższym i najwyższym, np. *Nie najładniej śpiewała. Wybrała nie najdroższy prezent.* – z zaimkami, np. *Nie ja to zrobiłam. To nie twoja sprawa.* – z liczebnikami, np. *Mam nie dwa, a jeden długopis. Nie troje, a czworo uczniów nie było na wycieczce.*

UTRWALAMY WIEDZĘ

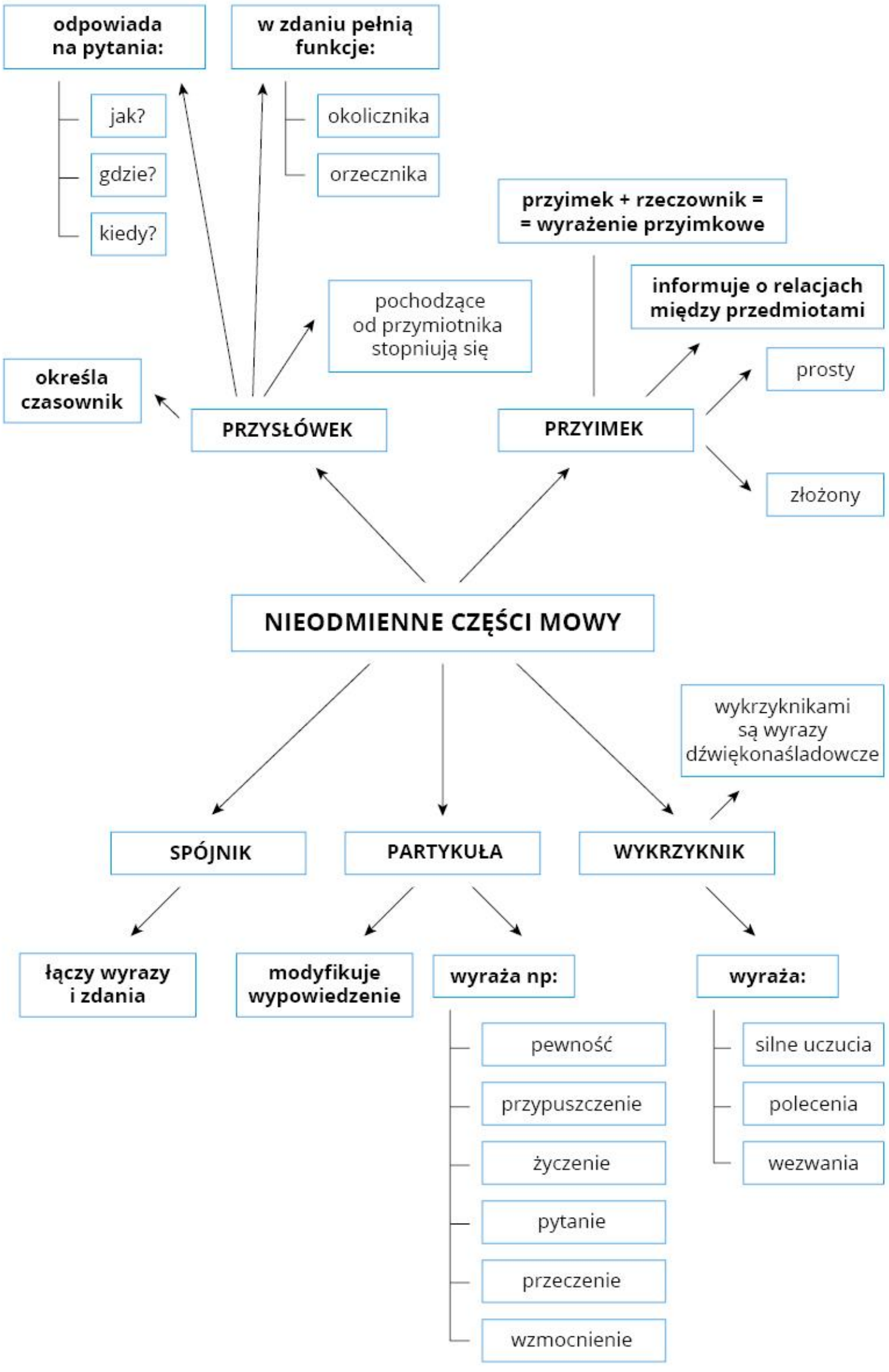

6. SKŁADNIA

6.1. WYPOWIEDZENIE

Wypowiedzenie to wyraz lub grupa wyrazów powiązanych gramatycznie i znaczeniowo, przekazująca zrozumiały komunikat.

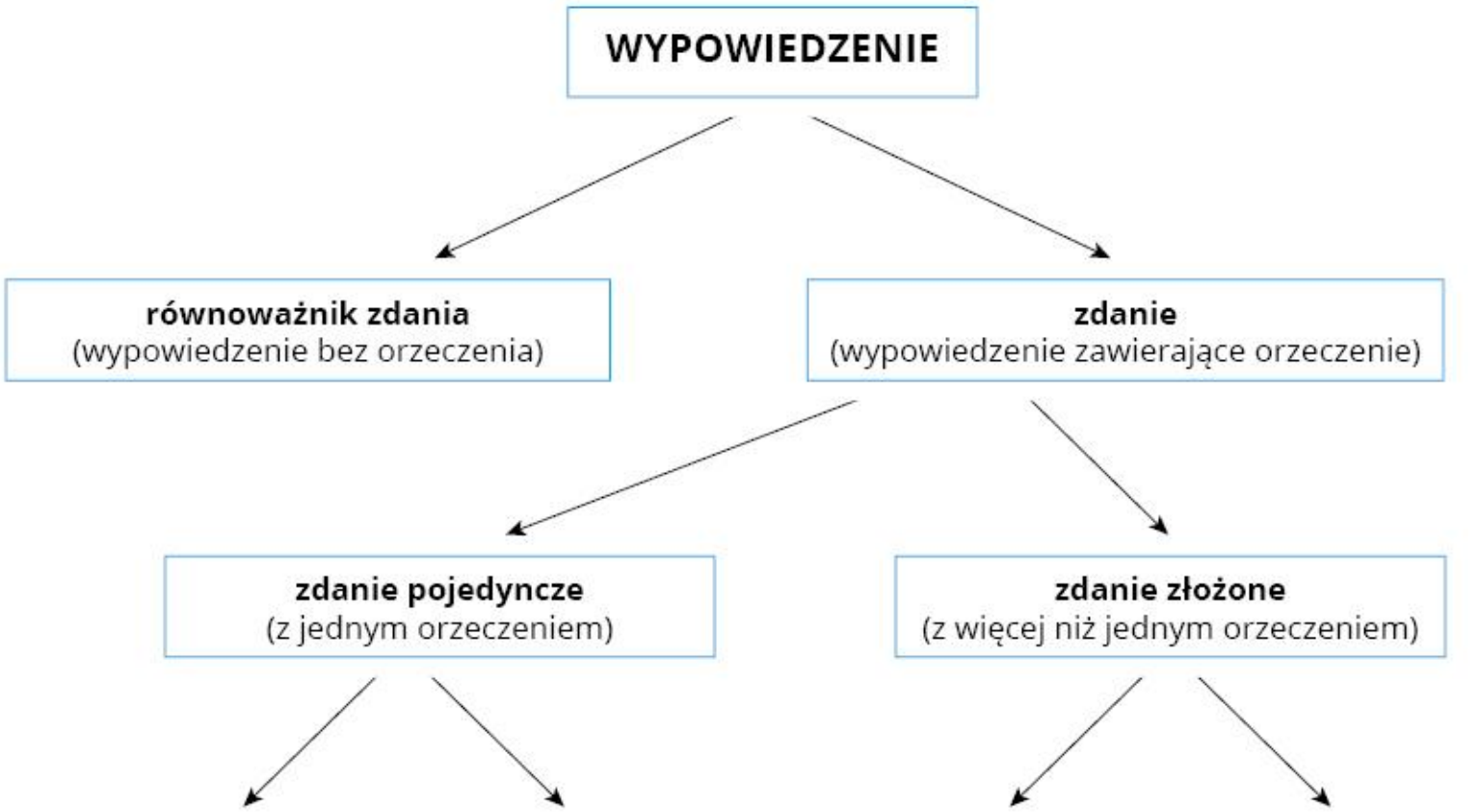

PODZIAŁ WYPOWIEDZEŃ ZE WZGLĘDU NA INTENCJE WYPOWIEDZI		
oznajmujące	pytające	rozkazujące
Informuje o kimś lub o czymś; służy do wyrażenia sądu na jakiś temat. Może być: • twierdzące, np. *Wrócę po sześciu lekcjach.* • przeczące, np. *Nie kupiłem gazety.*	Jest pytaniem, na które oczekiwana jest odpowiedź, np. *Gdzie położyłeś książkę?*	Wyraża polecenie, rozkaz, zakaz, prośbę, np. *Odłóż długopis. Nie wchodź na grządkę. Podejdź do mnie, proszę!*
Każde z tych wypowiedzeń wypowiedziane z jednoczesnym wyrażeniem emocji może być zdaniem **wykrzyknikowym**, np. *Jeszcze tu wrócę! Jak tu pięknie! Oddaj mi to*!		

6.2. ZDANIE POJEDYNCZE

Głównymi częściami zdania są **podmiot** i **orzeczenie**. W zdaniu rozwiniętym występują również ich określenia: **przydawka**, **dopełnienie** i **okoliczniki**.

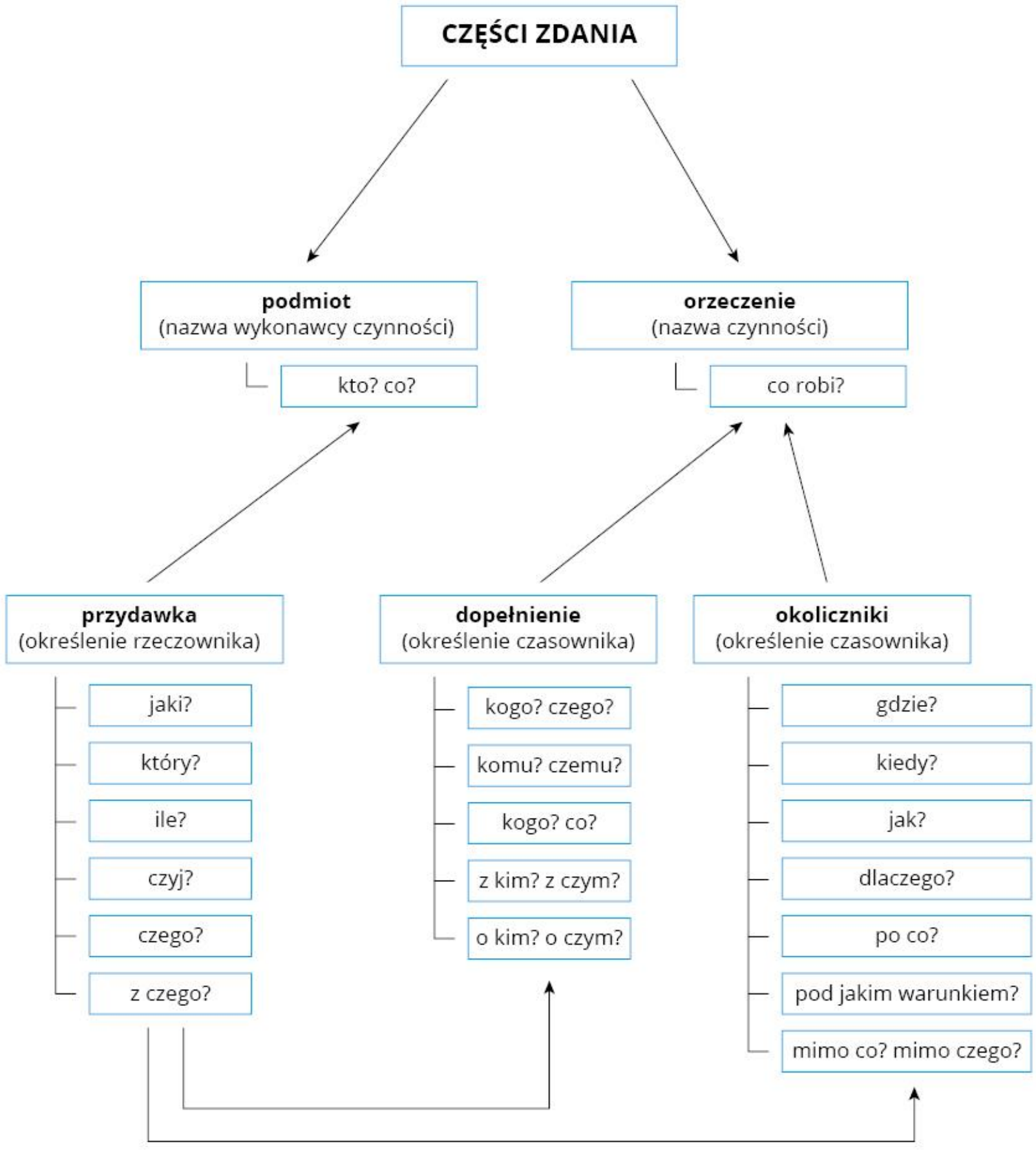

• ORZECZENIE

Orzeczenie to najważniejsza część zdania. Bez niego wypowiedzenie nie jest zdaniem. Informuje o tym, co robi podmiot, w jakim jest stanie lub co się z nim dzieje.

Odpowiada na pytania: co robi? co się z nim dzieje? w jakim jest stanie?

ORZECZENIE	TEORIA	PRZYKŁADY
czasownikowe	Orzeczenie czasownikowe może być wyrażone:	
	osobową formą czasownika (najczęściej)	*Ala poszła do czytelni.* *Kuba ciągle mówi o wakacyjnych planach.*
	formą czasu przeszłego zakończoną na *-no, -to*	*Zrobiono już wszystko.*
	nieosobowymi formami: *można, warto, należy, trzeba + bezokolicznik*	*Można zrobić to szybciej.*
	formą trybu rozkazującego	*Niech pozwolą wejść do sali.*
imienne	składa się z łącznika i orzecznika ŁĄCZNIK: *być*, *zostać*, *stać się*, w osobowej formie + ORZECZNIK: rzeczownik, przymiotnik, liczebnik porządkowy, zaimek, przysłówek, wyrażenie przyimkowe	*Tomek został marynarzem.* *Karol był piąty na mecie.* *Na ognisku będzie zabawnie.*

• PODMIOT

Podmiot określa wykonawcę czynności, o której mówi orzeczenie.

Odpowiada na pytania: kto? co?

PODMIOT	TEORIA	PRZYKŁADY
gramatyczny	Podmiot gramatyczny jest najczęściej wyrażony:	
	• rzeczownikiem w mianowniku	*Stół stoi na środku.* *Deszcz pada.*
	• zaimkiem rzeczownym	*Oni wybiegli.* *My zrozumiałyśmy.*
	• bezokolicznikiem	*Skakać na trampolinie jest przyjemnie.*
	• przymiotnikiem	*Starsi mają pierwszeństwo.*
	• liczebnikiem	*Dziesięć jest liczbą podzielną.*
domyślny	Nie jest wyrażony wprost (wyrazem). Wykonawcę czynności można określić na podstawie formy orzeczenia.	(oni) *Wyszli na boisko.* (ja) *Zrobiłam zakupy.*

PODMIOT	TEORIA	PRZYKŁADY
logiczny	Podmiot logiczny jest wyrażony rzeczownikiem lub zaimkiem rzeczownym w dopełniaczu. Występuje:	
	w zdaniach, w których orzeczenie mówi o braku, ubywaniu lub przybywaniu czegoś	*Zabrakło mi czasu. Ludzi przybywało.*
	w zdaniach, w których podmiot występuje w połączeniu z liczebnikiem	*Czterech **uczniów** przygotowało prezentację.*
szeregowy	Jest wyrażony kilkoma wyrazami współrzędnymi wobec siebie.	*Narcyzy, tulipany i żonkile zakwitły w naszym ogrodzie.* *Franek i Zuzia są rodzeństwem.*

• Zdania bezpodmiotowe

W zdaniach bezpodmiotowych nie można określić wykonawcy czynności, a ponadto:

- orzeczenie jest wyrażone nieosobową forma czasu przeszłego zakończoną na *-no*, *-to*, np. *Ogłoszono konkurs literacki. Wypito wodę.*
- orzeczenie jest wyrażone czasownikami typu: ***trzeba***, ***można***, ***warto***, np. *Można było pomyśleć o tym wcześniej. Warto się nad tym zastanowić.*
- dotyczą one niektórych zjawisk atmosferycznych, np. *Leje. Ale dziś gorąco.*
- dotyczą one niektórych stanów psychicznych i fizycznych, np. *Kłuje mnie w boku. Smutno mi.*

• PRZYDAWKA

Przydawka jest określeniem rzeczownika. Nazywa cechę lub właściwość kogoś lub czegoś.
Odpowiada na pytania: jaki? który? ile? czyj? czego? z czego?

PRZYDAWKA	TEORIA	PRZYKŁADY
przymiotna	Przydawka przymiotna odpowiada na pytania przymiotnika. Jest wyrażona:	
	przymiotnikiem	*Dziś w TV będzie **ciekawy** film.*
	zaimkiem przymiotnym	*Kupiłam **taką samą** bluzkę.*
	imiesłowem przymiotnikowym	*Podziwiała obraz **namalowany** przez brata.*
rzeczowna	jest wyrażona rzeczownikiem	*Poczuł zapach **spalenizny**.*
liczebna	jest wyrażona liczebnikiem	*Zajęliśmy **drugie** miejsce.*
przyimkowa	jest wyrażona wyrażeniem przyimkowym	*Mam swoją torbę **na zakupy**.*

O przydawki rzeczowną i przyimkową czasem pytamy jak o dopełnienie (czego? z czego?). Żeby nie popełnić błędu, należy zawsze sprawdzić, czy wyrazem określanym jest rzeczownik. Absolutnie **każde określenie rzeczownika jest przydawką**, niezależnie od tego, czy znajduje się on w grupie podmiotu, czy w grupie orzeczenia.

• DOPEŁNIENIE

Dopełnienie najczęściej jest określeniem czasownika, uzupełnia (dopełnia) informacje o nim. Odpowiada na pytania przypadków zależnych (wszystkich oprócz mianownika).

DOPEŁNIENIE	TEORIA	PRZYKŁADY
bliższe	przy zmianie orzeczenia ze strony czynnej na bierną staje się podmiotem	strona czynna: *Ala pisze **wypracowanie*** (B.). strona bierna: ***Wypracowanie*** (M.) *jest pisane przez Alę.*
dalsze	jest określeniem czasownika nieprzechodniego	*Julka **śmiała** się z przygody.*
	przy zmianie orzeczenia ze strony czynnej na bierną nie może być podmiotem	*Podarował **mi*** (dopełnienie dalsze) ***kwiaty*** (dopełnienie bliższe). ***Kwiaty*** (podmiot) *zostały mi podarowane.*
Dopełnienie może być wyrażone: ▪ rzeczownikiem, np. *Oglądam **film**.* ▪ zaimkiem, np. *Gdzieś **ją** zgubiłam.* ▪ wyrażeniem przyimkowym, np. *Wędrowała **z przewodnikiem**.* ▪ bezokolicznikiem, np. *Uczyła **ją jeździć** na rowerze.*		

• OKOLICZNIKI

Okoliczniki są określeniami czasownika.
Informują o okolicznościach wykonywania czynności, o której mowa w zdaniu (np. o czasie, miejscu, przyczynie, sposobie).
Wyrażane są: przysłówkiem, rzeczownikiem, wyrażeniem przyimkowym, np. *Mówił **dobitnie**. Pójdziemy **lasem**. Zamieszkał **na wsi**.*

RODZAJE OKOLICZNIKÓW		
OKOLICZNIK	**PYTANIA, NA KTÓRE ODPOWIADA**	**PRZYKŁADY**
miejsca	gdzie? skąd? dokąd? którędy?	*Pojechałam **do Szczecina**.* *Pracował **w fabryce**.* *Szli **przez las**.*
czasu	kiedy? od kiedy? jak długo?	***Wczoraj** wrócili z wyprawy.* *Pracował **od świtu**.* *Mieszkał tu **od lat**.*
sposobu	jak? w jaki sposób?	*Szedł, **pogwizdując**.* *Nauczył się regułek **na pamięć**. Pracował **spokojnie**.*
celu	po co? w jakim celu?	*Olek poszedł **po piłkę**.* *Dla pewności jeszcze raz sprawdził rozkład jazdy pociągów.*

RODZAJE OKOLICZNIKÓW		
OKOLICZNIK	**PYTANIA, NA KTÓRE ODPOWIADA**	**PRZYKŁADY**
przyczyny	dlaczego? z jakiego powodu?	*Pobladł ze strachu.* *Start odwołano z powodu złej pogody.*
warunku	pod jakim warunkiem? w jakim wypadku?	*W wypadku złej pogody przerwijcie wspinaczkę.* *W razie chłodu włóż tę ciepłą odzież.*
przyzwolenia	mimo co? mimo czego? wbrew czemu?	*Mimo złej pogody pracowali w ogrodzie.* *Wbrew zakazom rozłożyli obóz w lesie.*
stopnia i miary	jak bardzo? w jakim stopniu? w jakiej mierze?	*Ewa była bardzo zadowolona.* *Był potwornie zmęczony.* *Jestem prawie zdrowa.*

• WYKRES ZDANIA POJEDYNCZEGO

Moja młodsza siostra przed snem chętnie czyta baśnie Andersena.

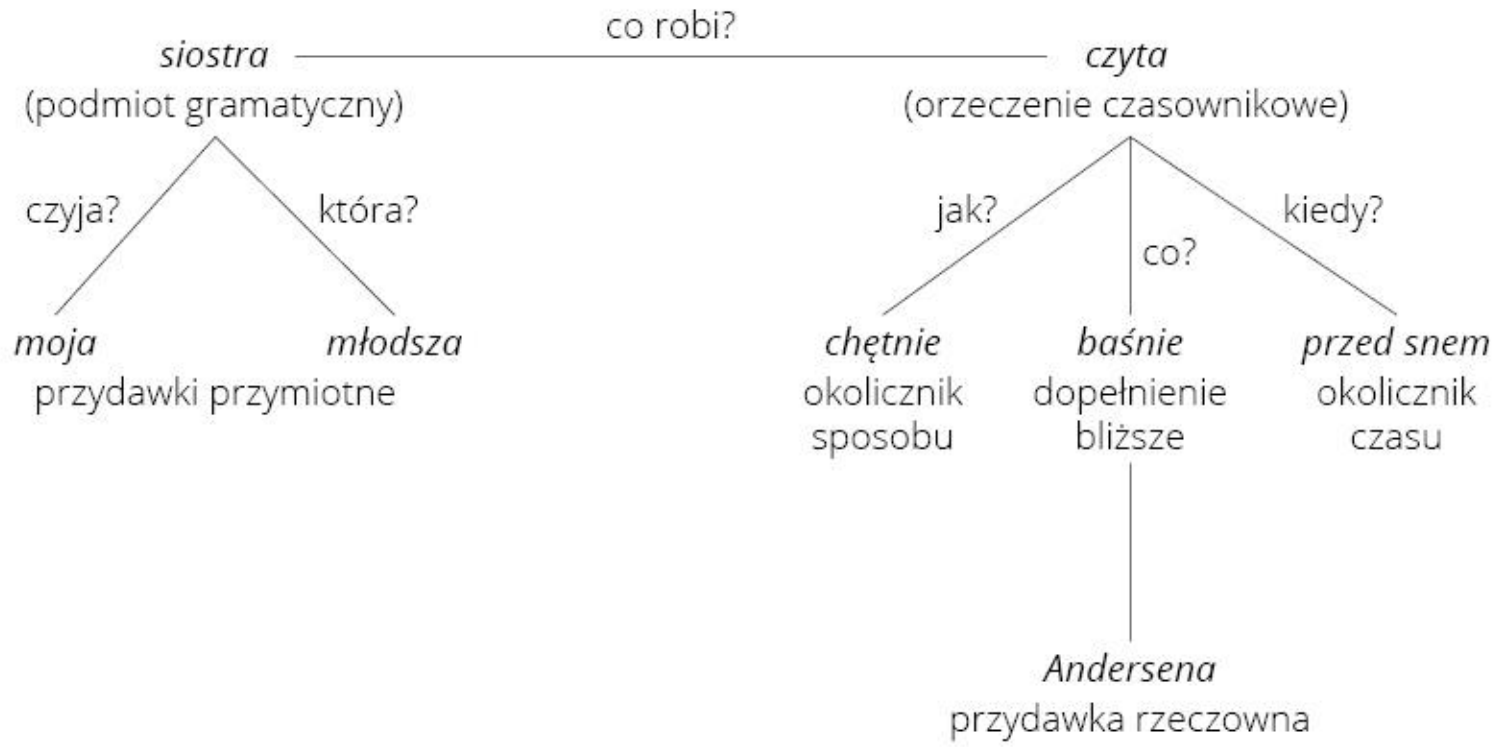

• ZWIĄZKI SKŁADNIOWE

Wyrazy w zdaniu tworzą **związki składniowe**, nazywane również związkami wyrazowymi. Są to pary wyrazów, które łączą się ze sobą znaczeniowo i gramatycznie. W każdym związku występuje **wyraz nadrzędny**, który jest określany, i wyraz **podrzędny**, czyli określający.
W zdaniu możemy wyróżnić:

- **związek główny** (między podmiotem i orzeczeniem)
- związki **poboczne** (pozostałe związki w zdaniu).

RODZAJE ZWIĄZKÓW SKŁADNIOWYCH		
ZWIĄZEK SKŁADNIOWY		
zgody	rządu	przynależności
Wyraz nadrzędny i podrzędny zgadzają się pod względem form gramatycznych (przypadka, liczby i rodzaju).	Wyraz nadrzędny rządzi formą wyrazu podrzędnego (wymaga odpowiedniej formy gramatycznej), np. *przeczytam* (*co?*) *gazetę* (*B.*); *poszła* (*z kim?*) *z siostrą* (*N.*)	Wyraz podrzędny jest nieodmienną częścią mowy (przysłówkiem) lub wyrażeniem przyimkowym w funkcji okolicznika; pytamy o niego: jak?, gdzie?, kiedy?
Jeżeli zmienimy formę wyrazu nadrzędnego, zmiany formy wymaga również wyraz podrzędny, np. *prosta droga* (*M. l. poj. r.ż.*), *prostej drogi* (*D. l. poj. r.ż.*) *prostymi drogami* (*N. l. mn.*)	Jeżeli zmienimy formę wyrazu nadrzędnego, wyraz podrzędny pozostanie bez zmian, np. *pomogła* (*komu?*) *sąsiadce* (*C.*) *pomogli* (*komu?*) *sąsiadce* (*C.*)	Wyraz podrzędny jest nieodmienny, np. *Zrobił to bez zastanowienia.* *Wróciła szybko.* *Wyjechali wieczorem.* *Ćwiczyli na scenie.*
Związek zgody tworzą: ▪ podmiot i orzeczenie (pod względem rodzaju i liczby), np. *wiatr wieje, dzieci biegają* ▪ rzeczownik z przydawką wyrażoną przymiotnikiem, liczebnikiem, imiesłowem, np. *duży dom, pracowita pszczoła, siódme miejsce*	Związek rządu tworzą: ▪ czasownik z dopełnieniem, np. *odwiedził księgarnię; posprzątali dom* ▪ rzeczownik z przydawką wyrażoną rzeczownikiem, np. *siostra Marysi, beczka soli, bohater powieści*	Związek przynależności tworzą: ▪ czasownik z okolicznikiem, np. *maszerowali równo, będzie tu wkrótce, patrzyła w dal* ▪ rzeczownik z przydawką wyrażoną wyrażeniem przyimkowym, np. *ojciec z synem, dywanik pod stołem, młynek do kawy*

WYRAZY POZA ZWIĄZKAMI SKŁADNIOWYMI

W zdaniach czasami występują wyrazy, które nie wchodzą w związki składniowe z innymi wyrazami, nie pełnią funkcji składniowych (nie są częściami zdania).

RODZAJ	PRZYKŁADY
Wyrazy będące bezpośrednim zwrotem do odbiorcy, najczęściej rzeczowniki w wołaczu	*Małgosiu, uważaj, proszę.* *Przyniosę ci, Zosiu, lekarstwo.*
Wyrazy wyrażające emocje nadawcy, najczęściej wykrzykniki	*Hej, wracajcie!* *Oj, bardzo mnie boli!*
Wyrazy wtrącone	*Ten obraz, **moim zdaniem**, jest bardzo dobry.* *To wydarzenie, **w opinii historyków**, zapoczątkowało nową epokę.*
Wyrazy odnoszące się bezpośrednio do jednego z członów zdania i modyfikujące (wzmacniające lub osłabiające) jego znaczenie, np. *tylko, nawet, niestety, nareszcie, na pewno, także, oczywiście, prawdopodobnie, być może*	*Tylko ty możesz to zrobić dobrze.* *No nareszcie skończyłam.* *Ty także powinnaś wyjechać na urlop.* *Oczywiście zabierzemy was ze sobą.* *On prawdopodobnie nic o tym nie wiedział.*
Wyrazy łączące treść sąsiadujących wypowiedzeń, np. *poza tym, właśnie, akurat, mimo to, zresztą*	*Właśnie przypomniałaś mi, że muszę pójść do biblioteki.* *Poza tym chcę chodzić z wami na basen.*

• SZYK WYRAZÓW W ZDANIU

W języku polskim szyk wyrazów w zdaniu jest dość swobodny. Pozwala na to bogata fleksja. Nie jest jednak zupełnie dowolny.

PRZYKŁAD	WYJAŚNIENIE
Jaś umył brudne naczynia. (nie: *Umył Jaś brudne naczynia.*)	Najbardziej naturalny szyk w języku polskim to podmiot (grupa podmiotu), orzeczenie (grupa orzeczenia) i dopełnienie.
Zaciekawił ją ostatni artykuł. (nie: Ostatni zaciekawił ją artykuł.) *Dziadek Teodor przez wiele lat pracował w instytucie badawczym.*	Wyrazy, które tworzą związek składniowy (zgody, rządu lub przynależności), nie powinny być od siebie oddzielone.
Zrobił ciekawy szkic. *Fotografia przedstawiała brunatnego niedźwiedzia.* (w brunatnym kolorze)	Przydawka zazwyczaj występuje przed rzeczownikiem, który określa. Od tej reguły są jednak wyjątki (por. niżej).
Niedźwiedź brunatny (gatunek niedźwiedzia) *pojawił się w okolicy.* *Na fizyce omawiali maszyny proste.* (nie: *proste maszyny*)	Przydawka, która określa cechę gatunkową, występuje po rzeczowniku, który określa.
Przyjaciele podróżnika czekali na jego relacje z wyprawy. (nie: *Podróżnika przyjaciele czekali na jego z wyprawy relacje.*)	Przydawka wyrażona rzeczownikiem lub wyrażeniem przyimkowym występuje po rzeczowniku, który określa.
Czekali na wiadomość umożliwiającą podjęcie kolejnych działań.	Przydawka wyrażona imiesłowem z określeniami powinna znaleźć się po wyrazie, który określa.
Wtedy postanowiła wyjechać do Gdyni. *W domu panowała cisza. Lektor czytał powoli, wyraźnie.*	Okoliczniki (zwłaszcza miejsca i czasu) najlepiej umieszczać na początku lub na końcu zdania.
W ostatniej scenie „Zemsty" wszyscy się pogodzili. (nie: *pogodzili się.*) *Szła i się uśmiechała.*	Zaimka „się" nie należy zapisywać na samym końcu zdania. Wyjątkiem są krótkie zdania, składające się wyłącznie z orzeczenia, np. *Uczesała się.*
Mnie się to bardzo podobało. *Czy widziałaś już, co przywieźli dla ciebie?*	Dłuższe formy zaimków należy stosować na początku lub na końcu zdania.

UTRWALAMY WIEDZĘ

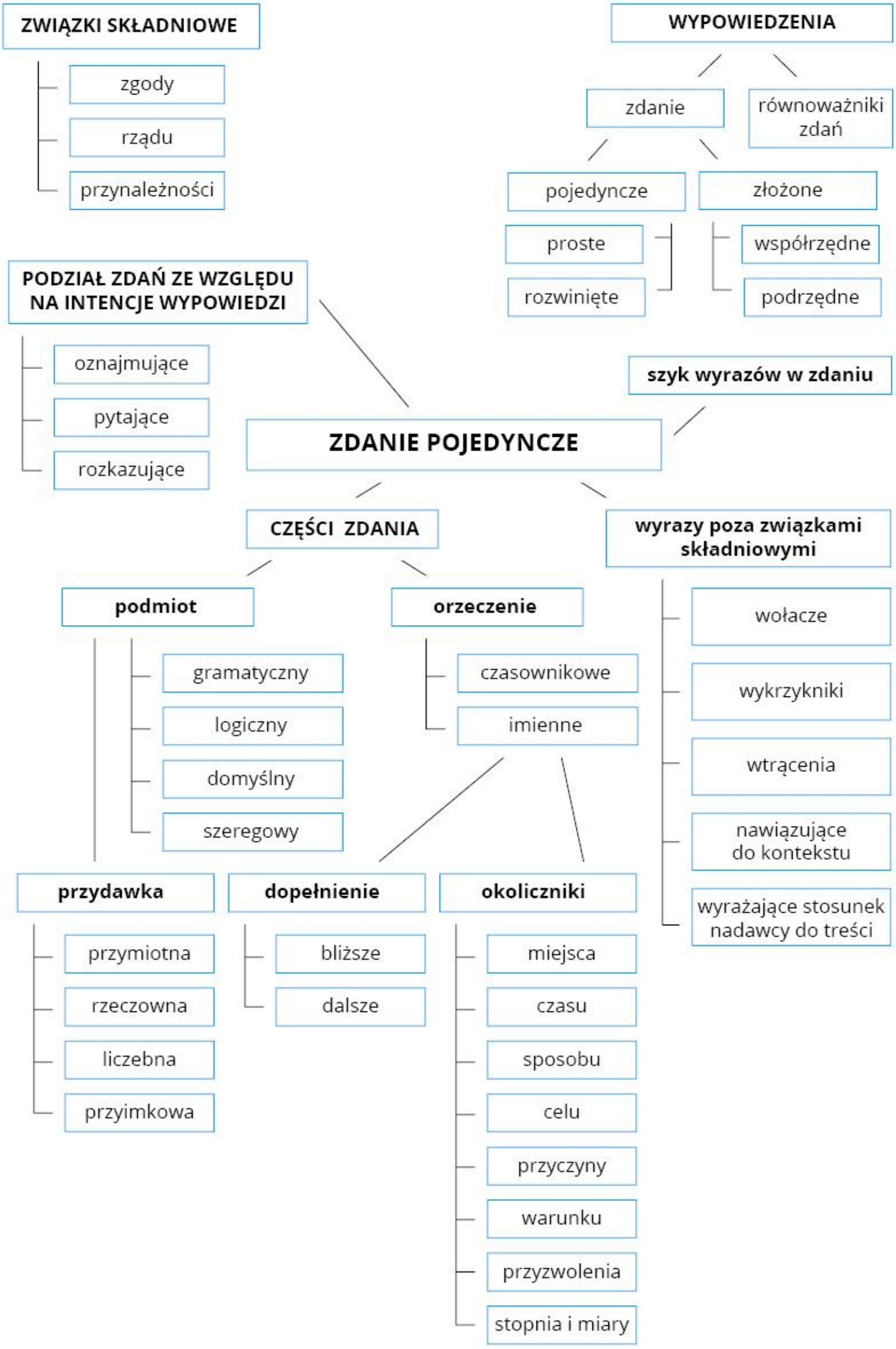

6.3. ZDANIA ZŁOŻONE

Zdanie złożone to zdanie, które zawiera więcej niż jedno orzeczenie. Składa się ze zdań pojedynczych, które są nazywane zdaniami składowymi.

• ZDANIA ZŁOŻONE WSPÓŁRZĘDNIE

Zdanie złożone współrzędnie – to zdanie, w którym zdania składowe są tak samo ważne. Jedno nie jest określeniem drugiego (nie można o żadne z nich logicznie zapytać).

RODZAJ ZDANIA	RELACJE MIĘDZY ZDANIAMI SKŁADOWYMI	PRZYKŁADY
łączne 1 2	▪ czynności, o których mowa w zdaniach składowych, łączy czas i/lub miejsce lub ich wykonania ▪ często używane spójniki: *i, oraz, ani, ni, tudzież, a, a także, jak również, zarazem*	*Siedzę* (1) ***i*** *oglądam film* (2). *A*nia *śpiewała* (1), ***a*** *J*aś *grał* na gitarze (2).
rozłączne 1 < ..... > 2	▪ czynności, o których mowa w zdaniach składowych, się wykluczają ▪ często używane spójniki: *lub, albo, bądź, czy*	*Pojedziesz* z nami (1) ***czy*** *zostaniesz* w domu (2)? *W*ieczorem *będę czytała* lekturę (1) ***albo*** pójdę na spacer (2).
wynikowe 1 > ..... > 2	▪ treść zdania drugiego logicznie wynika z treści zdania pierwszego ▪ często używane spójniki: *więc, zatem, toteż, dlatego*	*Zjadł* obiad (1), *więc* nie był głodny (2). *B*yła chora (1), ***dlatego*** brała leki (2).
przeciwst - awne 1 > ..... < 2	▪ treści zdań przeciwstawiają się sobie ▪ często używane spójniki: *ale, lecz, a, jednak, natomiast, zaś, tymczasem*	*Wyszedł* wcześniej (1), ***ale*** się spóźnił (2). *P*adało (1), ***jednak*** nie chciał wziąć parasola (2).

Zdania złożone współrzędnie mogą się łączyć **bezspójnikowo**, np. *Chór śpiewał, widownia wyklaskiwała rytm. Był głodny, chciało mu się też pić.*
Zdań łącznych i rozłącznych nie oddzielamy przecinkiem, chyba że łączą się bezspójnikowo lub spójniki się powtarzają, np. *Albo zjem to jabłko, albo dam je swojej papudze.*
Przed spójnikami zdań wynikowych i przeciwstawnych stawiamy przecinek.

• ZDANIA ZŁOŻONE PODRZĘDNIE

Zdanie złożone podrzędnie – to zdanie, w którym zdanie podrzędne jest uzupełnieniem, rozszerzeniem treści zdania nadrzędnego.
Zdanie podrzędne to rozwinięta do całego zdania część zdania pojedynczego (podmiot, orzecznik, przydawka, dopełnienie lub okolicznik). Dlatego o zdanie podrzędne możemy zapytać jak o części zdania pojedynczego.

RODZAJE ZDAŃ ZŁOŻONYCH PODRZĘDNIE		
RODZAJ ZDANIA	**RELACJE MIĘDZY ZDANIAMI SKŁADOWYMI**	**PRZYKŁADY**
podmiotowe	▪ uzupełnia informacje o podmiocie zdania nadrzędnego ▪ odpowiada na pytania: kto? co?	*Niech powie ten,* (kto?) ***kto się na tym zna.*** *Zdawało mi się,* (co?) ***że słyszę pukanie.*** (kto ?) ***Kto pyta. nie błądzi.***
orzecznikowe	▪ określa orzecznik zdania nadrzędnego, który najczęściej jest wyrażony zaimkiem ▪ odpowiada na pytania: kim jest? jakim jest? czym jest?	*Michał był taki,* (jaki *był?*) ***że wszyscy go lubili.*** *Został tym,* (kim *został?*) ***kim zawsze chciał być.*** (kim *nie jest?*) ***Nie jest tym,*** *za kogo go bierzesz.*
przydawkowe	▪ określa rzeczownik zdania nadrzędnego ▪ odpowiada na pytania jaki? który? ile? czyj?	*Lubię filmy,* (jakie?) ***które mają wartką akcję.*** *Koleżanka,* (która?) ***z którą pracuję,*** *jest bardzo zabawna.* *To jest warte tyle,* (ile?) ***ile zapłaciłeś.***
dopełnieniowe	▪ uzupełnia informacje o czynności, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiada na pytania przypadków zależnych (wszystkie oprócz mianownika)	*Powiedziała,* (co?) ***że dziś nie ma czasu.*** *Spodziewał się,* (czego?) ***że wkrótce dostanie odpowiedź.*** *Często myślała,* (o *czym?*) ***jak potoczą*** *się ich losy.*
okolicznikowe miejsca	▪ uzupełnia informacje o miejscu wykonywania czynności, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiada na pytania o miejsce: gdzie? dokąd? skąd? którędy?	*Poszli tam,* (gdzie?) ***gdzie rosną poziomki.*** (gdzie?) ***Gdzie zostawiłeś rzeczy,*** *tam ich szukaj.* *Tam,* (gdzie?) ***gdzie jest wilgotno,*** *znajdziemy konwalie.*
okolicznikowe czasu	▪ uzupełnia informacje o czasie wykonywania czynności, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiadana pytania o czas: kiedy? od kiedy? do kiedy? jak długo?	*Pracował,* (kiedy?) ***kiedy miał ochotę.*** *Póty dzban wodę nosi,* (jak *długo?*) ***póki mu się ucho nie urwie.*** *Przyjedź,* (kiedy?) ***kiedy tylko będziesz chciał.***
okolicznikowe sposobu	▪ uzupełnia informacje o sposobie wykonywania czynności, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiada na pytania: jak? w jaki sposób?	*Zrób tak,* (jak?) ***jak uważasz za właściwe.*** (jak?) ***Jak sobie pościelesz,*** *tak się wyśpisz.*
okolicznikowe celu	▪ uzupełnia informacje o celu wykonywania czynności, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiada na pytania: po co? w jakim celu?	*Wrócił,* (po *co?*) ***żeby wyłączyć komputer.*** *Wszedł na chwilę,* (po *co?*) ***żeby przywitać się gośćmi.*** *Zjawił się na scenie,* (w *jakim celu?*) ***żeby odebrać nagrodę.***

RODZAJE ZDAŃ ZŁOŻONYCH PODRZĘDNIE		
RODZAJ ZDANIA	**RELACJE MIĘDZY ZDANIAMI SKŁADOWYMI**	**PRZYKŁADY**
okolicznikowe przyczyny	▪ uzupełnia informacje o przyczynie wykonywania czynności, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiada na pytania: dlaczego? z jakiego powodu?	*Nie poszedł do szkoły,* (z *jakiego powodu?*) ***ponieważ bardzo źle się poczuł.*** *Jest nam bardzo miło,* (z *jakiego powodu?*) ***że o nas pamiętałeś.*** *Dom popadał w ruinę,* (dlaczego?) ***bo od dawna nikt w nim nie mieszkał.***
okolicznikowe warunku	▪ uzupełnia informacje o tym, pod jakim warunkiem może zostać wykonana czynność, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiada na pytanie: pod jakim warunkiem?	*Wyjdę z psem,* (pod *jakim warunkiem?*) ***jeżeli przestanie padać.*** (pod *jakim warunkiem?*) ***Jeśli zjesz obiad,*** *dostaniesz lody.* *Pojedziemy nad morze,* (pod *jakim warunkiem?*) ***jeśli są jeszcze wolne miejsca w pensjonacie.***
okolicznikowe przyzwolenia	▪ uzupełnia informacje o tym, mimo co może zostać wykonana czynność, o której mowa w zdaniu nadrzędnym ▪ odpowiada na pytania: mimo co? mimo czego? wbrew czemu?	(mimo *czego?*) ***Mimo że było już późno,*** *oni nadal pracowali.* *Zjadł niewiele,* (mimo *czego?*) ***mimo że wcześniej był bardzo głodny.***
okolicznikowe stopnia i miary	▪ uzupełnia informacje o tym, w jakiej mierze może zostać wykonana czynność, o której mowa w zdaniu nadrzędnym. ▪ odpowiada na pytania: jak bardzo?, w jakim stopniu? w miarę czego? w jakiej mierze?	*Zrobił to najsprawniej,* (w *jakim stopniu?*) ***jak umiał.*** *Było tak zimno,* (jak *bardzo?*) ***że zamarzło pobliskie jezioro.*** *Cieszył się tak bardzo,* (jak *bardzo?*) ***że aż podskakiwał.***

Wykres zdania złożonego podrzędnie

Zależności pomiędzy zdaniami składowymi można przedstawić na wykresie.
Aby poprawnie wykonać wykres zdania złożonego podrzędnie, należy:

- podkreślić orzeczenia
- wyznaczyć granice zdań składowych
- ustalić, które ze zdań składowych jest nadrzędne, a o treść którego możemy zapytać
- przedstawić na wykresie relacje ustalone między zdaniami składowymi. Zdanie nadrzędne (N) umieszczamy wyżej, a zdanie podrzędne (P) niżej.

Obejrzę wypożyczony film (1), *kiedy wrócę do domu* (2).

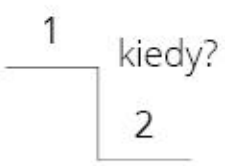

*Kiedy **wrócę** do domu* (1), ***obejrzę** wypożyczony film* (2).

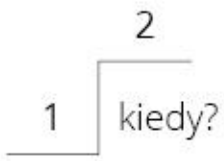

Pan (1a), *który **siedzi** na ławce* (2), *jest naszym **sąsiadem*** (1b).

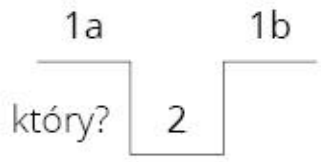

• Imiesłowowy równoważnik zdania

W zdaniach złożonych wypowiedzeniami podrzędnymi mogą być zdania (np. *Powiedział, że przyjdzie później)* lub równoważniki zdań (np. *Kończę, bo już późno.*).
Wypowiedzenie, w którym występuje imiesłów przysłówkowy współczesny lub imiesłów przysłówkowy uprzedni, nazywane jest **imiesłowowym równoważnikiem zdania**. Najczęściej w zdaniu pełni taką samą funkcję, jak zdania podrzędne okolicznikowe:

- czasu
  (kiedy?) *Oglądając film, śmiał się głośno*
  Kiedy oglądał film, śmiał się głośno.
- sposobu
  Przeglądała czasopismo, (w jaki sposób?) ***powoli przewracając strony**.*
  *Przeglądała czasopismo w taki sposób, że **powoli przewracała strony**.*
- przyczyny
  (z jakiego powodu?) ***Zgłodniawszy**, zaczął przeszukiwać lodówkę.*
  ***Ponieważ zgłodniał**, zaczął przeszukiwać lodówkę.*
- warunku
  (pod jakim warunkiem?) ***Oszczędzając**, uniknęlibyśmy kłopotów finansowych.*
  ***Gdybyśmy oszczędzali**, uniknęlibyśmy kłopotów finansowych.*
- przyzwolenia
  (mimo co?) ***Nawet ćwicząc intensywnie**, nie traciła oddechu.*
  ***Mimo że intensywnie ćwiczyła**, nie traciła oddechu.*

Zasady poprawnego stosowania imiesłowowych równoważników zdania

- podmiot – ten sam w zdaniu nadrzędnym i imiesłowowym równoważniku zdania (musi być ten sam wykonawca obu czynności), np. *Szedł (on), pogwizdując (on).*
- orzeczenie – w zdaniu nadrzędnym orzeczenie powinno być w stronie czynnej, np. *Słuchał (on – wykonawca czynności), pilnie notując.*
- czynności
  - przy stosowaniu imiesłowu przysłówkowego współczesnego – czynność, o której mowa w zdaniu nadrzędnym, i czynność, która jest wyrażona imiesłowem, **trwają w tym samym czasie**, np. *Spacerując, słuchała muzyki z odtwarzacza.*
  - przy stosowaniu imiesłowu przysłówkowego uprzedniego **czynności nie trwają w tym samym czasie** – czynność wyrażona imiesłowem jest wcześniejsza niż ta, o której mówi orzeczenie zdania nadrzędnego, np. *Zjadłszy kolację, rozpoczęli grać w gry planszowe.* (najpierw zjedli, potem rozpoczęli grę)

Wykres zdania złożonego z imiesłowowym równoważnikiem zdania

Przy analizie zdania złożonego z imiesłowowym równoważnikiem zdania postępujemy tak, jak przy analizie zdania złożonego. Imiesłowowy równoważnik zdania zaznaczamy na wykresie linią falistą.

Wracając ze szkoły (*1*), *wstąpiła do sklepu* (*2*).

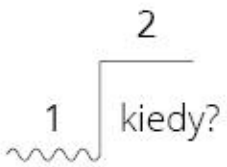

Wincent (*1a*), *przeskoczywszy przez przeszkodę* (*2*), *mógł pobiec dalej* (*1b*).

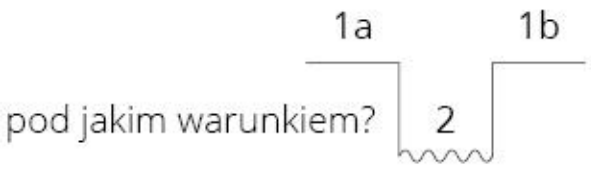

Sięgała po kasetkę (*1*), *stając na krześle* (*2*).

• Zdania wielokrotnie złożone

Zdania wielokrotnie złożone – to zdania, które zawierają co najmniej trzy wypowiedzenia składowe.

Mogą składać się z różnego typu zdań:

- zdań współrzędnych, np. *Żartowali* (1), *śmiali się* (2) *i przekomarzali* (3).
- zdań podrzędnych i współrzędnych, np. *Rozmawiali o wynalazkach* (1N), *które **zmieniły** świat* (2P) *i **zbliżyły** ludzi do siebie* (3 współrzędne wobec 2).
- ze zdań podrzędnych, np. *Kiedy dojechał na miejsce* (1P), *poszedł do hotelu* (2N), *żeby wynająć pokój* (3P).
- ze zdań i imiesłowowych równoważników zdań, np. *Idąc na lekcje* (1P), ***miał** nadzieję* (2N), *że dziś nie będzie sprawdzianów* (3P).

Podczas **analizy zdania wielokrotnie złożonego** postępujemy jak przy zdaniu złożonym (patrz s. 257), tj.:

- podkreślamy orzeczenia (oraz imiesłowy, jeśli występują)
- wyznaczamy granice zdań składowych
- numerujemy zdania składowe
- sprawdzamy relacje pomiędzy zdaniami składowymi
- sporządzamy wykres ukazujący zależności zdań składowych
- określamy rodzaje zdań składowych.

Przykładowy wykres zdania wielokrotnie złożonego

*Mama **stwierdziła*** (1), *że **potrzebuje** choć trochę spokoju* (2), *aby **przemyśleć** ostatnie wydarzenia* (3) *i podjąć właściwą decyzję* (4).

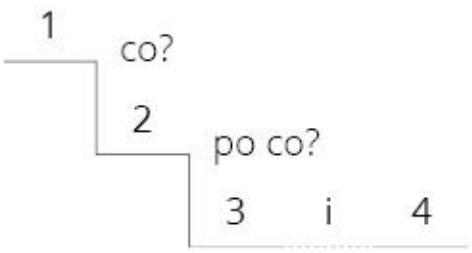

Zdanie 1 – zdanie główne
Zdanie 2 – podrzędne dopełnieniowe
Zdanie 3 – podrzędne okolicznikowe celu
Zdanie 4 – współrzędne łączne

6.4. MOWA ZALEŻNA I NIEZALEŻNA

- **Mowa niezależna – to dosłowne przytoczenie cudzej lub własnej wypowiedzi, zacytowanie.**

Mowa niezależna wymaga użycia zdania wprowadzającego, np. *Nauczyciel powiedział: „Proszę o zgłoszenie się chętnych do przygotowania prezentacji”.*
Mowę niezależną stosuje się w dialogach, wywiadach, cytatach.

Można ją zapisać:

- w formie dialogu, np.:
  – Napisałaś już referat?
  – Dopiero zebrałam materiały i zaczęłam pisać.
- w formie przytoczenia, np.:

Teresa zapytała: „Napisałaś już referat?”
Odpowiedziałam: „Dopiero zebrałam materiały i zaczęłam pisać”.

Interpunkcja w zapisie mowy niezależnej

- myślnikiem rozpoczynamy każdą kolejną wypowiedź dialogu; myślnikami wydzielamy wtrącone wewnątrz wypowiedzenia informacje o osobie mówiącej
- w przytoczeniu po zdaniu wprowadzającym stawiamy dwukropek, a wypowiedzenie przytaczane zapisujemy w cudzysłowie.

- **Mowa zależna – to omówienie czyjejś lub własnej wypowiedzi, zrelacjonowanie jej własnymi słowami w formie zdania podrzędnego,** np.:

*Nauczyciel **poprosił**, aby zgłosiły się osoby chętne do przygotowania prezentacji.*
*Teresa **zapytała**, czy napisałam już referat. **Odpowiedziałam**, że dopiero zebrałam materiały i zaczęłam pisać.*

W wypowiedzeniu nadrzędnym wykorzystujemy czasowniki oznaczające mówienie, np. *stwierdził, odrzekł, powiedział, zapytał, wyszeptał, krzyknął, poprosił, odrzekł, odpowiedział.*

UTRWALAMY WIEDZĘ

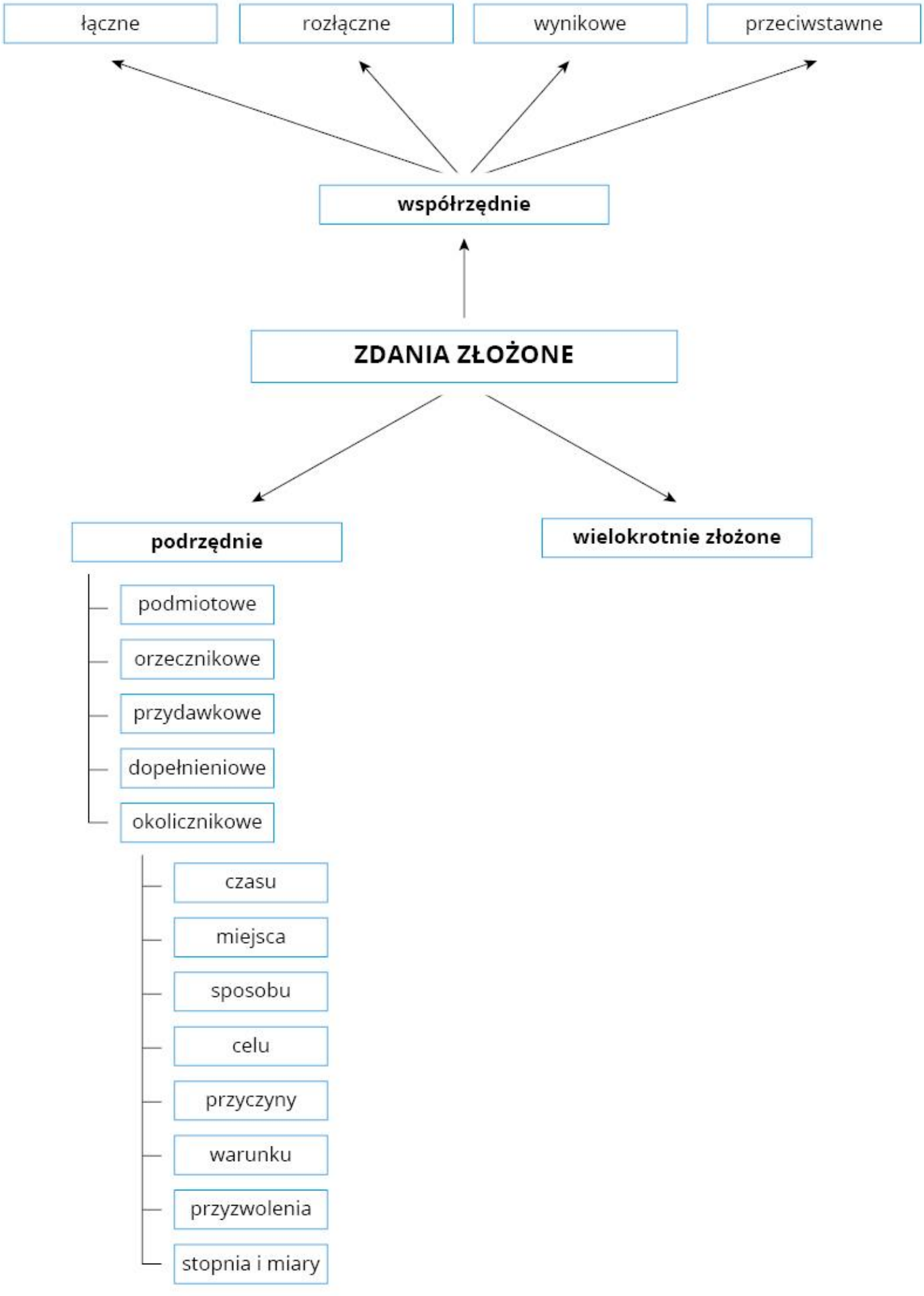

7. FONETYKA

Fonetyka to dział gramatyki zajmujący się dźwiękami danego języka.

- Głoska – pojedynczy dźwięk wymawianego wyrazu (**wymawiamy i słyszymy**).

- Litera – umowny znak graficzny głoski (**piszemy i widzimy**).

W języku polskim **głoski zapisujemy** jedną literą, np. *a, b, g, w,* dwoma literami, np. *sz, cz, dz, ci, mi* lub nawet trzema, np. *dzi*.
Wyraz może zawierać:

- tyle samo głosek i liter, np. *wóz* (3 głoski, 3 litery), *wymowa* (6 głosek, 6 liter), *samogłoska* (10 głosek, 10 liter)
- inną liczbę głosek niż liter, np. *przesunięcie* (9 głosek, 12 liter), *rzeczywistość* (11 głosek, 13 liter)

7.1. PODZIAŁ GŁOSEK

SAMOGŁOSKI	SPÓŁGŁOSKI
a, ą, e, ę, i, o, u, y	Wszystkie pozostałe głoski, np. *b, c, ć, cz, d, f, g, h, j, k, l, ł, m, n, p, r, s, ś, sz, r, w, z, ź, ż*
• przy ich wymawianiu narządy mowy są rozwarte, powietrze swobodnie przepływa przez jamę ustną • tworzą sylabę • wymawiane są dłużej, głośniej – wszystkie są dźwięczne	• przy ich wymawianiu narządy mowy zbliżają się do siebie lub na moment się stykają • nie tworzą samodzielnie sylab

DŹWIĘCZNE	BEZDŹWIĘCZNE
• powstają przy zsuniętych wiązadłach głosowych, których drgania wzmacniają dźwięk • należą do nich a) wszystkie samogłoski b) spółgłoski: *b, b', d, d', dz, dź, dż, g, g', w, w', z, ź, ż (rz), j, l, l', ł, m, m', ń, r.*	• powstają przy rozsuniętych wiązadłach głosowych (nie drgają), powietrze przepływa swobodniej, dźwięk jest słabszy • należą do nich spółgłoski: *p, p', t, t', c, ć, cz, k, k', f, f', s, ś, sz, ch, ch'.*

Większość spółgłosek dźwięcznych ma swoje odpowiedniki bezdźwięczne – przy ich wymawianiu układ narządów mowy różni się tylko pozycją wiązadeł głosowych.

dźwięczne	b	b'	d	d'	dz	dz'	dż	g	g'	z	ż	w	w'	z	z'	ż
bezdźwięczne	p	p'	t	t'	c	c'	cz	k	k'	s	sz	f	f'	s	s'	sz

Spółgłoski dźwięczne, które **nie mają** swoich **odpowiedników** bezdźwięcznych, to: *m, n, l, ł, r, j*
Jedyną spółgłoską bezdźwięczną, która nie ma odpowiednika dźwięcznego, jest *h (ch)*.

TWARDE	MIĘKKIE
• powstają, gdy podczas mówienia środkowa część języka nie unosi się	• powstają, gdy podczas mówienia środkowa część języka unosi się do podniebienia twardego
	• w piśmie miękkość zaznaczamy: a) literą *i*, np. *miasto, ciepło, widno* b) kreską nad literą, np. *źródło, śnieg, ćma*

Litera *i* może w wyrazie być znakiem:

- tylko zmiękczenia, np. *miarka, miejsce, niuans* (występuje przed samogłoską)
- zmiękczenia i samogłoski, np. *liść, ki-bic, pis-mo (występuje między dwiema spółgłoskami; tworzy sylabę)*
- tylko samogłoski, np. *la-ik, i-de-a, i-gła*

USTNE	NOSOWE
• powstają, gdy podczas mówienia powietrze wydostaje się wyłącznie przez usta • głoski ustne to wszystkie głoski poza *ą, ę, m, m', n, n'*	• powstają, gdy podczas mówienia powietrze wydostaje się przez nos i usta • głoski nosowe to: a) samogłoski: *ą, ę* b) spółgłoski: *m, m', n, n'*

7.2. UPODOBNIENIA FONETYCZNE

W języku polskim istnieją wyrazy, w których niektóre głoski inaczej wymawiamy, niż je zapisujemy. Na przykład w grupie spółgłosek pewne głoski dźwięczne **upodabniają** się do głosek bezdźwięcznych oraz odwrotnie – głoski bezdźwięczne wymawiane są jako dźwięczne.

• Rodzaje upodobnień

- ubezdźwięcznienie – głoska dźwięczna jest wymawiana jak bezdźwięczna. Na utratę dźwięczności wpływa sąsiedztwo spółgłoski bezdźwięcznej, np. *kwota* wymawiamy *kfota* (na wymowę wpłynęła bezdźwięczna głoska *k*), *przyprawa* (wymawiamy *pszyprawa* pod wpływem głoski *p*), *trzeba* (wymawiamy *tszeba* pod wpływem głoski *t*)
- udźwięcznienie – głoska bezdźwięczna pod wpływem sąsiadujących z nią głosek dźwięcznych jest wymawiana jako dźwięczna, np. w wyrazie *prośba* bezdźwięczne *ś* pod wpływem dźwięcznej głoski *b* wymawiane jest jako *ź* (*proźba*); w wyrazie *jakże* bezdźwięczne *k* pod wpływem dźwięcznego *ż* wymawiane jest jako *g* (*jagże*)

Ubezdźwięcznienia i udźwięcznienia mogą być:

– postępowe – zmiana dźwięczności następuje pod wpływem głoski poprzedzającej głoskę upodabniającą się do niej (do przodu), np.:

krzesło wymawiamy *kszesło* $rz \rightarrow sz$
pod wpływem bezdźwięcznego *k* dźwięczne *rz* wymawiamy jako bezdźwięczne *sz*
ubezdźwięcznienie postępowe

twórczość wymawiamy *tfurczość* $w \rightarrow f$
pod wpływem bezdźwięcznego *t* dźwięczne *w* wymawiamy jako bezdźwięczne *f*
ubezdźwięcznienie postępowe

– wsteczne – zmiana dźwięczności następuje pod wpływem głoski następnej w stosunku do głoski zmieniającej dźwięczność (do tyłu, wstecz), np.:

kawka wymawiamy *kafka* *w* → *f*
pod wpływem bezdźwięcznego *k* dźwięczne *w* wymawiamy jako bezdźwięczne *f*
ubezdźwięcznienie wsteczne

liczba wymawiamy *lidżba* *cz* → *dż*
pod wpływem dźwięcznego *b* bezdźwięczne *cz* wymawiamy jako dźwięczne *dż*
udźwięcznienie wsteczne

Upodobnienia mogą zachodzić wewnątrz wyrazu i między wyrazami, są to upodobnienia:

– wewnątrzwyrazowe – zmiany dźwięczności zachodzą wewnątrz wyrazu, np.:

świeci wymawiamy *śfieci* *w* → *f*
pod wpływem bezdźwięcznego *ś* dźwięczne *w* wymawiamy jako bezdźwięczne *f*

prośba wymawiamy *prośba* *ś* → *ź*
pod wpływem dźwięcznego *b* bezdźwięczne *cz* wymawiamy jako dźwięczne *dż*

– międzywyrazowe – zmiany dźwięczności zachodzą między ostatnią głoską pierwszego wyrazu a pierwszą głoską wyrazu następnego, np.:

spód talerza wymawiamy *sput talerza* *d* → *t*

ostatnią spółgłoskę wyrazu *spód* – dźwięczne *d* – pod wpływem pierwszej głoski wyrazu *talerz* – bezdźwięczne *t* – wymawiamy jako bezdźwięczne *t*

smak mleka wymawiamy *smag mleka* *k* → *g*

ostatnią spółgłoskę wyrazu *smak* – bezdźwięczne *k* – pod wpływem pierwszej głoski wyrazu *mleka* – dźwięczne *m* – wymawiamy jako dźwięczne *g*

• Ubezdźwięcznienia na końcu wyrazu (wygłosowe)

Spółgłoski dźwięczne występujące na końcu wyrazu, które mają odpowiedniki bezdźwięczne, wymawiamy jako bezdźwięczne, np. *śnieg* (wymawiamy *śniek*), *chleb* (*chlep*), *wóz* (*wós*), *powiedz* (*powiec*).

• Uproszczenie grup spółgłoskowych

W wymowie trudnych do wymówienia grup spółgłosek dochodzi do pominięcia niektórych spółgłosek. Mówimy wtedy o uproszczeniu grupy spółgłoskowej.
Często ulega uproszczeniu grupa *-wsk* (wym. *sk*) np. *krakowski* (wymawiamy *krakoski*), *Poniatowski* (*Poniatoski*), a także grupy spółgłoskowe w liczebnikach, np. *sześćdziesiąt* (wymawiamy *szeździesiont*), *sześćset* (wymawiamy *szejset*).

7.3. AKCENT I INTONACJA

○ Akcent wyrazowy to mocniejsze wymówienie jednej z sylab w wyrazie (jest to sylaba akcentowana).

W języku polskim akcent wyrazowy jest stały i pada na drugą sylabę od końca.
Wyjątki od tej zasady:

- wyrazy, w których akcent pada na czwartą sylabę od końca:
  – 1. i 2. osoba liczby mnogiej trybu przypuszczającego, np. *śpie-wa-li-byś-my*, *prze-pra-co-wa-li-by-śmy*, *wcho-dzi-li-byś-my*

- wyrazy, w których akcent pada **na trzecią sylabę** od końca:
  - 1. i 2. osoba liczby mnogiej czasu przeszłego, np. *śpie-**wa**-li-śmy, prze-sko-**czy**-liś-cie, na-pi-**sa**-li-śmy*
  - liczba pojedyncza trybu przypuszczającego, np. *pi-**sał**-bym, pra-co-**wa**-ła-by, o-two-**rzy**-ło-by*
  - 3. osoba liczby mnogiej trybu przypuszczającego, np. *ku-**pi**-li-by, zro-**bi**-li-by, po-ło-**ży**-li-by*
  - liczebniki główne dwusylabowe zakończone na ***-sta***, ***-set***, ***-kroć***, np. *o-siem-set, czte-rys-ta, dzie-**więć**-set*
  - rzeczowniki zapożyczone zakończone na ***-ika***, ***-yka***, np. *ma-te-**ma**-ty-ka, **fi**-zy-ka, gra-**ma**-ty-ka*
  - rzeczownik *Rzecz-po-spo-li-ta*
- wyrazy, w których akcent pada **na pierwszą sylabę** od końca:
  - rzeczowniki jednosylabowe, poprzedzone cząstką: ***arcy-***, ***eks-***, ***wice-***, np. *arcy-**leń**, arcy-**łotr**, eks-**ces**, eks-**król**, wice-**mistrz***
  - formy mianownika i biernika literowców, np. *o-en-zet* (ONZ), *e-ka-es* (PKS), *ka-pe-en* (KPN)

> **Akcent zdaniowy** – to mocniejsze wymówienie jednego z wyrazów w wypowiedzeniu.

W języku polskim akcent zdaniowy najczęściej pada na ostatni wyraz wypowiedzenia, np. *Kacper strzelił trzy gole.* Jeżeli chcemy podkreślić inny wyraz, wymawiamy go mocnej, np. *Kacper* strzelił trzy gole.

> **Intonacja** – to podniesienie lub obniżenie tonu przy wymawianiu wypowiedzenia.

Intonacja pomaga rozróżnić zdania oznajmujące, pytające i rozkazujące oraz pojedyncze od złożonych, a także wyrazić stosunek nadawcy do wypowiadanych treści (radość, zdziwienie, gniew itp.).

Rodzaje intonacji:

- **wznosząco-opadająca** – stosowana w wypowiedzeniach oznajmujących,

Upieczemy dziś ciasto.

W zapisie wypowiedzenie kończy kropka.

- **rosnąca** – stosowana w wypowiedzeniach pytających, np.:

Czy upieczemy dziś ciasto?

W zapisie wypowiedzenie kończy znak zapytania.

- **opadająca** – stosowana w wypowiedzeniach wykrzyknikowych, rozkazujących, np.:

Upieczmy dziś ciasto!

W zapisie wypowiedzenie kończy się wykrzyknikiem.

UTRWALAMY WIEDZĘ

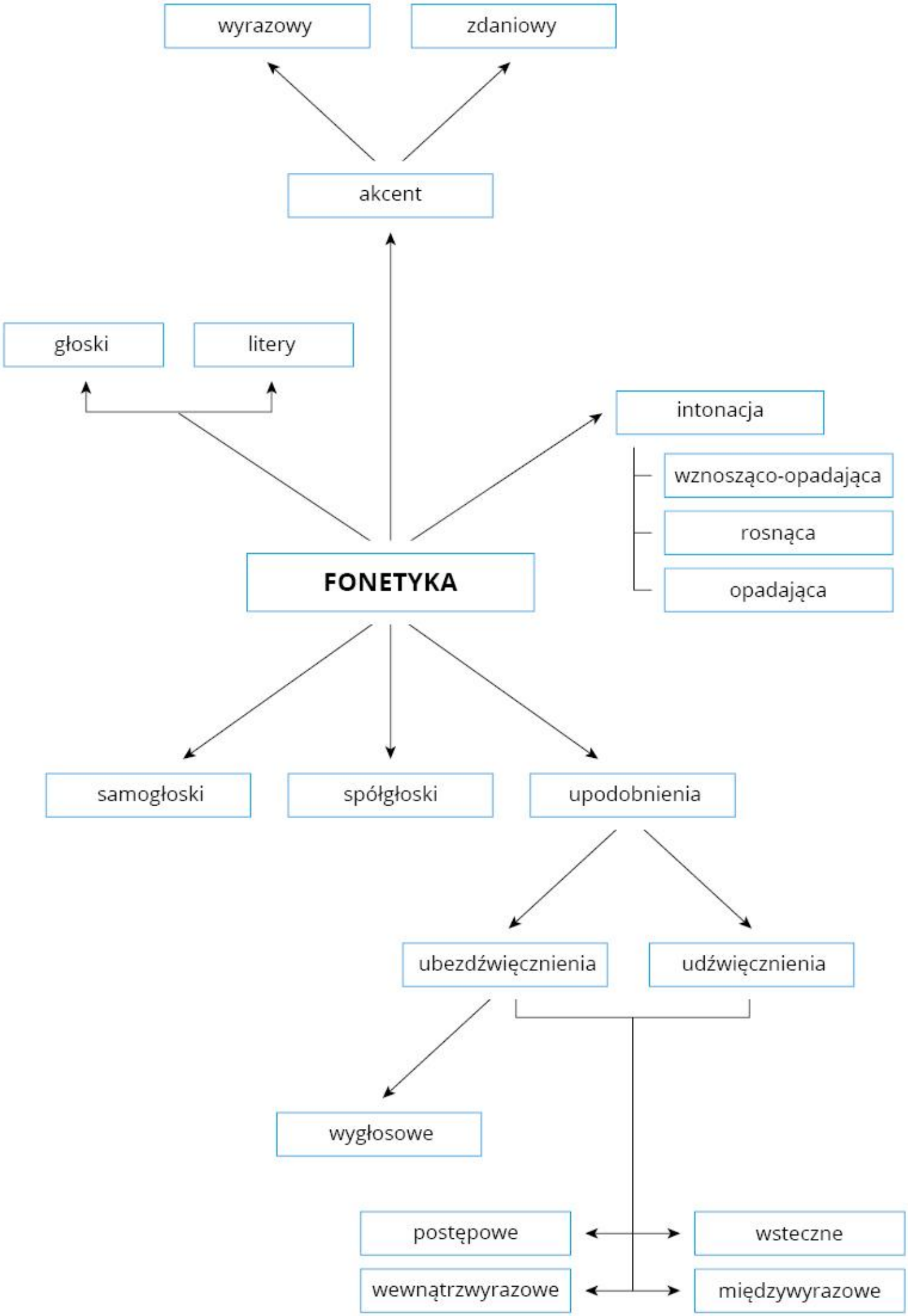

8. PODSTAWOWE ZASADY PISOWNI

8.1. ZASADY UŻYCIA *U* ORAZ *Ó*

Literę *u* piszemy:

- na początku wyrazu (z wyjątkiem *ów*, *ósmy* i wyrazów od nich pochodnych), np. *ulica, ucieczka, uzdolniony, uczyć, uczelnia*
- zawsze na końcu wyrazu, np. *lasu, Kasiu, bratu, skoku, dziecku*
- w różnych formach czasowników:
  - mających w bezokoliczniku przyrostek ***-ować***, np. *rysuję* (od *rysować*), *malujesz* (od *malować*), *porządkuj* (od *porządkować*), *maszerują* (od *maszerować*)
  - w formach czasowników typu: *kuć, snuć, czuć, pruć – kuję, snujmy, czujcie, pruje*
- w wielu przyrostkach (bez względu na wymianę *u : o*), np. ***-un***, np. *biegun, całun*; ***-uś***, np. *dziduś, synuś*; ***-us***, np. *lizus, nerwus*; ***-ur***, np. *piechur, wilczur*; ***-uch***, np. *maluch, leniuch*; ***-ucha***, np. *poducha, starucha*; ***-uchna***, np. *ciotuchna, matuchna*; ***-ulec***, np. *hamulec, krogulec*; ***-utki***, np. *słodziutki, okrąglutki*; ***-unek***, np. *szacunek, podarunek*; ***-uszek***, np. *maluszek, leniuszek*; ***-uszko***, np. *serduszko*, ***-ulka***, np. *damulka, prymulka*
- w wyrazach: *zasuwka* (od *zasuwać*), *skuwka* (od *skuwać*), *okuwka* (od *okuwać*)

Literę *ó* piszemy:

- jeżeli w wyrazach pokrewnych lub innych formach wyrazu wymienia się na: *o* (*dróżka – droga, kółko – koło*), *e* (*wiózł – wiezie, szóstka – sześć*) lub *a* (*wrócić – wracać, skrócić – skracać*)
- w zakończeniach ***-ów***, ***-ówna***, ***-ówka***, np. *Ciechanów, Kraków, Nowakówna, Kowalczykówna, klasówka, majówka*
- w D. l. mn. rzeczowników r.m., np. *podróżników, wędrowców, kupców, dębów, wozów*
- na początku wyrazów: *ósemka, ósmy, ów, ówczesny, ówdzie*
- w kilkudziesięciu wyrazach, w których nie zachodzi wymiana na *o* lub e, *a* w których pisownia ma uzasadnienie historyczne, np. *chór, córka, czółno, góra, jaskółka, kłótnia, król, krótki, mózg, ogół, ogórek, płótno, póki, próba, próżny, równy, róża, skóra, stróż, tchórz, wiór, włóczęga, płótno, wróbel, wróżba, źródło, żółty*
- *ó* nigdy nie występuje na końcu wyrazu

8.2. ZASADY UŻYCIA *Ż* ORAZ *RZ*

Literę *ż* piszemy:

- jeżeli w wyrazach pokrewnych lub innych formach wyrazu wymienia się na: *dz* (*mosiężny – mosiądz, pieniężny – pieniądz*), *ź* (*wożę – woźnica, przerażenie – przerazić*), *z* (*jeżdżę – jazda, mrożonka – mróz*), *g* (*książka – księga, ważyć – waga*), *h* (*drużyna – druh, ważyć – wahadło*), *s* (*bliżej – blisko, książę – księstwo*)
- w przyrostkach ***-eż***, ***-aż***, np. *młodzież, grabież, sprzedaż, bandaż*

- partykuły: *że*, *ż*, np. *róbże, chodźże, gdyż, któż*
- po literach: *l* (*lżej, lżyć*), *ł* (*łże, małża*), *r* (*rżysko, oskarżenie*), *n* (*oranżada, rewanż*)
- w wyrazach: *gżegżółka*, *piegża*, *mżawka*, *mżyć* oraz w wyrazach od nich pochodnych
- w wyrazach rodzimych, np. *żal, żywy, żur, żartować, żyto, żenić się, żona, żółty, żuraw, żegluga*

W wyrazach *dżem, dżuma, dżentelmen, dżdżysty, dżoker* litera *ż* jest częścią dwuznaku, nie oznacza głoski.

Połączenie literowe *rz* piszemy:

- jeśli w wyrazach pokrewnych lub innych formach wyrazu wymienia się na *r*, np. *morze – morski, dworzec – dworca, orzeł – orła, starzec – stary*
- po spółgłoskach: *k* (*krzyż, krzesło, krzywy*), *g* (*grzyb, grzechotnik, grząski*) *p* (*przepis, przygoda, przód*), *b* (*brzoza, brzeg, brzęczeć*), *t* (*mistrz, potrzeba, trzy*), *d* (*drzewo, drzeć, drzazga*), *ch* (*chrzest, chrzan, chrześcijanin*), *w* (*wrzos, wrzawa, wrzeciono*), *j* (*wyjrzeć, dojrzały, ujrzeć*)
- w zakończeniach *-arz* (*taksówkarz, lekarz, aptekarz*), *-erz* (*żołnierz, nietoperz, fałszerz*), *-mierz* (*kątomierz, gazomierz*), *-mistrz* (*zegarmistrz, arcymistrz, kapelmistrz*)
- w wyrazach, w których dawniej *rz* wymieniało się na *r*, np. *jarzębina, jarzyna, kurz, orzech, perz, porządek, porzeczka, rzadki, rząd, rzemiosło, rzemień, rzetelnie, rzęsa, warzywo, wierzba, tchórz, wierzch*

Inaczej piszemy:

- wyrazy: *kształt*, *bukszpan*, *kszyk* (nazwa ptaka), *pszenica*, *pszczoła*, *wszystko*, *zawsze*, *Pszczyna* i wyrazy pochodne od nich
- formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotników utworzone przyrostkami *-szy* lub *-ejszy*, np. *większy, lepszy, grubszy, zdolniejszy, potężniejszy*
- wyrazy, w których litera *ż* występuje na początku rdzenia poprzedzonego przedrostkiem zakończonym na spółgłoskę, np. *ob/żartuch, od/żałować, od/żegnać się, pod/żyrować*

8.3. ZASADY UŻYCIA *H* ORAZ *CH*

Literę *h* piszemy:

- jeżeli w wyrazach pokrewnych lub w innych formach wyrazu *h* wymienia się na *g* (*wahać się – waga*), *dz* (*wataha – watadze*), *ż* (*druh – drużyna*), *z* (*błahy – błazen*)
- w rozpoczynających wyrazy cząstkach *hiper-*, *hipo-*, *hydro-*, np. *hiperbola, hiperpoprawny, hipoteza, hipochondryk, hydrologia, hydraulik*
- w wyrazach zapożyczonych, np. *haft, habit, hałas, hamulec, herb, hejnał, herbata, higiena, historia, honor, hołota, alkohol, czyhać, harmider, heroizm, humanizm, humanitarny, hydraulik, husaria, kontrahent, rehabilitacja, abstrahować*

Połączenie literowe *ch* piszemy:

- jeżeli w wyrazach pokrewnych lub innych formach wyrazu *ch* wymienia się na *sz*, np. *duch – dusza, piach – piaszczysty, dach – daszek, ucho – uszko*
- z reguły po literze *s*, np. *schody, schemat, schizofrenia, schlebiać, schyłek*
- zawsze na końcu wyrazu, np. *strach, krach, krach, na półkach, w chodakach.* Wyjątek: *druh.*
- zawsze w wyrazach rodzimych, np. *chrust, chorować, chytrość, chodzić, chrapać, chować*

8.4. PISOWNIA WYRAZÓW Z *Ą*, *Ę* ORAZ *OM*, *ON*, *EM*, *EN*

- **Literę *ą* piszemy:**

- w wyrazach rodzimych i spolszczonych przed literami oznaczającymi głoski: *f*, *w*, *s*, *z*, *ś*, *ź*, *sz*, *ż*, *ch* (zgodnie z wymową), np. *fąfel, wąwóz, wąski, wiązka, gąsiorek, wąziutki, wąż, wąchać*
- w wyrazach rodzimych i spolszczonych przed literami oznaczającymi głoski: *p*, *b*, *t*, *d*, *c*, *dz*, *cz*, *ć*, *dź*, *k*, *g* (niezależnie od wymowy), np. *kąpiel, rąbać, kąt, prąd, zmącony, Mądzyński, rączka, spiąć, rządź, bąk, krąg*
- jeżeli w innych formach następuje **wymiana *ą* z *ę***, np. *dąb – dęby, ząb – zęba, pieniądz – pieniężny*
- na końcu wyrazu:
  - w 3. os. l. mn. cz. teraźniejszego, np. *skaczą, jedzą, widzą, mają* oraz czasu przyszłego prostego, np. *skoczą, zjedzą, zrobią, zobaczą*
  - w N. l. poj. rzeczowników rodzaju żeńskiego, np. *osobą, książką, sprawą*
  - w N. l. poj. rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych w M. na *-a*, np. *władcą, poetą*
  - w N. l. poj. przymiotników (*dobrą, wielką, znakomitą*) i zaimków rodzaju żeńskiego (*moją, twoją, swoją*)
- w formach czasu przeszłego czasowników zakończonych w bezokoliczniku na *-ąć* (chociaż wymawiamy *-oł*, *-eł*), np. *zacząłem* (od *zacząć*), *wziąłem* (od *wziąć*)
- w wyrazach rodzimych, np. kąt, krąg, mącić, *lub całkowicie przyswojonych zapożyczeniach*, np. *brąz, ląd*

- **Literę *ę* piszemy:**

- w wyrazach rodzimych i spolszczonych przed literami oznaczającymi głoski: *f*, *w*, *s*, *z*, *ś*, *ź*, *sz*, *ż*, *ch* (zgodnie wymową), np. *przedsięwzięcie, klęska, męski, pięści, więzić, węszyć, potężny, węższy, stęchły, węch*
- w wyrazach rodzimych i spolszczonych przed literami oznaczającymi głoski: *p*, *b*, *t*, *d*, *c*, *dz*, *cz*, *ć*, *dź*, *k*, *g* (niezgodnie z wymową) np. *kępa, trębacz, pęto, prędko, ręce, pędzel, pęczak, kręć, pędź, pęk, pręga*
- jeżeli w innych formach następuje **wymiana *ę* z *ą***, np. *gęś – gąska, pięć – piąty*
- na końcu wyrazu:
  - w 1. os. l. poj. cz. teraźniejszego, np. *idę, kładę, robię, biegnę* oraz czasu przyszłego prostego, np. *zrobię, kupię, umyję, wyślę*
  - w B. l. poj. rzeczowników rodzaju żeńskiego, np. *osobę, książkę, sprawę*
  - w B. l. poj. rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych w M. na *-a*, np. *władcę, poetę*
  - w M., B. i W. l. poj. niektórych rzeczowników rodzaju nijakiego, np. *ramię, prosię, źrebię, imię, strzemię*
  - w B. zaimków osobowych, np. *mię, się, cię*
- w formach czasu przeszłego czasowników zakończonych w bezokoliczniku na *-ąć*, (chociaż wymawiamy *-oł*, *-eł*), np. *zaczął* (od *zacząć*), *wzięłam* (od *wziąć*), *stuknęli, stuknęły* (od *stuknąć*)
- w wyrazach rodzimych, np. *będzie, węszyć lub całkowicie przyswojonych zapożyczeniach*, np. *cęgi, frędzla, kolęda, pręgierz*

• Połączenia literowe *om*, *on*, *em*, *en* piszemy:

- *-om* w C. l. mn. rzeczowników, np. *stołom, domom, ludziom, uczniom*
- w wyrazach zapożyczonych:
  - zgodnie z wymową przed: *p*, np. *stempel, kompendium, kompres, kompas;* *b*, np. *kombinator, membrana, emblemat, embargo;* *t*, np. *kontrola, kontakt, kontrakt;* *d*, np. *kondycja, konduktor, kondor;* *dź*, np. *na rondzie;* *c*, np. *konkurencja, koncert, koncesja;* *ć*, np. *na koncie, na rencie;* *k*, np. *konkurs, konkurencja, konkury;* *g*, np. *song, Kongo, kongregacja*
  - niezależnie od wymowy przed *f*, np. *konfekcja, konfederacja, konfuzja;* *w*, np. *konwalia, konwenans, konwersacja;* *s*, np. *konserwa, konstytucja, konsultacje;* *z*, np. *benzyna, cenzura, enzymy;* *sz*, np. *konszachty, omszały;* *ch*, np. *koncha, konchoida*

8.5. PISOWNIA ŁĄCZNA I ROZDZIELNA

• Stosowanie łącznika

Łącznik stosuje się:

- w przymiotnikach składających się z dwóch członów równorzędnych znaczeniowo (łącznik można zastąpić spójnikiem *i*), np. *flaga biało-czerwona* (biała i czerwona), *rozwój przemysłowo-techniczny* (przemysłowy i techniczny), *ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy* (szkoleniowy i wypoczynkowy), *Akademia Górniczo-Hutnicza* (akademia kształcąca górników i hutników), *Wyżyna Krakowsko-Częstochowska*
  Wyjątek: głuchoniemy (głuchy i niemy)
- w przymiotnikach złożonych z więcej niż dwu członów, z których każdy jest zakończony na *o* (poza ostatnim członem), np. *słownik polsko-angielsko-niemiecki, region południowo-zachodnio-europejski*
- w dwuczłonowych nazwach rzeczownikowych, jeśli oba człony są równorzędne, np. *klasa-pracownia, spódnica-spodnie, lekarz-podróżnik*
- w nazwiskach złożonych, np. *Kossak-Szczucka, Skłodowska-Curie, Czerny-Stefańska*
- w nazwach miejscowych, np. *Warszawa-Praga, Bielsko-Biała, Busko-Zdrój*
- w połączeniach wyrazowych, w których człony występują zawsze razem, np. *stuk-puk, hocki-klocki, esy-floresy, czary-mary, hokus-pokus, łubu-du, tuż-tuż*
- w złożonych przymiotnikach i rzeczownikach, w których pierwszym członem jest liczebnik pisany cyframi, np. *100-kilometrowy, 6-procentowy, 8-godzinny, XX-lecie, 40-lecie*

• Bez łącznika

Bez łącznika jako jeden wyraz złożony piszemy:

- przymiotniki złożone z członów nierównorzędnych, np. *jasnozielony* (zielony z odcieniem jasnego), *śnieżnobiały* (biały jak śnieg), *rzymskokatolicki* (katolicki w obrządku rzymskim), *popularnonaukowy* (naukowy w ujęciu popularnym)
- przymiotniki utworzone od wyrażeń, w których człony nie są równorzędne, np. *dalekosiężny, dalekowzroczny, małomówny, prawdomówny, szesnastoletni, narodowowyzwoleńczy, wielostronny, wiarygodny*
- przymiotniki utworzone od wyrażeń składających się przymiotnika i rzeczownika lub przymiotnika złożonego pisanego łącznie, np. *wczesnośredniowieczny, południowowielkopolski*

- rzeczowniki złożone z dwu członów połączonych formantem *-o-*, np. *chlebodawca, krwiodawca, stropodach, ludożerca, kwiatostan*
- wyrazy złożone z cząstką *samo-*, np. *samozwańczy, samowystarczalność, samokontrola; auto-*, np. *autoprezentacja, autodestrukcja, autoironia; hura-*, np. *huraoptymizm, hurapatriotyzm, hura-postępowy*

Bez łącznika jako dwa oddzielne wyrazy piszemy:

- zestawienia rzeczownikowe, w których pierwszy człon jest nadrzędny, np. *inżynier hutnik, lekarz ortopeda, nauczyciel polonista, artysta grafik*
- połączenia przysłówka z przymiotnikiem lub przysłówka z imiesłowem przymiotnikowym, np. *trudno dostępny, czysto polski, trudno osiągalny, nowo przyjęty, nowo projektowany, ostro zakończony*

Łączna i rozdzielna pisownia przyimków złożonych i wyrażeń przyimkowych

Łącznie piszemy:

- przyimki złożone z samych przyimków, np. *ponad, poprzez, oprócz, zza, sprzed, poza, spomiędzy, poprzez, spod*
- przyimki połączone z członem: *-bok, -czas, -dług, -koło, -miast, -śród, -wnętrz*, np. *obok, podczas, według, około, wkoło, zamiast, pośród, wśród, wewnątrz, zewnątrz*
- wyrażenia przyimkowe, które mają charakter zrostów, np. *dlaczego, dlatego, dopóki, donikąd, doprawdy, dotychczas, nadaremnie, naprędce, naprzeciwko, naprzód, nareszcie, nawet, nawzajem, pojutrze, pomału, pośrodku, przedwczoraj, wówczas, wpół, wręcz, zawczasu, zgoła, znienacka*

O rozdzielnej lub łącznej pisowni wyrażeń przyimkowych niekiedy decyduje ich znaczenie, np.:

- *naprzód* (do przodu) – *na przód* (na przód czegoś)
- *niezadługo* (wkrótce) – *nie za długo* (niezbyt długo)
- *ponadto* (oprócz tego) – *ponad to* (ponad coś)
- *przedtem* (wpierw) – *przed tym* (przed czymś)
- *naraz* (nagle, niespodziewanie) – *na raz* (na jeden raz)
- *zatem* (więc) – *za tym* (za czymś)
- *wtem* (nagle) – *w tym* (w czymś)
- *potem* (następnie) – *po tym* (po czymś)
- *zapewne* (z pewnością) – *za pewne* (uważać coś za pewne)
- *wprzód* (przedtem) – *w przód* (do przodu)

Zasadniczo rozdzielnie piszemy wyrażenia przyimkowe – połączenia przyimków z rzeczownikami, przymiotnikami, liczebnikami, zaimkami oraz przysłówkami, np. *nad wioską, o bracie, po spotkaniu, poprzez lasy, na pozór, na przełaj, od rzeczy, z czasem, na oślep, po kryjomu, w zamian, za dobry, za mały, za niski, z cicha, po prostu, po angielsku, na darmo, na zawsze, dla trojga, po trzecie, o ile, beze mnie, od ciebie, po co.*
Wyjątki: *powoli, pomału* i wyrazy pokrewne

Pisownia łączna i rozdzielna partykuł sprawdź na s. 241.

8.6. PISOWNIA FORM RZECZOWNIKÓW RODZAJU ŻEŃSKIEGO ZAKOŃCZONYCH NA *-JA*, *-IA*, *-EA*

W D., C. i Msc. liczby pojedynczej oraz w D. liczby mnogiej rzeczowników rodzaju żeńskiego zakończonych w M. liczby pojedynczej na:

- *-ja*
  a) po spółgłoskach *c*, *s*, *z* piszemy *-ji*, np. *kontuzja – kontuzji, demokracja – demokracji, kolacja – kolacji, racja – racji*
  b) po samogłoskach piszemy *-i*, np. *tuja – tui, boja – boi, tuleja – tulei, aleja – alei*
- *-ia*
  a) zwykle piszemy *-ii*, jeśli wymawiamy *-ji* (są to wyrazy obce), np. *tragedia – tragedii, Szwajcaria – Szwajcarii, folia – folii, konwalia – konwalii, lilia – lilii*
  b) piszemy *-i*, jeśli wymawiamy *i* (są to wyrazy rodzime lub całkowicie przyswojone zapożyczenia), np. *wartownia – wartowni, jadalnia – jadalni, cukiernia – cukierni, pełnia – pełni, poczekalnia – poczekalni*
- *-ea* piszemy *i*, np. *Bazylea – Bazylei, orchidea – orchidei, Gwinea – Gwinei*

8.7. PODSTAWOWE ZASADY STOSOWANIA WIELKICH I MAŁYCH LITER

- **Wielką literą piszemy nazwy własne, to jest:**

- imiona i nazwiska osób, postaci mitologicznych i literackich, bogów, np. *Adam Mickiewicz, Władysław Łokietek, Jan Kowalski, Aleksy Dawidowski, Staś Tarkowski, Homer, Odyseusz, Ikar, Herakles, Zeus, Hera, Posejdon*
- imiona zwierząt, drzew, np. *Azor, Saba, Kasztanka, Bartek*
- przydomki, pseudonimy, przezwiska, np. *Janusz Korczak, Bolesław Prus, „Rudy", „Zośka", Lewy, Zawisza Czarny, Antek Rozpylacz*
- przymiotniki dzierżawcze utworzone od imion własnych za pomocą przyrostków *-owski*, *-owy*, *-ów*, *-in*, *-yn*, np. *poezja Mickiewiczowska, komedia Molierowska, Psałterz Dawidów, Marysin syn*
- nazwy świąt, dni i okresów świątecznych, np. *Międzynarodowy Dzień Kobiet, Dzień Dziecka, Popielec, Wszystkich Świętych, Wigilia, Boże Narodzenie, Wielkanoc*
- nazwy planet, gwiazd i konstelacji, np. *Mars, Wenus, Saturn, Wielki Wóz, Mała Niedźwiedzica, Droga Mleczna*
- nazwy kontynentów, państw, regionów, prowincji, krain historycznych i ich mieszkańców, np. *Afryka – Afrykanin, Polska – Polak, Francja – Francuz, Pomorze – Pomorzanin, Małopolska – Małopolanin, Babilonia – Babilończyk*
- nazwy miast i ich dzielnic, osiedli, wsi, np. *Gdańsk, Wrocław, Krzyki, Żoliborz, Lipce, Miastków*
- nazwy geograficzne, np. *Tatry, Andy, Odra, Bałtyk, Morze Północne, Wyspy Kanaryjskie, Jezioro Otmuchowskie, Góry Świętokrzyskie, Kotlina Sandomierska, Puszcza Białowieska, Pogórze Karpackie, Mierzeja Helska, Przełęcz Dukielska*
  W nazwach dwuczłonowych wyraz pospolity piszemy małą literą (morze, jezioro, kanał, pustynia), jeżeli występuje w M. i łączy się z rzeczownikową nazwą również w M., np. *morze Bałtyk* (ale *Morze Bałtyckie*), *pustynia Gobi, jezioro Śniardwy, góra Giewont*

- nazwy ulic, placów, budowli, zabytków, np. *Puławska, Wybrzeże Helskie, Krakowskie Przedmieście, Barbakan, Zamek Królewski, Sukiennice, Stary Rynek*
  W nazwach wielowyrazowych wszystkie wyrazy piszemy wielką literą – jeśli wchodzą w skład nazwy własnej, np. *Pałac Staszica, Zamek Ujazdowski, Rynek Starego Miasta.*
  Jeśli nie wchodzą w skład nazwy własnej, rzeczowniki pospolite piszemy małą literą, np. *ulica Kubusia Puchatka, ulica Hoża, plac Unii Lubelskiej, rondo Waszyngtona, kościół Świętego Krzyża, aleja Słowackiego, pomnik Mickiewicza.*
  Wielką literą piszemy wyraz *aleje* (l. mn.) wchodzący w skład nazwy własnej, np. *Aleje Jerozolimskie, Aleje Ujazdowskie,* natomiast małą wyraz *aleja* (l. poj.) niewchodzący w skład nazwy, np. *aleja Solidarności, aleja Zieleniecka, aleja Stanów Zjednoczonych, aleja Krakowska.*
- nazwy urzędów, instytucji, władz, szkół (wszystkie wyrazy poza przyimkami i spójnikami), np. *Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Urząd Stanu Cywilnego w Rzeszowie, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Szkoła Podstawowa nr 142 im. Przyjaciół Ziemi w Warszawie*
- nazwy organizacji, towarzystw, jednostek wojskowych, np. *Związek Nauczycielstwa Polskiego, Towarzystwo Historyczne, Karpacka Brygada Wojsk Ochrony Pogranicza, Dywizjon 303*
- nazwy przedsiębiorstw, zakładów, lokali, np. *Lechia, Jubiler, Kawiarnia Naukowa, hotel Pod Różą, winiarnia Amfora, kino Atlantyk*
- nazwy firm, marek wyrobów przemysłowych, np. *samochód marki Ford, motocykl marki Junak, zegarek Omega;* jednak nazwy pospolite konkretnych przedmiotów piszemy małą literą, np. *przyjechał fordem, ma junaka, kupił sobie omegę*
- pierwsze wyrazy w tytułach książek i ich rozdziałów, dzieł sztuki, np. *„Ogniem i mieczem", „Romeo i Julia", „Bogurodzica", „Hołd pruski", „Podstawy nauk prawnych", „Kodeks pracy"*
- w tytułach czasopism wszystkie wyrazy podlegające odmianie, np. *„Literatura na Świecie", „Dziennik Gazeta Prawna", „Przegląd Sportowy", „Tygodnik Siedlecki", „Gość Niedzielny"*
- pierwszy wyraz w nieodmiennych tytułach czasopism, np. *„Na żywo", „Na ścieżkach życia", „Ze skarbca kultury"*
- nazwy orderów i odznaczeń, np. *Order Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej, Krzyż Walecznych, Krzyż Wolności i Solidarności, Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Pamiątkowy Monte Cassino, Wielkopolski Krzyż Powstańczy*
- skrótowce – wszystkie litery poza spójnikami i przyimkami, np. *PWN, PAN, SGH, PKP*
- nazwy języków programowania, programów i systemów komputerowych, np. *Windows, Pascal, Python, Scala, Word*

• Małą literą piszemy:

- nazwy pospolite, np. *miasto, dąb, amerykanka* (rodzaj kanapy), *szwajcar* (odźwierny), *harpagon* (skąpiec)
  Jeżeli nazwy pospolite występują jako nazwy własne, piszemy je dużymi literami, np. *Cześnik, Rejent* (bohaterowie *Zemsty*).
- nazwy epok, prądów artystycznych społecznych, politycznych, np. *średniowiecze, odrodzenie, klasycyzm, pozytywizm*
  Jeżeli nazwa jest wielowyrazowa i występuje w niej człon, który jest nazwą własną, całość piszemy wielkimi literami, np. *Młoda Polska, Młoda Francja*
- nazwy wydarzeń historycznych, np. *wojna chocimska, wojna trzydziestoletnia, powstanie listopadowe, traktat wersalski*
  Nazwy wydarzeń mających szczególne znaczenie w dziejach ludzkości lub narodu możemy pisać wielką literą, np. *Wiosna Ludów, Wielka Rewolucja Francuska*
- nazwy obrzędów, zwyczajów, nabożeństw, modlitw, np. *walentynki, andrzejki, mikołajki, dożynki, msza, nieszpory, litania*
  Wyjątek: *Anioł Pański, Wielki Tydzień* (i dni Wielkiego Tygodnia: *Wielki Czwartek* itd.)

- przymiotniki utworzone od nazw geograficznych, np. *afrykański, egipski, kairski, krakowski, tatrzański, bałtycki, żoliborski*
- nazwy okręgów administracyjnych, np. *województwo mazowieckie* (ale *Mazowieckie* jako region), *powiat radomski, gmina białowieska, ziemia łęczycka*
- nazwy mieszkańców miast i ich dzielnic, np. *poznaniak, białostoczanin, łodzianin, żoliborzanin, prażanin*
- nazwy członków organizacji, tytułów zawodowych i naukowych, np. *peeselowiec, król, przewodniczący, kierownik, doktor, profesor, kapitan, major, generał*
- nazwy wyrobów przemysłowych, np. *fiat, nysa, mercedes, aspiryna, pierniki toruńskie, mazowszanka*

8.8. PISOWNIA I ODMIANA NAZW WŁASNYCH

Odmieniają się nazwiska polskie, a także nazwiska obce, które można podporządkować polskim wzorcom deklinacyjnym.

NAJWAŻNIEJSZE ZASADY TWORZENIA I ODMIANY NAZWISK			
końcówki nazwisk męskich	odmiana nazwisk męskich	nazwisko żony	nazwisko córki
-ski, np. *Kowalski* *-cki*, np. *Dobrucki* *-dzki*, np. *Niedźwiedzki*	odmieniają się jak przymiotniki, np. *polski*	końcówka *-a* *Kowalska* *Dobrucka* *Niedźwiedzka*	końcówka *-anka* *Kowalszczanka* *Dobrucczanka* *Niedźwiedzczanka*
-y, np. *Borowy* *-i*, np. *Boni*	odmieniają się jak przymiotniki, np. *dobry, tani*	*Borowy / Borowa* *Boni*	
-e, np. *Kolbe, Wende, Lange*	w l. poj. odmieniają się jak przymiotniki, w l. mn. według deklinacji rzeczownikowej	końcówka *-owa* *Kolbowa* *Wendowa* *Langowa*	końcówka *-ówna* *Kolbówna* *Wendówna* *Langówna*
-a, np. *Skarga, Zaręba* *-o*, np. *Matejko*	odmieniają się jak rzeczowniki; w l. poj. według deklinacji żeńskiej, a w l. mn. według męskiej	końcówki *-ina/-yna, -owa* *Skarżyna* *Zarębina* *Matejkowa*	końcówki *-anka, -ówna* *Skarżanka* *Zarębianka* *Matejkówna*
zakończone na spółgłoskę, np. *Jastrun, Kupiec, Mrożek*	odmieniają się jak rzeczowniki pospolite	końcówka *-owa* *Jastrunowa* *Kupcowa* *Mrożkowa*	końcówka *-ówna* *Jastrunówna* *Kupcówna* *Mrożkówna*

• Odmiana nazwisk żeńskich:

– nazwiska zakończone na *-owa, -na, -ska, -cka, -dzka* odmieniają się jak przymiotniki (*Baranowa, Zarębina, Czartoryska, Dobrucka, Niedźwiedzka*)

– zakończone na *-a, -ówna, -anka, -ina* (*Sapieha, Nowakówna, Skarżanka, Puzynina*) odmieniają się jak rzeczowniki

Inne nazwiska kobiet się nie odmieniają.

Odmiana i pisownia nazw miejscowych

Nazwy miejscowe odmieniamy jak wyrazy pospolite tego samego rodzaju gramatycznego i o takim samym zakończeniu tematu, np. *Warszawa* odmienia się jak *trawa*.

- Nie odmieniamy nazw, których nie można dostosować do naszych wzorów deklinacyjnych, np. *Borneo, Haiti, Soczi.*
- W formie nieodmiennej mogą występować nazwy miejscowości w połączeniu z rzeczownikami pospolitymi, np. *w mieście Końskie, w gminie Pilawa, w dzielnicy Białołęka, przy ulicy Podwale, na dworcu Poznań Główny.*
- Nazwy rodzaju nijakiego, jak *Zakopane, Ruciane, Wysokie Mazowieckie* odmieniają się jak przymiotniki, ale w N. i Msc. mają końcówkę *-em* (nie *-ym/-im*), np. *w Zakopanem, Rucianem, Wysokiem Mazowieckiem.*
  Tak samo zapisujemy rzeczownikowe nazwy regionów, np. *w Opolskiem* (ale *w woj. opolskim*), *w Lubelskiem* (*w woj. lubelskim*), *Sandomierskiem* (ale *w powiecie sandomierskim*).
- W nazwach dwuwyrazowych odmieniamy oba wyrazy, np. *Zielona Góra – w Zielonej Górze, Grodzisk Mazowiecki – w Grodzisku Mazowieckim.*

UTRWALAMY WIEDZĘ

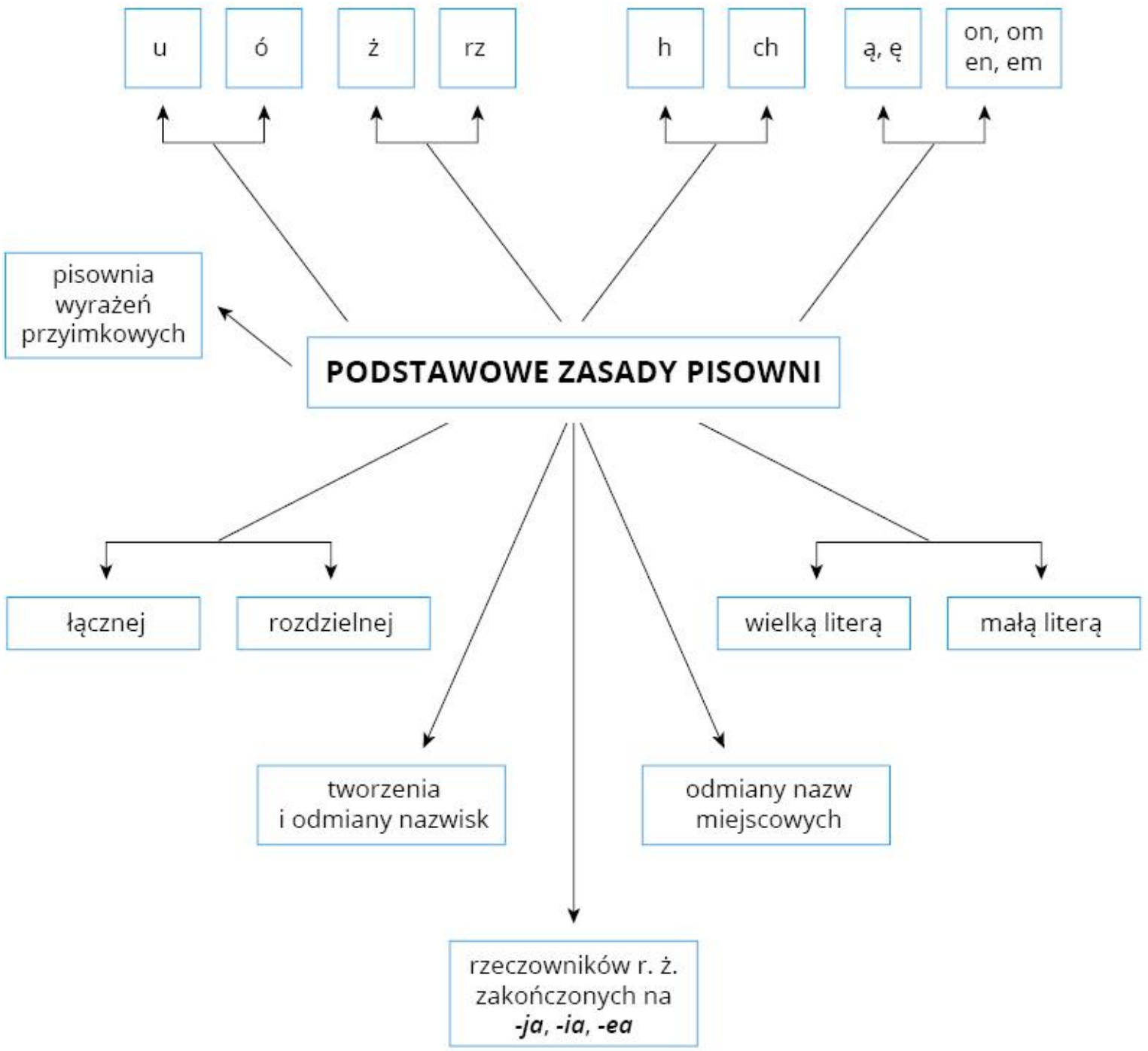

9. INTERPUNKCJA

Znaki interpunkcyjne, właściwie użyte, nadają tekstowi jednoznaczność i pozwalają czytającemu zrozumieć go zgodnie z intencją piszącego. Czynią tekst komunikatywnym.

9.1. KROPKA

KROPKĘ STAWIAMY	KROPKI NIE STAWIAMY
▪ na końcu wypowiedzenia (zdania lub równoważnika zdania); kropkę mogą zastąpić znak zapytania, wykrzyknik i wielokropek ▪ po skrótach: – utworzonych z początkowej litery lub początkowych liter wyrazu, np. *p.* (*pan*), *ob.* (*obywatel*), *dyr.* (*dyrektor*) – utworzonych z liter początku i końca wyrazu skróconego, jeżeli został użyty w innym przypadku niż mianownik, np. *do mgr. Nowaka* (*do magistra Nowaka*); *od nr. trzeciego* (*od numeru trzeciego*) – obcych jednostek monetarnych, *np. kop.* (*kopiejka*), *dol.* (*dolar*) ▪ po cyfrach arabskich oznaczających liczebniki porządkowe, np. *w 1. osobie, w 2. tomie, 6. piętrze* ▪ w datach pisanych cyframi arabskimi, np. *10.07.2019* ▪ po inicjałach imienia i nazwiska, np. *C.K.N.* (*Cyprian Kamil Norwid*), *H.S.* (*Henryk Sienkiewicz*) ▪ po cyfrze lub literze rozpoczynających kolejny punkt lub podpunkt wyliczenia (zamiast nawiasów), np. *1. A.* *B.* *C.*	▪ na karcie tytułowej książek i czasopism po nazwisku, tytule, podtytule, nazwie wydawcy i miejscu wydania ▪ po skrótach – które kończą się ostatnią literą wyrazu skracanego, *np. mgr* (*magister*), *dr* (*doktor*), *nr* (*numer*) – jednostek miar i wag oraz polskich jednostek monetarnych, np. *m* (*metr*), *ha* (*hektar*), *kg* (*kilogram*), *zł* (*złoty*) – w skrótowcach zapisanych wielkimi literami, np. *MON, UJ, PWN, SGGW, SGH* ▪ po liczebnikach: – głównych, np. *15 osób, 13 książek, 2 ołówki, 15 kilometrów* – porządkowych zapisanych cyframi rzymskimi, np. *Jan III Sobieski, w XX wieku, w V tomie* – po liczebnikach porządkowych oznaczających godzinę, np. *w godzinach 10–15, od godziny 10, po godzinie 20* ▪ w dacie, jeżeli miesiąc jest zapisany cyfrą rzymską lub słownie, np. *8 IV 2015, 26 maja 2019*

9.2. PRZECINEK

STAWIAMY PRZECINEK	NIE STAWIAMY PRZECINKA
▪ pomiędzy wyrazami w zdaniu pojedynczym oraz zdaniami współrzędnymi wynikowymi i przeciwstawnymi połączonymi spójnikami: ***ale, lecz jednak, więc, przeto, toteż, zatem,*** np. *Kupił świeżą wędlinę, więc na pewno dobrą. Mieliśmy zarezerwowane bilety, więc czekaliśmy spokojnie.*	▪ pomiędzy wyrazami w zdaniu pojedynczym oraz zdaniami współrzędnymi łącznymi i rozłącznymi połączonymi za pomocą spójników: ***i, oraz, tudzież, lub, albo, bądź, czy, ani, ni,***

STAWIAMY PRZECINEK	NIE STAWIAMY PRZECINKA
Bardzo dbała o swoje włosy, ale nie wyglądały dobrze. Mam podobny sweter, ale w jaśniejszym kolorze. ▪ pomiędzy zdaniami **podrzędnymi (lub ich równoważnikami) a nadrzędnymi** bez względu na sposób ich połączenia i kolejność, np. *Kiedy przyszła, nikogo już nie było. Wrócił, żeby wziąć parasol. Szedł, gwiżdżąc wesoło.* ▪ **zdania wtrącone** (i imiesłowowe równoważniki zdań) oraz **człony wtrącone** wydzielamy przecinkami, np. *Zastanawiał się, czytając o angielskich wrzosowiskach, czy kiedyś je zobaczy. Nauczyciel poczekał chwilę, aż uczniowie przygotują kartki, i podyktował zadania.* ▪ pomiędzy niepołączonymi spójnikami **jednorodnymi częściami zdania** (podmiotami, orzecznikami, przydawkami, dopełnieniami, okolicznikami), np. *Matka, ojciec i starszy brat wyjechali na działkę. Sprzątała w biurze, w domu i u różnych ludzi. Chętnie czytał książki przygodowe, podróżnicze i biograficzne.* ▪ przed **powtarzającymi się spójnikami: *i, oraz, tudzież, lub, albo, bądź, czy, ani, ni***, które wprowadzają następujące po sobie człony zdania pojedynczego lub kolejne zdania składowe; przecinek stawiamy przed drugim, ewentualnie następnymi spójnikami, np. *I Włodek, i Kazik mówili mu to samo. Albo wybiorę liceum, albo pójdę do pobliskiego technikum.* ▪ wydzielamy przecinkami wyrazy poza związkami składniowymi: – wykrzykniki, np. *Och, jaką miłą niespodziankę nam sprawiłeś! Hej, zaczekajcie na mnie!* – wołacze, np. *Zosiu, kolacja na stole! Szefie, a co będzie z moim urlopem?* – ujawniające stosunek mówiącego do wypowiadanych treści, np. ***sadzę, przypuszczam, zdaje się, być może, jak widać;*** *Masz, jak sądzę, zamiar zostać tu dłużej. Przypuszczam, że wrócę za kilka dni.* ▪ zdaniach zawierających porównanie o konstrukcji ***zarówno, jak; tak, jak; równie, jak; taki, jaki; tyle, co***, np. *Decyzję zaakceptowali zarówno rodzice, jak i uczniowie. Lubili filmy akcji, na które często chodzili do kina, jak i stare romanse.* ▪ przed zwrotami poprzedzającymi wyjaśnienie, np. *to jest* (*tj.*), *to znaczy* (*tzn.*), *na przykład* (*np.*), np. *Odmienne części mowy, tj. rzeczownik, czasownik, przymiotnik, liczebnik i zaimek. Jest górnikiem, tzn. pracuje na dole w kopalni.*	np. *Siedziała i rozmyślała. Ania i Zosia idą jutro na zakupy. Zjemy coś na mieście albo zaproszę ich na kolację do domu.* ▪ w połączeniach spójników z przysłówkami: ***zwłaszcza że, mimo że, podczas gdy, tylko że, chyba że, właśnie gdy,*** np. *Miała nadzieję, że dostanie tę prace, zwłaszcza że dobrze oceniono jej projekt. Poszedłby z nimi chętnie, tylko że już wcześniej obiecał zająć się młodszym bratem.* ▪ pomiędzy dwoma spójnikami lub spójnikiem i zaimkiem względnym, jeśli jeden z nich rozpoczyna zdanie wtrącone, np. *Obiecał, że kiedy zgłosimy się do niego, pomoże nam. Uważali go za domatora, **więc gdy** oznajmił, że wyjeżdża, zdziwili się.* ▪ nie rozdzielamy przecinkami wyrażeń typu; ***tak aby, tak że, dopiero gdy, z chwilą gdy, teraz gdy, tam gdzie, tam skąd, tak jak, tak samo jak, podobnie jak, dlatego że, tym bardziej że, ten sam co, to co***; np. *Zauważyli, że wszedł, dopiero gdy się odezwał. Nie zdążył, dlatego że spóźnił się pociąg.* ▪ przed wyrazami: ***jak, jakby, niby, iż, niby to*** wprowadzającymi porównania, np. *Pracowała jak mrówka. Drzewa wiśni okryły się kwiatami jakby śnieżnym puchem. Traktowali go niby własnego syna.*

9.3. ZNAK ZAPYTANIA

Znak zapytania informuje o intencji wypowiedzi – nadaje jej charakter:

- pytania, np. *Czy pójdziesz z nami?*
- zdziwienia, np. *Już wróciłeś?*
- prośby, np. *Pomożesz mi?*
- oburzenia, np. *Co ty sobie myślisz?*

W zdaniach złożonych podrzędnie:

a) stawiamy go, jeśli zdaniem pytającym jest zdanie nadrzędne, np. *Co zrobisz, jeśli nie zastaniemy ich w domu? Czy zapamiętałeś, jakich narzędzi potrzebujesz?*

b) nie stawiamy go, jeżeli zdaniem pytającym jest zdanie podrzędne, np. *Zapytał, czy zabrałam latarkę. Widział, jak przebiegło zdarzenie.*

9.4. ZNAK WYKRZYKNIENIA (WYKRZYKNIK)

Wykrzyknik wskazuje na silne emocjonalne zabarwienie wypowiedzi i – co się z tym łączy – na wykrzyknikową intonację.
Stosujemy go:

- w wypowiedzeniach, które są okrzykami, zawołaniami lub są silnie zabarwione uczuciowo, np. *Uwaga!, Stój! Jak mogłeś to zrobić!*
- w poleceniach i rozkazach, np. *Siedź prosto! Chodź szybciej! Uciekaj stąd!*
- w ostrzeżeniach i zakazach, np. *Uwaga! Ślisko! Nie wychylać się!*

9.5. CUDZYSŁÓW

Cudzysłów służy do:

- wyodrębnienia w tekście przytoczonych fragmentów utworów, cudzych wypowiedzi, słów, np. *Adam Asnyk zwraca się do młodych słowami „Szukajcie prawdy jasnego płomienia […]".*
- zapisywania tytułów dzieł, czasopism, np. *Dziś na lekcji zaczęliśmy omawiać „Kamienie na szaniec" Aleksandra Kamińskiego. Czasami czytam „Politykę", ale regularnie czytam „Komputer".*
- wyodrębniania wyrazów i zwrotów użytych w innym niż ich podstawowe znaczeniu – ironicznym lub przenośnym, np. *Co teraz zrobi ten nasz „naukowiec"?*

9.6. DWUKROPEK

Dwukropek jest znakiem interpunkcyjnym, który wprowadza cytaty, wyliczenia, uzasadnienia itp.
Dwukropek stawiamy:

- przed przytoczeniem cudzych lub własnych słów, np. *Mądrość ludowa mówi: „Żeby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała".*
- przed wyliczaniem przedmiotów, pojęć, czynności, cech, np. *Posadzili w ogródku: bratki, stokrotki, hiacynty i inne wiosenne kwiaty. Poeta w wierszu wykorzystał: porównania, metafory, personifikacje i animizacje.*

- przed wypowiedzeniami zawierającymi uzupełnienie, uzasadnienie lub sprostowanie, np. *Od jakiegoś czasu prześladował ją pech: pokłóciła się z najlepszą przyjaciółką, odpadła w już na dzielnicowym etapie olimpiady chemicznej i jeszcze teraz zgubiła klucze od mieszkania.*

9.7. ŚREDNIK

Średnik jest znakiem rozdzielenia. Rozdziela człony zdania równorzędne pod względem logiczno-składniowym.
Stosowany jest:

- w zdaniach złożonych, między zdaniami składowymi tworzącymi całość myślową, np. *Jest absolwentem technikum samochodowego; z zawodu jest także trenerem piłkarzy.*
- w rozbudowanych wyliczeniach, np. *Utwory epickie możemy podzielić ze względu na stosunek czasu przedstawionego do czasu powstania utworu na: współczesne – czas przedstawiony jest ten sam, co czas powstania utworu; historyczne – czas przedstawiony jest wcześniejszy w stosunku do czasu powstania utworu; fantastyczne i fantastycznonaukowe – akcja rozgrywa się w przyszłości w stosunku do czasu powstania utworu.*

9.8. MYŚLNIK

Myślnika używamy:

- zamiast opuszczonego, domyślnego członu wypowiedzenia, np. *Do pierwszego zlecenia podszedł bardzo poważnie, do następnych – z dystansem.*
- przed zdaniem uogólniającym, np. *Dokumenty, upominki dla rodziny, zebrane pamiątki – wszystko zapakował do oddzielnej walizki.*
- przed wyrazami, zestawieniami przeciwstawnymi, aby zwrócić uwagę, wywołać refleksję, zaskoczyć odbiorcę, np. *Znał dobrze francuski – ale czy poradzi sobie z tłumaczeniem? Przeszukał wszystkie możliwe miejsca, gdzie mógł położyć klucze, przetrząsnął kieszenie ubrań, plecak i torbę, kiedy spojrzał na drzwi oniemiał – klucze tkwiły z zamku.*
- by wydzielić wtrącenia (dwoma myślnikami, tak jak przecinkami), np. *Byłem tam – o ile dobrze pamiętam – trzy lata temu. Skończę tę pracę – mam nadzieję – przed obiadem.*
- na początku każdej wypowiedzi dialogu, np.
  - *Muszę już iść, zrobiło się naprawdę późno.*
  - *Rzeczywiście! Zdążysz na autobus?*
  - *Tak, do odjazdu pozostało jeszcze prawie pół godziny.*

9.9. NAWIAS

Nawiasu używamy:

- aby zapisać treści dodatkowe, wyjaśniające lub uzupełniające tekst główny, np. *W zdaniu możemy wyróżnić związek główny (między podmiotem i orzeczeniem) oraz związki poboczne (pozostałe związki w zdaniu).*
- aby umieścić wtrącone przykłady, np. *W czasie wakacji odwiedził kilka krajów (Norwegię, Szwecję i Finlandię). Przeczytała kilka utworów pozytywistów (Sienkiewicza i Orzeszkowej), ale bardziej odpowiada jej literatura współczesna.*
- pojedynczy nawias zamykający stosujemy po liczbach i literach wyliczenia.

9.10. WIELOKROPEK

Wielokropek:

- zaznacza, że tok wypowiedzi został przerwany, np. *No wiesz... nie myślałam o tym w ten sposób...*
- stawiamy przed wyrazami nieoczekiwanymi przez czytelnika, osłabiającymi podniosły nastrój, wprowadzającymi rozczarowanie lub ironię, np. *Po dłuższym oczekiwaniu na wypowiedź dyskutanta wreszcie dostrzegł podniesioną rękę... „Czy można otworzyć okno?" – usłyszał.*
- za pomocą wielokropka zapisanego w nawiasie oznaczamy opuszczony fragment tekstu, np. *Litwo!* [...] *Ty jesteś jak zdrowie.*

UTRWALAMY WIEDZĘ

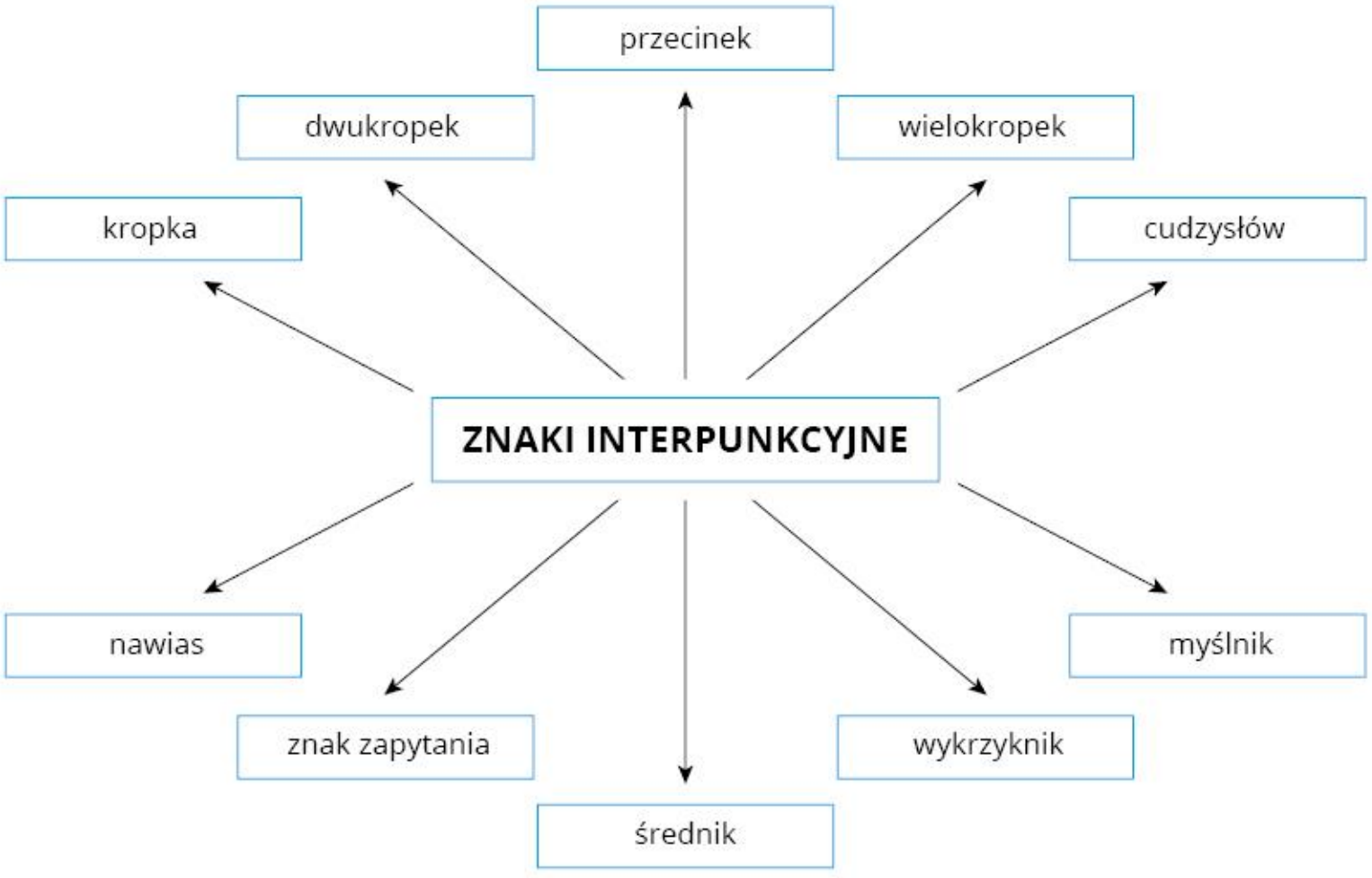

1. FORMY WYPOWIEDZI

1.1. DO ADRESATA Z OKAZJI...

• ZAPROSZENIE

Zaproszenie to ustna lub pisemna prośba o przybycie gdzieś lub wzięcie w czymś udziału.

Pisząc zaproszenie:

- uwzględnij: kto, kogo, z jakiej okazji zaprasza oraz na kiedy i gdzie
- zadbaj o estetyczną formę
- zachęć do skorzystania z zaproszenia

Pamiętaj o zwrotach grzecznościowych; zwrotach do adresata pisanych wielką literą; odpowiednim słownictwie (oficjalnym lub swobodniejszym w zależności od adresata).

Bank słów

- w zaproszeniu oficjalnym: *mam zaszczyt zaprosić, uprzejmie proszę o przybycie, mam honor zaprosić, Państwa obecność sprawi nam szczególną satysfakcję; mam nadzieję, że będziemy mogli Państwa gościć; byłoby mi miło, gdyby przyjęli Państwo moje zaproszenie; będę zaszczycona Pana obecnością*
- w zaproszeniu skierowanym do przyjaciół: *zapraszam Cię, zapraszam z całego serca, liczę na Twoją obecność, miło mi zaprosić, cieszę się na spotkanie; przyjdź do mnie o 18, czekam na Ciebie w..., wpadnijcie do nas jutro; organizuję imprezę, wpadnijcie jutro koło piątej*

Przykładowe zaproszenia

zwrot grzecznościowy	Mamy zaszczyt zaprosić	słowo kluczowe
kogo	Panią Ewę Kowalską	
	na uroczyste podsumowanie międzyszkolnego konkursu plastycznego Moja Mała Ojczyzna.	z jakiej okazji
kiedy	Uroczystość odbędzie się 10 czerwca 2019 roku o godz. 10.00	
	w Szkole Podstawowej nr 3 przy ul. Krótkiej 7 w Gdyni.	gdzie
	Będzie nam bardzo miło gościć Panią w naszej szkole	zachęta
podpis	Komitet Organizacyjny	

Chciałbym zaprosić Cię, Aniu, na piknik, który organizujemy w naszym ogródku w najbliższą sobotę.
Czekamy na Ciebie o 16.00.
Przynieś, proszę, dobry humor i kilka dowcipów.
Liczę, że będziesz. Marta, Ola i Jarek już obiecali, że przyjdą.
Benek

GRATULACJE

Gratulacje to wyrazy uznania składane z okazji czyjegoś sukcesu lub szczęśliwego wydarzenia. Gratulacje mogą być: serdeczne, szczere, wielkie.

Przykładowe gratulacje

komu gratulujemy

Kochana Misiu!
Cieszymy się z Twojego sukcesu.
Gratulujemy wyniku uzyskanego w Międzynarodowym Turnieju Szachowym.

Ciocia Ala z wujkiem Ambrożym

z jakiej okazji

podpis

ŻYCZENIA

Życzenia to ustne lub pisemne wyrażenie pragnienia, aby komuś dobrze się działo.
Życzenia składamy z różnych okazji, np. świąt, imienin, urodzin, jubileuszu, uroczystości, np. ślubu.

Bank słów
Życzenia można: *składać, przesyłać, przekazywać, dołączać, pragnąć złożyć, mieć przyjemność złożyć.*

Życzyć można: *pomyślności, szczęścia, sukcesów w..., dużo radości, wszelkiej pomyślności; tego, czego tylko sobie zamarzysz; samych radosnych, kolorowych dni; wspaniałych kolegów i koleżanek; szóstek na świadectwie; realizacji planów.*

Przykładowe życzenia

z jakiej okazji

czego życzymy

Kochana Marysiu!
W dniu Twojego święta
życzę Ci
wiele radości, szczęścia, pogody ducha i szybkiej realizacji planów.
Krystyna
Warszawa, luty 2014 roku

komu życzymy

słowo kluczowe

podpis

• DEDYKACJA

Dedykacja to tekst napisany przez ofiarodawcę, informujący o podarowaniu komuś książki, płyty lub innego przedmiotu. Jest wyrazem naszej sympatii (wdzięczności, przyjaźni) dla obdarowanej osoby.

Pisząc dedykację, pamiętaj o:

- dostosowaniu treści dedykacji do adresata
- podaniu: komu, kto (podpis) i kiedy składa gratulacje
- poprawności i estetyce zapisu

Bank słów

Dedykować można:

- *drogiej koleżance / drogiemu koledze; Szanownej Pani (wychowawczyni, instruktorce, lekarce...); najlepszemu..., niezapomnianej...*
- *na pamiątkę...; z podziękowaniem za...; wspominając..., z wyrazami wdzięczności...; wiem, że interesujesz się..., dlatego przyjmij...*

Przykładowa dedykacja

dla kogo	Kornelowi,	
	z podziękowaniem	
	za wspólne lata spędzone w jednej ławce i cierpliwe ratowanie z naukowych opresji szkolnych	z jakiej okazji
	Adam Bogdanowski	podpis
gdzie, kiedy	Kołobrzeg, 20 czerwca 2019 roku	

W dedykacji możesz wykorzystać cytat jako motto.

• PODZIĘKOWANIE

Podziękowanie to wyraz wdzięczności. Poza tradycyjnym, ustnie wyrażonym *dziękuję*, podziękowania mogą mieć formę pisemną.

Bank słów

- Podziękowania: *za pomoc, za udział w pracach, za udział w uroczystościach, za wsparcie w działaniach lub staraniach*
- Dziękować: *gorąco, serdecznie, z całego serca, szczerze*

Przykładowe podziękowanie

słowo kluczowe	Serdeczne podziękowania
	naszej wychowawczyni
komu	Pani Anecie Anecińskiej
za co	za wieloletnią opiekę, troskę o nasz wszechstronny rozwój i okazywaną życzliwość
	składają
podpis	uczniowie kl. VIII B
gdzie, kiedy	Warszawa, 24 czerwca 2019 roku

• PRZEPROSINY

Przeprosiny to rodzaj prośby o wybaczenie; okazanie skruchy. Przepraszać powinniśmy szczerze, a nie tylko dla zasady.

Bank słów

- *Wybacz, przykro mi...; przepraszam, to moja wina; chcę cię przeprosić; daruj (mój nietakt, gafę, winę), nie pomyślałem, że sprawię ci przykrość; przepraszam, nie sądziłem, że się tak stanie...; bardzo cię przepraszam; nie gniewaj się; wybacz; bardzo mi przykro; wstyd mi; bardzo żałuję.*
- Można użyć przysłówków dla wzmocnienia przeprosin, np. *mocno, bardzo mocno, najmocniej, gorąco, serdecznie.*

Przykładowe przeprosiny

kogo	Halinko,
	Bardzo Cię przepraszam,
słowo kluczowe	
za co	że sprawiłam Ci zawód i nie zjawiłam się u Ciebie zgodnie z obietnicą.
	Stało się tak nie z mojej winy. Jeszcze raz najmocniej przepraszam.
słowo kluczowe	
podpis	Basia

Uwaga! Słowo *przepraszam* nie zawsze oznacza przeprosiny, jest też zwrotem grzecznościowym uprzejmego pytania, prośby, np. *Przepraszam, jak dojść do dworca? Przepraszam, chciałabym przejść.*

LIST PRYWATNY

List to pismo skierowane do określonej osoby lub do instytucji. List prywatny jest skierowany do dobrze znanego nam odbiorcy.

Pisząc list prywatny:

- pamiętaj o podaniu miejscowości i daty
- użyj zwrotu do adresata
- wyjaśnij powód pisania listu
- przekaż informacje, przedstaw prośby, podziel się swoimi obserwacjami lub przeżyciami
- zakończ formułą grzecznościową
- nie zapomnij o podpisie

Bank słów

Jak rozpocząć

- list prywatny: *Witaj, Zosiu!; Cześć, Marku!; Kochana Mamo!; Mój ukochany!; Najdroższa....!; Hej!; Hejka, Marku!*

  Uwaga: w zwrotach do adresata używaj rzeczowników w wołaczu.

Dziękuję bardzo za list i zdjęcia; Twój list sprawił mi ogromną radość; cieszę się, że Ciocia do mnie napisała; miło mi, że do mnie napisałeś.

Jak zakończyć

Pozdrawiam Cię serdecznie; Do zobaczenia; Niecierpliwie czekam na Twoją odpowiedź; Cześć i do następnego listu; Cześć; Trzymaj się; Jeszcze raz ściskam mocno

Pamiętaj:

- w liście prywatnym, do rówieśników, można pisać stylem potocznym
- wszystkie zwroty do adresata piszemy wielką literą

Zawsze dbaj o czytelność i poprawność swoich listów.

Przykład listu prywatnego

Gdynia, 15.10.2020 r. — gdzie?, kiedy?

Cześć, Martyno! — nagłówek – zwrot do adresata

Dziękuję Ci za Twój list. Cieszę się, że czujesz się już trochę lepiej i mam nadzieję, że niedługo wypiszą Cię ze szpitala. Dobrze, że wokół Ciebie są sami życzliwi ludzie. Przesyłam wraz z listem książkę pt. *Mały Książę* Antoine'a de Saint-Exupéry'ego. Jestem pewna, że jej lektura bardzo umili Ci czas. — wstęp – nawiązanie do treści otrzymanego listu

Już po przeczytaniu pierwszych stron będziesz ciekawa, kim jest tajemnicza postać małego chłopca, który twierdzi, że pochodzi z planety niewiele większej od zwykłego domu. Moim zdaniem zaletą *Małego Księcia* jest ciekawa fabuła. Narrator najpierw opowiada o spotkaniu z tytułowym bohaterem na pustyni. A następnie wiernie relacjonuje czytelnikowi opowieść Małego Księcia o jego podróży trwającej rok. Utwór wzbogacają ciekawe dialogi narratora z chłopcem oraz Małego Księcia z mieszkańcami sześciu planet: Królem, Pyszałkiem, Pijakiem, Bankierem, Latarnikiem i Geografem. Każdy z nich symbolizuje jakąś wadę człowieka.

Warto przeczytać Małego Księcia również dlatego, że zawiera wskazówki, jak znaleźć przyjaciela. Główny bohater dochodzi do wniosku, że jego Róża, którą zostawił na swojej planecie, jest kimś bardzo ważnym. To ją oswoił, czyli stał się jej przyjacielem, i to ją właśnie pokochał, mimo jej wad. Zrozumiał słowa Lisa: „Dobrze widzi się tylko sercem. Najważniejsze jest niewidoczne dla oczu". Rozmowa Małego Księcia z Lisem jest lekcją przyjaźni dla każdego. Ten fragment książki chciałabym Ci szczególnie polecić.

rozwinięcie – właściwa treść listu

Napisz do mnie koniecznie, jakie wrażenie zrobił na Tobie ten utwór. Zachęcam jeszcze raz do lektury tej liczącej zaledwie osiemdziesiąt kilka stron książki.

Życzę Ci szybkiego powrotu do zdrowia.

zakończenie – prośba o odpisanie na list

pożegnalny zwrot grzecznościowy

Pozdrawiam serdecznie

Zosia

podpis

LIST OFICJALNY

List oficjalny (urzędowy) to list pisany do osoby, której nie znamy osobiście, pełniącej jakąś funkcję, piastującej stanowisko w instytucji, urzędzie, szkole itp. Informujemy w nim o jakichś faktach lub formułujemy prośbę. W liście oficjalnym obowiązuje używanie słownictwa charakterystycznego dla stylu oficjalnego.

Pisząc list oficjalny:

- podaj miejscowość i datę w prawym górnym rogu,
- uwzględnij dane nadawcy w lewym górnym rogu,
- zapisz nagłówek zawierający nazwę adresata i jego dane,
- zachowaj właściwą treść listu zgodną z tematem (trzy akapity: wstęp, rozwinięcie i zakończenie),
- dodaj podpis nadawcy.

Bank słów

- nagłówki: *Szanowna Pani! / Szanowny Panie! / Szanowni Państwo!*
- *zwracam się z prośbą o...*
- *jestem zainteresowany...*
- *prośbę motywuję / uzasadniam tym, że...*
- *liczę na pozytywne rozpatrzenie mojej prośby*
- formuły pożegnalne: *Z poważaniem, Z wyrazami szacunku, Łączę wyrazy szacunku*

Przykład listu o ficjalnego

dane nadawcy

Marek Kołobrzeski
Szkoła Podstawowa
w Świerzbocinie
ul. Hallera 15
84-219 Świerzbocin

miejscowość i data

Świerzbocin, 16.01.2020 r.

dane odbiorcy

Rada Rodziców
przy Szkole
Podstawowej
w Świerzbocinie

oficjalne sformułowania

wstęp – podanie celu napisania listu

Zwracam się z uprzejmą prośbą o sfinansowanie zakupu nagród dla zwycięzców konkursu na prezentację multimedialną, zorganizowanego przez Samorząd Szkolny z okazji Narodowego Święta Niepodległości. Za pierwsze miejsce przewidziana nagroda to tablet, za drugie i trzecie – pendrive. Koszt wymienionych nagród wynosi 500 zł.

uzasadnienie napisania listu – podanie argumentów

Prośbę motywuję tym, że sfinansowanie wyżej wymienionych nagród niewątpliwie przyczyni się do wzmocnienia motywacji uczniów do brania udziału w kolejnych konkursach szkolnych i pozaszkolnych. Konkurs spotkał się z dużym zainteresowaniem uczniów. Wzięło w nim udział 20 osób. Nadesłane prace były na wysokim poziomie. Wybrane przez jury prezentacje multimedialne przedstawiające historię Polski od rozbiorów do odzyskania niepodległości spełniają wszystkie wymogi i w pełni realizują cele konkursu.

Konkursy bardzo rozwijają wiedzę uczestników i wzmacniają relacje międzyludzkie, dlatego liczę na pozytywne rozpatrzenie prośby.

podsumowanie – ponowienie prośby

zwrot grzecznościowy

Z poważaniem

przewodniczący Samorządu Szkolnego
Marek Kołobrzeski

podpis

1.2. WAŻNE INFORMACJE

• OGŁOSZENIE

Ogłoszenie to krótki tekst skierowany publicznie do określonych odbiorców. Celem tekstu jest poinformowanie o czymś i nakłonienie do określonych działań.
Rodzajem ogłoszenia są: **obwieszczenie** (ogłoszenie opublikowane przez władze), **zawiadomienie** (ogłoszenie skierowane do określonej grupy odbiorców lub konkretnego odbiorcy), **anons** (ogłoszenie publikowane w prasie lub w internecie).

Pisząc ogłoszenie, pamiętaj o:

- umieszczeniu **nagłówka** (np. *znaleziono, sprzedam, kupię, oddam, uwaga, odbędzie się*)
- przedstawieniu **najistotniejszych informacji w prosty, rzeczowy sposób** – można używać powszechnie przyjętych skrótów
- **zachęceniu** do zainteresowania się ofertą
- podaniu **danych kontaktowych**
- podpisie
- ciekawym układzie graficznym ogłoszenia

Przykład ogłoszenia

Uwaga!

nagłówek

treść ogłoszenia

Szkolne koło biologiczne

poszukuje przyszłych ekologów, chętnych do sprawdzenia się w **badaniach naukowych** dotyczących środowiska przyrodniczego naszej miejscowości.

Gwarantujemy **ciekawe zajęcia** w miłej atmosferze.

zachęta

miejsce dla zainteresowanych

Chętni proszeni są o zgłaszanie się na każdej dużej przerwie do sali biologicznej.

Kasia Arczyńska
Przewodnicząca Koła Biologicznego

podpis

REKLAMA

Reklama to krótki tekst, którego zadaniem jest **nakłonienie** (dominuje funkcja impresywna) do kupienia danego produktu, skorzystania z usług, poparcia określonych działań itp.
Ze względu na swoją zwięzłość nazywany jest **hasłem** reklamowym lub **sloganem** reklamowym.
Reklama ma przykuwać uwagę odbiorcy, łatwo zapadać w pamięć oraz przekonywać do wyboru reklamowanej oferty.

Tekst reklamowy powinien być:

- zwięzły
- łatwy do zapamiętania
- sugestywny

Bank słów
Aby osiągnąć zamierzony efekt, wykorzystuje się:
- czasowniki, np. *musisz, powinieneś, zasłużyłeś, to ci się należy*
- przymiotniki, np. *najlepszy, wyjątkowy, oryginalny, jedyny, idealny, niepowtarzalny, doskonały*
- przysłówki, np. *zawsze, wszędzie, nigdy, na pewno, tylko*
- stałe związki frazeologiczne

Przykładowe reklamy

Pijąc napój **Smak Wiosny**,
będziesz zawsze radosny

nazwa produktu

obietnica

Dżinsy firmy **Marina**
nosi każda fajna dziewczyna

INSTRUKCJA

Instrukcja to tekst informujący o budowie, zasadach działania i obsługi jakiegoś urządzenia; także wskazówki, jak postępować w określonej sytuacji.

Instrukcja zwykle:

- zapisywana jest w punktach (często wykorzystywane są formy bezosobowe)
- zawiera specjalistyczne słownictwo
- zawiera schematy i rysunki

Przykładowa instrukcja

Domino parzyste

Gra dla 2 osób

Rekwizyty – 28 kamieni domina

słownictwo

zapis w punktach

1. Kamienie układamy oczkami do dołu.
2. Gracze losują po 6 kamieni.
3. Grę rozpoczyna starszy z graczy, wykładając kamienie dobrane w pary.
4. Parę stanowią dwa kamienie, których suma oczek jest taka sama (np. 3 i 2 = 5; 1 i 4 = 5).
5. Gracz, który wyłożył parę, uzupełnia pulę kamieni do 6, dobierając ze znajdujących się na stole.
6. Jeżeli graczowi nie udało się ułożyć żadnej pary, odkłada do puli jeden kamień i w to miejsce dobiera jeden, ale traci kolejkę.
7. Wygrywa gracz, który pierwszy wyłoży 5 par. Jeżeli nie uda się tego osiągnąć, zwycięża ten, kto był najbliżej celu.

PRZEPIS

Przepis to rodzaj instrukcji, reguła, wskazówka wykonania czegoś, np. potrawy.

Składa się z:

- listy potrzebnych składników
- instrukcji wykonania potrawy

W przepisie stosowane są formy bezosobowe, formy 1. lub 2. osoby.

Przykładowy przepis

Banany w mleczku kokosowym

I część – składniki

Składniki:

3–4 dojrzałe banany
2 puszki gęstego mleczka kokosowego (800 ml)
100 g cukru kokosowego
1 łyżeczka soli

II część – wykonanie

Wykonanie:

Myjemy i obieramy banany. Kroimy je wzdłuż, a następnie na pół.
Przelewamy mleczko do garnka i doprowadzamy do wrzenia.
Wrzucamy banany i gotujemy, aż zmiękną (około 7 minut).
Dodajemy cukier i sól.
Kiedy cukier się rozpuści, delikatnie przekładamy do miseczek i podajemy.

czasowniki w 1. os. liczby mnogiej

NOTATKA

Notatka to krótki tekst zawierający istotne informacje, które należy zapamiętać.
Jest wiele sposobów sporządzania notatek. Podstawą każdej z nich jest zgromadzenie kluczowych informacji. Można to zrobić podczas uważnego czytania tekstu i podkreślania najważniejszych informacji.

Forma notatki zależy od piszącego. Mogą to być:

- plan
- tabela
- wykres lub schemat
- mapa myśli
- rysunek z opisem
- podkreślenia w tekście
- zapiski na marginesie
- zbiór cytatów
- streszczenie

Prawie wszystkie te formy notatek znajdziesz w niniejszej publikacji.

Pisząc notatkę, uwzględnij tylko **najważniejsze informacje**, np. nazwiska, daty, pojęcia, fakty.

Pamiętaj:

- notatka musi być czytelna, przejrzysta, zrozumiała
- informacje powinny być uporządkowane
- forma notatki powinna być dostosowana do celu, któremu ma służyć
- stosuj tylko zrozumiałe skróty
- pisząc notatkę w formie streszczenia, używaj krótkich zdań lub równoważników

Informacja

Rampa, rząd lamp, który oświetla scenę od przodu, umieszczony wzdłuż dolnej i górnej linii portalu scenicznego. Dawniej rampę stanowiły ustawione na brzegu sceny lampy (naftowe, a następnie gazowe) lub świece, obecnie są to reflektory ukryte za ramą sceniczną. Potocznie mianem rampy określa się krawędź sceny.

Notatka na podstawie informacji

czego dotyczy	Rampa – krawędź sceny, z której jest ona oświetlana.	najważniejsze informacje

SPRAWOZDANIE

Sprawozdanie to relacja ze zdarzenia, którego autor był uczestnikiem lub bezpośrednim świadkiem. Składa się z części informacyjnej i oceny.

Sprawozdanie może mieć cechy:

- recenzji, np. sprawozdanie z lektury, przedstawienia teatralnego, wystawy
- reportażu, np. sprawozdanie z wycieczki, uroczystości szkolnej
- protokołu, np. sprawozdanie z działalności samorządu uczniowskiego, organizacji harcerskiej

W sprawozdaniu należy uwzględnić:

- jakie to wydarzenie, dlaczego, gdzie i kiedy się odbywało, kto w nim brał udział
- najważniejsze fakty w kolejności chronologicznej
- ocenę wydarzenia

Pamiętaj – przekaz powinien wiernie odzwierciedlać przebieg zdarzeń, być dokładny i rzeczowy.

Bank słów

- *najpierw, następnie, potem, niedługo, po pewnym czasie, równocześnie, niespodziewanie, nagle, w końcu, ostatecznie, kolejnym punktem było, zgodnie z planem*
- *uważam, że; bez wątpienia; nie ulega wątpliwości, że; z całą pewnością; na pewno; wskazuje to na;*
- *najprawdopodobniej; przypuszczam, że; odnoszę wrażenie; nie należy sądzić, że; jest prawdopodobne*
- *odnieść wrażenie; być pod wrażeniem; wywierać / sprawiać wrażenie; pierwsze wrażenie; natłok wrażeń; świetnie wykorzystano; tylko zaznaczono; stworzono nastrój*

Przykładowe sprawozdanie z wycieczki

kiedy? gdzie?

15 czerwca br. byliśmy na klasowej wycieczce w Łazienkach Królewskich.
Na zbiórce punktualnie stawili się wszyscy (24 uczniów i dwoje opiekunów – nasza wychowawczyni i mama Bartka). Ze szkoły, zgodnie z planem, wyjechaliśmy o godzinie 9.00. Niestety, po drodze były korki i pani musiała dzwonić do przewodnika, że się spóźnimy. Kiedy dojechaliśmy na miejsce, przewodnik już na nas czekał. Zwiedzanie rozpoczęliśmy od Pałacu na Wodzie. Słuchaliśmy ciekawych opowieści o miejscach, w których król spędzał czas i gdzie przyjmował gości na obiadach czwartkowych. Następnie przeszliśmy do Starej Pomarańczarni. Tam podziwialiśmy rzeźby i ogromne rośliny. Ostatnim punktem naszej wycieczki był Teatr na Wodzie. Słuchając o tym, co kiedyś się działo na deskach tego teatru i co się dzieje współcześnie, mogliśmy jednocześnie trochę odpocząć, siedząc na widowni. W czasie, kiedy tam byliśmy, po scenie chodziły dostojne pawie. (Ptaki są piękne, ale głos mają niezbyt przyjemny). Tu pożegnaliśmy się z przewodnikiem i pani pozwoliła, abyśmy przez pół godziny sami obejrzeli to, co nas interesuje. Prawie wszyscy usiedli na schodkach prowadzących do stawu i podziwiali ogromne karpie i stado łabędzi.
Wracaliśmy do szkoły inną drogą. Przeszliśmy przez park, a następnie Agrykolą na przystanek autobusowy. Dojechaliśmy bez przeszkód. Wycieczka bardzo się nam podobała. Cieszę się, że zobaczyłem miejsca, o których czytałem i uczyłem się w szkole.

co to za wydarzenie?
kto?

kolejność zdarzeń

ocena

1.3. PISMA URZĘDOWE

Pisma urzędowe to pisma kierowane do różnych instytucji – urzędów, zakładów pracy. Cechuje je zwięzłość i określona forma. Pisane są stylem urzędowym, w którym wykorzystuje się szablonowe sformułowania.

• ŻYCIORYS

Życiorys to zwięzłe przedstawienie życia i działalności zawodowej dla urzędów lub innych instytucji. Jest pisany w pierwszej osobie.

Powinien zawierać:

- dane osobowe – imię/imiona, nazwisko, adres zamieszkania, telefon, e-mail
- podstawowe dane o rodzinie
- skrótowy opis przebiegu edukacji
- przebieg pracy zawodowej

Pisma urzędowe mają określony układ treści:

- w lewym górnym rogu podajemy swoje dane osobowe
- w prawym górnym rogu zapisujemy miejsce i datę sporządzania życiorysu
- na środku napis – ŻYCIORYS
- pismo rozpoczynamy od podania daty urodzenia
- w odrębnych akapitach relacjonujemy przebieg nauki i pracy zawodowej, podkreślając osiągnięcia
- wymieniamy swoje zainteresowania
- z prawej strony składamy własnoręczny podpis

Pamiętaj – życiorys powinien być napisany czytelnie i starannie. Nie mogą się w nim znaleźć żadne skreślenia ani dopiski.

Przykładowy życiorys

dane osobowe

Warszawa 20.09.2019 r.

miejsce, czas pisania życiorysu

Jan Kowalski
zam. ul. Płażyńskiego 1 m. 2
03–000 Warszawa
tel. 111 ### ###
e-mail: j#####@wpw.pl

Życiorys

słowo kluczowe

data urodzenia

Urodziłem się 3.03.2003 r. w Warszawie. Moi rodzice są prawnikami. Ojciec pracuje w kancelarii adwokackiej, matka jest radcą prawnym w Urzędzie Dzielnicowym Warszawa-Śródmieście.

informacja o rodzinie

przebieg nauki

W latach 2010–2018 uczęszczałem do Szkoły Podstawowej nr 25 w Warszawie, którą ukończyłem ze średnią ocen 4,95. Obecnie uczę się w XV Liceum Ogólnokształcącym im Zbigniewa Herberta w klasie humanistycznej.

osiągnięcia

Moje największe osiągnięcia to tytuł finalisty Wojewódzkiej Olimpiady Historycznej w 2018 roku.

zainteresowania

Oprócz historii, zwłaszcza historii prawa, interesuję się również sportem – należę do drużyny siatkarskiej Dzielnicowego Klubu Sportowego – oraz fotografią i literaturą faktu.

Jan Kowalski

własnoręczny czytelny podpis

CV

CV (*curriculum vitae* – przebieg życia) to rodzaj życiorysu zapisanego w punktach zebranych w bloki tematyczne.

Pisząc CV, należy:

- podawać tylko istotne informacje z punktu widzenia pracodawcy (innego adresata)
- informacje o przebiegu nauki opatrzyć dokładnymi datami
- wymieniać nazwy instytucji i stanowiska, na których pracowaliśmy
- osiągnięcia, umiejętności i zainteresowania podawać uporządkowane od najistotniejszych do najmniej ważnych
- wymienić swoje mocne strony
- dołączyć zdjęcie (jak do legitymacji lub dowodu osobistego)
- zamieścić formułę o ochronie danych osobowych
- podpisać dokument czytelnie

Przykładowe CV

CURRICULUM VITAE

Zdjęcie

Dane personalne

Imię i nazwisko:	Karolina Arnolska
Data urodzenia:	18.06.1996 r.
Miejsce urodzenia:	Łódź
Adres:	ul. Prosta 7, 01–000 Skaryszew
Telefon:	111 ### ###
e-mail:	k####@wpw.pl

Wykształcenie:

2016–2019	licencjat na Wydziale Ekonomii UW – specjalność: finanse, inwestycje, bankowość – dyplom z oceną bardzo dobrą
2013–2016	Liceum Ogólnokształcące w Skaryszewie ukończone z wyróżnieniem
2007–2013	Szkoła Podstawowa w Skaryszewie

Ważniejsze osiągnięcia:

15–18.03.2018	współorganizacja międzyuczelnianej konferencji naukowej „Ekonomia na co dzień”
2017–2019	publikacje w piśmie wydziałowym „Ekonomik”

Ocena wyróżniająca z praktyk studenckich odbywanych w centrali PKO BP

Umiejętności:

- znajomość programów komputerowych: Access, Excel, Word, Power Point
- obsługa urządzeń biurowych
- prawo jazdy

Języki obce:

- biegła znajomość języka angielskiego i niemieckiego
- w stopniu komunikatywnym – języki rosyjski i francuski

Zainteresowania

- gospodarka światowa
- film
- literatura faktu

Wyrażam zgodę na przetwarzanie moich danych osobowych dla potrzeb niezbędnych do realizacji procesu rekrutacji (zgodnie z Ustawą z dnia 29.08.1997 roku o Ochronie Danych Osobowych; t.j.: Dz.U. 2016 r. poz. 922).

Karolina Arnolska

czytelny podpis

PODANIE

Podanie to pismo skierowane do władz, zawierające prośbę o wydanie decyzji, rozwiązanie jakiegoś problemu.
Prośbę zawartą w podaniu należy umotywować, podając argumenty.

Podanie powinno zawierać:

- dane osobowe (w lewym górnym rogu)
- miejscowość i datę złożenia pisma (w prawym górnym rogu)
- dane adresata, do którego skierowane jest pismo (pod datą, z prawej strony)
- jasno wyrażoną prośbę
- uzasadnienie prośby
- końcowy zwrot grzecznościowy
- podpis
- listę załączników

Bank słów

Podanie jest pismem urzędowym – powinno być napisane stylem urzędowym, który wykorzystuje utarte zwroty:

- *zwracam się z uprzejmą prośbą; proszę o...; uprzejmie proszę o...; chciałbym prosić o...; jestem zmuszony prosić o...*
- *prośbę swoją motywuję tym, że...; swoją prośbę uzasadniam; w uzasadnieniu mojej prośby chciałbym dodać...; uzasadniając swoją prośbę, chcę wyjaśnić...; sadzę, że wystarczającym uzasadnieniem mojej prośby jest...; jako uzasadnienie mojej prośby przedstawiam następujące okoliczności...*
- *Liczę na Pana/Państwa przychylność w przedstawionej sprawie. Wyrażam nadzieję na przychylną decyzję w mojej sprawie. Z nadzieją oczekuję na rozpatrzenie mojego podania. Z góry dziękuję za pozytywne rozpatrzenie mojej prośby. Będę bardzo wdzięczna za pozytywne rozpatrzenie mojej prośby. Mam nadzieję, że przedstawiona prośba spotka się z Państwa zrozumieniem.*

Podanie można zakończyć zwrotem: *z poważaniem; łączę wyrazy szacunku; z wyrazami szacunku; pozostaję z wyrazami szacunku*

Przykładowe podanie

	Warszawa, 20.06.2019 r.	miejscowość i data
dane nadawcy	Jan Kowalski zam. ul. Płażyńskiego 1 m. 1 03–000 Warszawa tel. 111 ### ### e-mail: j#####@wpw.pl	
	Szanowny Pan Marek Nowak Prezes Klubu Sportowego „Muranów”	informacja o adresacie
kluczowe słowo	PODANIE	
utarty zwrot	Zwracam się z uprzejmą prośbą o przyjęcie mnie do sekcji judo w Klubie Sportowym „Muranów”.	o co proszę
	Moją prośbę motywuję chęcią doskonalenia swoich umiejętności i formy sportowej pod okiem najlepszych trenerów.	uzasadnienie prośby

Judo trenuję od 3 lat. Zająłem I miejsce w zawodach dzielnicowych i II w turnieju warszawskim.

Bardzo proszę o pozytywne rozpatrzenie mojej prośby i umożliwienie dalszego rozwijania sportowej pasji.

zwrot grzecznościowy

Z poważaniem

Jan Kowalski

podpis

lista załączników

Załączniki:
1. Zaświadczenie lekarskie o stanie zdrowia.
2. Dyplomy potwierdzające sukcesy w zawodach.
3. Zgoda rodziców na udział w zajęciach sekcji.

LIST MOTYWACYJNY

List motywacyjny to dokument przedstawiany pracodawcy przez kandydata na stanowisko (często jest odpowiedzią na ogłoszenie). Zastępuje podanie o pracę.
Jako pismo urzędowe ma sformalizowany układ i słownictwo.

Pisząc list motywacyjny, należy:

- w lewym górnym rogu podać swoje dane osobowe i adres
- w prawym górnym rogu zapisać miejscowość i datę
- pod datą, z prawej strony podać dane adresata, do którego skierowany jest list
- określić, o jakie stanowisko się ubiegamy (powód pisania listu motywacyjnego)
- wymienić swoje kwalifikacje (wykształcenie, kursy) i osiągnięcia
- zakończyć formułą grzecznościową i czytelnym podpisem

Bank słów

- *w odpowiedzi na ogłoszenie...; w nawiązaniu do ogłoszenia...; w odpowiedzi na informację zamieszczoną...*
- *proszę o rozpatrzenie mojej kandydatury na...; proszę o rozważenie mojej osoby...; zgłaszam swoją kandydaturę na stanowisko...; pragnę przedstawić swoją kandydaturę...*
- *będę wdzięczny za możliwość przedstawienia swojej kandydatury w trakcie bezpośredniej rozmowy; liczę, że...*

Przykładowy list motywacyjny

Toruń, 13.11.2019 r.

miejscowość i data

dane nadawcy

Lena Leśniowska
zam. ul. Portowa 3
03–000 Toruń
tel. 111 ### ###
e-mail: len###@wpw.pl

Szanowny Pan
Walerian Kondrowicki
Dyrektor
Domu Małego Dziecka

dane adresata

odpowiedź na ofertę

W nawiązaniu do Pana wypowiedzi na spotkaniu z uczniami naszej szkoły, proszę o rozpatrzenie mojej kandydatury jako wolontariuszki w Pańskiej placówce.

Jestem uczennicą klasy VIII Szkoły Podstawowej nr 15 w Toruniu. Szkołę ukończyłam ze średnią 4,85 i wzorowym zachowaniem. Ponadto przez ostatnie trzy lata opiekowałam się dziećmi w jako wolontariuszka w przedszkolu „Bajka".

kwalifikacje

W przyszłości chciałabym studiować pedagogikę wczesnoszkolną, od jakiegoś czasu gromadzę piosenki, gry i zabawy dydaktyczne. Z chęcią wykorzystam je w pracy w Domu Dziecka.

kwalifikacje

Jestem osobą zorganizowaną, odpowiedzialną i zdyscyplinowaną. Zawsze z zaangażowaniem wykonuję powierzone mi obowiązki i zadania.

Jestem przekonana, że mój zapał do pracy pozwoli mi sprostać Państwa oczekiwaniom.

mocne strony

Bardzo proszę o możliwość zaprezentowania się w bezpośredniej rozmowie.

zwrot grzecznościowy

Z poważaniem

Lena Leśniowska

podpis

PROTOKÓŁ

Protokół to pisemne sprawozdanie z obrad (posiedzenia, dyskusji, lekcji, zebrania) zawierające zapis ich przebiegu oraz przyjęte wnioski i uchwały. Jego celem jest udokumentowanie przebiegu wydarzenia.
Protokół cechuje: rzeczowość, obiektywizm, chronologia i brak komentarzy w przedstawianiu spotkania.
W czasie protokołowanego spotkania należy sporządzać notatki, następnie uporządkować je i dopiero przystąpić do pisania protokołu.

Protokół zawiera:

- kolejny numer
- datę i miejsce posiedzenia
- imiona i nazwiska uczestników lub listę obecności jako załącznik
- porządek zebrania
- odnośniki do kolejnych punktów porządku
- pełną treść przyjętych uchwał i wniosków
- podpis protokolanta (z lewej strony) i przewodniczącego spotkania (z prawej strony)

Bank słów

- *uczestnik, dyskutant, prowadzący, przewodniczący*
- *otworzył spotkanie, zagaił, wprowadził do dyskusji*
- *w następnym punkcie, z kolei, zabrał głos, wypowiedział się*
- *odbyło się głosowanie: być za, być przeciw, zdecydowana przewaga, większość głosów, wstrzymać się od głosu*
- *wniosek przeszedł, nie został przyjęty, wniosek odrzucono, upadł*
- *wyrazić sprzeciw / aprobatę, rozpoczęto / zakończono dyskusję, zaprotestować*
- *poprzeć propozycję / wniosek, przychylić się do wniosku / pomysłu*
- *zaproponować, ustalić, zgłosić propozycję / wniosek*

Przykładowy protokół

nr protokołu

Protokół nr 1/2019

z zebrania Samorządu Szkolnego
działającego w Szkole Podstawowej nr 3 w Przemyślu

rodzaj posiedzenia

data

odbytego 10.09.2019

uczestnicy posiedzenia

Obecni: według załączonej listy

porządek

Porządek zebrania:

1. Wybór przedstawiciela szkoły do Młodzieżowej Rady Miasta.
2. Przyjęcie planu pracy SU na rok szkolny 2020/2021.
3. Omówienie przygotowań do akcji „Sprzątanie świata".

zapis przebiegu zebrania

Zebranie otworzyła p. Anna Skwierska – opiekunka samorządu uczniowskiego z ramienia Rady Pedagogicznej.

Ad 1. Przedstawiła kandydatów na przedstawiciela szkoły do Młodzieżowej Rady Miasta zgłoszonych przez poszczególne klasy. Zaproponowała jawne głosowanie nad zgłoszonymi kandydatami. Propozycja została przyjęta jednogłośnie.
W wyniku głosowania, 17 głosami za, został wybrany Eryk Zagórski.
Eryk podziękował za wybór i zapewnił o zaangażowaniu w pracę nad rozwiązywaniem problemów przemyskiej młodzieży.

Ad 2. Prowadzenie dalszej części zebrania przejął Tomasz Maciejewski, przewodniczący Samorządu Uczniowskiego. Zapytał, czy są uwagi do przedstawionego na piśmie (materiał w załączeniu) projektu planu pracy.
W dyskusji Kacper Nowakowski zaproponował uzupełnienie planu o organizację Dnia Sportu 1.06.2020. Po krótkiej dyskusji ustalono, że za przygotowanie imprezy będą odpowiedzialni uczniowie kl. VII B. Plan pracy SU został przyjęty do realizacji.

Ad 3. Przewodniczący Koła Biologicznego Maciek Winnicki przedstawił podział prac pomiędzy uczniami poszczególnych klas w ramach akcji „Sprzątanie świata". Stwierdzono, że wszystkie uwagi zgłoszone na poprzednim zebraniu (protokół nr 10/2018) zostały uwzględnione. Propozycję przyjęto jednogłośnie.

Na tym zebranie SU zostało zakończone.

podpis protokolanta

Protokolant

Karol Serewicki

Przewodniczący

Tomasz Maciejewski

podpis przewodniczącego zebrania

1.4. OPISUJEMY, OPOWIADAMY

Opis to forma wypowiedzi, która służy zaprezentowaniu wyglądu przedmiotów, miejsc, postaci. Ze względu na charakter opisywanego obiektu wyróżnia się opisy statyczne i dynamiczne, a ze względu na sposób przedstawiania – sprawozdawczo-informacyjne i poetyckie.

RODZAJ OPISU ZE WZGLĘDU NA			
charakter prezentowanego obiektu		sposób przedstawienia	
statyczny	dynamiczny	sprawozdawczo-informacyjny	poetycki
• ukazuje nieruchome przedmioty, wnętrza • fragmenty krajobrazu • przedstawia stałe, niezmienne cechy	• ukazuje zmieniające się sytuacje, przeżycia wewnętrzne • ukazuje cechy, które zmieniają się w czasie	• rzeczowy, dosłowny • opis pozbawiony emocji i ocen	• subiektywny, artystyczny • zawiera informacje o odczuciach i opiniach narratora
W opisie mogą być wykorzystywane elementy opisu statycznego, dynamicznego, sprawozdawczo-informacyjnego i poetyckiego jednocześnie.			

• OPIS PRZEDMIOTU

Opis przedmiotu to takie przedstawienie obiektu, które pozwoli rozpoznać go i odróżnić od innych przedmiotów tego typu.

Opis przedmiotu powinien uwzględniać:

- określenie, co to za przedmiot, do czego służy, gdzie się znajduje
- wielkość
- kształt
- materiał, z którego jest wykonany
- fakturę

- kolor
- zdobienia

W opisie mogą się znaleźć informacje o wrażeniach dźwiękowych, zapachowych, smakowych; emocje i odczucia, jakie budzi u osoby opisującej. Mogą też być wykorzystywane różne środki stylistyczne.

Bank słów

- *metalowy, szklany, drewniany, z tkaniny, atłasowy, mosiężny, złoty*
- *duży, mały, szeroki, wąski, wysoki, niski, niepozorny, filigranowy, ogromny*
- *regularny, owalny, kwadratowy, kulisty, prostokątny, wypukły, nieregularny*
- *szarobury, błękitny, biało-niebieski, purpurowy, czarny, srebrzysty, wielobarwny*
- *w kratę, w paski, inkrustowany, wzorzysty, wyszywany, z rysunkiem*

Przykładowy opis przedmiotu

nazwa przedmiotu

kolor

Na parapecie okna w naszej klasie stoi storczyk. Dookoła niego znajdują się inne kwiaty: paproć, aloes i fiołek. Te rośliny zdobią salę i wzbudzają podziw uczniów i nauczycieli.
Storczyk rośnie w różowej okrągłej doniczce, specjalnie przeznaczonej dla tego gatunku kwiatów. Zwraca uwagę swoją wielkością. Jest wysoki i smukły. Jego zielone liście są grube, zdrowe i strzeliste. Na końcu dwóch łodyg rośliny kwitną śliczne białe kwiaty z delikatnymi, fioletowymi kropeczkami w środku. Kilka kwiatków ma kształt przypominający tulipany w kolorze zielono-fioletowym, ponieważ te kielichy dopiero się rozwiną.
Biały storczyk jest bardzo ładną rośliną. Z tym kwiatem wiążą się klasowe wspomnienia. Daliśmy go wychowawczyni na urodziny i sprawiliśmy jej tym prezentem ogromną radość. Jesteśmy dumni, że udaje się nam dobrze hodować tę trudną w pielęgnacji roślinę.

miejsce, gdzie się znajduje

jego przeznaczenie,

wielkość

kształt

ocena przedmiotu

• OPIS KRAJOBRAZU (MIEJSCA)

Opis krajobrazu to rodzaj opisu miejsca, który narrator obserwuje lub który został przedstawiony na obrazie, fotografii. W utworze literackim jest nie tylko informacją o miejscu zdarzenia – może ubarwiać opowiadanie, wprowadzać lub podkreślać nastrój, odzwierciedlać przeżycia bohatera lub mieć znaczenie symboliczne.

W opisie krajobrazu należy uwzględnić:

- rodzaj krajobrazu, np. *nadmorski, górski, polana w lesie, łąka, miasto, wieś*
- ukształtowanie terenu, np. *płaski, równinny, pofałdowany, pagórkowaty, górski*
- znajdujące się tam elementy, np. *chaty, domy, wieżowce, drzewa, zarośla, kępy krzaków, skały, rzeka, strumyk, jezioro, bajorko*

Należy zwrócić uwagę na charakterystyczne lub nietypowe elementy, np. *tęcza, rzadkie gatunki roślin, wielki głaz narzutowy.*

- porę roku, porę dnia, pogodę, np. *zima, śnieżny ranek, upalne lato, mgła, deszcz, pełne słońce, szarówka*

Przy opisie krajobrazu, który podziwiasz w naturze, zwróć uwagę na:

- odgłosy, np. *szum fal, drzew, ulicy, świergot wróbli, skrzek srok, brzęczenie pszczół*
- zapachy, np. *zapach świeżo skoszonej trawy, dojrzewającego zboża, rozgrzanej ziemi, sosnowej żywicy*
- wrażenia odbierane przez dotyk, np. *muśnięcie wiatru, zimno, chłód kropel wody, ciepło piasku pod stopami, przejmujący mróz*

Opis powinien działać na wszystkie zmysły odbiorcy i być uporządkowany, np. można:

- zacząć od centralnego punktu i stopniowo przechodzić aż do krańców horyzontu
- zacząć od jednej strony (np. lewej) i opisywać kolejne elementy aż do krańca strony prawej

W opisie można wykorzystać środki stylistyczne (epitety, porównania, przenośnie).

Bank słów

- przysłówki i wyrażenia przyimkowe, które pozwolą określić wzajemne położenie poszczególnych elementów, np. *w centrum, na wprost, tuż za, obok, w pobliżu, w tyle, nieco dalej, naprzeciwko, pomiędzy, przed, wyżej, za, pod, ponad, wzdłuż, bliżej, z przeciwnej strony*
- czasowniki: *jest, znajduje się, można dostrzec, widać, przyciąga wzrok, roztacza się, stoi, porusza się, zarysowuje się*

Przykładowy opis miejsca

nazwa miejsca

Ogród, który wywarł na mnie duże wrażenie, ma kształt prostokąta o wymiarach 20 na 30 metrów i jest ogrodzony parkanem, wzdłuż którego rosną piękne zielone tuje. W południowo-zachodniej części ogrodzenia znajduje się zdobiona metalowa furtka.

nazwa miejsca ogólne informacje o nim

opis poszczególnych elementów

Prawie cała powierzchnia ogrodu jest porośnięta soczyście zieloną trawą. W ogrodzie rosną różne, stare drzewa owocowe – głównie jabłonie, grusze i śliwy oraz gdzieniegdzie krzewy – jeżyny, porzeczki i agrest. W centrum stoi zabytkowa fontanna w kształcie koła. Od niej prowadzą cztery kamienne ścieżki . W północno-wschodniej części ogrodu znajduje się urocza altanka, wewnątrz której stoi drewniany stół i dwie metalowe ławy. Na zachód od altany między drzewami płynie kręty strumyk. Niedaleko niego znajdują się okrągłe rabaty z różnokolorowymi kwiatami i bylinami jednorocznymi. Południowo-zachodnią część ogrodu zajmuje oranżeria, w której można podziwiać różne rośliny egzotyczne, na przykład awokado, cytryny, bananowce, storczyki i paprocie.

usytuowanie elementów w przestrzeni

ocena miejsca, nazwanie uczuć, które ono wzbudza

Ogród zachwyca bogactwem roślin oraz przemyślanym rozmieszczeniem poszczególnych elementów. Jest to miejsce, w którym można dobrze wypocząć i podziwiać przyrodę.

OPIS POSTACI

Opis postaci to przedstawienie wyglądu osoby lub bohatera literackiego.

Opisując postać:

- przedstaw ją; napisz, kim jest i w jakim jest wieku
- zwróć uwagę na jej:
  - wzrost, postawę, sylwetkę
  - twarz – jej wyraz, a także czoło, oczy, nos, usta, brodę
  - włosy – sposób ich uczesania
  - styl ubierania się
  - sposób mówienia i towarzyszące mu gesty, tembr głosu

Możesz napisać, jakie wrażenia, uczucia budzi w tobie lub w innych osobach opisywana postać.

Bank słów

- *dorodny, barczysty, masywny, niepozorny, okazały, otyły, postawny, przystojny, smukły, niedołężny, gibki, krzepki, harmonijnie zbudowany*
- *blondyn, brunet, łysy, kędzierzawy, długowłosy, włosy: proste, długie, gęste, upięte, związane, splecione, mysie*
- twarz: *owalna, urodziwa, pociągła smagła, sympatyczna, szczera, dziewczęca, ponura chłopięca, zniszczona, pomarszczona*
- oczy: *piwne, szare, błękitne, wielkie, sarnie, małe, wesołe, smutne, figlarne, załzawione*
- nos: *duży, zgrabny, zadarty, jak kartofel, orli, zgrabny*
- usta: *wąskie, zaciśnięte, wydęte, kształtne, ponętne*
- głos: *wyraźny, dosadny, tubalny, spokojny, niewyraźny, cichutki; sepleniący, cedzący słowa*
- *elegancki, szykowny, sportowy, zwyczajny, modny, zadbany, starannie dobrany*

Przykładowy opis postaci

Do naszej klasy przyszła nowa uczennica. Nazywa się **Danka Nawrocka** i właśnie wróciła z całą rodziną z Londynu. Jest od nas o rok starsza. Od razu zwróciła moją uwagę jej niezwykle wyprostowana sylwetka, co przy szczupłej budowie i dość pokaźnym wzroście jeszcze dodawało jej centymetrów.

Twarz ma niezwykle regularną. Uwagę przyciągają intensywnie niebieskie oczy. Kształtny nos i usta oraz delikatna cera sprawiają, że można powiedzieć, iż jest bardzo ładna. Dodatkowym atutem jej urody są włosy – gęste, długie i bardzo jasne, chociaż nierozjaśniane.

Jak na kogoś, kto kilka lat mieszkał za granicą, ubiera się przeciętnie – dżinsy, topy i koszule w kratę.

Jest niezwykle spokojna. Niewiele mówi o sobie, a jak już się odzywa, to wypowiada się cicho i powoli. Pomimo tego, że na przerwach trzyma się z boku, budzi moją sympatię. Chciałabym poznać ją lepiej, a może nawet zaprzyjaźnić się z nią.

przedstawienie postaci

wzrost, postawa, sylwetka

twarz i jej elementy

włosy

styl ubierania się

usposobienie

sposób mówienia

własne wrażenia i odczucia

• OPIS DZIEŁA SZTUKI

Opis dzieła sztuki to opis tego, co zostało przedstawione na obrazie, rzeźbie, plakacie lub fotografii.

Opisując dzieło sztuki, należy uwzględnić:

- podstawowe informacje, takie jak: autor, tytuł, czas powstania, rozmiary, miejsce ekspozycji
- technikę wykonania, np. *olej na płótnie, akwarela, pastele, witraż, rycina, drzeworyt, fresk naścienny, grafika, fotografia, plakat*
- tematykę obrazu, np. *pejzaż, portret, scena rodzajowa, scena batalistyczna, martwa natura, malarstwo abstrakcyjne*
- kompozycję dzieła:
  - co znajduje się na pierwszym planie, co na drugim, co w dalszej perspektywie, w tle
  - przestrzenne usytuowanie przedstawionych elementów względem siebie
  - kształty, barwy i ich odcienie
- nastrój dzieła
- własne opinie i wrażenia

Możesz wykorzystać opis postaci – jeżeli obraz jest portretem; opis miejsca – jeżeli jest to pejzaż; czy opis przedmiotu – jeżeli to martwa natura.

Bank słów

- *na pierwszym planie, w centrum, na drugim planie, na nieco dalszym planie, w głębi, w tle, z prawej strony, tuż za...; nieco dalej*
- *kontrastowy, pełen światła, ciemny, ponury, ciekawy układ światła i cieni, pastelowy, rozmyty*
- *nastrój: uroczysty, pogodny, radosny, dynamiczny, ciepły, ponury, przygnębiający, chłodny, statyczny, spokojny*

Przykładowy opis dzieła sztuki

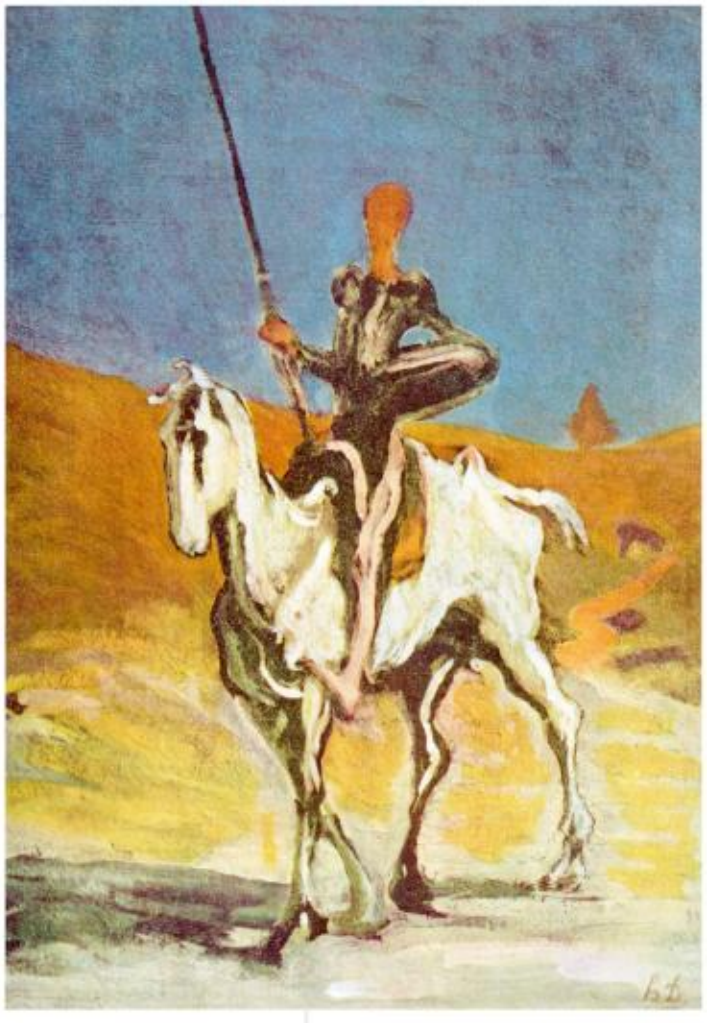

Opis obrazu Honoriusza Daumiera
Don Kichot

Honoriusz Daumier, francuski malarz, jest przedstawicielem XIX-wiecznego realizmu. W wielu obrazach wykorzystuje motywy i postacie literackie. Wśród nich szczególnym zainteresowaniem obdarzył Don Kichota, bohatera powieści hiszpańskiego pisarza Cervantesa – błędnego rycerza, który inaczej niż wszyscy patrzył na świat i chciał go wybawić od zła. Daumier poświęcił Don Kichotowi ponad dwadzieścia rysunków i obrazów.

Obraz, który opisuję, powstał w 1870 roku. Został namalowany farbami olejnymi na płótnie o rozmiarach 50 x 70 cm.

podstawowe informacje o obrazie

Na pierwszym planie, w centrum obrazu, artysta przedstawił jeźdźca na koniu. Domyślamy się, że jest to tytułowy Don Kichot jadący na Rosynancie. Bohater siedzi sztywny, wyprostowany, z wypiętą do przodu piersią. Długie, chude nogi przyciska do boków konia. Ubrany jest w ciemną zbroję. W prawej dłoni trzyma wzniesioną do góry włócznię, a w lewej dzierży tarczę. Uwagę zwraca jego głowa – namalowana jedną plamą, bez zaznaczania oczu, ust, po prostu twarzy.

rozmieszczenie przedstawionych elementów

Rosynant – „rumak" Don Kichota – to bardzo wychudzona szkapa. Jej chudość podkreślają ciemne kreski obrazujące wystające kości. Spuszczony lekko łeb i oklapłe uszy wyrażają smutek. Idzie powoli – może jest bardzo zmęczona, a może obawia się tego, co przed nią.

co zostało ukazane

Pan i jego koń znajdują się w zalanej słońcem dolinie, którą otaczają łagodne wzniesienia. Na drugim planie, z prawej strony, można zauważyć drzewo.
Tło stanowi ciemne, może przedwieczorne niebo. Przy bohaterze obrazu nie ma wiernego giermka Sancho Pansy.

nastrój

Na obrazie widzimy niewiele kolorów: ciemna sylwetka rycerza i kontrastowa biel konia, rude zbocza wzniesień i intensywny niebieski kolor nieba. Padające z prawej strony promienie słońca tworzą złotą plamę, od której odcina się cień konia. I choć paleta barw jest skromna, kolory są zdecydowane, żywe.

paleta barw

Zastanawiać może fakt, że malarz przedstawił twarz rycerza jako jednolitą, rudą plamę, nie nadał jej indywidualnych cech. Może chciał przez to powiedzieć, że każdy z nas po trosze jest Don Kichotem – człowiekiem wyruszającym na wędrówkę, walczącym z przeciwnościami tego świata? Może chciał przekazać, że idealiści – na szczęście – są na tym świecie?

możliwe interpretacje

Dla mnie przesłanie tego obrazu jest optymistyczne.

własne wrażenia i odczucia

Oprac. własne na podstawie opisu Anny Malinowskiej zamieszczonego w wydaniu specjalnym „Victora".

OPIS PRZEŻYĆ WEWNĘTRZNYCH

Opis przeżyć to przedstawienie silnych uczuć, emocji wywołanych określoną sytuacją. Możemy opisywać własne przeżycia lub innej osoby – na podstawie zaobserwowanych jej reakcji i zachowań.

Opisując przeżycia, uwzględnij:

- krótkie przedstawienie sytuacji, która wywołała przeżycie
- nazwy uczuć, pamiętając o ich narastaniu bądź spadku ich intensywności
- zewnętrzne, widoczne przejawy przeżyć
- doznania, których nie możemy obserwować
- podsumowanie stanu uczuć

Bank słów

- nazwy uczuć:
  - *radość, zadowolenie, euforia, energia, duma, szczęście, otucha, nadzieja, zachwyt, ciekawość, podziw, entuzjazm, podziw, empatia*
  - *złość, gniew, przygnębienie, zobojętnienie, rozczarowanie, melancholia, depresja, panika, rozpacz, przerażenie, osłupienie, zły nastrój, tęsknota, chandra, zazdrość, nuda, wstyd, smutek, lęk, przykrość, strach, niepokój*
- zewnętrzne przejawy uczuć:
  oblał się rumieńcem; podniósł brwi ze zdziwienia; wytrzeszczył oczy ze zdziwienia; zazgrzytał zębami; wzruszył ramionami; bezradnie opuścił ramiona; zacisnął pięści; ręce mu się trzęsły ze strachu; wziął nogi za pas; na jej twarzy malowała się radość / zakłopotanie / strach; ze zdenerwowania aż przygryzł wargi; szeroko otworzyła ramiona; na jej twarzy pojawił się uśmiech; podniesiony głos zdradzał wielkie oburzenie; odezwał się cichutko; patrzył oczyma pełnymi blasku; w jej oczach pokazały się łzy
- doznania, których nie można zaobserwować; frazeologizmy oddające uczucia:
  włosy stanęły mu dęba; serce w nim zamarło; serce podeszło mu do gardła; serce mu się kraje; zmiękło mu serce; coś go chwyciło za serce; strach zmroził mu krew w żyłach; ktoś mu napsuł krwi; skrzydła wyrosły mu u ramion; nogi wrosły mu w ziemię; grunt zaczął mu się usuwać spod stóp; stracił głowę; pot spływał mu po plecach; nie mógł wydobyć głosu ze ściśniętego gardła

W opisie wykorzystaj:

- wykrzykniki
- krótkie, urwane zdania
- niedopowiedzenia

Przykładowy opis przeżyć

nazwanie uczuć

okoliczności, które wywołały przeżycia

opisanie zewnętrznych przejawów uczuć

podsumowanie i ocena przeżytych emocji

Nigdy nie zapomnę dnia, gdy nieoczekiwanie wygrałem wycieczkę w radiowym konkursie. Czekałem w napięciu na ogłoszenie wyniku. Nie spodziewałem się wygranej, ponieważ w plebiscycie wzięło udział bardzo dużo osób. Tym bardziej osłupiałem z wrażenia, gdy zadzwoniono z wiadomością, że to ja jestem zwycięzcą.
Gdy usłyszałem moje imię i nazwisko, poczułem ogromne zadowolenie, skakałem z radości, a świat zwirował mi przez oczyma. Na początku wzruszenie odebrało mi głos. Z przejęcia chyba zapomniałem, jak się nazywam. Dziennikarz radiowy wołał: „Halo, halo, czy dodzwoniłem się do zwycięzcy – Jana Nowaka?”. Język stanął mi kołkiem i krew pulsowała w moich żyłach. Fala gorąca zalała mi twarz. Gdy już ta wiadomość w końcu do mnie dotarła, krzyczałem: „Wygrałem! Wygrałem!”. Biegałem po domu jak oszalały. Byłem radosny niczym skowronek. Oczy lśniły mi dziwnym blaskiem. Rodzina mnie nie poznawała. Nigdy dotąd nie tańczyłem z radości. Czułem się jak w siódmym niebie. To wydarzenie wywołało we mnie wiele silnych, pozytywnych uczuć. Jeszcze długo czułem nieopisaną radość, a moja twarz rozjaśniała się w uśmiechu, kiedy tylko sobie przypominałem o wygranej.

OPIS SYTUACJI

Opis sytuacji to przedstawienie krótkotrwałego zdarzenia, które miało miejsce w określonym czasie i miejscu.
Zawiera elementy statyczne (opis miejsca, postaci, przedmiotów) i dynamiczne (relacja ze zdarzenia, zachowania uczestników).

Tworząc opis sytuacji, uwzględnij:

- miejsce, czas zdarzenia oraz jego uczestników
- przebieg zdarzenia
- towarzyszące mu zdarzenia drugoplanowe
- elementy statyczne (opisy miejsca, postaci, przedmiotów)
- własną ocenę zdarzenia

Bank słów

- czasowniki wyrażające ruch: *idzie, biegnie, pędzi, przesuwa się, spada, podnosi, zatrzymuje się, spogląda, dogania, schyla się, przechodzi*
  - *jest – znajduje się, roztacza się, widnieje, wznosi się, rzuca się, widać*
  - *ma – posiada, odznacza się, wyróżnia się, charakteryzuje się*
- wyrazy oznaczające równoczesność: *w tym samym czasie, w tej samej chwili, jednocześnie, wtem, nagle, momentalnie, raptem, niemal w tej samej chwili, znienacka*
- określenia uczestników: *wszyscy, przechodnie, jedna z osób, osoba stojąca z lewej strony, osoba w kapeluszu*

Przykładowy opis sytuacji

uczestnicy

nazwa wydarzenia

Rozpoczęła się właśnie trzecia lekcja – język polski w sali nr 5. Gdy uczniowie klasy VIII zapisywali temat zajęć, dzwonek zadzwonił trzy razy. Wszyscy prawie jednocześnie krzyknęli, że jest pożar, a następnie zerwali się ze swoich miejsc. Nauczycielka apelowała o ciszę i spokój. Zdenerwowani czekaliśmy na jej instrukcje.
Najpierw pani od polskiego wyłączyła komputer z prądu i zgasiła światło, a gospodarzowi poleciła zamknąć wszystkie okna. Zenek zrobił to bardzo szybko i sprawnie. Następnie ustawiliśmy się w szeregu, przewodniczący stał na jego przedzie, a nauczycielka na końcu. Pani przypomniała szybko wyznaczoną trasę, którą ćwiczyliśmy w czasie próbnej akcji ewakuacyjnej. Wszyscy byli przestraszeni, dziewczęta piszczały, a Danka zaczęła płakać. Musieliśmy zostawić wszystkie nasze rzeczy...

czas, miejsce wydarzenia,

przebieg wydarzenia

Nagle do sali od strony drzwi zaczął dostawać się dym. Panika rosła. Wszystko trwało minutę, a nam zdawało się, że to wieczność i nigdy nie ruszymy. Nauczycielka dała sygnał, żeby gospodarz otworzył drzwi i prowadził klasę. Wyszliśmy. Zgięci w pół szliśmy korytarzem do najbliższych drzwi ewakuacyjnych, które zdążyła już otworzyć inna klasa. Szczęśliwie wydostaliśmy się na zewnątrz i udaliśmy się na boisko szkolne, gdzie ustawiliśmy się w szeregu trójkami, jedno za drugim. Pani przeliczyła nas i przekazała dyrekcji, że wszyscy dziś obecni opuścili salę.

Gdy już wszystkie klasy pojawiły się na boisku, jeden ze strażaków i pani dyrektor poinformowali nas o pożarze w sali chemicznej. Uczniowie klas od IV do VIII według wyznaczonej kolejności opuszali teren szkoły. Młodsi czekali na rodziców. Jak się później okazało, pożar udało się szybko ugasić i nikomu nic się nie stało.

podsumowanie zdarzenia

• OPOWIADANIE

Opowiadanie to:
forma wypowiedzi, w której należy przedstawić pewną historię zgodną z poleceniem. Zadaniem piszącego jest wymyślenie i opisanie w porządku chronologicznym wydarzeń, w których w określonym czasie i miejscu uczestniczą bohaterowie. Opowiadanie powinno mieć tytuł zachęcający czytelnika do jego przeczytania.
Na egzaminie ósmoklasisty trzeba napisać opowiadanie, w którym należy się wykazać znajomością jednej lub dwóch lektur. Świat przedstawiony opowiadania (czas, miejsce akcji, bohaterowie i wydarzenia) musi być zgodny z treścią danej książki.
W opowiadaniu egzaminacyjnym muszą występować:

- narracja pierwszo - lub trzecioosobowa,
- logiczny układ zdarzeń,
- bogata fabuła, w tym funkcjonalne wykorzystanie co najmniej sześciu spośród następujących elementów:
  · opis,
  · charakterystyka bohatera,
  · czas akcji,
  · miejsce akcji,
  · zwrot akcji,
  · puenta,
  · punkt kulminacyjny,
  · dialog,
  · monolog,
  · retrospekcja,
- twórcze wykorzystanie treści lektury podanej w poleceniu.

Bank słów

- czasowniki nazywające ruch, np. *nadszedł, przyjechał, podbiegł, wyruszył, odszedł, zjawił się, ukazał się*
- wyrazy sugerujące następstwo czasowe, np. *przedtem, potem, po chwili, później, następnie*

Jak zacząć:
pewnego dnia...; zapowiadał się piękny (zimowy, letni...) poranek; tego dnia, kiedy...; stałam przy oknie...; jak zwykle w sobotę z samego rana...; opowiem wam, co się zdarzyło...

Jak zakończyć:
to wydarzenie długo pozostanie w mojej pamięci; to naprawdę był wspaniały dzień; nie zapomnę tego dnia na pewno; muszę to zapamiętać – to ważna dla mnie lekcja...

Przykładowe opowiadanie

„Bądź sobą!"

Po przybyciu na Ziemię Mały Książę wciąż przeżywał, że dorośli są bardzo dziwni. Postawy spotkanych dotychczas mieszkańców planetoid: samolubnego Króla, zapatrzonego w siebie Próżnego, tkwiącego w kole uzależnienia Pijaka, chciwego Biznesmana, pracoholika Latarnika i biurokraty Geografa nadal go zdumiewały. Liczył, że na tej planecie będzie inaczej. To był kolejny, siódmy dzień jego wędrówki.

Mały Książę przechadzał się i rozglądał uważnie, wszystko tu było inne niż na jego planecie. Dookoła w szeregu rosły wysokie drzewa, a zielona trawa przypominała dywan przecięty żółtą piaszczystą ścieżką. Nagle zobaczył Koguta, który uporczywie usiłował ryczeć jak lew. Zdziwił się jeszcze bardziej niż na widok mieszkańców planetoid, które do tej pory odwiedził. Każdy z nich był dziwaczny. Jedynie Latarnik wzbudził jego zaufanie, ponieważ nie zajmował się sam sobą, ale jego planeta była za mała dla nich dwóch. Jedynie niezliczona liczba zachodów słońca, które chłopiec uwielbiał oglądać, kusiła, aby zostać z Latarnikiem. Podjął jednak dobrą decyzję. Teraz miał przed sobą Koguta, który wyglądał całkiem zwyczajnie. Miał czerwone pióra, wyrazisty, czerwony dziób, na głowie szkarłatny grzebień. Tylko dlaczego próbował ryczeć? Tego jasnowłosy chłopiec zupełnie nie rozumiał. Podszedł do zwierzęcia, przywitał się i zapytał:

tytuł opowiadania

miejsce akcji

elementy charakterystyki bohatera

czas akcji

wykazanie się znajomością treści lektury Mały Książę A. de Saint-Exupéry'ego

opis miejsca

wprowadzenie bohatera

retrospekcja

elementy charakterystyki bohatera

wykazanie się znajomością treści lektury Mały Książę

opis wyglądu bohatera

wykazanie się znajomością treści lektury Artysta S. Mrożka

– Witaj! Jestem Mały Książę. Dlaczego wydajesz takie dziwne dźwięki?
– Jestem lwem – odparł dumnie Kogut.
– Lwem? Przecież jesteś kogutem – nieśmiało powiedział Mały Książę.
– Jestem lwem – uparcie twierdził Kogut. – Przygotowuję się do rozmowy kwalifikacyjnej z dyrektorem cyrku. Przeczytałem w ogłoszeniu, że poszukują lwa.
– Aha! Dlaczego nie zatrudnisz się jako kogut? – zapytał chłopiec.
– Zamierzam być artystą. Zawsze mierzyłem wysoko. I tym razem nie zamierzam zrobić inaczej.

dialog

zwrot akcji

Mały Książę odszedł na bok zdziwiony. Uznał, że dalsza rozmowa ze zwierzęciem nie ma sensu. Oparł się o drzewo i zaczął mówić sam do siebie: „Nie zrozumiem, dlaczego Kogut chce być lwem. Nie tylko dorośli są zdecydowanie dziwni i śmieszni". Za chwilę zobaczył, że do Koguta przyszły dwa zwierzęta – Lis i zwierzę, którego chłopiec nie potrafił nazwać. Stał wystarczająco blisko, aby usłyszeć ich rozmowę. Kogut powiedział swoim znajomym o ogłoszeniu, które znalazł w gazecie, i o tym, że zamierza się zgłosić. Był pewny, że zdobędzie angaż w cyrku jako lew, snuł wizje o sławie i bogactwie. Zwierzęta zaproponowały Kogutowi, że odprowadzą go na rozmowę z dyrektorem cyrku. Mały Książę zaczekał, aż wrócą. Był ciekawy, czy Kogutowi uda się dostać tę posadę. Po jakimś czasie chłopiec ukryty za drzewem zobaczył Koguta i jego towarzyszy. Szli w milczeniu. Jeden z nich zapytał:

wykazanie się znajomością treści lektury Artysta S. Mrożka

monolog

wprowadzenie kolejnych bohaterów

– Dlaczego nie chciałeś zatrudnić się po prostu jako kogut? Przecież dyrektor ci to proponował. Miałbyś teraz pracę.
– Jak to dlaczego? – odpowiedział za Koguta Lis.
– Czy widziałeś kiedyś artystę, który nie byłby ambitny?

elementy charakterystyki bohatera

Mały Książę przysłuchiwał się temu z uwagą. „A więc to o to chodzi – pomyślał – przerost ambicji może naprawdę pogrążyć. Gdyby Kogut mierzył siły na zamiary, nie zostałby teraz z niczym. Nie warto udawać kogoś, kim się nie jest. Trzeba być po prostu sobą!". Lis bardzo spodobał się Małemu Księciu. Biło od tego rudego zwierzaka dziwne ciepło, a jego mądrość robiła ogromne wrażenie. Chłopiec zapragnął porozmawiać z nim o swojej Róży.

puenta

STRESZCZENIE

Streszczenie to zwięzłe przedstawienie treści dłuższego tekstu lub materiałów na określony temat, np. zbioru artykułów, rozdziału podręcznika.

Pisząc streszczenie:

- wybierz tylko najważniejsze wydarzenia
- przedstaw je chronologicznie lub w układzie przyczynowo-skutkowym
- pisz zwięźle
- pomiń opisy, dialogi – podaj tylko ich temat
- nie oceniaj zdarzeń ani postaci

Przykładowe streszczenie opowiadania H. Sienkiewicza *Przygoda w górach*

Narrator wraz z kolegą wybrali się na wędrówkę po górach. Tam zastała ich noc. Mimo to postanowili schodzić do domu. Sądzili, że idą przełęczą, ale wkrótce droga stała się bardzo wąska. Uznając, że weszli na grzbiet, dla bezpieczeństwa dalej szli na czworakach. Tak doszli do krańca grzbietu. Siedząc okrakiem na skale, postanowili sprawdzić, jak duża przepaść jest pod nimi. Ponieważ nie słyszeli odgłosu rzucanych kamieni, uznali, że jest bezdenna. Ich podejrzenia potwierdzały odgłosy orłów. Marznąc, przesiedzieli tak całą noc. W brzasku dnia okazało się, że siedzą na skalnym zrębie, tuż nad łąką, po której chodzą wrony, a nie orły. Bezpieczna droga i dom były bardzo blisko.

krótkie zdania

brak dialogu

brak opisu

CHARAKTERYSTYKA

Charakterystyka to szczegółowy opis wyglądu, cech charakteru, postaw i przekonań osoby rzeczywistej lub postaci literackiej lub filmowej.

Wyróżniamy kilka **rodzajów charakterystyki:**

- indywidualna – to jest charakterystyka jednej postaci
- porównawcza – porównujemy dwie postaci lub dwie grupy osób
- zbiorowości – to charakterystyka określonej grupy, środowiska
- autocharakterystyka – kiedy opisujemy samych siebie

W utworach literackich spotykamy charakterystykę:

- bezpośrednią – narrator wprost nazywa cechy postaci
- pośrednią – o cechach bohatera możemy wnioskować na podstawie jego działań i wypowiedzi

Pisząc charakterystykę, uwzględnij:

- przedstawienie postaci (kto i kim jest, gdzie go spotykamy/poznajemy)
- cechy wyglądu (wykorzystaj bank słów ze s. 307–308 zgromadzony przy opisie postaci)
- cechy osobowości (sposób bycia, zachowanie, usposobienie)
- cechy intelektu (zainteresowania, uzdolnienia)
- cechy charakteru (np. odwaga, prawość, uczciwość, tchórzostwo, lenistwo)
- relacje bohatera z innymi
- ocenę postaci

Wymieniane cechy staraj się potwierdzać przykładami wypowiedzi lub działań. Pamiętaj, że piszesz charakterystykę – uważaj, aby praca nie stała się listą cech ani historią losów bohatera.

Przykładowa charakterystyka

imię i nazwisko bohatera i jego dane osobowe

wzrost,

opis tych elementów, które podano w lekturze

sposób ubierania się

podanie przynajmniej czterech cech charakteru i uzasadnienie każdej z nich

Bilbo Baggins to główny bohater powieści Johna Reula Rolanda Tolkiena *Hobbit, czyli tam i z powrotem*. Pochodził z zamożnej rodziny. Jego rodzicami byli Bungo Baggins i Belladona Tuk. Bilbo mieszkał w norce w okolicach Pagórka.

Bohater był niskiego wzrostu, większy od człowieka, ale mniejszy od krasnoludów. Uwagę zwracał jego wypięty brzuch, ponieważ jak większość hobbitów miał skłonność do tycia. Włosy pokrywały większą część ciała Bagginsa. Podeszwa owłosionych stóp Bilba była twarda, więc nie musiał nosić butów. Miał smukłe i zręczne palce. Ubierał się zwykle na zielono-żółto.

Bilbo Baggins to przede wszystkim domator, który nie opuszczał nigdy swojej norki, lubił wygody i dobre jedzenie. Czas spędzał na przygotowywaniu potraw i paleniu fajki. To bardzo gościnny hobbit, zawsze ugaszczał, jak umiał najlepiej każdego, kto przekroczył próg jego domu, również nieproszonych krasnoludów. Namówiony przez Gandalfa do wzięcia udziału w wyprawie w celu odzyskania skarbów zagarniętych przez smoka wykazał się kilkukrotnie niebywałą odwagą.

Walczył z groźnymi pająkami i uratował przyjaciół, zdobył się też na ucieczkę z jaskini Golluma. Stawił również czoła smokowi Smaugowi, wszedł do jego jaskini, co wymagało ogromnej odwagi. Innymi ważnymi cechami bohatera są spryt i opanowanie. Świadczy o tym chociażby spotkanie z Gollumem. Bilbo potrafił zadać potworowi trudne zagadki, nawet taką, której poczwara nie potrafiła rozwiązać. Bał się o własne życie, ale mimo to zachował zimną krew i się nie poddawał. Na szczególną uwagę zasługuje też fakt, że Bilbo nie uległ pokusie posiadania skarbów i do końca wyprawy pozostał uczciwy. Nie chciał złota ani klejnotów. Świadczy to o tym, że nie był materialistą.

ogólne informacje o bohaterze

opis wyglądu

sylwetka,

włosy,

ręce, nogi,

omówienie cech charakteru

Moim zdaniem Bilbo Baggins to bardzo ciekawa i wartościowa postać. Postawa bohatera pokazuje, że warto walczyć ze swoimi lękami i ograniczeniami, bo dzięki temu można wiele zyskać. Jego niespotykana odwaga i determinacja zasługują na uznanie. Śledząc losy tytułowego hobbita, czytelnik może wywnioskować, że każdy jest w stanie osiągnąć swój cel, jeśli przezwycięży strach.

ocena bohatera i jej uzasadnienie

1.5. RETORYCZNE FORMY WYPOWIEDZI

• PRZEMÓWIENIE

Przemówienie to oficjalna, publiczna wypowiedź skierowana do grupy osób.

Wyróżnia się przemówienia:

- specjalne, to jest sądowe (obrońców, oskarżycieli), polityczne (np. wygłaszane w sejmie, na wiecach wyborczych), religijne (kazania, homilie), wykłady
- okolicznościowe (wygłaszane na inauguracjach, zebraniach towarzyskich, bankietach)

Celem przemówienia jest przekonanie zgromadzonych do swoich racji i przekonań, upamiętnienie i docenienie osoby lub wydarzenia itp.

Przygotowując i wygłaszając przemówienie:

- pamiętaj o zwrocie do odbiorców
- jasno określ problem (tezę), któremu jest poświęcone
- przygotuj trafne, rzeczowe i emocjonalne argumenty oraz przedstaw je w sposób uporządkowany
- postaraj się przewidzieć kontrargumenty i odpowiedz na nie
- dostosuj styl wypowiedzi i słownictwo do odbiorców
- wykorzystaj środki retoryczne, takie jak:
  - apostrofy – dla nawiązania i podtrzymania kontaktu
  - anafory – dla wzmocnienia przekazu
  - powtórzenia – dla wzmocnienia przekazu
  - pytania retoryczne – dla podkreślenia twierdzeń i wywołania refleksji u słuchaczy
  - zdania wykrzyknikowe – dla wyrażenia lub wywołania emocji
  - wyrazy oceniające i nacechowane emocjonalnie

Pamiętaj o:

- dynamice wypowiedzi – zastosuj dłuższe i krótsze zdania
- zainteresowaniu słuchaczy i pozyskaniu ich przychylności

Bank słów

- zwroty do odbiorców (apostrofy): *Szanowni zebrani; Koleżanki i koledzy; Drodzy słuchacze; Wysoki Sądzie; Szanowni nauczyciele; Drogie koleżanki i koledzy; Drodzy przyjaciele*
- anafory, np.: *Wiemy, że jeszcze niedawno tak nie było; Wiemy, jak bardzo nam to przeszkadza; Wiemy też, że musimy to zmienić.*
- pytania retoryczne, np.: *Czy możemy to tak zostawić?; Czy możemy obok tego przechodzić obojętnie?*
- powtórzenia zdań lub konstrukcji składniowych, np.: *Wiedzieli o tym mieszkańcy. Wiedziały o tym nasze władze.*
- zdania wykrzyknikowe, np. *Nie możemy tego tak zostawić!; Nie ma naszej zgody na takie działania!; Niech żyje!; Wiwat jubilat!*

Przykładowe przemówienie

Szanowni Słuchacze!

zwrot do odbiorców

Myślę, że oczywisty jest fakt, że czytanie rozwija, wzbogaca wiedzę o świecie i ludziach. Postaram się dziś przekonać Was, że literatura pogłębia wiedzę na różne tematy, w tym dostarcza informacji o minionych epokach, o tym, jak żyli kiedyś ludzie, jakie panowały obyczaje, zasady, w co wierzono. Pragnę przekonać Was, że książki to prawdziwy skarbiec wiadomości o dawnych dziejach.

cel przemówienia – podanie tezy

Po pierwsze, warto czytać powieści historyczne, aby dowiedzieć, jak wyglądało życie codzienne i obyczaje ludzi żyjących we dawnych czasach. W *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza znajdziecie opisy starożytnych obyczajów, mentalności żyjących wówczas ludzi, ich rozrywek – na przykład uczt, walk gladiatorów. Poznacie też starożytny Rzym dzięki drobiazgowemu przedstawieniu domów bogatych Rzymian oraz dworu cezara Nerona. I co najważniejsze – dowiecie się, jak narodziło się chrześcijaństwo, ile musieli wycierpieć pierwsi jego wyznawcy, a także będziecie mogli śledzić okoliczności spalenia Rzymu przez Nerona.

podanie argumentu i przykładu na podstawie lektury obowiązkowej

Jeśli chcecie poznać obyczaje ludzi żyjących w średniowieczu, sięgnijcie po *Krzyżaków*, inną powieść historyczną autorstwa Henryka Sienkiewicza. Przedstawia ona takie obyczaje rycerskie, jak wyzywanie na pojedynek, posiadanie damy serca, za której honor i godność można było nawet oddać życie. Ponadto z tej powieści możecie dowiedzieć się, w jakich domach mieszkali wówczas ludzie. Szczegółowo są tam opisane osady rycerskie – Bogdaniec i Zgorzelice. Lektura ta dostarcza dużej wiedzy o epoce średniowiecza.

przedstawienie kolejnego argumentu i przykładu na podstawie lektury uzupełniającej

Po drugie, literatura może uzupełnić Waszą wiedzę historyczną na temat II wojny światowej. Czytając takie utwory jak *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego, dowiecie się wiele o tamtych czasach, między innymi o akcjach sabotażowych i dywersyjnych przeprowadzanych przez Alka, Rudego i Zośkę. Ponadto każdy z Was może wyobrazić sobie, jak wyglądałoby jego życie w ekstremalnych warunkach, w czasie okupacji, i zastanowić się, czy bylibyście w stanie stawić czoła takim trudnościom. Możecie dowiedzieć się, jakie priorytety życiowe ustanawiali sobie wówczas ludzie i porównać je z tym, co dla Was dziś jest najważniejsze.

wprowadzenie następnego argumentu i przykładu na podstawie lektury obowiązkowej

Drodzy Słuchacze, mam nadzieję, że udało mi się przekonać wszystkich, że literatura jest źródłem wiedzy o minionych wiekach. Warto w szczególności sięgnąć po powieści historyczne, w których znajdziecie wiele informacji o kulturze, obyczajach, tradycjach określonej grupy ludzi żyjących kiedyś. Ponadto będziecie mogli wczuć się w rolę bohatera, reprezentanta danej epoki, a przez to lepiej zrozumieć i poznać dawne czasy. Życzę, aby czytanie było zawsze niesamowitą przygodą, która nieraz przeniesie Was w czasie jak magiczny wehikuł.

podsumowanie przemówienia, potwierdzenie bronionej tezy

podziękowanie słuchaczom lub życzenia dla nich

• DYSKUSJA

Dyskusja to ustna lub pisemna wymiana zdań na jakiś temat (zwykle odbywająca się publicznie); wspólne rozpatrywanie, omawianie zagadnienia.
Celem dyskusji jest dojście do porozumienia lub dokładne poznanie zagadnienia.

Elementami są:

- wprowadzenie do dyskusji (zagajenie) – zapoznanie uczestników z tematem, zreferowanie go lub przedstawienie istotnych tez
- głosy w dyskusji – wypowiedzi dyskutantów na temat omawianego problemu
- podsumowanie dyskusji – zwięzłe zreferowanie i ocena wniosków zgłoszonych przez dyskutantów

Zabierając głos w dyskusji:

- mów na temat
- potwierdzaj wygłaszane tezy rzeczowymi argumentami oraz cytatami uznanych autorytetów
- uważnie słuchaj przedmówców i nie powtarzaj już wygłoszonych tez ani argumentów
- wyrażaj się jasno, zwięźle i poprawnie
- szanuj rozmówców i ich poglądy
- cierpliwie czekaj na udzielenie głosu

Bank słów

- *otwieram dyskusję na temat...; Panie i Panowie, otwieram dyskusję dotyczącą...; Na naszym spotkaniu mamy omówić...*
- *stoję na stanowisku; chciałbym przedstawić swoje stanowisko; według mnie; w moim przekonaniu; uważam, że; sądzę, że; jestem przekonany; wydaje mi się; z mojego punktu widzenia*
- *podzielam zdanie przedmówcy...; mam przeciwne zdanie; z wypowiedzi przedmówcy wynika, że..., ale tymczasem; uzupełniając to, co powiedział mój przedmówca...; prawdopodobnie; przypuszczalnie; możliwe, że; nie mogę zgodzić się z opinią, że...*
- *przekonującym argumentem jest, według mnie, zdanie autora...; mój sąd najlepiej potwierdzają słowa...; powołam się na ... niekwestionowany autorytet;*
- *problemu nie udało się nam rozwiązać; problem pozostaje otwarty; dziękuję wszystkim za wypowiedzi i zgłoszone propozycje zmierzające do rozwiązania problemu*

Przykładowy głos w dyskusji

Dziękuję za udzielenie mi głosu.
Chciałbym przedstawić swój punkt widzenia na problem ochrony środowiska w naszej miejscowości.
Zgadzam się z przedmówcami, którzy słusznie zauważyli, że za naturę jesteśmy odpowiedzialni wszyscy. Popieram zdanie, że należy zacząć od siebie.
Nie podzielam natomiast opinii, że dbanie o czystość miasta należy do władz. Zgłaszam więc propozycję, abyśmy i my włączyli się do pracy nad utrzymaniem czystości w mieście. Możemy sprawdzić, przy których ulicach brakuje koszy na śmieci i zgłosić to do urzędu z prośbą o sfinansowanie ich ustawienia.

Podoba mi się pomysł Kasi i w pełni go popieram. Jednak moim zdaniem duże pojemniki na odpady segregowane powinny stanąć nie tylko na osiedlach, lecz także w różnych punktach miasta – tak, żeby, np. po wypiciu wody można było od razu wyrzucić butelkę do takiego pojemnika.
Uważam, że my, uczniowie, możemy sporo zrobić, żeby żyć w czystym miejscu.
Dziękuję.

nawiązanie do poprzednich wypowiedzi

zgłoszenie własnej propozycji

przedstawienie własnych poglądów

wyrażenie innego zdania

podanie przykładu

ROZPRAWKA

Rozprawka to forma wypowiedzi, w której piszący rozważa problem, przedstawia i uzasadnia swoje stanowisko.
Celem rozprawki jest udowodnienie słuszności przedstawionego twierdzenia (tezy) lub obalenie jej; może to też być rozważenie przypuszczenia (hipotezy).

Wyróżniamy następujące **schematy budowy rozprawki:**

- teza – argument – przykład – potwierdzenie tezy – wniosek
- teza – argument – przykład – kontrargument – przykład – wniosek

- **hipoteza** – argumenty – przykłady – kontrargumenty – przykłady – **wniosek**
- **hipoteza** – argument – przykład – kontrargument – przykład – argument – przykład – kontrargument – przykład – **wniosek**

Budowa rozprawki

- **wstęp** – krótkie wprowadzenie w problem (2–3 zdania)
- **teza** – twierdzenie, które należy uzasadnić, wykazać jego słuszność lub błędne założenie
- **argumenty** – twierdzenia potwierdzające lub obalające tezę
- **przykłady** – zreferowanie zdarzenia, wypowiedzi, danych mogących służyć za ilustrację, dowód lub poparcie jakiegoś twierdzenia, argumentu
- **wniosek** – potwierdzenie lub obalenie tezy

lub

- wstęp
- **hipoteza** – przypuszczenie, założenie oparte na prawdopodobieństwie, wymagające rozważenia, sprawdzenia
- argumenty
- kontrargumenty
- przykłady
- wniosek

Uwaga! Należy dobrze rozróżnić argumenty i przykłady.

Argument:
Dowodem patriotyzmu bohaterów *Kamieni na szaniec* jest ich działalność w organizacjach podziemnych.
Potwierdzenie argumentu przykładem:
Przykładem takiej działalności są organizowane przez nich szkolenia przygotowujące młodych ludzi do walki zbrojnej z okupantem czy przeprowadzane z narażeniem życia akcje dywersyjne, np. pod Celestynowem czy Sieczychami.

Przygotowując się do pisania rozprawki, należy:

- przeanalizować temat, sformułować tezę lub hipotezę; dokładnie określić, co trzeba udowodnić
- zgromadzić argumenty i kontrargumenty
- uporządkować argumenty i kontrargumenty od najważniejszego do najmniej istotnego, a także sprawdzić, czy wszystkie są logiczne i zasadne
- postarać się przygotować przykłady potwierdzające każdy argument i kontrargument

Pisząc rozprawkę, należy pamiętać, że:

- jest to forma wypowiedzi schematyczna i uporządkowana
- każdy argument lub kontrargument wprowadza się od nowego akapitu
- zastosowane słownictwo powinno być właściwe dla tekstów argumentacyjnych

Bank słów

- *według mnie...; moim zdaniem; jestem przekonany, że; myślę, że; z całą pewnością; niewątpliwie; trudno nie zgodzić się z twierdzeniem, że...; moje zastrzeżenie budzi; nie jestem przekonana; prawdopodobnie; nie mam wątpliwości, że...*
- *zacznę od; na wstępie chciałbym stwierdzić / zastanowić się...; jako pierwszy argument popierający tezę przedstawię...; następnie przedstawię...; z jednej strony; jednak z drugiej strony; poza tym*
- *jak wynika z przedstawionych argumentów; z powyższych argumentów wynika; podsumowując*

Przykład rozprawki

Czy literatura dostarcza odpowiedzi na pytanie, jak żyć, aby być szczęśliwym? Rozważ problem w rozprawce. Odwołaj się do jednej lektury obowiązkowej i innego tekstu literackiego.

Literatura jest niewyczerpaną skarbnicą wiedzy na różne tematy. Można w niej między innymi znaleźć odpowiedź na pytanie, jak żyć, aby być szczęśliwym. Postaram się udowodnić tę tezę za pomocą argumentów z literatury.

teza

nawiązanie do dalszych rozważań

Pierwszym argumentem może być to, że aby być szczęśliwym, należy się kimś zaprzyjaźnić. Zrozumiał to *Mały Książę* – tytułowy bohater utworu Antoine'a de Saint-Exupéry'ego. Rozmowa z Lisem uświadomiła mu, że przyjaźń wnosi w nasze życie radość i zadowolenie. Dać je może już samo oczekiwanie na spotkanie z przyjacielem, a nawet zobaczenie czegoś, co się kojarzy z bliską osobą. Oswojenie drugiego człowieka, choć czasem przynosi łzy, daje wiele dobrego. Dzięki relacji z kimś zaufanym można być bardziej spełnionym i szczęśliwszym.

argument

przykład ilustrujący argument

wniosek cząstkowy

Kolejnym argumentem przemawiającym za prawdziwością tezy jest to, że miłość może dać człowiekowi szczęście. Przykładem ilustrującym tę prawdę jest uczucie Winicujsza i Ligii – bohaterów *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza. Pomimo wielu trudności młodzi ludzie mogli być w końcu razem. Winicjusz przyjął dla Ligii wiarę chrześcijańską, pod wpływem miłości z egoistycznego i zbyt dumnego człowieka zmienił się w dobrego, kochającego i wrażliwego na ludzką krzywdę. Znajdował w sobie siłę dzięki silnym uczuciom przywiązania, podziwu i zauroczenia. Były one dla niego źródłem szczęścia. Wynika z tego, że w życiu ważne jest, aby mieć bliską osobę.

argument

przykład ilustrujący argument

wniosek cząstkowy

Innym argumentem jest to, że aby być szczęśliwym, trzeba myśleć optymistycznie, korzystać z dnia, nie przejmować się negatywnymi zdarzeniami. Świadczy o tym historia chorego na nowotwór Oskara, bohatera książki *Oskar i pani Róża* Erica-Emmanuela Schmitta. Chłopcu zostało parę dni życia, ale dzięki pani Róży każdy z nich stał się wyjątkowy. Wolontariuszka nauczyła go patrzeć na świat z innej perspektywy. Dzięki niej Oskar nie skupiał się już na chorobie, zaczął doceniać każdy przeżyty dzień i czuł się szczęśliwy. Okazało się, że pozytywne podejście do życia może dać bardzo dużo.

wniosek cząstkowy

Z przytoczonych wyżej argumentów wynika, że w literaturze można znaleźć przykłady zachowań bohaterów, z których możemy wywnioskować, jak osiągnąć szczęście. Na pewno dzięki dobrze przeżytemu życiu w otoczeniu osób, które kochamy, i przyjaciół, a także umiejętności czerpania z życia wszystkiego, co najlepsze, korzystania z każdego dnia. Dla różnych ludzi szczęściem może być coś innego. Przywołanie innych lektur pewnie dałoby kolejne odpowiedzi na postawione pytanie.

potwierdzenie tezy

wniosek końcowy

1.6. PUBLICYSTYCZNE (DZIENNIKARSKIE) FORMY WYPOWIEDZI

Publicystyka (z łac. *publicus* – powszechny, społeczny) – piśmiennictwo omawiające aktualne problemy życia społecznego, kulturalnego, politycznego itp., obejmujące małe formy pisarskie, upowszechniane w prasie, radiu, telewizji i internecie.

Do form publicystycznych należą:

- **teksty informacyjne**
  - wzmianka (news) – informacja o jednym wydarzeniu; często element przeglądu wydarzeń lub kroniki
  - zapowiedź – krótka informacja zamieszczana na pierwszej stronie pisma zachęcająca do przeczytania całego artykułu
  - sprawozdanie – wierne przedstawienie zakończonego zdarzenia; informuje, gdzie i kiedy zdarzenie miało miejsce, kto w nim uczestniczył; zawiera wypowiedzi uczestników i ich komentarze
  - raport – odmiana sprawozdania poszerzonego o wypowiedzi specjalistów, dane statystyczne itp.
  - relacja – prezentacja zdarzeń w trakcie ich trwania
  - korespondencja – informacja przekazywana z odległego miejsca (np. z zagranicy), zawierająca relacje z wydarzenia poszerzone o opisy miejsca, osób, sytuacji czy panujących tam zwyczajów
  - notatka prasowa – omówiona poniżej
- **teksty publicystyczne**
  - komentarz – tekst dotyczący ważnych wydarzeń, które autor komentuje, ocenia, przekonuje do swoich racji, często w sposób emocjonalny
  - reportaż – barwny opis zdarzeń i faktów, których autor był świadkiem lub uczestnikiem. Może zawierać opisy środowiska, charakterystykę postaci, oceny i komentarze autora
  - felieton – swobodna w stylu i kompozycji wypowiedź na aktualny temat; często żartobliwe, subiektywne przedstawienie zagadnienia; tekst odznacza się błyskotliwością, wysokimi walorami literackimi
  - esej – krótka rozprawa przedstawiająca temat subiektywnie; łączy cechy wypowiedzi artystycznej, naukowej i publicystycznej; wszechstronna analiza i interpretacja problemu zawierająca dygresje, refleksje autora
  - wywiad, artykuł problemowy i recenzja – omówione poniżej

NOTATKA PRASOWA

Notatka prasowa – krótka informacja, która zawiera szczegóły dotyczące omawianego zdarzenia; często opatrzona tytułem. Może dotyczyć wszystkich dziedzin życia.

Notatka powinna uwzględniać:

- co, gdzie, i kiedy się wydarzyło
- jak przebiegło zdarzenie
- kto w nim uczestniczył
- dlaczego doszło do zdarzenia
- jaki jest tego skutek

W prasowej informacji (notatce) **ważne są:**

- zwięzłość i dokładność przekazu
- komunikatywność
- obiektywizm
- szybkość przykazania wiadomości

Przykładowa notatka prasowa

kto?

po co?

Licealiści z Wrocławia stworzyli mikorosatelitę!
Sześciu uczniów z Zespołu Szkół nr 14 we Wrocławiu, czyli ekipa Delta V, stworzyło mikrosatelitę, który weźmie udział w międzynarodowych zawodach CanSat, organizowanych przez ESA. Satelita przypomina puszkę po napoju.
Jego misją jest mierzenie temperatury i ciśnienia – mówił Jakub Gil, a Jakub Patałuch dodał: – Satelitę czeka próbny zrzut z drona z wysokości 100 m lub z awionetki z wysokości 330 m. Potem zostanie wystrzelony rakietą na wysokość 3000 m. W trakcie opadania satelita będzie mierzyć i przesyłać do stacji naziemnej dane telemetryczne: temperatur i ciśnienia powietrza – musi przeżyć lądowanie przy dużej prędkości – powiedział Filip Szczebak.
Trzymamy kciuki za udane lądowanie.

gdzie?

co stworzyli?

„Cogito" 2018, nr 5, s. 5.

WYWIAD

Wywiad to rozmowa na wybrany temat z osobą powszechnie znaną (pisarzem, artystą, naukowcem) lub uznawaną za znawcę tego tematu.
Wywiad ma formę dialogu.
Celem wywiadu jest przybliżenie czytelnikom lub słuchaczom postaci rozmówcy lub przekazanie wiedzy na określony temat.

Przeprowadzenie wywiadu wymaga wcześniejszego **przygotowania:**

- zebrania informacji na temat rozmówcy lub zagadnienia, które ma być omawiane
- przygotowania pytań – nie musisz się ich kurczowo trzymać, zwłaszcza kiedy rozmówca porusza ciekawe tematy

Zadawane rozmówcy pytania powinny być otwarte (czyli wymagające dłuższej odpowiedzi, a nie tylko „tak" lub „nie"). Mogą to być:

- pytania z rozbudowaną informacją wstępną
- pytania szczegółowe
- pytania ogólne

Pisząc wywiad, uwzględnij:

- ciekawy tytuł
- przedstawienie rozmówcy i tematu rozmowy
- wyjaśnienie okoliczności rozmowy
- zadawane pytania i udzielone odpowiedzi
  - w pytaniach postaraj się nawiązywać do wypowiedzi rozmówcy
  - zadbaj, aby rozmowa nie odbiegała od tematu
  - każde pytanie i każdą odpowiedź zapisuj od nowego wersu
  - każdą wypowiedź możesz wyróżnić inicjałami rozmówców
  - zadbaj o poprawny zapis rozmowy
- podsumowanie rozmowy
- podziękowanie rozmówcy

Wywiad powinien być **autoryzowany**, czyli przedstawiony rozmówcy do akceptacji.

Bank słów

- *Moim rozmówcą jest...; Na rozmowę zgodził się...; Naszym gościem jest...*
- *Jest pan autorytetem w dziedzinie...; Zajmuje się pani od dłuższego czasu...*
- *Jakie jest pana zdanie o...; Odniosłyście sukces...; Powiedzcie, jak się to zaczęło; Co panią/ciebie skłoniło do...; Jakie, według pana, zmiany należałoby wprowadzić do...; Co sądzi pani o...*
- *Wróćmy jeszcze do...; Wspomniała pani o...; Czy nadal jest pan zdania, że...*
- *Kończąc, zapytam jeszcze o...; Chciałabym zdać jeszcze pytanie o...*
- *Bardzo dziękuję za poświęcony czas; Bardzo dziękuję za rozmowę i życzę dalszych sukcesów*

Przykład wywiadu

wprowadzenie do wywiadu

Żyjemy w dobrych czasach dla pisarzy – na rynku działa mnóstwo wydawnictw, prężnie rozwija się self-publishing, media społecznościowe dają dodatkowe możliwości promocji swojej twórczości. Teoretycznie książkę może wydać każdy. Ale czy każdą warto? Na pytania związane z tym, jak wygląda praca pisarza i co zrobić, by pisać dobrze, odpowiada Andrzej Pilipiuk, jeden z czołowych przedstawicieli polskiej fantastyki. [...]

przedstawienie rozmówcy

pytanie ogólne

Jak wyglądała Pana „ścieżka kariery"? Jakie studia Pan skończył? Czy w jakiś sposób się Panu przydały? A może nie są one w ogóle potrzebne, by zostać pisarzem?

pytanie szczegółowe

Do pisania książek, poza biegłą znajomością języka polskiego, niezbędna jest bardzo szeroka wiedza interdyscyplinarna. Studiowałem archeologię. Pozwoliło mi to liznąć trochę historii, trochę etnografii, poznałem też metody badawcze – jak czegoś nie wiem, umiem to sobie wyszukać.
Przyszłemu pisarzowi doradzałbym studiowanie nauk humanistycznych oraz uczęszczanie na wykłady z innych dziedzin. Oraz intensywne rozwijanie własnych zainteresowań i pasji. [...]

Jakie cechy charakteru przydają się w pracy pisarza?

Głównie ośli upór. Trzeba stawiać sobie cele i je konsekwentnie realizować. Nie zrażać się przeciwnościami. Wierzyć w swoją gwiazdę...

Ważna jest dociekliwość, ciekawość świata, umiejętność grzebania w książkach, starych gazetach, tropienia informacji, które mogą się przydać. [...]
Przydaje się wrażliwość i empatia – umiejętność wczucia się w bohaterów.

Co lubi Pan w swojej pracy?

To wolny zawód. Jeśli jestem chory, nie muszę gnać do lekarza po druk L4. Tylko leżę i choruję. Jeśli muszę wziąć sobie dzień wolny, nie muszę żebrać u szefa, tylko sobie biorę. Jeśli trzeba coś załatwić, nie muszę urywać się z pracy w czasie przerwy obiadowej, tylko idę i załatwiam. Co więcej, z łóżka do fotela mam jakieś 8 metrów – oszczędzam masę czasu na dojazdach do pracy. Z drugiej strony – książka musi być oddana w terminie. Trzeba ją wymyślić, napisać, zredagować... Nikt mnie nie pilnuje – sam muszę się dopilnować. [...]

Czego nie lubi Pan w swojej pracy?

Chyba wszystko mi się w niej podoba.

Przepytywała: Justyna Sekuła

osoba przeprowadzająca wywiad

Źródło: http://link.operon.pl/jsekula-bookeriada

• ARTYKUŁ PROBLEMOWY

Artykuł to obszerna wypowiedź przedstawiająca lub analizująca aktualny temat, który może dotyczyć różnych dziedzin życia.
Celem artykułu jest prezentacja tez autora, do której stara się przekonać czytelników. W tym celu przytacza i analizuje fakty, dane, wyniki prac naukowych, wyraża krytykę lub aprobatę dla określonych poglądów.

Pisząc artykuł, uwzględnij:

- ciekawy **tytuł**, który zaintryguje czytelników
- **zapowiedź tekstu** (lid) – kilkuzdaniowa zapowiedź, o czym będzie tekst lub jego interesujący fragment
- **logiczne uporządkowanie** problemów
- własne **komentarze i oceny**
- podział tekstu na mniejsze części opatrzone **śródtytułami**
- **podsumowanie** rozważań
- podpis

Bank słów

- *przedmiotem mojej wypowiedzi; reasumując; z tego wynika, że; jak widać; nasuwa się pytanie; z tego, co wiemy; jest rzeczą interesującą...; jak się okazuje; na podstawie tego, co już ustalono*
- wyrazy tworzące porządek w wypowiedzi: *mówiłem dotychczas...; przejdę do...; z kolei przypatrzmy się...; podsumujmy dotychczasowe ustalenia; i kolejny przykład; zacznę od; chciałbym teraz przedstawić; tyle o..., przejdźmy teraz do następnego zagadnienia...; załóżmy, że; chciałbym zwrócić uwagę*

Przykład artykułu

Co autor miał na myśli

AUTOKOREKTA W SIECI, ESEMESACH I EDYTORACH TEKSTÓW MIAŁA UŁATWIĆ KOMUNIKACJĘ, ALE CZASEM JĄ KOMPLIKUJE. BO NAŚLADUJE LUDZI, KTÓRZY TEŻ NIE SĄ NIEOMYLNI.

Miało być „super", wyszedł „supermarket". Zamiast „plaży nudystów" – „plaża buddystów". [...] Można mnożyć przykłady językowych przeinaczeń popełnianych przez słowniki wmontowane w oprogramowania telefonów i innych wirtualnych narzędzi po to, aby przyspieszyć komunikację i zgadywać, co autor ma na myśli i chciałby przekazać. [...]

Funkcja wirtualnej autokorekty dla przeciętnego użytkownika ma już ćwierć wieku. Jej pomysłodawcy – grupa zapalonych programistów – pamiętają więc jeszcze czasy sprzed smartfonów i pierwszych telefonów z klawiaturą. Zaczął Microsoft, twórca najpopularniejszych dziś edytorów tekstu, już od 1993 r. wyposażonych w takiego strażnika poprawności językowej. Zespołem od języka dowodził Dean Hachamovitch, który autokorektę opatentował, a wcześniej sumiennie wylistował najczęściej popełniane błędy. To on wpadł na pomysł (i opracował) kod, by po kliknięciu spacji zachodziły zmiany w tekście, o ile były konieczne. [...]

tytuł

zapowiedź tekstu

akapity

śródtytuły

OBAMA JAK OSAMA

Program nadal skutecznie wyłapuje literówki i błędy ortograficzne. Co prawda wciąż ma problem z interpunkcją, która pozostaje na poziomie szkoły podstawowej i dość mylącej zasady „przecinek zawsze stawiamy przed że i przed który". O innych niuansach polszczyzny (i nie tylko) nie wspominając. Program Microsoft Word stale też musi aktualizować bazę słów. Wersja z 2003 r. nie znała np. Baracka Obamy (konsekwentnie przekształcanego Boatmana Osamę). [...]

BŁĄDZIĆ JEST RZECZĄ ŚLICZNĄ

Philips-Sandy: – „Nigdy nie wiadomo, kiedy autokorekta zdecyduje się wtargnąć do rozmowy. Można się tym irytować albo, tak jak ja, ekscytować, z nabożeństwem przyjmując jej mądrość". Bo może autokorekta wie o nas więcej niż my sami? Felietonistce wyraz „love" słownik nieustannie bierze za „L&O" czyli skrót od „Law&Order" (serial „Prawo i porządek"). „To dowód, że autokorekta zna mnie lepiej niż ja siebie. Mam wspaniałego męża, ale ilekroć słowo "love" zmienia mi się w „L&O", uświadamiam sobie, że to z serialem łączy mnie najdłuższa w życiu więź". [...]

Niektóre błędy są tak powszechne, że stają się z czasem kultowe niczym memy. [...] Ale i inne pomyłki, które dowodzą, że algorytm się myli, bo jest ograniczony umiejętnościami swoich twórców, użytkowników sieci i urządzeń elektronicznych. W końcu błądzić jest rzeczą ludzką. Albo śliczną, jak sugeruje mi słownik w telefonie.

Aleksandra Żelazińska

autor

„Polityka" nr 22 (31620) 29.05. – 5.06.2018, s. 75–77.

• RECENZJA

Recenzja to **omówienie i ocena** utworu literackiego, naukowego, muzycznego, przedstawienia teatralnego lub wystawy. Cechuje ją duży subiektywizm ocen i wyboru elementów do oceny.

Celem recenzji jest:

- **poinformowanie** o nowo wydanych lub wznowionych publikacjach, premierach filmowych, teatralnych, koncertach
- **kształtowanie gustów** czytelniczych i artystycznych
- **reklamowanie** dzieła

Recenzją jest zarówno dogłębna analiza dzieła połączona z oceną, jak i informacja o książce umieszczana w katalogach księgarskich.

Pisząc recenzję książki, należy uwzględnić:

- podstawowe informacje: **autor, tytuł, gatunek** (ewentualnie wydawca)
- **do jakiego odbiorcy** utwór jest skierowany
- krótką informację o **fabule i zawartej problematyce**
- **ocenę akcji**
- przedstawienie i ocenę **bohaterów**
- język utworu, **sposób narracji**
- co nowego wnosi do literatury
- czy i jakie wywarła **wrażenie**

Ocenę utworu można przedstawić na końcu lub bezpośrednio po każdym z elementów.

Bank słów

- *najnowsze dzieło; debiut pisarski; kolejny utwór; kontynuacja cyklu*
- *autor; twórca; pisarz; prozaik; poeta*
- *główny wątek; zasadniczy problem; na pierwszy plan wysuwa się problem…*
- akcja: *żywa; wartka; trzyma w napięciu; zmusza do uwagi; zachęca; przyciąga; żywa; porywająca; interesująca; zaskakujące zwroty akcji*
- bohaterowie: *ciekawe / intrygujące postacie; żywo nakreślone sylwetki; różnorodne osobowości i charaktery; ciekawy sposób kreowania postaci*
- *język żywy; barwny*

RECENZJA SPEKTAKLU TEATRALNEGO	RECENZJA FILMU
Uwzględnij: • podstawowe dane: tytuł spektaklu, gatunek dramatu, autor, nazwa teatru • informacje o reżyserze • obsadę – dobór i ocenę gry aktorów • rodzaj przedstawienia (tradycyjne, awangardowe) • ocenę scenografii, kostiumów, muzyki, światła (nazwiska twórców) • porównanie z dziełem literackim • reakcje publiczności • twoje wrażenia • ocenę spektaklu	Uwzględnij: • tytuł, nazwisko reżysera • informację, czy film powstał na podstawie dzieła literackiego; jeżeli tak, to oceń wykorzystanie tekstu literackiego • przedstawienie aktorów i ocenę ich doboru i gry • ocenę akcji, sposobu ukazania problematyki • ocenę innych elementów filmu, jak: scenografia, plenery, zdjęcia, muzyka, efekty specjalne • twoją ocenę filmu
Bank słów • *przedstawienie; prapremiera; premiera; spektakl – udany; świetny; sugestywny; niedopracowany; niezwykły; niepowtarzalny; niecodzienny; niespotykany* • scenografia: *zadziwiająca; przepiękna; udziwniona; symboliczna; oryginalna* • aktorzy: *świetni; rewelacyjni; gwiazdorska obsada; przejmująca gra; grali brawurowo; wywoływali burze oklasków* • inne elementy: *ciekawe efekty dźwiękowe; wspaniałe kostiumy; interesująca scenografia; przejmująca muzyka* • wrażenia: *odnieść przyjemne wrażenie; być pod wrażeniem; wywierać wrażenie; mnóstwo wrażeń; stworzona nastrój/klimat*	Bank słów • film: *ekranizacja; obraz; adaptacja filmowa* • *wierność wobec literackiego pierwowzoru; twórcze/ciekawe wykorzystanie dzieła literackiego* • *zamysł reżysera; koncepcja filmu* • scenariusz: *ciekawy; interesujący; świetny; zaskakujący; przewidywalny; dający nowe spojrzenie na problem…* • akcja: *porywająca; wartka; niespodziewane zwroty akcji; zaskakujące rozwiązanie; trzyma w napięciu* • aktorzy: *świetna/doborowa obsada; doskonała gra* • inne elementy: *scenografia oddająca realia epoki; świetne zdjęcia; niezapomniane malarskie plenery; nastrojowa muzyka*

RECENZJA WYSTAWY PLASTYCZNEJ	RECENZJA KONCERTU
Uwzględnij: ▪ organizatora wystawy (galeria, muzeum) ▪ temat wystawy ▪ nazwiska autorów prac ▪ rodzaje prac (obrazy, fotografie, grafiki, plakaty, inne) ▪ style, jakie prezentują ▪ techniki wykonania prac ▪ twoje wrażenia i oceny	Uwzględnij: ▪ podstawowe informacje o koncercie: wykonawcy, tytuły utworów, kompozytorzy, autorzy tekstów (wymień nazwiska) ▪ organizatora koncertu ▪ rodzaj (kameralny, filharmoniczny, masowy) ▪ ocenę występu (wymień najlepszych wykonawców) ▪ ocenę technicznej strony koncertu (akustyka, nagłośnienie, oświetlenie, efekty specjalne, choreografia) ▪ reakcje publiczności ▪ twoje wrażenia i ocenę
Bank słów ▪ *wernisaż; wystawa; galeria; prezentacja prac; ekspozycja* ▪ *grafika; portrety; pejzaże; obraz miasta* ▪ *ciekawe ujęcia tematu; interesujące formy; niezwykłe zestawienia barw; barwy łagodne; pastelowe; krzykliwe; kontrastowe*	Bank słów ▪ *wykonawcy; muzycy; śpiewacy; soliści* ▪ *kameralne spotkanie; muzyczne wydarzenie; tysiące fanów; promocja płyty* ▪ *wspaniały głos; niezwykłe możliwości wokalne; ciekawa barwa głosu* ▪ *doskonały kontakt z publicznością; interesujące / nowatorskie aranżacje* ▪ *wielokrotne bisy; wykonawcy porwali publiczność*
OCENA Bank słów *na pochwałę / krytykę zasługuje; niezwykłe przeżycie; zwraca uwagę; to bardzo interesujący pomysł; należą się słowa uznania; entuzjastyczne przyjęcie; niebanalne rozwiązanie; spotkało się z ciepłym przyjęciem / krytyką; entuzjastyczna / ciepła rekcja odbiorców; wzbudza uznanie / wzruszenie; nie najlepszy; koniecznie trzeba zobaczyć / wysłuchać / przeczytać*	

Przykład recenzji

Kerry Drewery „Cela 7", przełożyła Patrycja Zarawska, wyd. Debit, Katowice

omówienie książki

Poruszający thriller. Poruszająca wizja niedalekiej przyszłości, w której media społecznościowe przejmują rolę sądów. Nie ma już śledztwa, świadków, dowodów, prawa do obrony... Wyroki wydaje „suweren", czyli telewizyjna publiczność reality show. Wykupując abonament, każdy widz nabywa prawa do orzekania. Nie wstając z fotela, głosuje płatnymi esemesami i rozstrzyga o winie lub niewinności podsądnych. Procedura trwa tydzień – tyle czasu spędza więzień w celi śmierci w oczekiwaniu na wyrok. Podczas tych siedmiu dni w telewizji trwa spektakl zohydzający podsądnego. Łatwo przewidzieć finał tego widowiska – więźniowie mają nikłe szanse na ułaskawienie.

Oto do celi śmierci trafia szesnastoletnia Martha, pierwsza nastolatka poddana bezlitosnej procedurze, obwiniona o zabójstwo telewizyjnego celebryty. Sprawa wydaje się oczywista – dziewczyna została schwytana na miejscu zbrodni i sama przyznała się do winy. Zastrzelony Jackson Page, bożyszcze tłumów, uchodził za filantropa wydającego fortunę na pomoc najuboższym. Widownia go uwielbiała, toteż gniew fanów zwraca się przeciw młodocianej winowajczyni. Tymczasem prawda jest zupełnie inna – chroniony przez polityczne wpływy i pieniądze Page prowadził podwójne życie, w istocie był bestią.

Podczas siedmiu dni spędzonych w celi Martha ma prawo do widzeń z przydzieloną z urzędu doradczynią. Kobieta zdaje się jedyną osobą, która nie wierzy w winę nastolatki. Stopniowo poznajemy tło dramatycznych wydarzeń.

ocena

Najbardziej przejmujące fragmenty książki to te, które relacjonują przebieg medialnej szczujni – kreatorzy telewizyjnego widowiska, nie cofną się przed żadną manipulacją, żeby uczynić show bardziej ekscytującym. Ten medialny lincz to nic innego jak współczesna arena gladiatorów, gdzie wynik zmagań jest z góry przesądzony. Książka jest ważnym komentarzem do debaty o wpływie mediów społecznościowych na losy świata i relacje międzyludzkie. Przetłumaczona na 13 języków „Cela 7" to przestroga dla cyfrowego pokolenia.

Joanna Olech

autor

„Książki" 2018, nr 2 (29), s. 80–81.

1.7. WYPOWIEDZI OSOBISTE

• DZIENNIK

Dziennik to osobiste notatki, zapiski dokonywane systematycznie, np. codziennie.
Celem prowadzenia dziennika jest udokumentowanie zdarzeń, przemyśleń, refleksji.

Wyróżnia się dzienniki:

- dziennik intymny – dotyczący osobistych spraw autora
- dziennik podróży – gatunek literatury, będący opisem odwiedzanych miejsc, poznawanych ludzi i obyczajów, często połączony z ogólnymi refleksjami.

Pisząc dziennik, uwzględnij:

- datę, tj. dzień, miesiąc (można dodać nazwę dnia tygodnia)
- informacje o wydarzeniach, które miały miejsce tego dnia – mogą mieć formę notatki, opisu, opowiadania, sprawozdania
- subiektywne wrażenia, przeżycia, oceny
- można uwzględniać swoje plany, marzenia
- narrację w 1. osobie liczby pojedynczej

Należy pamiętać, że dziennik nie jest fikcją literacką.

Bank słów

- *to był wspaniały / fantastyczny dzień; to było niezapomniane / niesamowite przeżycie; jeszcze nigdy tak się nie ubawiłam, jak dziś; fajnie dziś było*
- *ale koszmar; dobrze, że dzień się już kończy; nie sądziłam, że to się tak skończy; co za pech; jak on mógł się tak zachować*

Przykład dziennika

12 maja 2020 r., niedziela
Dziś zaczęłam czytać książkę *Oro* Marcela A. Marcela, którą poleciła nam polonistka. Wciągnęłam się tak, że nie zauważyłam, kiedy wybiła 22.00! To powieść o nastolatce Lenie, która jest sierotą i trafia do kolejnej rodziny zastępczej. Tym razem są w niej same dzieci przysposobione. Wanda i Roman – przybrani rodzice – nie mają swoich dzieci. Zaciekawiła mnie przedstawiona sytuacja, nie widziałam, że bycie sierotą jest aż tak trudne... Teraz doceniam to, że mam swoich prawdziwych rodziców. Ciągle na nich narzekam, ale odwołuję to. Nawet mój brat, z którym ciągle mam na pieńku, wydał mi się cudowny... Niestety, właśnie słucha muzyki tak głośno, że cały dom się trzęsie!

13 maja 2020 r., poniedziałek
Klasówka z matematyki była tak trudna, że mam dziś ogromnego doła. Zuzia chciała mnie pocieszyć i zaproponowała pójście na rurki z kremem i herbatę jaśminową do naszej ulubionej cukierni. Od razu zrobiło mi się trochę lepiej. Po powrocie do domu znów zatopiłam się w lekturze *Oro* i zapomniałam o całym świecie. Kolejne sto stron pochłonęłam szybko i nastał wieczór. Przyszła mama i sprowadziła mnie na ziemię. No tak, lekcje nieodrobione, zwłaszcza ta matma, moja pięta Achillesowa. Już się biorę do nauki.

data i dzień tygodnia
opis tego, co działo się danego dnia

refleksje

data i dzień tygodnia
opis tego, co działo się danego dnia przeżycia

14 maja 2020 r., wtorek
Dzisiejszy dzień minął szybko. Byliśmy w na wycieczce w Muzeum Hymnu Narodowego w Będominie koło Kościerzyny. Z uwagą słuchałam lekcji historii – przewodnik muzeum opowiadał losy Józefa Wybickiego i powstania *Mazurka Dąbrowskiego*. Niestety, wielu osobom nie spodobał się ten wyjazd, narzekali, że to było wyjątkowo nudne, muzeum za małe, eksponaty nieciekawe. Cóż, trudno... Wszystkim się nie dogodzi. Za to historyczka i polonistka były bardzo zadowolone, że udało się zabrać naszą klasę do tego muzeum. Wieczorem znów będę czytać *Oro*. To bardzo ciekawa książka.

data i dzień tygodnia
opis tego, co działo się danego dnia

opinia o wydarzeniu

PAMIĘTNIK

Pamiętnik to zapis wspomnień, relacja o zdarzeniach z przeszłości, w których narrator uczestniczył lub był ich świadkiem; też utwór literacki przedstawiający opisy zapamiętanych wydarzeń, które powstały na podstawie obserwacji i przeżyć autora.
W pamiętniku świat przedstawiany jest **subiektywnie**, a wydarzenia – **wybiórczo**.
Celem pamiętnika jest **utrwalenie zdarzeń**, indywidualnego spojrzenia i oceny świata.

Pisząc pamiętnik, pamiętaj o:

- umieszczeniu **daty i miejsca** opisywanego zdarzenia
- przedstawieniu **przebiegu zdarzenia**
- podaniu, **kto** w nim uczestniczył
- stosowaniu form **1. osoby** w narracji
- podkreśleniu **dystansu czasowego** pomiędzy czasem opisywania a czasem wydarzeń

W pamiętniku możesz zamieszczać:

- opisy osób, miejsc, sytuacji
- opinie, komentarze, oceny własne i innych osób
- wypowiedzi i dialogi
- komentarze dotyczące różnych wydarzeń z punktu widzenia osoby znającej ich rezultat
-

Bank słów

- *pamiętam to, jakby wydarzyło się teraz; pamiętam jak dziś; dokładnie pamiętam jego postać; do dziś mam w pamięci...; trudno zapomnieć o...; ledwo zamglony obraz... pozostał mi w pamięci; pamiętam każde jej słowo; ilekroć widzę..., powracam pamięcią...; wspomnienia ożywają*
- wspominam: *chętnie; z przykrością; trudne chwile; szczęśliwy czas; dawnych znajomych; lata minione*
- *wspomnienia wspólnych wypraw / działań / zabaw; wspomnienia z wyprawy / pracy przy...*

Przykład pamiętnika

1 listopada 1854 roku, Litwa

czas i miejsce spisywania wspomnień

Od tamtego pamiętnego dnia, gdy ukazał się Upiór, minęło już dwadzieścia lat. Jak zawsze w okolicach Dnia Zadusznego organizowaliśmy dziady, aby uczcić pamięć naszych przodków. Jako Guślarz byłem odpowiedzialny za przygotowanie i przeprowadzenie uroczystości. Okoliczni chłopi znosili jedzenie i napoje do kaplicy cmentarnej dla zmarłych z swoich rodzin, a ja przygotowywałem kaplicę do obchodów.

określenie dystansu czasowego

autor – uczestnik zdarzeń

Gdy zapadła noc, zeszli się ludzie ze wsi. Wszystko było gotowe. W oknach zwieszono całuny. Stanęliśmy dookoła trumny. Zacząłem obrzęd, przywołując czyścowe duszeczki. Najpierw wywołałem duchy dzieci – Józia i Rózi. Ich winą było tylko to, że nic smutnego ani złego nie spotkało ich w życiu ziemskim. Poprosiły o dwa ziarna gorczycy, symbol cierpienia, i odleciały. Po „duchach lekkich", jakimi były dzieci, wezwałem „ducha ciężkiego". Naszym oczom ukazało się Widmo Złego Pana, właściciela wioski, atakowane przez ptaki – duchy swoich poddanych. Zjawa prosiła o choćby miarkę wody i coś do jedzenia, ale nie można jej było pomóc, ponieważ gdy tylko coś dostawała, od razu wszystko zabierały ptaki. Głos na dziadach zabrali Sowa i Kruk, którym Zły Pan wyrządził straszliwą krzywdę. Sowa za życia z małym dzieckiem na rękach poprosiła właściciela wioski o przyjęcie pod swój dach w Wigilię, ale ten się nie zgodził. Hulał dalej, pławiąc się w przepychu. Kobieta i jej pociecha zamarzli na dworze. Kruk z kolei cierpiał z głodu i zabrał jabłka z ogrodu Złego Pana. Został za to wychłostany i umarł. Widmo nie otrzymało pomocy i opuściło kaplicę. Właściciel wioski za swoje złe czyny został ukarany wieczną tułaczką w zaświatach oraz cierpieniem z głodu i pragnienia. Ostatni duch, który przybył wezwany na dziady, zaliczał się do „duchów pośrednich". Zebranym ukazała się Zosia, dziewczyna z tej wioski. Odrzucała wszystkich zalotników, nikogo nie zdążyła pokochać. Spotkała ją za to kara błąkania się między Ziemią a niebem.

opis wydarzeń, które rozegrały się w przeszłości

Prosiła, by chłopcy ściągnęli ją na Ziemię i chwilę pobawili się z nią. Nie było to możliwe. Powiedziałem, że jej tułaczka w Zaświatach będzie trwała jeszcze tylko dwa lata i wypędziłem ducha. Nadszedł czas zakończenia obrzędu. Nagle pojawiła się dziwna zjawa, której nie wywoływałem. Upiór nie reagował na moje pytania, o nic też nie prosił. Wpatrywał się w Pasterkę w żałobie. Zastanawiało mnie, czemu Pasterka tak się ubrała, przecież nikt jej nie umarł. Nieproszony duch szedł krok w krok za nią. Najdziwniejsze było to, że ja, Guślarz, nie miałem na tego ducha żadnego wpływu.

Ciągle wspominam Upiora. Do dziś nie udało mi się ustalić, kim był. Wieśniaczki mówiły, że to jakiś kochanek Pasterki, ale nie wiem, ile w tym prawdy. Dziwaczna zjawa więcej nie pojawiła się na dziadach, choć ilekroć co roku zaczynam obrzęd, zastanawiam się, czy znowu nas nie odwiedzi. Wówczas wspomnienia tamtej nocy ożywają...

ocena przeżytych wydarzeń

1.8. INTERNETOWE FORMY WYPOWIEDZI

• SMS

SMS to krótka wiadomość tekstowa przesyłana za pośrednictwem telefonu komórkowego lub internetu.

Ograniczona liczba znaków (160) **zmusza nadawcę do:**

- maksymalnego skracania wypowiedzi
- stosowania równoważników zdań, skrótów, emotikonów, które wyrażają emocje nadawcy.

Pisząc SMS-y, należy pamiętać o:

- stosowaniu znaków interpunkcyjnych – pozwolą uniknąć wieloznaczności wypowiedzi
- poprawności ortograficznej
- spacjach między wyrazami

Przykład SMS-a

Hej! Mam bilety. Czekam o 18.00 w naszej kafejce. 😉

powitanie | treść wiadomości | emotikon

E-mail

E-mail to forma listu przekazywanego odbiorcy za pośrednictwem sieci komputerowej. Przy pisaniu e-maila obowiązują te same zasady, co w korespondencji tradycyjnej. W zależności od tego, kto jest odbiorcą, treść należy formułować oficjalnie lub bardziej swobodnie.

Pisząc e-maile, uwzględnij:

- adres odbiorcy
- temat wiadomości, aby poinformować odbiorcę o treści listu
- nagłówek – zwrot do odbiorcy
- treść wiadomości
- pozdrowienia
- podpis

E-mail może zawierać załączniki.

Należy pamiętać o:

- używaniu polskich znaków
- przejrzystości zapisu, np. akapity rozdzielamy pustymi liniami
- zwięzłym przedstawianiu swojej sprawy (zwłaszcza w e-mailach oficjalnych)
- używaniu skrótów zrozumiałych dla odbiorcy

Bank słów
Sprawdź bank słów na s. 307

Przykład e-maila

	Od: XZ autor	nadawca
odbiorca	Do: Pani XY Redaktor@OPERON	
	Temat: Kolejny rozdział książki	temat
zwrot do odbiorcy	Szanowna Pani Redaktor!	
	W załączniku przesyłam kolejny rozdział książki. Bardzo dziękuję za uwagi do wcześniej przekazanych materiałów – są dla mnie bardzo cenne. Przepraszam za przekroczenie terminu. Następne materiały postaram się przesyłać zgodnie z ustalonym harmonogramem. Jeszcze raz przepraszam	treść listu
pozdrowienia	Serdecznie pozdrawiam	
	XZ	podpis

• POST INTERNETOWY

Post to wypowiedź o charakterze informacyjnym umieszczona na forum dyskusyjnym; wysłana do grupy dyskusyjnej.
Celem postu jest wyrażenie własnej opinii na dany temat lub uzyskanie porady w trudnej kwestii. Może być głosem w toczącej się dyskusji lub rozpoczynać jej nowy wątek.

Zamieszczając post na forum, pamiętaj o:

- przestrzeganiu zasad obowiązujących w danej grupie (zwykle są zamieszczone w osobnym pliku)
- pilnowaniu, aby treść wpisu była zgodna z tematyką forum
- nadaniu zwięzłego tytułu swojej wypowiedzi
- jasnym, zrozumiałym i prostym formułowaniu swoich myśli
- wyrażaniu swoich opinii w sposób kulturalny
- poprawności językowej i ortograficznej
- zacytowaniu fragmentów, do których się odnosisz (jeżeli twój wpis jest odpowiedzią na inny post)
- podziękowaniu osobom, które odpowiedziały na twój post

Przykład postu internetowego

Wpis na blogu *BUSEM PRZEZ ŚWIAT*

Toskania – fotogeniczne miejsca

Najbardziej fotogeniczne miejsca w Toskanii
Nie wiem dlaczego, ale te najbardziej zjawiskowe zdjęcia z Toskanii, które zna cały świat, zawsze kojarzyły mi się z jakimiś trudno dostępnymi dla przeciętnego zjadacza chleba miejscami. Tymczasem one, niemal wszystkie, leżą przy drodze, o tak, jedziesz sobie spokojnie, aż tu nagle obrazek z pocztówki. Co prawda, lepiej znać dokładne koordynaty GPS, żeby nie błądzić po tych krętych, często ciężkich dla auta (dla nas bardzo ciężkich) pagórkach. Co ciekawe, okazało się również, że wszystkie toskańskie miejsca-obrazki, które tak bardzo chcieliśmy zobaczyć, znajdują się w regionie Val d'Orcia. Daleko nie trzeba jeździć, a doświadcza się piękna nie z tej ziemi.

Wybierając się w te miejsca, warto też wiedzieć, czy lepiej gdzieś pojechać o wschodzie słońca, czy lepiej o zachodzie. Bo w górzystych terenach to bardzo istotne. No chyba, że jedziecie przez Val d'Orcie przypadkiem w ciągu dnia, to również warto się zatrzymać, bo w ciągu dnia wszystkie te miejsca też są cudne.
My staramy się pojechać w każde z tych miejsc i o wschodzie, i o zachodzie, i w ciągu dnia, ale my jesteśmy nienormalni i nasza doba trwa 36 godzin, więc z nas przykładu nie bierzcie 😉

Źródło: http://link.operon.pl/klewandowski-busemprzezswiat

BLOG

Blog to internetowy dziennik, zawierający chronologicznie uporządkowane wpisy autora oraz komentarze czytelników. Oprócz tekstu blog może zawierać zdjęcia, filmy, muzykę.
Twórca blogu często zamieszcza odsyłacze do innych blogów. Grupa blogów tworzy większą całość, tzw. blogosferę.
Zapiski są podpisywane imieniem i nazwiskiem lub pseudonimem i umieszczane na powszechnie dostępnych stronach.

Tworząc bloga:

- wybierz tło i **elementy graficzne**
- **wymyśl tytuł**, który będzie wskazywał na tematykę zapisów
- zadbaj o **czytelność tekstu** przez wybór odpowiedniej czcionki; jej wielkością i kolorem podkreśl fragmenty, które chcesz wyróżnić
- **pamiętaj o akapitach** – ułatwiają zrozumienie tekstu i odszukanie interesujących czytelnika fragmentów
- zadbaj o **poprawność językową, ortograficzną i interpunkcyjną** swoich wpisów
- **chroń prywatność** osób, o których wspominasz; posługuj się tylko ich imionami lub nadaj im pseudonimy

Przykład wpisu na blogu

Jackoteka

Czwartek, 31 maja 2018

Oho! Wygląda na to, że mam ogromne zaległości blogowe. Mam też spory „stos" e-booków do recenzji i książek Jacka do pokazania, którymi wraz z Panem R. zachwycamy się wszyscy troje. Niech na moje usprawiedliwienie będzie to, że maj był baaardzo pracowity, bardzo męczący oraz bardzo zajęty i chociaż to mój ulubiony miesiąc w roku – tym razem cieszę się, że właśnie się kończy.
Jak wspomniałam wyżej – Jackoteka powiększyła się przez ten czas o sporo fajnych tytułów. [...] Przy odrobinie wolnego czasu w czerwcu będą kolejne cudeńka. [...]

Źródło: http://link.operon.pl/goczko-czytelniczy

UTRWALAMY WIEDZĘ

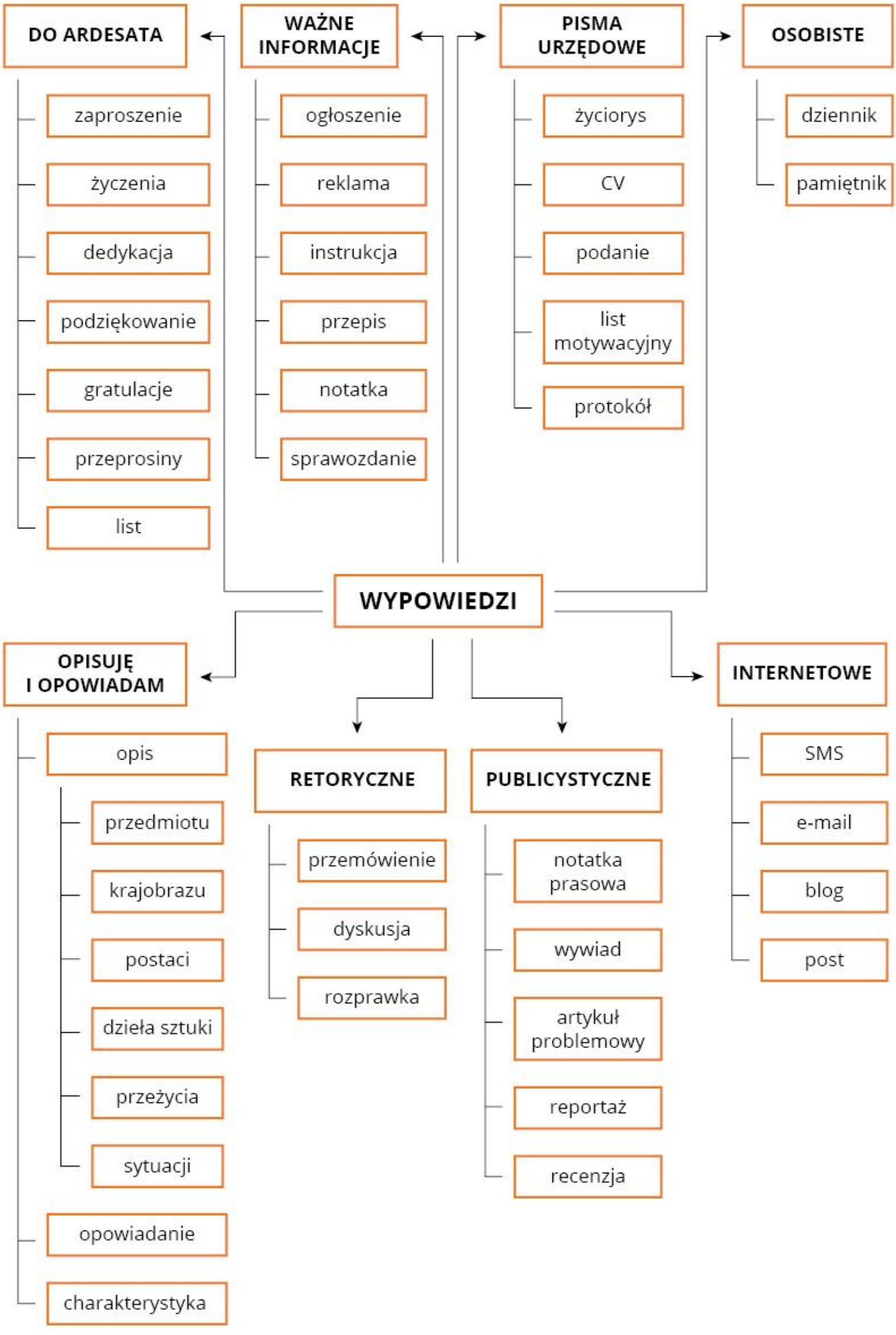

2. WARTO WIEDZIEĆ

2.1. CECHY DOBREGO STYLU

Styl to słowo pochodzące z języka greckiego; oznaczało rylec do pisania na tabliczkach pokrytych woskiem.

- Styl – według słownika języka polskiego to sposób wyrażania się, formułowania wypowiedzi w mowie lub piśmie, stała tendencja w wyborze środków ekspresji językowej charakterystyczna dla danego autora, kierunku, gatunku literackiego, dzieła, epoki.

Dobry styl pozwala skutecznie komunikować się ze słuchaczami lub czytelnikami.

Cechy dobrego stylu to:

- komunikatywność (zrozumiałość) – umożliwia nadawcy przekazanie informacji zgodnie z jego intencją i bez problemów odebranie ich przez odbiorcę.
- stosowność – dostosowanie słownictwa i formy wypowiedzi do tematu oraz odbiorcy, np. *w pismach urzędowych stosowanie języka oficjalnego; w prywatnych – swobodnego czy żartobliwego.*
- jasność – uzyskuje się dzięki przemyślanej kompozycji (wstęp, rozwinięcie, zakończenie), spójności, zastosowaniu logicznie uporządkowanych akapitów.
- prostota – stosowanie zdań o nieskomplikowanej składni oraz takich, które wnoszą nowe informacje, unikanie trudnych wyrazów; wykorzystanie tylko takich środków językowych, które służą dokładnemu i pełnemu przedstawieniu myśli.
- obrazowość – wypowiedź powinna oddziaływać na wyobraźnię odbiorcy. Można to osiągnąć m.in. poprzez uwydatnienie ruchu, dziania się, zmienności zdarzeń; ukazanie toku myśli, a także plastyczne przedstawienie sytuacji i ich tła, przedmiotów, postaci itp. Obrazowości służą takie środki stylistyczne, jak metafory, epitety itp.

Należy zawsze pamiętać, że styl wypowiedzi zależy od gatunku i funkcji tekstu oraz od adresata, do którego jest kierowany, dlatego nie wszystkie wymienione cechy dobrego stylu znajdą się w każdej wypowiedzi.

Przystępując do pisania:

- przemyśl temat i określ odbiorcę swojego tekstu;
- w zależności od funkcji tekstu wybierz styl, w którym będziesz się wypowiadać, i nie łącz go z innymi stylami;
- wykorzystaj słownictwo charakterystyczne dla danej formy wypowiedzi (szablony językowe);
- zadbaj o wewnętrzną spójność tekstu; pamiętaj o akapitach;
- uwzględnij różnice pomiędzy językiem pisanym a mówionym – pamiętaj, że twoja praca ma formę pisemną;
- przestrzegaj zasad etykiety językowej;
- unikaj zbyt długich i skomplikowanych zdań, nieuzasadnionych powtórzeń, wieloznaczności;
- przestrzegaj zasad ortografii i interpunkcji;
- zadbaj o czytelne pismo, a jeżeli piszesz na komputerze, wykorzystaj różne rodzaje czcionki i symbole graficzne;
- po napisaniu uważnie przeczytaj swój tekst i nanieś ewentualne poprawki.

2.2. JAK SKOMPONOWAĆ TEKST

Kompozycja tekstu – to uporządkowany układ spójnych elementów wypowiedzi.

Wypracowanie powinno mieć wyraźnie wyodrębnione następujące części:

- wstęp – akapit wprowadzający do tematu;
- rozwinięcie – które stanowi kilka akapitów przedstawiających treść pracy (np. *akcja opowiadania, argumenty i przykłady w rozprawce);*
- zakończenie – akapit podsumowujący temat.

2.3. AKAPIT

Akapit to fragment tekstu zaznaczony wcięciem.

Każdy akapit **wyraża odrębną myśl**. Składa się z logicznie powiązanych ze sobą zdań. Jest wśród nich **zdanie główne** – zdanie zawierające główną myśl tej części wypowiedzi. Zwykle znajduje się ono na początku akapitu, ale może być poprzedzone kilkoma zdaniami lub stanowić jego podsumowanie i znajdować się na końcu.

Każdy akapit powinien być wewnętrznie spójny, to znaczy, że wszystkie wypowiedzenia powinny dotyczyć tego samego zagadnienia. Wypowiedzenia powinny się logicznie łączyć – treść zdania następnego powinna nawiązywać do zdania poprzedniego oraz zawierać nowe informacje.

2.4. JAK OSIĄGNĄĆ SPÓJNOŚĆ TEKSTU

Spójność tekstu można osiągnąć przez:

- konsekwentne stosowanie tej samej formy osoby czasowników (np. jeśli w całym opowiadaniu jest narrator trzecioosobowy, czasowniki w całej narracji powinny występować tylko w trzeciej osobie), co podkreśla, że jest jeden nadawca (autor) wypowiedzi.
- odpowiedni szyk wyrazów – początkowe wyrazy zdania następnego nawiązują do zdania poprzedniego, np. *Aleksander Kamiński otrzymał **pamiętnik** Zośki. **Jego** lektura stała się bezpośrednią przyczyną napisania „Kamieni na szaniec" (zamiast: Bezpośrednią przyczyną napisania „Kamieni na szaniec" stała się jego lektura).*
- wykorzystanie:
  - zaimków osobowych, np. *ja, ty, on, my, wy, oni*
  - zaimków wskazujących, np. *ten, taki, tamten, tu, tam, wtedy, dotąd, tędy*
  - podmiotu domyślnego – kieruje uwagę do zdania poprzedniego, np. *Słońce mocno grzało od jakiegoś czasu. Coraz bardziej wysuszało ziemię, małe rośliny, a nawet drobne krzewy.*
  - powtórzeń wyrazów, np. *Byłam w kinie. Kino to moja wielka pasja.*
  - synonimów i omówień, np. *W ogrodzie rosło wiele **warzyw**. Wszystkie **rośliny** były bardzo okazałe.*
  - spójników, które służą łączeniu zdań w większe zespoły, takie jak: *ale, lecz, toteż, więc, i, a, dlatego*, np. *Z wysiłkiem wdrapał się na górę. Ale tu spotkało go rozczarowanie, bo gęsta mgła uniemożliwiła mu podziwianie okolicy.*

- wyrazów będących wskaźnikami nawiązania, np. *jakkolwiek, w istocie, w gruncie rzeczy, widocznie, następnie, ponadto, przede wszystkim, w dodatku, przeciwnie, tymczasem, z drugiej strony, podczas gdy, wreszcie, na odwrót, podobnie, tak samo, podobnie, i tak, w ten sposób, tak i to, tylko, także również, też, na ogół, odtąd, wtem, jednak, a jednak, za to, natomiast, otóż, dzięki temu, przede wszystkim*
- wyrażeń i zwrotów wyliczających i zapowiadających, np. *następna sprawa, zwróćmy uwagę na dwa zagadnienia, pierwsze to...; zacznę od; z początku chciałbym przedstawić; przejdę do następnej sprawy; kończąc; zakończę na, podsumowując; zanim powiem o... kilka słów o...; tak jak już pisałem; postawmy pytanie; po pierwsze; oto kolejny argument*

2.5. JAK KORZYSTAĆ ZE SŁOWNIKÓW

W poprawnym posługiwaniu się językiem pomogą nam słowniki.

SŁOWNIK	INFORMACJA O ZAWARTOŚCI
słowniki języka polskiego	podają znaczenia wyrazów, sposób ich odmiany, przykłady użycia (także metaforycznego), czasami również pochodzenie wyrazu
słowniki poprawnej polszczyzny	podają informacje na temat poprawnego użycia wyrazów i ich odmiany, wskazują najczęstsze błędy; zawierają artykuły dotyczące zagadnień poprawności językowej (np. akcentu, odmiany nazwisk)
słowniki ortograficzne	zwierają zbiór poprawnie zapisanych wyrazów; niektóre również zasady pisowni
słowniki interpunkcyjne	zawierają informacje o wyrazach, które wymagają określonych znaków interpunkcyjnych, oraz wiadomości dotyczące interpunkcji
słowniki wyrazów obcych	słownik wyrazów zapożyczonych, podaje ich definicje, wyjaśnia, z jakiego języka zostały przyjęte
słowniki etymologiczne	wyjaśniają pochodzenie wyrazów rodzimych oraz ich pierwotne znaczenie
słowniki frazeologiczne	wyjaśniają znaczenie związków frazeologicznych zawierających określony wyraz
słowniki synonimów i wyrazów bliskoznacznych	podają synonimy i wyrazy bliskoznaczne wyrazu hasłowego
słowniki antonimów	zawierają przeciwstawne pary wyrazów występujących we współczesnej polszczyźnie
słowniki onomastyczne	zawierają informacje o pochodzeniu nazw własnych (imion, nazwisk, nazw geograficznych)

W przypadku wątpliwości dotyczących znaczenia wyrazu, poprawności zapisu, innych form czy użycia wyrazu, należy sięgnąć do jednego z nich.

Aby szybko rozwiązać swój problem:

- pomyśl, w którym słowniku znajdziesz pomoc;
- pamiętaj, że wyrazy w słownikach ułożone są alfabetycznie i podawane są w formie M. l. poj. lub w bezokoliczniku;
- odnajdź hasło i zapoznaj się z nim;
- znajdź wyjaśnienie ewentualnych niezrozumiałych skrótów i oznaczeń na początku słownika lub we wstępie.

hasło

formy gram.

formy odmiany

skrót wyrazu hasłowego

p. 1–3 zakres użycia wyrazu

poetyka [wym. po-**e**tyka, *pot. dopuszczalne* po-e**ty**ka] ż III, Im M. poetyki [wym. po-**e**tyki, *pot. dopuszczalne* po-e**ty**ki, *p.* AKCENT], D. poetyk 1. «nauka zajmująca się analizą i systematyką form literackich»: Poetyka klasyczna. □ P. czegoś: Poetyka tragedii. 2. «zespół formalnych środków charakteryzujących twórczość pisarza, szkoły poetyckiej» □ P. kogoś, czegoś: Poetyka Norwida. Poetyka symbolizmu. 3. «określony sposób potraktowania tematu (dzieła sztuki, przemówienia itp.), sposób opisu czegoś»: Sztuka napisana w poetyce snu. • *W tym zn. wyraz nadużywany.*

podział wyrazu na sylaby wymowa, akcent

znaczenie

przykład użycia

użycie niezalecane

Nowy słownik poprawnej polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 687.

2.6. JAK ANALIZOWAĆ TEKSTY LITERACKIE

Nie ma jednego, uniwersalnego wzoru analizy utworów literackich. Każdy z nich jest inny i każdy z nich wymaga innego spojrzenia na jego budowę (analiza) oraz odczytania (interpretacja). Są jednak elementy, na które warto, a nawet trzeba, zwrócić uwagę przy odczytywaniu każdego utworu.
Przypomnijmy:

- **Analiza** to szczegółowe badanie utworu, które polega na rozpatrywaniu jego kompozycji, języka, środków stylistycznych i treści.
- **Interpretacja** to odczytywanie i wyjaśnianie sensu utworu literackiego.

Podczas interpretacji i analizy utworu niezwykle pomocna jest znajomość epoki i dominujących prądów, a także biografii autora.
Poniżej przedstawiamy propozycje, które możesz wykorzystać przy analizie wierszy (liryki), prozy (epiki) czy dramatu.

2.7. ANALIZA WIERSZA

1. Uważnie przeczytaj tekst i określ jego temat.
2. Zwróć uwagę na **budowę wiersza**:
   - czy jest regularna (podział na zwrotki, wersy z jednakową lub zbliżoną liczbą sylab, powtarzający się układ rymów), co może świadczyć o przemyślanej wypowiedzi podmiotu lirycznego;
   - czy jest to wiersz wolny, w którym krótkie wersy wyróżniają określone słowa.
3. Zastanów się nad **tytułem** – może wskazywać adresata lub być wskazówką do odczytania utworu. Brak tytułu też jest znaczący.
4. Spróbuj określić – na podstawie tego, co mówi i jak mówi – **kim może być podmiot liryczny**. Sprawdź, czy wypowiada się w pierwszej osobie i mówi o własnych przeżyciach, doznaniach (liryka bezpośrednia), czy raczej „ukrywa się" (liryka pośrednia).
5. Określ **sytuację**, w jakiej się wypowiada (zachwyca się miejscem, dzieli się przemyśleniami, refleksjami, pragnie wyrazić uczucia, apeluje do kogoś lub o coś itp.).
6. Ustal, **do kogo się zwraca** – adresat jest określony, czy nie (może być nim każdy czytelnik).
7. Ustal, **o czym mówi**, i w tym celu:
   - wyodrębnij obrazy poetyckie;
   - pomyśl, jakie sytuacje liryczne ukazują;
   - określ, o czym jest w nich mowa w każdym z obrazów, jaki panuje w nich nastrój.
8. Sprawdź, **jak podmiot liryczny mówi**:
   - Jakie środki poetyckie wykorzystuje i jaką funkcję pełnią?
   - Jakim językiem się posługuje?
   - Jaki nastrój tworzy?
9. Określ, jakie jest **przesłanie** (wymowa) wiersza, na jakie pytania odpowiada lub do jakich przemyśleń zachęca.

2.8. ANALIZA UTWORU EPICKIEGO

Analizując utwór epicki, zwróć uwagę na następujące elementy:

1. **Autor** – sprawdź, kiedy żył, jakie gatunki literatury tworzył, jakie inne utwory napisał.
2. **Geneza** utworu – okoliczności powstania utworu mogą mieć wpływ na tematykę, sposób jej przedstawiania itp.
3. **Tytuł** i (jeżeli jest) **motto** utworu – mogą kierować uwagę czytelnika na określony problem, zawierać wskazówkę, jak odczytać utwór.
4. **Gatunek literacki** – ma to wpływ na zakres i układ treści (np. wiele zdarzeń, wątków i postaci w powieści – jeden główny wątek w opowiadaniu).
5. **Narrator** – jest jednocześnie bohaterem utworu i ma ograniczoną wiedzę o świecie przedstawionym czy jest wszechwiedzący; obiektywnie przedstawia zdarzenia i bohaterów, czy może zajmuje wobec nich określone stanowisko.

6. **Język utworu** – czy jest prosty, czy raczej wyszukany, bogaty w środki stylistyczne; jakie części mowy lub rodzaje zdań dominują; czy wszyscy bohaterowie wypowiadają się podobnie, czy raczej sposób wysławiania się każdego z nich jest odmienny; jakie informacje to niesie o osobie mówiącej i bohaterach.
7. **Czas i miejsce akcji** – określają warunki, w jakich żyją bohaterowie, a przez to wpływają na ich postępowanie.
8. **Akcja** – ukazuje zdarzenia w porządku chronologicznym, czy retrospektywnie lub symultanicznie (jednocześnie toczy się różnych miejscach i różnym czasie); dotyczy wielu problemów, czy skupia się na jednym; jest wartka, czy toczy się wolno.
9. **Bohaterowie** – ustal:
   - Kim są?
   - Jak zostali ukazani?
   - Jak środowisko na nich oddziałuje i jak oni wpływają na otoczenie?
   - Jakie są ich motywy postępowania, jakie cele przed sobą stawiają i jak je realizują?
   - Jakie mają osobowości, cechy charakteru?
   - Jakie emocje wzbudzają?
   - Jak ich oceniasz?
10. **Tematyka utworu** – czy jest to utwór o problematyce społecznej, obyczajowej, historycznej detektywistycznej itd.; realistyczny czy fantastyczny.
11. **Ukazane problemy** – pomyśl, co jest głównym problemem; jakie jeszcze zagadnienia zostały ukazane w utworze; które uznajesz za ważne i które ciebie najbardziej zainteresowały.
12. **Wymowa utworu** – określ, jakie jest przesłanie utworu; na co zwrócił twoją uwagę; jakie problemy ukazał w nowym świetle.

2.9. ANALIZA TEKSTU DRAMATU

Analizując tekst utworu dramatycznego, zwróć uwagę na następujące elementy:

1. **Autor** – tak jak podczas analizy utworu epickiego sprawdź, kiedy żył, jakie gatunki literatury tworzył, jakie inne utwory napisał.
2. **Tytuł, podtytuł, motto** – mogą być wskazówką do właściwego odczytania utworu.
3. **Gatunek** – komedia, tragedia, dramat właściwy – określają przedstawione zdarzenie i postacie (tragiczne, komiczne lub są artystycznym obrazem fragmentu świata).
4. **Tekst poboczny (didaskalia)** – informuje o miejscu zdarzenia, zachowaniu bohaterów, elementach scenografii – w pewnym stopniu zastępuje narrację.
5. **Bohaterowie** – określ:
   - Kim są?
   - Jak się zachowują?
   - O czym i jak mówią?
   - Jaki jest ich stosunek do innych postaci?
   - Jakie cele przed sobą stawiają i w jaki sposób je realizują?

   Pamiętaj, że charakteryzować bohaterów dramatu można tylko na podstawie ich wypowiedzi i informacji zawartych w tekście pobocznym.
6. **Czas i miejsce akcji** – określają warunki, w jakich działają bohaterowie, a pośrednio również

ich postępowanie.

7. Przebieg akcji:
   - sprawdź, czy poszczególne akty i sceny są logicznie powiązane czasem i zdarzeniami; czy istnieją też sceny niepowiązane ze sobą;
   - określ, jakiego problemu dotyczy wątek główny;
   - wskaż, jakie wątki poboczne można wyodrębnić.
8. Tematyka.
9. Wymowa utworu.

EGZAMIN ÓSMOKLASISTY

TWÓJ PIERWSZY OFICJALNY EGZAMIN NA ZAKOŃCZENIE SZKOŁY PODSTAWOWEJ

- obowiązuje wszystkich uczniów
- ma formę pisemną
- nie ma wpływu na ukończenie szkoły
- wynik to punkty zdobyte z danego przedmiotu przeliczone na procenty
- wynik ma znaczenie przy wyborze szkoły średniej

TERMIN EGZAMINU I ZDAWANE PRZEDMIOTY

zwykle II połowa kwietnia

Dokładna data jest podawana 1 września na **www.cke.gov.pl**

język polski

matematyka

język obcy

+ przedmiot dodatkowy w przyszłości
(biologia, chemia, fizyka, geografia lub historia)

PRZEBIEG EGZAMINU

Dzień pierwszy
Język polski
- 120 minut
- długopis
- legitymacja szkolna

Dzień drugi
Matematyka
- 100 minut
- długopis
- linijka
- legitymacja szkolna

Dzień trzeci
Język obcy
- 90 minut
- długopis
- legitymacja szkolna

Czas na sprawdzenie

+5 min.

- na każdym przedmiocie masz dodatkowe 5 minut na sprawdzenie poprawności przeniesienia odpowiedzi na kartę odpowiedzi

Zakaz wnoszenia na egzamin
- kalkulatora
- słownika
- odtwarzacza mp3
- smartwatcha
- telefonu

ARKUSZ EGZAMINACYJNY – W NIM ROZWIĄZUJESZ ZADANIA

Na egzaminie z każdego przedmiotu otrzymasz do rozwiązania **arkusz egzaminacyjny**, a także **kartę odpowiedzi**. Na niej umieszczasz odpowiedzi do zadań. Arkusz:

- ma wielkość broszury w formacie A4
- może zawierać nawet 20 stron, w tym **brudnopis**

miejsce na Twój kod identyfikacyjny

instrukcja wypełniania arkusza

informacja o maks. liczbie punktów do zdobycia

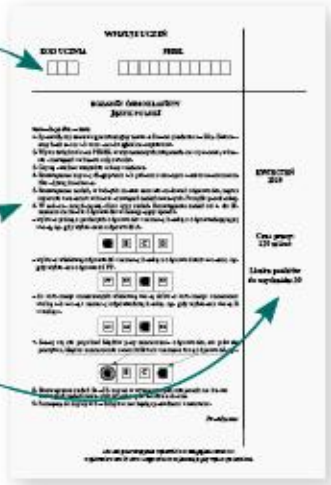

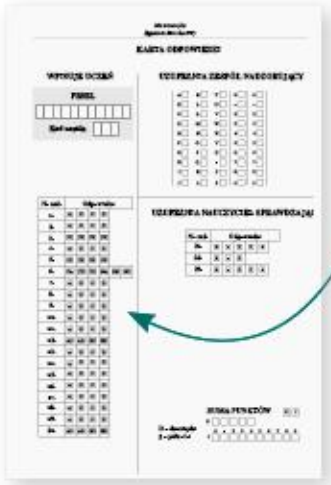

tu przenosisz odpowiedzi do zadań;

jeśli się pomylisz w zaznaczaniu zadań zamkniętych, otocz błędną odpowiedź kółkiem i zaznacz inną

RODZAJE ZADAŃ W ARKUSZU

Arkusz z każdego przedmiotu będzie zawierać **różnorodne zadania.** Łączna **liczba wszystkich zadań** do rozwiązania **zależy od przedmiotu.**

JĘZYK POLSKI	MATEMATYKA	JĘZYK OBCY
17-26 zadań	19-23 zadania	45-55 zadań

Zadania zamknięte – wybierasz jedną odpowiedź z kilku podanych.

- wielokrotnego wyboru

Wybierz właściwą odpowiedź spośród podanych.

A. 2 cm **C.** 5 cm
B. 4 cm **D.** 8 cm

- typu prawda-fałsz

Oceń prawdziwość poniższych stwierdzeń. Wybierz P, jeśli stwierdzenie jest prawdziwe, albo F – jeśli jest fałszywe.

W utworze przedstawiona jest refleksja na temat natury ludzkiej.	P	F
Z utworu wynika, że ludzie nie mają wpływu na decyzje innych.	P	F

- na dobieranie

Wybierz odpowiedź T lub N i jej uzasadnienie spośród A lub B.

T	Tak,	ponieważ	A.	Każdy z wykładników jest liczbą nieparzystą.
N	Nie,		B.	Wykładnik potęgi 2^n nie jest podzielny przez 8.
			C.	Wartość tego wyrażenia można zapisać w postaci $8 \cdot 23$.

Zadania otwarte – musisz samodzielnie sformułować wypowiedź, nie masz odpowiedzi do wyboru.

- z luką

Podaj autora i tytuł utworu, z którego pochodzi powyższy fragment.

Autor:.....

Tytuł: .....

- krótkiej lub rozszerzonej odpowiedzi

Jakie pole ma część paska wskazana na rysunku? Zapisz obliczenia.

EGZAMIN ÓSMOKLASISTY

JĘZYK POLSKI NA EGZAMINIE

120 minut

Arkusz składa się z 2 części – testowej oraz wypracowania. Może mieć maksymalnie 26 zadań.

Część testowa

- zadania skupione wokół 2 tekstów – publicystycznego (np. artykuł) oraz literackiego (poezja, proza, dramat)
- mogą pojawić się też zadania niezwiązane z tekstami
- zawiera zadania zamknięte i otwarte
- każde dobrze rozwiązane zadanie zamknięte to 1 pkt
- za zadanie otwarte krótkiej odpowiedzi możesz dostać od 1 do 4 pkt

Wypracowanie

- masz 2 tematy do wyboru: wypracowanie twórcze (np. opowiadanie, list) lub wypracowanie o charakterze argumentacyjnym (np. rozprawka, artykuł)
- za wypracowanie możesz dostać aż 20 pkt
- musi ono zawierać co najmniej 200 słów
- musisz się w nim odwołać do lektury obowiązkowej

Pamiętaj! W obu częściach arkusza musisz się wykazać znajomością lektur obowiązkowych.

EGZAMIN Z JĘZYKA POLSKIEGO – DOBRZE ZAPLANUJ 120 MINUT

Przygotowanie

- Pamiętaj, że wiesz i umiesz dużo – masz za sobą powtórki i wiele rozwiązanych zadań.
- Spokojnie przeczytaj pierwszą stroną arkusza egzaminacyjnego i instrukcje.

Część testowa

- Rozwiązuj zadania po kolei. Jeśli nie umiesz rozwiązać danego zadania, przejdź do następnego. Wrócisz do niego na koniec. Pamiętaj, że musisz jeszcze napisać wypracowanie!
- Dokładnie przeczytaj polecenie i wszystkie warunki, jakie musi spełnić odpowiedź.
- Jeśli nie znasz odpowiedzi na zadanie zamknięte – zaznacz najbardziej prawdopodobną.
- Dokładnie czytaj teksty, do których odwołują się zadania.
- W zadaniach otwartych krótkiej odpowiedzi zwróć uwagę na ilość miejsca na wypowiedź. Nie rozpisuj się. Odpowiadaj precyzyjnie.

Wypracowanie

- Zanim wybierzesz temat wypracowania, dokładnie przeanalizuj polecenie.
- Zwróć uwagę na formę pracy, przypomnij sobie jej konstrukcję i charakterystyczne zwroty.
- Zastanów się, jakie lektury poruszają dane zagadnienie i do jakich możesz się odwołać. Nie streszczaj książki!
- Pisz prostym językiem i na temat.

Ostatnie minuty

- Sprawdź, czy na karcie odpowiedzi rozwiązania są dobrze zaznaczone.
- Przeczytaj napisane wypracowanie i popraw błędy.

SPRAWDZONE SPOSOBY NA SKUTECZNĄ NAUKĘ

OBSERWUJ

- analizuj tworzenie wypowiedzi krok po kroku
- czytaj lektury

SŁUCHAJ

- słuchaj wyjaśnień nauczyciela

MÓW

- powtarzaj najważniejsze informacje na głos
- opowiadaj treść lektur komuś lub sobie

NOTUJ

- trenuj pisanie wypracowań
- rób odręczne notatki
- twórz mapy myśli

TAK, ZDAM! TWÓJ PLAN NAUKI DO EGZAMINU

Powtórz niezbędne wiadomości. 1

Poćwicz na przykładach i rozwiąż zadania 2

Zdaj egzamin ósmoklasisty 3

wrzesień	październik	listopad	grudzień	styczeń	luty	marzec	kwiecień

Powtarzaj działy po kolei. Przypomnij sobie treść lektur. Przeanalizuj tworzenie wypracowań krok po kroku, napisz podobne. Przejdź do rozwiązania serii zadań do działu. Od ferii rozwiązuj arkusze egzaminacyjne i staraj się zmieścić w 120 minutach.

Zacznij od działów, które są dla Ciebie najtrudniejsze. Powtórz lektury, zasady ortograficzne i gramatyczne. Pisz wypracowania, korzystając z instrukcji krok po kroku. Od lutego rozwiązuj arkusze.

Rozpocznij od arkuszy egzaminacyjnych. Sprawdź, które zadania wyszły najsłabiej. Powtórz niezbędne treści. Przypomnij sobie lektury. Wróć do arkuszy.

W WOLNEJ CHWILI

ĆWICZ KONCENTRACJĘ I TRENUJ PAMIĘĆ

- „Zobacz to", czyli wizualizacja
  Usiądź wygodnie. Zamknij oczy. Oddychaj głęboko. Wyobraź sobie siebie na plaży. Zastanów się, jak ona wygląda, jaka jest pogoda i jakie słyszysz dźwięki. Możesz nawet dotknąć piasku! Pozostań z tym obrazem przez chwilę. Powoli otwórz oczy.
- Policz w myślach od 100 do 1.
  Jeśli przyszło Ci to z łatwością, spróbuj policzyć od 100 do 1, ale co 3 liczby: 100, 97, 94 itp.
- Skojarzenia
  Wypisz 5 numerów telefonów swoich znajomych i spróbuj je zapamiętać metodą skojarzeń. Podziel je na cząstki i połącz w myśli z konkretnymi przedmiotami lub faktami, np. 66 – wiek dziadka, 37 – wiek mamy; 15 – numer domu, 007 – James Bond.

INDEKS OSÓB I UTWORÓW

A

Andersen Hans Christian 86
Królowa Śniegu 86
Andriolli Michał Elwiro 56
ilustracja do Pana Tadeusza 56, 58

B

Bacciarelli Marcello 179
Portret Izabeli Branickiej 179
Bełza Władysław 124
Kim też ja będę? 125
Białoszewski Miron 111
Pamiętnik z powstania warszawskiego 111
Biblia 80
Przypowieść o miłosiernym Samarytaninie 82
Przypowieść o pannach roztropnych 82
Przypowieść o siewcy 82
Przypowieść o talentach 82
Boticelli Sandro 178
Narodziny Wenus 80
Wiosna 178
Bruegel Peter 79
Pejzaż z upadkiem Ikara 79
Wieża Babel 83
Brzechwa Jan 41
Akademia Pana Kleksa 41

C

Caravaggio 153
Ofiarowanie Izaaka 153
Cézanne Paul 180
Martwa natura z jabłkami 180
Chełmoński Józef 144
Domek w Kuklówce 144
Christa Janusz 43
Kajko i Kokosz. Szkoła latania 43

D

Delacroix Eugène
Wolność wiodąca lud na barykady 51
Dickens Charles 88
Opowieść wigilijna 88
Drenda Olga 13
Sposób 13

F

Fiedler Arkady 109
Dywizjon 303 109
Fredro Aleksander 89
Zemsta 90
Friedrich Caspar David 161, 179
Dwaj mężczyźni patrzący na księżyc 161
Skały kredowe na Rugii 179

G

Gałczyński Konstanty Ildefons 125
Pieśń o żołnierzach z Westerplatte 126
Prośba o wyspy szczęśliwe 125
Gierymski Aleksander 179
Żydówka z pomarańczami 179
Goscinny René 44
Mikołajek (wybór opowiadań) 44

H

Hemingway Ernest Miller 117
Stary człowiek i morze 117
Herbert Zbigniew 127
Pan Cogito o cnocie 127
Pan od przyrody 128

K

Kamieńska Anna 130
Widok z gór 130
Kamiński Aleksander 98
Kamienie na szaniec 98
Kierczewska Aneta 14
Tożsamość jednostki... 14
Kleinbaum Nancy 119
Stowarzyszenie umarłych poetów 119
Kochanowski Jan 92
Fraszki 92
Na dom w Czarnolesie 92
Na lipę 92
Na zdrowie 92
O doktorze Hiszpanie 92
Pieśni 93
Pieśń IX Nie porzucaj nadzieje 94
Pieśń XXV Czego chcesz od nas, Panie 93
Treny 95
Tren I 95
Tren V 96
Tren VII 96
Tren VIII 97
Kosik Rafał 123
Felix, Net i Nika oraz Gang Niewidzialnych Ludzi 123
Kossak Juliusz 150
Farys 150
Krasicki Ignacy 45
Bajki 46
Żona modna 47

L

Lanckorońska Karolina 115
Wspomnienia wojenne 115
Leśmian Bolesław 131
Urszula Kochanowska 131

Lewis Clive Staples 48
Opowieści z Narnii. Lew, czarownica i stara szafa 48

M

Malczewski Jacek 145
Ojczyzna 145
Markowski Andrzej 15
Elegancja w języku 15
Matejko Jan 95
Bitwa pod Grunwaldem 107
Jan Kochanowski nad zwłokami Urszulki 95
Mickiewicz Adam 49, 132
Dziady cz. II 54
Niepewność 132
Pani Twardowska 50
Pan Tadeusz 55
Powrót taty 50
Reduta Ordona 51
Śmierć pułkownika 52
Sonety krymskie 55
Świtezianka 53
Miłosz Czesław 135
Który skrzywdziłeś 135
Przypowieść o maku 136
Mity 76
Molnár Ferenc 59
Chłopcy z Placu Broni 59
Moreau Gustaw 152
Prometeusz 152
Mrożek Sławomir 104
Artysta 105
Mucha Alfons 181
plakat do *Damy Kameliowej* 181

O

Olbiński Rafał 180
List do nieśmiałego kochanka II 180

P

Perrault Charles 84
Kopciuszek, czyli pantofelek z popieliczki 84
Picasso Pablo 180
Śpiąca młoda dziewczyna 180
Podania i legendy polskie 83
Legenda o Wandzie 84
O Lechu, Czechu i Rusie 83
Piast Kołodziej 84
Prus Bolesław 61
Puszkin Aleksander 85
Bajka o rybaku i złotej rybce 85

R

Rembrandt van Rijn 82
Powrót syna marnotrawnego 82
Rodin Auguste 181
Myśliciel 181
Różewicz Tadeusz 136
List do ludożerców 137

S

Saint-Exupéry Antoine de 100
Mały Książę 100
Schmitt Éric-Emmanuel 121
Oskar i pani Róża 121
Sempé Jean-Jacques 44
Mikołajek (wybór opowiadań) 44
Sienkiewicz Henryk 69
Krzyżacy 107
Latarnik 74
Quo vadis 72
W pustyni i w puszczy 69
Słowacki Juliusz 62, 133
Balladyna 64
Hymn (Smutno mi, Boże!) 133
Testament mój
W pamiętniku Zofii Bobrówny 63
Staff Leopold 138
Chleb 139
Kowal 138
Szymborska Wisława 139
Schyłek wieku 139

T

Tolkien John Ronald Reuel 67
Hobbit, czyli tam i z powrotem 67
Tuwim Julian 140
Rzecz czarnoleska 141
Sitowie 141
Twardowski Jan
Bliscy i oddaleni 143
Podziękowanie 142

V

Viera Petrona 156
Przyjaźń 156

W

Wańkowicz Melchior 105, 115
Monte Cassino 116
Tędy i owędy 105
Ziele na kraterze 115
Wybicki Józef 75
Mazurek Dąbrowskiego 75
Wyspiański Stanisław 149
Chłopiec z kwiatem 149

Ż

Żeromski Stefan 102
Syzyfowe prace 103

INDEKS RZECZOWY

A

adaptacja 171
adresat wiersza 18
afisz 167
agresja językowa 187
akcent
  wyrazowy 243
  zdaniowy 244
akcja utworu 22
akt 28
aktor 166
alegoria 26
anafora 36
analiza
  utworu literackiego 318
analiza słowotwórcza wyrazu 204
animizacja 34
antonim 194
apostrofa 35
archaizm 38, 195
artykuł problemowy 301
audycja muzyczna 177

B

bajka 26
ballada 30, 53
baśń 25
błąd
  fleksyjny 189
  fonetyczny 189
  frazeologiczny 189
  gramatyczny 189
  interpunkcyjny 189
  językowy 188
  leksykalny 189
  ortograficzny 189
  składniowy 189
  słownikowy 189
  słowotwórczy 189
  stylistyczny 190
  wewnątrzjęzykowy 189
  zewnątrzjęzykowy 189
blog 313
bohater utworu 23

C

charakterystyka 290
charakteryzacja 167
choreograf 167
CV 273
czas akcji 22
czasownik 210

D

dedykacja 262
definicja słowotwórcza 204
dekoracja 166
dialekt 199
dialog 28
didaskalia 28
dopełnienie 229
  bliższe 229
  dalsze 229
dramat 27
  romantyczny 31
dreszczowiec 170
dubler 172
dymki 31
dyskusja 177, 294
dziennik 27, 306

E

ekranizacja 171
e-mail 311
empiryzm
epika 22
epikureizm
epitet 33
epopeja 23
epos 23
eufemizm 39, 195

F

fabuła 22
fikcja artystyczna (literacka) 23
film
  fantastycznonaukowy 171
  fantasy 171
  społeczno-obyczajowy 170
formant 203
  zerowy 204
fraszka 21, 92
fraza 195
frazeologia 195
funkcja
  ekspresywna (emotywna) 185
  fatyczna 186
  impresywna 185
  informatywna (poznawcza) 185
  metajęzykowa 186
  perswazyjna 187
  poetycka 186

G

gatunek literacki 17
głoska 241
głoskowiec 206
gra aktorska 167
gratulacje 261
gwara 199
  środowiskowa 199

H

homonim 194
horror 171
humanizm
hymn 20

I

imiesłów 212
  przymiotnikowy
    bierny 212
    czynny 212
  przysłówkowy
    uprzedni 212
    współczesny 212
imiesłowowy równoważnik zdania 237
infiks 204
instrukcja 268
interpretacja 318
interpunkcja 255
intonacja 244
  opadająca 244
  rosnąca 244
  wznosząco-opadająca 244
inwokacja 35

J

język ogólnopolski 199

K

kadr 171
klasycyzm

kod 183
kolokwializm 198
komedia 27, 170
komiks 31
komizm 27
  postaci (charakterologiczny) 27
  słowny (językowy) 27
  sytuacyjny 27
komunikacja
  językowa (werbalna) 183
  pozajęzykowa (niewerbalna) 183
komunikat 183
kontakt 183
kontekst 183
kostium 166
kryminał 170
kulisy 166
kurtyna 166

L

legenda 26
liczebnik
  główny 216
  porządkowy 216
  ułamkowy 216
  zbiorowy 216
liryka 17
  autotematyczna 19
  bezpośrednia 19
  inwokacyjna 19
  miłosna 19
  opisowa 18
  patriotyczna 19
  pośrednia 18
  refleksyjno-filozoficzna 19
  religijna 19
  sytuacyjna 18
  zwrotu do adresata 19
list 264, 265
  motywacyjny 276
  oficjalny 265
  prywatny 264
litera 241
literatura
  wojny i okupacji 109
literowiec 206

M

manipulacja językowa 187
metafora 34
miejsce akcji 22
mit 25
monolog 30
monoteizm , 81
morał 26
mowa
  niezależna 239
  zależna 239

N

nadawca 183
napisy 31
narracja 22
narrator 22
nastrój wiersza 18, 40
neologizm 207
  artystyczny 207
  frazeologiczny 207
  poetycki 38
  słownikowy 207
  słowotwórczy 207
  znaczeniowy 207
norma
  językowa 188
  użytkowa 188
  wzorcowa 188
notatka 270
notatka prasowa 299
nowela 25
Nowy Testament 80

O

obrazki 31
obraz poetycki 39
odbiorca 183
odmiana języka
  mówiona 198
  nieoficjalna 198
  oficjalna 199
  pisana 198
  środowiskowa 199
  terytorialna 199
odrodzenie
ogłoszenie 267
okolicznik 229
  celu 229
  czasu 229
  miejsca 229
  przyczyny 230
  przyzwolenia 230
  sposobu 229
  stopnia i miary 230
  warunku 230
oksymoron 37
onomatopeja 35
opis
  dzieła sztuki 283
  krajobrazu (miejsca) 280
  postaci 282
  przedmiotu 279
  przeżyć wewnętrznych 284
  sytuacji 286
opowiadanie 25, 287
ortografia 246
orzeczenie 227
  czasownikowe 227
  imienne 227
ożywienie 34

P

pamiętnik 27, 308
parabola 26
partykuła 223
personifikacja 34
pieśń 20, 93
plan filmowy 171
  amerykański 171
  ogólny 171
podanie 274
podmiot 227
  domyślny 227
  gramatyczny 227
  logiczny 228
  szeregowy 228
podmiot liryczny 18
podpisy 31
podziękowanie 262
Pokolenie Kolumbów
politeizm , 81
porównanie 33
  homeryckie 34
postać
  fikcyjna 23
  historyczna 23
post internetowy 312
powieść 24
  autobiograficzna 25
  biograficzna 24
  detektywistyczna (kryminalna) 24
  fantastycznonaukowa 24
  fantasy 24
  historyczna 24
  podróżnicza 24

psychologiczna 25
sensacyjna 24
społeczno-obyczajowa 24
współczesna 24
powtórzenie 36
prefiks 204
premiera 167
producent filmowy 171
program informacyjny 175
protokół 277
prowokacja 187
przedrostek 204
przegląd prasy 175
przemówienie 292
przenośnia 34
przepis 269
przeprosiny 263
przerzutnia 37
przydawka 228
liczebna 228
przyimkowa 228
przymiotna 228
rzeczowna 228
przyimki
proste 222
złożone 222
przymiotnik 215
przypowieść 26, 81
przyrostek 204
przysłówek 221
puenta 21
punkt kulminacyjny 22
pytanie retoryczne 36

R

racjonalizm
rdzeń 205
recenzja 303
refren 18
regionalizm 199
reklama 12, 268
rekwizyt 166
repertuar 167
reportaż 176
reżyser 167
reżyseria 167
rodzaj literacki 17
rodzina wyrazów 205
rola 167
równoważnik zdania 225
rozprawka 295
rozwiązanie akcji 22
rozwój akcji 22
rym 32
krzyżowy (przeplatany) 33
męski 32
okalający (obejmujący) 33
parzysty 32
żeński 32
rytm 32
rzeczownik 213
konkretny 213
nieosobowy 213
nieżywotny 213
osobowy 213
pospolity 213
własny 213
żywotny 213

S

samogłoska 241
satyra 30
scena 28
scenariusz 171
scenopis 171
sceptycyzm
serial 175
skrót 206
skrótowiec 206
mieszany 206
słowotwórstwo 203
słuchowisko 176
SMS 310
sonda 177
sonet 21
spójnik 222
spółgłoska 241
bezdźwięczna 241
dźwięczna 241
miękka 242
nosowa 242
twarda 242
ustna 242
sprawozdanie 270
środki (stylistyczne)
poetyckie 33
Stary Testament 80
statysta 172
stoicyzm
stopień
najwyższy 215
równy 215
wyższy 215
streszczenie 290

strona
bierna 211
czynna 211
zwrotna 211
styl 200
artystyczny 200
gotycki
naukowy 201
potoczny 200
publicystyczny 200
retoryczny 201
romański
urzędowy 201
sufiks 204
sufler 167
świat przedstawiony
fantastyczny 23
realistyczny 23
sylabowiec 206
symbol 26
synonim 194
szyk wyrazów w zdaniu 232

T

talent show 176
talk-show 176
tekst
główny 28, 29
informacyjny 12
literacki 15
naukowy 14
poboczny 28
popularnonaukowy 15
publicystyczny 13
reklamowy 12
teleturniej 176
temat słowotwórczy 203
teologia , 81
thriller 170
tragedia 27
tragizm 28
transmisja 176
tren 21, 95
treść wyrazu 193
tryb
oznajmujący 211
przypuszczający 211
rozkazujący 211

U

ubezdźwięcznienie 242
postępowe 242
wsteczne 243
udźwięcznienie 242
ujęcie 171
uniwersalizm

uosobienie 34
upodobnienie
międzywyrazowe 243
wewnątrzwyrazowe 243

W

warstwa dźwiękowa 172
wątek 23
główny 23
poboczny 23
wers 18, 32
wiersz
nierymowany (biały) 19
regularny 19
rymowany 19
wolny 20
wrostek 204
wydarzenie 23
wykres zdania
pojedynczego 230
wykrzyknienie 37
wykrzyknik 222
wypowiedzenie 225
oznajmujące 225
pytające 225
rozkazujące 225
wyraz
dźwiękonaśladowczy 35
neutralny 193
niepodzielny słowotwórczo 203
pochodny 203
podstawowy 203
pokrewny 205
rodzimy 208
wartościujący 193
wieloznaczny 194
złożony 205
wyrażenie 195
wywiad 177, 299

Z

zaimek
dzierżawczy 217
liczebny 217
nieokreślony 217
osobowy 217
przeczący 217
przymiotny 217
przysłowny 217
pytający 217
rzeczowny 217
wskazujący 217
względny 217
zwrotny 217
zakres wyrazu 193
zapożyczenia 208
zaproszenie 260
zawiązanie akcji 22
zbliżenie 171
zdanie 225
bezpodmiotowe 228
nierozwinięte (proste) 225
pojedyncze 225
rozwinięte 225
wielokrotnie złożone 238
złożone 225
podrzędnie 225, 234
dopełnieniowe 235
okolicznikowe celu 235
okolicznikowe czasu 235
okolicznikowe miejsca 235
okolicznikowe przyczyny 236
okolicznikowe przyzwolenia 236
okolicznikowe sposobu 235
okolicznikowe stopnia i miary 236
okolicznikowe warunku 236
orzecznikowe 235
podmiotowe 235
przydawkowe 235
współrzędnie 225, 234
łączne 234
przeciwstawne 234
rozłączne 234
wynikowe 234
zdrobnienie 38
zero morfologiczne 204
zestawienie 206
zgrubienie 39
złożenie 205
znaczenie
dosłowne 194
przenośne 194
zrost 205
związek składniowy 230
główny 230
przynależności 231
rządu 231
zgody 231
zwrot 195
zwrotka 18, 32
zwrotka (strofa) 18
życiorys 272
życzenia 261

ŹRÓDŁA

Miron Białoszewski, *Pamiętnik z powstania warszawskiego*, PIW, Warszawa 2009

Biblia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2013. Źródło: http://link.operon.pl/bibliatysiaclecia (dostęp: 11.06.2021)

Marian Bugajski, *Język w komunikowaniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007

Olga Drenda, *Sposób*. Źródło: „Przekrój", http://link.operon.pl/odrenda-przekroj (dostęp: 11.06.2021)

Konstanty Ildefons Gałczyński, *Prośba o wyspy szczęśliwe*. Źródło: http://link.operon.pl/kigalczynski-prosba (dostęp: 11.06.2021)

Ernest Hemingway, *Stary człowiek i morze*, tłum. Bronisław Zieliński, Muza, Warszawa 2005

Zbigniew Herbert, *Pan Cogito o cnocie, Pan od przyrody* [w:] *Antologia poezji polskiej*, wybór Jan Grzybowski, VIDEOGRAF II, Katowice 2007

Aleksander Kamiński, *Kamienie na szaniec*, „Śląsk", Katowice 1989

Aneta Kierczewska, *Tożsamość jednostki w dobie nowoczesnych technologii komunikowania. Współczesne media i ich wpływ na afirmację własnego „ja"*, „Kultura i Historia" nr 27/2015. Źródło: http://link.operon.pl/akierczewska-naukaihistoria (dostęp: 30.06.2022)

Andrzej Markowski, *Polszczyzna znana i nieznana*, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 1999

Czesław Miłosz, *Który skrzywdziłeś, Przypowieść o maku,*. Źródło: http://link.operon.pl/cmilosz-ktoryskrzywdziles, http://link.operon.pl/czmilosz-przypowiescomaku (dostęp: 28.06.2022)

Nowy słownik poprawnej polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999

Joanna Olech, recenzja książki Kerry Drewery *Cela 7*, „Książki" 2018, nr 2 (29), s. 80–81

10 pytań do pisarza. Andrzej Pilipiuk: „Zakochane nastoletnie fanki w tym zawodzie nie istnieją – zostań muzykiem". Źródło: http://link.operon.pl/jsekula-bookeriada (dostęp: 11.06.2021)

Tadeusz Różewicz, *Przepaść* [w:] tegoż, *Poezje zebrane*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław 1976

Antoine de Saint-Exupéry, *Mały Książę*, tłum. Jan Szwykowski, Muza, Warszawa 2013

Henryk Sienkiewicz, *Przygoda w górach* [w:] tegoż, *Ta trzecia. Nowele i opowiadania*, Warszawa 2004

Wisława Szymborska, *Schyłek wieku* [w:] tejże, *Ludzie na moście*, Znak, Kraków 2016

Leopold Staff, *Chleb, Kowal* [w:] tegoż, *Wybór poezji*, wyb. i wstęp Mieczysław Jastrun, Ossolineum, Wrocław 1985

Julian Tuwim, *Rzecz czarnoleska* [w:] tegoż, *Poezje*, Zielona Sowa, Kraków 2008

Julian Tuwim, *Sitowie* [w:] *Poezja naszego wieku*, wybór i oprac. Witold Kaliński, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1992

Jan Twardowski, *Podziękowanie* [w:] Andrzej Lam, *Kolumbowie współcześni. Antologia poezji polskiej po roku 1939*, Czytelnik, Warszawa 1972

Melchior Wańkowicz, *Tędy i owędy*, Prószyński i S-ka, Kraków 2018

Aleksandra Żelazińska, *Co autor miał na myśli*, „Polityka" nr 22 (31620) 29.05. – 5.06.2018, s. 75–77

Najbardziej fotogeniczne miejsca w Toskanii. Źródło: Busem Przez Świat, http://link.operon.pl/klewandowski-busemprzezswiat (dostęp: 11.06.2021)

Czytelniczy. Blog o książkach. Wpis z dnia 31 maja 2008. Źródło: http://link.operon.pl/goczko-czytelniczy (dostęp: 11.06.2021)

Wszystkie pozostałe cytowane w publikacji teksty pochodzą ze stron: Biblioteki Literatury Polskiej w Intenecie (http://link.operon.pl/literatug) oraz Wolne Lektury (http://link.operon.pl/wolnelektury).